

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія KB
№ 19320-9120 ПР
від 05.07.2012

Передплатний
індекс – 99881

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпропетровськ,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

6-2
2015

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено перереєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Головний редактор **М.В. Корнієнко**
Заступники головного редактора:
О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Рукописи не рецензуються
і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення
через мережу Internet
Вченою радою Дніпропетровського
гуманітарного університету
(протокол № 1 від 04.09.2015 р.)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України;
Биргеу М.М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова);
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Бондаренко Н.Л. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь);
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Гирько С. І. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація);
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кисельов О.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Макаренко Є.І. – кандидат юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – кандидат юридичних наук, професор;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Сергєвнн В.А. – доктор юридичних наук, професор
(Сполучені Штати Америки);
Хюльсхерстер Штефан – доктор юридичних наук,
професор (Федеративна Республіка Німеччина);
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, доцент;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук
України.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГУЛИЕВ А. Д.,
доктор юридических наук, профессор
кафедры международного права
(Национальный
авиационный университет),
заслуженный работник
образования Украины, академик
Украинской академии наук,
Глава общественной организации
«Ученый совет азербайджанцев Украины»

УДК 343.1

**ПЕРВАЯ КОНСТИТУЦИЯ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА
КАК ЗАСЛУГА ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

После восстановления государственной независимости одной из жизненно важных задач, стоявших перед азербайджанским народом, было осуществление мер для определения основных направлений будущего развития Азербайджана. Необходим был новый закон, отражающий концептуальные основы и фундаментальные принципы будущего развития страны. Однако отсутствие на то время в стране политической стабильности и политической воли, отражающей интересы народа, делало невозможным реализацию поставленных задач. И только после возвращения великого лидера Гейдара Алиева к руководству страной была сформирована необходимая общественно-политическая среда, что позволило начать широкомасштабные реформы во всех областях жизни государства и общества, в том числе принять Основной Закон. Конституция 1995 г. является первой Конституцией независимого Азербайджана, в ее принятии неоценимая заслуга Гейдара Алиева.

Ключевые слова: Конституция Азербайджана, независимость, государственность, Основной Закон, общенациональный лидер, Гейдар Алиев, Азербайджан, национальное самосознание, политическое, экономическое и культурное развитие страны, народовластие, разделение властей.

Після відновлення державної незалежності одним із життєво важливих завдань, що стояли перед азербайджанським народом, було здійснення заходів для визначення основних напрямів майбутнього розвитку Азербайджану. Необхідний був новий закон, який відобразив би концептуальні основи й фундаментальні принципи майбутнього розвитку країни. Однак відсутність на той час у країні політичної стабільності й політичної волі, які відображали б інтереси народу, унеможливлювала реалізацію поставлених завдань. Тільки після повернення великого лідера Гейдара Алієва до керівництва країною було сформовано необхідне суспільно-політичне середовище, що дозволило почати широкомасштабні реформи у всіх сферах життя держави й суспільства, у тому числі прийняти Основний Закон. Конституція 1995 року є першою Конституцією незалежного Азербайджану, у її прийнятті неоціненна заслуга Гейдара Алієва.

Ключові слова: Конституція Азербайджану, незалежність, державність, Основний Закон, загальнонаціональний лідер, Гейдар Алієв, Азербайджан, національна самосвідомість, політичний, економічний і культурний розвиток країни, народовладдя, поділ влади.

After the restoration of state independence one of the essential tasks facing the Azerbaijani people was the implementation of necessary measures to determine the main directions of the future development of Azerbaijan. We needed a new law reflecting the conceptual bases and fundamental principles of the future development of the country. However the absence at that time in the country a political stability and political will that reflects the people's interests made it impossible to achieve the set up objectives. It was only after the return of great leader Heydar Aliyev to the leadership of the country the necessary social and political environment was formed that has allowed to begin large-scale reforms in all areas of life of the state and society, including the adoption of the Fundamental Law. The Constitution of 1995 is the first Constitution of independent Azerbaijan and in its adoption there is an invaluable merit of Heydar Aliyev.

Key words: *constitution, independence, statehood, fundamental law, national leader, Heydar Aliyev, Azerbaijan, national identity, political, economic and cultural development of the country, democracy, separation of powers.*

Вступление. Ежегодно 12 ноября в Азербайджане отмечается государственный праздник исключительной важности – День Конституции Азербайджанской Республики. Двадцать лет назад, в 1995 году, путем всеобщего народного референдума был принят Основной Закон независимого суверенного государства – Конституция Азербайджана, которая стала гарантом независимого демократического правового общества.

Постановка задания. В первые годы независимости Азербайджанская Республика столкнулась с большими трудностями. Хотя Конституционный акт о государственной независимости был принят 18 октября 1991 года, на самом деле Азербайджан обрел свою настоящую независимость после возвращения к власти общенационального лидера Гейдара Алиева.

Именно богатый политический опыт общенационального лидера, высокое управленческое мастерство, неиссякаемая любовь к Родине спасли государственную независимость Азербайджана от опасности. Великий лидер устранил в стране хаос и анархию, царящую в обществе, экономическую, политическую и духовно-психологическую напряженность [1]. Независимая Азербайджанская Республика на прочной базе обозначила новый курс развития [2]. Поэтому принятие новой Конституции было связано с коренными переменами, происходящими в жизни азербайджанского народа. Разработанный благодаря руководству и напряженному труду общенационального лидера Основной Закон [3] опирается на многовековые традиции азербайджанской государственности, национальные и общечеловеческие ценности. Новая Конституция придала мощный импульс строительству демократического и правового государства, развитию общественно-политической, экономической и культурной жизни Азербайджана.

Оглядываясь в прошлое, мы можем с уверенностью сказать, что принятие первой национальной Конституции независимого Азербайджана является заслугой великого лидера Гейдара Алиева. Он лично председательствовал в специальной комиссии, разрабатывавшей проект Конституции, организовал открытое обсуждение проекта Конституции среди различных слоев общества. Благодаря его дальновидной политике Азербайджан приобрел свою независимость, которая создавалась на традициях государственности и на личном политическом опыте лидера.

Результаты исследования. Гейдар Алиев, обладая большим политическим опытом, сыграл неоценимую роль в развитии традиций государственной независимости Азербайджана и в пробуждении национального самосознания. Занимая в разные годы государственные руководящие посты, он последовательно проводил анализ вопросов экономического и культурного развития страны. Его усилиями еще в 70-х годах прошлого века наметились изменения как в экономической, так и в общественно-политической жизни Азербайджана [4]. По инициативе Гейдара Алиева, занимавшего на то время пост первого секретаря Коммунистической партии

Азербайджана, после принятия в 1978 году Конституции Азербайджанской ССР азербайджанский язык получил статус государственного. Благодаря Гейдару Алиеву повысился интерес к историческому прошлому азербайджанского народа, произошел подъем самосознания, началось национально-духовное возрождение. В сознании азербайджанцев начали пробуждаться национальный дух и национальная гордость, возродились чувства свободы и независимости. Азербайджан очутился на пороге нового этапа своего развития. И во всем этом неоценимая заслуга общенационального лидера, который видел будущее своего народа в построении независимого государства. В период правления Гейдара Алиева, когда еще Азербайджан находился в составе СССР, азербайджанцы начали получать руководящие должности и активно участвовать в экономической жизни республики, укрепилась их вера в самих себя. В начале 80-х годов, когда Гейдар Алиев занимал высокий пост в Москве, он продолжал защищать интересы национальной государственности, но уже на более высоком уровне.

В начале 90-х годов возникла угроза потери Азербайджаном своей независимости. По требованию народа в июне 1993 года Гейдар Алиев прибыл в Баку и был избран председателем Верховного Совета Азербайджана [5]. Он сразу же направил свои силы на то, чтобы не упустить независимость молодого государства. Так начался новый этап в развитии Азербайджана и его становлении как независимого демократического правового государства. После возвращения Гейдара Алиева к власти была разработана концепция государственности, которая отражалась в национальной идеологии [6]. В частности, общенациональный лидер предпринял значительные шаги для решения такой важной проблемы, как армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт. В результате дальновидной политики Гейдара Алиева в мае 1994 года было принято соглашение о прекращении огня с Арменией, а 20 сентября того же года был подписан исторический документ по эксплуатации богатых нефтегазовых структур Каспия с нефтяными компаниями, который вошел в историю как «Контракт века». Это поспособствовало не только дальнейшему развитию Азербайджана в сфере экономики, но и позволило осуществлять успешные мероприятия для обеспечения его независимости. Настоящая независимость – это полное обладание своими богатствами. Таким образом, Азербайджан впервые выступил в качестве обладателя своих ресурсов, а участие в этом контракте самых передовых компаний ведущих государств мира повысило значимость и авторитет нашей страны в регионе. Азербайджан присоединился к крупным региональным проектам, к системе энергетической безопасности Европы и мира в целом [7]. Все эти мероприятия, осуществленные Гейдаром Алиевым, подготовили благодатную почву для принятия в 1995 году новой Конституции Азербайджанской Республики. Сам общенациональный лидер принял в ее подготовке непосредственное участие.

Новая Конституция заложила фундамент демократического, светского, правового государства. В годы правления Гейдара Алиева была сформирована прочная основа для защиты прав и свобод человека. Принятие Конституции стало не только фактом, подтверждающим правовое признание новой общественной системы, но и показателем того, что развитие Азербайджанской Республики перешло на качественно новый этап. В центре политической системы стал человек, его права и свободы, идеалы демократического и правового государства. Восприятие человека, его прав и свобод в качестве высшей ценности является главной целью Конституции страны [8].

В преамбуле Конституции перечисляются высшие намерения, о которых заявил азербайджанский народ, продолжая многовековые традиции своей государственности, осознавая свою ответственность перед прошлым, нынешним и будущими поколениями и используя свое суверенное право. В Основном Законе были заявлены следующие принципы:

- защита независимости, суверенитета и территориальной целостности Азербайджана;
- гарантирование в рамках Конституции демократического строя, достижение учреждения гражданского общества, построение правового, светского государства, обеспечивающего верховенство законов в качестве выражения воли народов;
- обеспечение всем достойного уровня жизни в соответствии со справедливым экономическим и социальным порядком, жизнь в условиях дружбы, мира и безопасности с дру-

гими народами, сохраняя приверженность общечеловеческим ценностям, и осуществление взаимодействия в этих целях [9].

В Конституции Азербайджана широко отражены прогрессивные идеи и ценности, определяющие направления развития современных цивилизованных обществ. Среди них особое значение представляют уважение к личности и достоинству человека, формирование органов государственной власти в демократическом порядке, наличие эффективных механизмов защиты прав человека, гарантирование плюрализма в политической системе, достижение социальной справедливости, приверженность общечеловеческим ценностям, приведение национального законодательства в соответствие с международным правом и другие принципы и ценности.

Конституция провозглашает народовластие в качестве важной основы конституционного строя Азербайджана, объявляет азербайджанский народ в качестве единственного источника государственной власти в Азербайджанской Республике, закрепляет свободное и независимое определение своей судьбы и учреждение своей формы правления в качестве суверенного права азербайджанского народа. В Конституции предусмотрено, что народ Азербайджана осуществляет свое суверенное право непосредственно путем всенародного голосования-референдума и посредством своих представителей, избранных на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права путем свободного, тайного и личного голосования.

Как один из фундаментальных принципов правового государства в Конституции закреплено осуществление организации государственной власти на основе принципа разделения властей. В соответствии с Конституцией законодательная, исполнительная и судебная ветви власти взаимодействуют и независимы в рамках своих полномочий.

В Конституции страны широко отражены свобода экономической деятельности как одна из особенностей конституционного строя, разнообразие видов собственности и гарантия их равной защищенности, концепция социального государства, направленная на обеспечение для каждого достойных условий жизни и свободного развития. Конституция возлагает на государство в качестве задачи повышение благосостояния народа и каждого гражданина, заботу о его социальной защите и достойном уровне жизни. Как отмечено в Основном Законе, в Азербайджане развитие экономики, основанной на различных видах собственности, служит повышению благосостояния народа, Азербайджан на основе рыночных отношений создает условия для развития социально направленной экономики, оказывает содействие прогрессу культуры, образования, здравоохранения, науки и искусства, охраняет историческое, материальное и духовное наследие нашего народа. Определение в Конституции защиты прав и свобод человека и гражданина и обеспечения гражданам страны достойного уровня жизни как высшей цели государства Азербайджан, возложение на государство задачи по обеспечению защиты прав и свобод каждого представляет исключительное значение. Это означает, что Конституция страны на самом высоком уровне заявляет, что служит не каким-то абстрактным интересам государства, а именно интересам граждан, интересам человека, являющегося ведущей силой свободного общества.

Фундамент правовой философии Конституции, подготовленной под непосредственным руководством и благодаря напряженному труду общенационального лидера Гейдара Алиева и принятой путем всенародного голосования, основу всех ее норм и положений составляет именно формула демократического, правового, социального государства, обеспечение прав и свобод человека. Основой, источником всестороннего прогресса Азербайджана в истекший период, проведенных в самых различных сферах жизни страны широкомасштабных реформ явилась именно Конституция 1995 года. Обозначенные в ней общие принципы и направления создали прочную базу для осуществления в стране правовых, экономических и других реформ, учреждения механизмов эффективной защиты прав и свобод человека и гражданина [10].

Выводы. Общенациональный лидер стал основателем современной государственности. Его богатый государственный опыт высоко оценен во всем мире. Он создал пре-

восходную концепцию государственности, основанную на научных принципах и богатом интеллектуальном потенциале, оставил богатое научно-теоретическое и практическое наследие в области государственного управления. Азербайджан продолжает путь, намеченный Гейдаром Алиевым [11]. Сегодня неустанные усилия великого лидера, направленные на сохранение и укрепление нашей независимости, продолжают его достойным преемником – Президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым. Опираясь на результаты многогранной деятельности общенационального лидера, Азербайджан под руководством Президента Ильхама Алиева достиг значительного прогресса в политической, экономической, социальной и военной сферах. Азербайджан превратился в страну, способную воздействовать на ход стратегических, политических и экономических процессов в регионе, где расположен Азербайджан. Наша страна умело использует свою политическую и экономическую мощь, стратегическую позицию и богатые природные ресурсы в обеспечении внешних политических приоритетов. В соответствии с национальными интересами Азербайджан плодотворно сотрудничает с большинством членов международного сообщества. Благодаря стратегии успешного развития, реализуемой главой государства, экономика страны по темпам развития занимает одно из высоких мест в мире.

Таким образом, наша независимость, которая в свое время была сохранена великим лидером Гейдаром Алиевым, сегодня еще более укрепляется и обретает вечность под руководством Президента Азербайджана Ильхама Алиева. Все это вновь дает основание говорить, что независимость Азербайджана вечна и необратима.

Список использованных источников:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir / H. Əliyev. – Bakı : Azər nəşr, 2002. – 472 s.
2. Абдуллаев Ф. 20-летие Конституции Азербайджана – важное событие в истории нашей независимости / Ф. Абдуллаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://azertag.az/ru/xeber/Farhad_Abdullaev_20_letie_Konstitucii_Azerbaidzhana___vazhnoe_sobytie_v_istorii_nashei_nezavisimosti-889353.
3. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. // Новые Конституции стран СНГ и Балтии : сборник документов. – М. : Манускрипт, 1997. – Вип. 2. – С. 55–105.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı, 1996. – 125 s.
5. Əliyev H. Xalqa bağlı olan ömür. Etatoloji portretinə ştrixlər : [monoqrafiya] / H. Əliyev. – Bakı : Şəms, 2004. – 231 s.
6. Гулієв А.Д. Батько нації, або Чому мудрий азербайджанський народ звернувся з проханням до Гейдара Алієва взяти на себе відповідальність за порятунок республіки / А.Д. Гулієв // Політика і культура. – 2000. – № 32(67). – С. 14–17.
7. Məmmədov N. Geosiyasətə giriş: 2 cildə / N. Məmmədov. – Bakı : Azər nəşr, 2011. – 573 s.
8. Гулієв А. Конституционно-правовой статус Президента Азербайджанской Республики / А. Гулієв // 36. наук. праць УАДУ при Президенті України. – 2001. – Вип. 1. – С. 37–40.
9. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. – Баку, 2003. – С. 55.
10. Əliyev Ə. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi / Ə. Əliyev. – Bakı, 2009. – 490 s.
11. Гулиев А. Гейдар Алиев – основоположник института президентства в Азербайджане / А. Гулиев // XXI век: Глобальные проблемы и международное сотрудничество: материалы науч.-практ. конф. (г. Баку, 5–6 мая 2008 г.). – Баку, 2008. – С. 184–190.

БОГАЧОВА Л. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.5

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття нормативно-правового договору; узагальнено його ознаки й відмінності від інших джерел права; проведено класифікацію нормативно-правових договорів; здійснено порівняльно-правову характеристику окремих видів нормативно-правових договорів, поширених у національному та європейському праві.

Ключові слова: джерело права, нормативно-правовий договір, європейське право, міжнародно-правовий договір, установчий договір, Угода про асоціацію.

В статье проанализированы разные подходы к определению понятия нормативно-правового договора; обобщены его признаки и отличия от иных источников права; проведена классификация нормативно-правовых договоров; осуществлена сравнительно-правовая характеристика отдельных видов нормативно-правовых договоров, распространенных в национальном и европейском праве.

Ключевые слова: источник права, нормативно-правовой договор, европейское право, международно-правовой договор, учредительный договор, Соглашение об ассоциации.

The article analyzes different approaches to the definition of a treaty; summarizes its characteristics and differences from other sources of law; classifies legal agreements; compares specific types of treaties in national and European law.

Key words: source of law, international agreement, European law, Treaties of European Union, Association Agreement.

Вступ. У країнах романо-германської правової сім'ї, до якої тяжіє й правова система України, основним джерелом права традиційно визнається нормативно-правовий акт. За умов децентралізації правового регулювання поступово зростає роль нормативно-правового договору, який, на відміну від нормативно-правового акта, є результатом вільного волевиявлення суб'єктів права, дозволяє врахувати їх взаємні інтереси та здатний забезпечити відносно безконфліктне існування громадянського суспільства. Нормативно-правовий договір використовується як джерело права як у національному, так і в міжнародному та європейському праві, проте види нормативно-правових договорів, сфера їх застосування та значення в механізмі правового регулювання суттєво відрізняються. Євроінтеграційний курс України обумовлює необхідність врахування специфіки джерел європейського права та приведення національного законодавства у відповідність до європейських правових стандартів. Порівняльне дослідження спільних і відмінних рис нормативно-правових договорів, поширених у європейському й національному праві, сприятиме вдосконаленню системи джерел права України й подальшій гармонізації її правової системи з правом Євросоюзу.

У юридичній науці нормативно-правовий договір найчастіше розглядається як джерело окремих галузей права: міжнародного (М. Буромєнський, С. Восканов, Г. Галущенко, О. Назаренко, І. Яковлюк), конституційного (Ю. Барабаш, В. Іванов, Н. Пархоменко, Ю. Фрицький), трудового (Е. Єршова, Г. Рибницький, Г. Хнікін, О. Ярошенко), адміністративного (Ю. Горшенюва, А. Дьомін, Ж. Завальна, С. Скворцова). Проблематика нормативно-правового договору висвітлювалася також у роботах теоретиків права: С. Алексєєва, Т. Кашаніної, Д. Лук'янова, Л. Луць, М. Марченко, Л. Морозової, А. Мясина, М. Некрасової, М. Нечитайло, М. Онищенко, Н. Пархоменко, О. Скакун, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученко та інших. Водночас очевидно є потреба загальнотеоретичного порівняльно-правового дослідження особливостей нормативно-правового договору, обґрунтування його переваг перед іншими джерелами права та можливостей більш широкого застосування в процесі правового регулювання.

Постановка завдання. Мета статті – сформулювати поняття, систематизувати ознаки та провести класифікацію нормативно-правових договорів, здійснити порівняльно-правовий аналіз їх природи й місця в системі джерел національного та європейського права.

Результати дослідження. У теорії права немає однозначного підходу до визначення дефініції нормативно-правового договору. Учені намагаються розкривати поняття нормативного договору через категорію «правовий акт», орієнтуючись на його формальні, а не сутнісні характеристики. Так, А. Дьомін під нормативним договором розуміє договірний акт, що встановлює правові норми, обов'язкові для формально невизначеного кола осіб, розрахований на неодноразове застосування, який діє незалежно від динаміки передбачених ним правовідносин [1, с. 16–17]. М. Нечитайло визначає нормативний договір як правовий акт, що встановлює правові норми та є наслідком узгодженого волевиявлення двох або більше рівноправних суб'єктів права, одним із яких виступає суб'єкт публічної влади [2, с. 5]. А. Поляков правовий договір відносить до автономних правових актів і вважає, що він є правовим текстом, заснованим на взаємному волевиявленні сторін, інтерпретація якого створює правову норму [3, с. 647]. Деякі науковці ототожнюють нормативно-правовий договір з нормативно-правовим актом. С. Алексєєв, виокремлюючи три види юридичних джерел (нормативний юридичний акт, прецедентний індивідуальний акт і санкціонований звичай), стверджує, що всі інші джерела права охоплюються цією класифікацією [4, с. 231–232]. У підручнику «Теорія держави і права» за редакцією В. Корельського і В. Перевалова всі джерела права поділяються на дві групи: нормативно-правові акти та джерела права ненормативного характеру. Нормативні договори включені до першої групи джерел [5, с. 288–289]. На думку П. Рабіновича, нормативно-юридичний договір – це встановлене за взаємною домовленістю кількох суб'єктів об'єктивоване загальне правило поведінки, формальна обов'язковість якого забезпечується державою [6, с. 126].

Безумовно, нормативно-правовий договір має спільні риси з нормативно-правовим актом: нормативний зміст, письмова форма, адресованість неперсоніфікованому колу осіб, невичерпність дії актами застосування, ухвалення компетентними суб'єктами нормотворчості. Проте в системі джерел права нормативно-правовий договір займає окреме місце, відрізняється власним предметом регулювання й особливим функціональним призначенням, тому не може бути різновидом нормативно-правового акта.

Більш поширеним у юридичній літературі є поняття нормативно-правового договору як угоди, що містить норми права. А. Мясін нормативним договором називає угоду, засновану на рівності сторін і спільності їх інтересів, яка містить норми права загального характеру та спрямована на досягнення бажаного для обох сторін результату [7, с. 6]. Н. Заболотна уточнює, що нормативно-правовий договір є актом договірної правотворчості, містить нормативно-правові приписи загального характеру, укладається як між рівноправними суб'єктами правотворчості, так і між тими, які знаходяться у відносинах підпорядкування, поширює свою дію не лише на його учасників і спрямований на задоволення публічних інтересів [8, с. 21]. Такі визначення зорієнтовані на змістовні, сутнісні особливості нормативно-правового договору і більш точно відображають його природу як автономного, децентралізованого способу правового регулювання.

Підтримуючи в цілому підхід до визначення дефініції нормативно-правового договору через «угоду про норми», варто підкреслити, що нормативно-правовий договір суттєво відрізняється від інших джерел права й порівняно з ними має певні переваги. Про самотність нормативно-правового договору як джерела права свідчать такі його ознаки: а) він є результатом узгодженої волі сторін договору; б) встановлює, змінює чи скасовує норми права; в) змістом нормативно-правового договору є взаємні права й обов'язки сторін, порядок їх реалізації, а також відповідальність за невиконання або неналежне виконання добровільно взятих на себе зобов'язань; г) він укладається й набуває чинності відповідно до встановленої процедури (ратифікація, затвердження, узгодження, колективні переговори тощо); д) юридична сила нормативно-правового договору залежить від правового статусу суб'єктів, що його укладають; е) виконання нормативно-правового договору гарантується державою, у тому числі шляхом застосування заходів примусового характеру.

Специфічним є й суб'єктний склад нормативно-правових договорів. Більшість науковців вважають, що суб'єктами нормативно-правових договорів (хоча б з одного боку) мають бути представники публічних інтересів, наділені державно-владними повноваженнями (міжнародні організації, держави, органи державної влади, посадові особи) [9, с. 341]. Н. Заболотна слушно зауважує, що наявність суб'єкта владних повноважень як сторони нормативно-правового договору не завжди є обов'язковою, а якщо такий суб'єкт і виступає стороною договору, то він має діяти в межах своїх повноважень, у спосіб, передбачений договором, і не порушувати принципу рівноправності сторін [10, с. 18–19]. На нашу думку, суб'єкти договірної нормотворчості можуть мати як однаковий правовий статус (суб'єкти міжнародних договорів – держави, суб'єкти конституційних договорів – органи місцевого самоврядування), так і знаходитися у відносинах субординації (сторони колективного трудового договору, суб'єкти адміністративного договору).

Нормативно-правовий договір є частиною національного законодавства, він заснований на Конституції України й законах України та не може їм суперечити. Стаття 9 Конституції України закріплює, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року умови колективних договорів або угод, що погіршують, порівняно із чинним законодавством, становище працівників, визнаються недійсними.

Нормативно-правові договори часто самостійно слугують підставою для прийняття юридичних актів. Передусім це стосується міжнародно-правових договорів України, реалізація яких вимагає прийняття конкретизуючих нормативно-правових актів. Як зазначено в п. 16 Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року № 13, норми міжнародних договорів, які визначають ознаки складу кримінально караного діяння, не можуть застосовуватися судами України безпосередньо, оскільки такими договорами прямо встановлюється обов'язок держави забезпечити виконання передбачених договором обов'язків шляхом встановлення покарання за певні злочини внутрішнім (національним) законом (наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) 1999 року). Угода про асоціацію з ЄС зобов'язує Україну привести національне законодавство й адміністративні процедури у відповідність до понад 350 директив та інших нормативних актів ЄС, що містяться в додатках до Угоди.

Класифікують нормативно-правові договори за різними критеріями. За сферою дії виокремлюють міжнародні та внутрішньодержавні нормативно-правові договори. Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року міжнародний договір – це угода, укладена між державами в письмовій формі та врегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи декількох зв'яза-

них між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування (конвенція, пакт, угода, протокол тощо). Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України регулюється Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року.

Внутрішньодержавні договори укладаються у сфері конституційного, трудового, адміністративного, фінансового права та інших. Прикладом конституційного договору є Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України 1995 року, який діяв до прийняття Конституції України 1996 року.

У трудовому праві застосовуються два види нормативних договорів: колективні договори й колективні угоди. Колективний договір укладається між роботодавцем, з одного боку, та профспілковими органами, з іншого боку, на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань із метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, а також узгодження інтересів працівників і роботодавців. Угода укладається на національному, галузевому, територіальному рівнях на двосторонній або тристоронній основі. Порядок укладення та виконання колективних договорів та угод визначається Законом України «Про колективні договори і угоди».

У сфері адміністративного права набуває поширення адміністративний договір. Кодекс адміністративного судочинства України визначає адміністративний договір як дво- або багатосторонню угоду, зміст якої становлять права й обов'язки сторін, що постають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди (п. 14 ст. 3). Адміністративні договори мають публічно-правову природу; містять загальні правила поведінки, адресовані не тільки безпосереднім учасникам угоди, а й іншим колективним та індивідуальним суб'єктам; укладаються відповідно до встановленої законом процедури; передбачають спеціальний порядок вирішення спорів і конфліктів, пов'язаних із їх виконанням, а також унеможливають в односторонньому порядку зміну договірних умов.

За змістом розрізняють договори про компетенцію й договори про взаємодію. Договори про компетенцію визначають компетенцію органів державної влади й розмежовують предмети їх відання (поширені в конституційному й адміністративному праві). Договори про взаємодію – це угоди про співпрацю між державами, договори між суб'єктами федерації, генеральні угоди між профспілками й урядом.

Залежно від статусу договірних сторін існують координаційні та субординаційні договори. Координаційними договорами встановлюється рівне правове положення договірних сторін (наприклад, між державами). Субординаційні договори укладаються між нерівними за статусом суб'єктами (наприклад, договори про приєднання до Європейського Союзу нових держав-членів або асоційованих держав).

Сукупність нормативно-правових договорів утворює договірне право. В Україні нормативні договори (передусім міжнародно-правові) відносять до обов'язкових, первинних джерел права.

Право Європейського Союзу є специфічною стосовно національного й міжнародного права, наднаціональною правовою системою, норми якої регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі створення й функціонування європейських інтеграційних об'єднань [11, с. 63]. Джерела права Євросоюзу, на відміну від внутрішнього права держав-членів, не складають сталої системи, здатної об'єднати всі джерела в єдине ціле. Тому під час їх класифікації важко знайти найбільш оптимальний критерій. Найчастіше за юридичною силою джерела європейського права поділяють на первинні та вторинні (або похідні). Л. Ентін виокремлює сім категорій джерел права ЄС: установчі договори; законодавчі акти; підзаконні нормативні правові акти й рішення; судову практику ЄС; принципи права ЄС; міжнародні договори й угоди, які укладає ЄС із третіми країнами й міжнародними організаціями; інші правові документи, які впливають на формування й реалізацію права ЄС [12, с. 74]. На думку О. Дерябіної, ієрархічна структура джерел європейського права виглядає таким чином: а) джерела первинного права (установчі договори); б) міжнародні договори Євросоюзу; в) джерела вторинного права (акти, що приймаються інститутами Євросоюзу,

делеговані й інші акти); г) загальні принципи права; д) угоди, що укладаються між державами-членами ЄС [13, с. 7–18].

У праві ЄС використовуються декілька різних за юридичною силою та значенням видів нормативних договорів: установчі, міжнародні, міжінституційні. Установчі договори – Договір про Євросоюз 1992 р. (Маастрихтський договір у редакції Лісабонського договору 2007 р.), Договір про функціонування Європейського Союзу (Римський договір 1957 р., переглянутий і перейменований Лісабонським договором 2007 р.), Хартія ЄС про основні права 2000 р. – визнаються первинними джерелами права ЄС. Норми установчих документів мають вищу юридичну силу, створюють фундаментальну основу, на якій будується вся правова система ЄС, а їх значення порівнюється з роллю конституції в національній правовій системі.

Під міжнародними договорами в європейському праві розуміють угоди, що укладаються ЄС із державами, які не входять до ЄС, а також угоди з міжнародними організаціями. Відповідно до ст. 216 Договору про функціонування Євросоюзу ЄС може укладати угоди з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями, якщо це передбачено договорами, або якщо укладення угоди є необхідним для досягнення в рамках політик Союзу однієї із цілей, зазначених у договорах, або якщо це передбачено юридично обов'язковим актом Союзу, або якщо це може вплинути на спільні правила або змінити їхню сферу застосування [14, с. 156]. Норми таких договорів обов'язкові для інституцій ЄС і держав-членів.

Серед міжнародних договорів особливу роль відіграють угоди про асоціацію. Союз може укладати угоди з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями, що запроваджують асоціацію, включаючи взаємні права й обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури (ст. 217 Договору про функціонування Євросоюзу). Такі угоди є дієвим інструментом створення країнами-учасницями східного партнерства спільного з Євросоюзом простору стабільності й економічного, політичного та правового співробітництва. Реалізація угоди здійснюється на міжнародному й національному рівнях завдяки використанню різних засобів: приєднання до міжнародних договорів, приведення національних законів у відповідність до правових актів інституцій ЄС, визнання національних стандартів держав-членів ЄС, взаємного дотримання правил другої сторони тощо.

Як відомо, Україна в 2014 році підписала Угоду про асоціацію з ЄС [15]. Норми регламентів ЄС, що містяться в додатках до Угоди про асоціацію з ЄС, не мають прямої дії у внутрішньому правопорядку України, проте вона може посилатися в національному законодавстві на акти ЄС або інкорпорувати в національне законодавство окремі положення чи цілі блоки норм права ЄС. Угодою значно розширені сфери співпраці України з ЄС, передбачено різні способи гармонізації її законодавства із законодавством ЄС. Так, у сфері технічних правил Україна бере на себе зобов'язання вжити необхідних заходів для поступового забезпечення відповідності її законодавства законодавству ЄС та виконувати принципи й практики, встановлені у відповідних рішеннях і регламентах. У сфері захисту прав інтелектуальної власності, крім приєднання до положень та імплементації міжнародних конвенцій, Україна має вдосконалити власний правовий механізм, здатний забезпечити ефективний захист прав на інтелектуальну власність на національному рівні.

Міжінституційні угоди укладаються між Європарламентом, Комісією й Радою Євросоюзу. Стаття 295 Договору про функціонування Євросоюзу чітко вказує на можливість зобов'язального характеру таких угод. До набуття чинності Лісабонським договором до системи джерел права Євросоюзу належали угоди (конвенції) між державами-членами, однак їх практика зійшла нанівець, а підписані конвенції в більшості своїй так і не були ратифіковані. Сфери, у яких держави-члени мали можливість укладати допоміжні конвенції (зокрема щодо забезпечення принципу рівності громадян різних держав-членів; скасування подвійного оподаткування; взаємного визнання у сфері корпоративного права; спрощення формальностей, що регулюють визнання й примусове виконання судових та арбітражних рішень) на сьогодні врегульовуються правовими актами інститутів Євросоюзу.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що договір-на форма регулювання суспільних відносин набуває поширення як у національному, так

і в європейському праві. Нормативно-правовий договір є більш перспективним джерелом права порівняно з нормативно-правовим актом, оскільки здатний враховувати й виражати узгоджені інтереси суб'єктів договору та тим самим забезпечувати добровільне виконання ними взятих на себе зобов'язань. Види нормативно-правових договорів, які використовуються в національних і наднаціональних правових системах, суттєво відрізняються за змістом, суб'єктним складом, порядком укладення, функціональним призначенням. Враховуючи євроінтеграційний курс України та її прагнення наблизити своє законодавство до норм і стандартів права ЄС, порівняльний аналіз спільних і відмінних рис нормативно-правових договорів, поширених у європейському й національному праві, сприятиме подальшому вдосконаленню її джерельної бази та прискоренню реалізації цілей, поставлених Угодою про асоціацію України з ЄС.

Список використаних джерел:

1. Демин А. Нормативный договор как источник административного права / А. Демин // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 15–21.
2. Нечитайло М. Нормативный договор как источник права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / М. Нечитайло. – М., 2002. – 24 с.
3. Поляков А. Общая теория права. Феноменологическо-коммуникативный подход : [курс лекций] / А. Поляков. – 2-е изд., доп. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 845 с.
4. Алексеев С. Общая теория права : [учебник] / С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2008. – 576 с.
5. Теория государства и права : [учебник] / под ред. В. Корельского, В. Перевалова. – М. : Издательская группа ИНФРА-М ; НОРМА, 1997. – 570 с.
6. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : [навчальний посібник] / П. Рабінович. – вид. 10-е, доп. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
7. Мясин А. Нормативный договор как источник права : дисс. ... канд. юрид. наук / А. Мясин. – Саратов, 2003. – 219 с.
8. Заболотна Н. Нормативно-правовий договір: деякі проблеми загальної теорії / Н. Заболотна // Право.ua. – 2014. – № 1. – С. 17–22.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О. Зайчука, Н. Онищенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
10. Заболотна Н. Нормативно-правовий договір: деякі проблеми загальної теорії / Н. Заболотна // Право.ua. – 2014. – № 1. – С. 17–22.
11. Бирюков М. Европейское право: до и после Лиссабонского договора / М. Бирюков. – М. : Статут, 2013. – 240 с.
12. Энтин Л. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009–2017 годы / Л. Энтин. – М. : Аксиом, 2009. – 304 с.
13. Дерябина Е. Источники права Европейского союза: теоретико-правовое исследование : [монография] / Е. Дерябина. – М. : Проспект, 2015. – 136 с.
14. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за ред. проф. М. Буроменського. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2010. – 392 с.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

БОНДАРЕНКО А. І.,
аспірант кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 321.01

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті здійснено дослідження форм реалізації правозахисної функції сучасної держави як однорідної, правової й організаційної діяльності уповноважених державних органів, наділених належною компетенцією. Систематизовано погляди науковців на розуміння форм реалізації функцій держави та їх класифікацію. Детально досліджено правові й організаційні форми реалізації функцій держави. Здійснено спробу застосувати «класичний» поділ форм реалізації функцій держави на правові та неправові (організаційні) до форм реалізації правозахисної функції держави, у результаті чого запропоновано авторську класифікацію форм реалізації правозахисної функції сучасної держави.

Ключові слова: форми здійснення функцій держави, правові та організаційні форми здійснення функцій держави, правозахисна функція держави, форми реалізації правозахисної функції держави, правозахисна діяльність.

В статье осуществлено исследование форм реализации правозащитной функции современного государства как однородной, правовой и организационной деятельности уполномоченных государственных органов, наделенных должной компетенции. Систематизированы взгляды ученых на понимание форм реализации функций государства и их классификацию. Подробно исследованы правовые и организационные формы реализации функций государства. Осуществлена попытка применить «классическое» разделение форм реализации функций государства на правовые и неправовые (организационные) к формам реализации правозащитной функции государства, в результате чего предложена авторская классификация форм реализации правозащитной функции современного государства.

Ключевые слова: формы осуществления функций государства, правовые и организационные формы осуществления функций государства, правозащитная функция государства, формы реализации правозащитной функции государства, правозащитная деятельность.

The article presents the study of the forms of realization of the human rights functions of the modern state as a homogeneous, the legal and organizational activities of the authorized state bodies with proper jurisdiction. There were systematized views of scientists to understand the forms of implementing the functions of the state, and their classification. More studied the legal and organizational form of implementation of the functions of the state. Attempt was made to apply the “classical” forms of realization of the separation of state functions in the legal and non-legal (organizational) forms of realization of the implementation of the human rights functions of the state, which resulted in the author’s proposed classification of the forms of realization of the human rights functions of a modern state.

Key words: forms of state functions, legal and organizational forms of state functions, advocacy function of the state, forms of implementation of human rights functions of the state advocacy.

Вступ. Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що побудова демократичної, соціальної, правової держави супроводжується зміною пріоритетів у правовому регулюванні. При цьому з розвитком держави все більшу увагу дослідників привертає проблема аналізу його функцій, у яких розкривається сутність і соціальне призначення держави. Водночас зростає наукове та практичне значення вивчення форм здійснення цих функцій. Окрім того, однією з головних передумов становлення України як правової європейської держави є розроблення та впровадження з урахуванням відповідних європейських стандартів дієвого механізму, дотримання принципу верховенства права в діяльності органів державної влади, забезпечення прав і свобод громадян, підтримання належного стану законності та правопорядку. Вирішення цієї проблеми потребує посилення правозахисної функції держави, зокрема вдосконалення форм її реалізації.

Функції держави весь час розвиваються та вдосконалюються як у кількісно, так і в якісно, тому проблема визначення форм реалізації правозахисної функції сучасної держави є однією з найважливіших і дискусійних у теорії держави та права.

Крім зазначеного, актуальність звернення до класифікації форм реалізації правозахисної функції держави обумовлюється певними факторами.

По-перше, у зв'язку з домінуванням у теорії держави та права тривалий час радянської правової парадигми, коли в центрі уваги завжди стояла держава та її інтереси, правозахисна функція не сприймалася як самостійна, відокремлена функція держави. У результаті цього такі цінності, як права людини та їх захист, відходили на другий план і тлумачилися винятково в контексті реалізації тих чи інших цілей і завдань «соціалістичної держави», що, зрештою, і описувалося поняттям «соціалістичний правопорядок».

Тому логічно й очевидно, що перехід до «антропоцентристської» державотворчої парадигми спричинив потребу в переосмисленні як змісту правозахисної функції, так і форм її здійснення. Це у свою чергу дало потужний поштовх загальнотеоретичним державно-правовим дослідженням правозахисної функції, зумовило їх наукову значущість та актуальність.

По-друге, на сьогодні все більшої актуальності набуває теорія, яка тлумачить права людини не лише як її потенційні можливості реалізовувати свою сутність, індивідуальні та соціальні інтереси в повсякденній практиці, а також як специфічний зв'язок людини з державою, яка захищає зазначені права, узаконує їх конституцією та забезпечує їх реалізацію в процесі цілеспрямованої державної діяльності в тих чи інших сферах [6, с. 264–265]. У зв'язку зі сказаним дослідження функцій держави взагалі та правозахисної функції зокрема має безпосередній зв'язок із теорією прав людини, що відкриває нову сферу науково-юридичних пошуків, яка набуває дедалі більшої актуальності.

Стан дослідження. Питання виокремлення правозахисної функції, її зміст, права природа та форми здійснення стали темою досліджень багатьох видатних науковців: С.С. Алексєєва, М.Р. Аракеяна, А.Г. Братка, В.І. Вишківської, В.М. Горшенева, С.Д. Гусарева, О.О. Джураєвої, Т.М. Заворотченка, М.Н. Козюбри, С.В. Ківалова, С.Л. Лисенкова, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, С.О. Халюка та інших. Проте теоретична концепція форм здійснення правозахисної функції держави є однією з найбільш динамічних складових у державній діяльності, адже відображає дійсне коло першочергових завдань, що постають перед нашою країною. Треба констатувати необхідність і доцільність наукового дослідження форм реалізації правозахисної функції держави, здійснення їх класифікації й виокремлення.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз і характеристика правових та організаційних форм реалізації правозахисної функції сучасної держави. Для досягнення поставленої мети перед нами стоїть вирішення таких завдань: дослідити форми реалізації функцій держави, встановити правові й організаційні форми реалізації правозахисної функції сучасної держави, охарактеризувати правові й організаційні форми реалізації правозахисної функції сучасної держави.

Результати дослідження. В умовах правової державності відбувається переоцінка значимості окремих форм здійснення її функцій, зокрема правозахисної, правотворчої, правоохоронної та інших. Критерієм такої оцінки виступає не законність у її вузькоюридичному розумінні

(як вимога відповідності законам), а правомірність державно-владних відносин у широкому її розумінні, яка визнає не формальну пріоритетність, а змістовну характеристику [5].

Однією з характерних особливостей здійснення функцій держави є наявність чітко визначених принципів і форм реалізації. Саме вони не лише забезпечують єдність і системність функцій, а й визначають засоби зовнішнього прояву та реалізації функцій держави.

Аналізуючи форми реалізації функцій держави, треба зазначити, що в радянській юридичній літературі до 1956 р. ця проблема залишалася недослідженою, оскільки питання нормативної площини функцій аналізувалося лише в контексті інших проблем.

Необхідно зазначити, що в сучасній науковій літературі визначення форми здійснення функцій держави можна згрупувати, взявши за основу такі основні її розуміння: по-перше, як діяльності основних ланок механізму держави; по-друге, як специфічного виду державної діяльності; по-третє, як однорідної за своїми зовнішніми ознаками діяльності органів держави, за допомогою якої реалізуються її функції; по-четверте, як специфічного напряму діяльності держави, за допомогою якого вона виконує свої обов'язки.

Звернемо увагу, що постановка питання про форми реалізації функцій держави та їх різновиди належить радянським ученим С.А. Голунському та М.С. Строговичу. Вони запропонували три форми забезпечення функцій держави стосовно сфери їх здійснення: законодавча, управлінська (адміністративна), судова [2, с. 54].

На сучасному етапі розвитку наукової думки виокремлюють як правові, так і неправові (організаційні або суто фактичні) форми здійснення державних функцій [7, с. 112; 8, с. 40–41]. Повністю підтримуючи такий розподіл, зазначимо, що використання концептів «правові» й «неправові» в категорії форм здійснення функцій є не зовсім коректним, адже етимологічне походження категорії «неправове» змістовно не відповідає організаційним формам здійснення функцій держави та, як наслідок, може призвести до неправильного їх тлумачення. Тому ми підтримуємо точку зору щодо доречності вживання термінів «правові» й «організаційні» форми здійснення функцій держави.

Правова форма – це однорідна за характером і юридичним наслідком діяльність державних органів, пов'язана з виданням законодавчих і підзаконних актів. У свою чергу в рамках цієї форми виділяються також більш конкретні форми здійснення функцій держави: 1) правотворча; 2) правозастосовна; 3) правоохоронна. В іншій науковій літературі серед правових форм здійснення функцій виділяють правотворчу, правозастосовну, правоохоронну, установчу, а також контрольно-наглядову.

Стосовно організаційних форм реалізації функцій держави, то в сучасній правовій доктрині розрізняють такі основні організаційні форми здійснення функцій держави: організаційно-регламентуюча, організаційно-господарська, організаційно-ідеологічна [7, с. 112].

Окрім того, у юридичній літературі виділяють інші організаційні форми здійснення функцій держави: економічні, політичні, адміністративні, ідеологічні. Окремі теоретики права виділяють ще одну особливу форму здійснення функцій – договірну (договори в державній, господарській, соціальній сферах) [8, с. 51].

У науковій літературі правозахисна діяльність зазвичай пов'язується, по-перше, з діяльністю державно-юридичною (реалізація правозахисної функції держави, можливість вдатися до застосування державного примусу як властивість суб'єктивного юридичного права); по-друге, з діями самого суб'єкта, права якого порушуються (цей різновид захисту нерідко називають самозахистом, застосуванням заходів оперативного впливу); по-третє, з відповідним громадським рухом.

Основним критерієм, який би дозволив кваліфікувати ту чи іншу діяльність як правозахисну, є здатність такої діяльності виконати соціальну функцію в здійсненні захисту права людини. Державно-правовий захист права людини може проявлятися в таких напрямках: 1) попередження порушення права людини за наявності реальної загрози порушення; 2) припинення порушення; 3) відновлення порушеного права. Державно-юридичний захист здійснюється в процесі юрисдикційної діяльності, результатом якої є реалізація одного з вказаних напрямків функції захисту права людини. Така діяльність здійснюється в порядку

вирішення правового спору й передбачає можливість застосування будь-якого виду державного примусу, у тому числі заходів відновлення, заходів юридичної відповідальності, заходів припинення, заходів попередження.

Отже, правозахисна функція – це діяльність держави щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, затвердження законності й правопорядку в усіх сферах громадського та політичного життя.

Вважаємо, що форми реалізації правозахисної функції держави – це система встановлених взаємоузгоджених правових дій уповноважених державних і недержавних органів, а також уповноважених осіб, спрямованих на попередження (профілактику) та відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина.

У попередніх публікаціях ми визначилися, що підтримуємо точку зору В.І. Вишківської, яка виділяє такі форми правозахисної функції держави: 1) локалізаційну (припинення порушень прав людини); 2) ліквідаційну (усунення загроз у процесі реалізації права); 3) правовідновлюючу (відновлення порушених прав людини); 4) штрафну (залучення винних до юридичної відповідальності) [1, с. 17].

Однак, окрім зазначеної класифікації форм реалізації правозахисної функції держави, існують також інші погляди на це питання.

Так, Д.М. Чечот, до форм здійснення правозахисної функції держави відносить такі: 1) судову; 2) адміністративну; 3) арбітражну; 4) нотаріальну; 5) за участю та сприяння суспільства [10, с. 53].

С.А. Халюков вважає, що існують такі основні форми здійснення правозахисної функції: 1) державний захист; 2) судовий захист (як незалежної гілки влади); 3) недержавний захист (в особі інституту адвокатури та правозахисних організацій); 4) самозахист [9, с. 177–179].

На думку Б.Д. Мартиненка, формами правового захисту є судові, парламентські, адміністративні, контрольно-наглядові, адвокатські форми.

За галузевою належністю можна виокремити цивільно-правові, адміністративно-правові, сімейно-правові, цивільно– та кримінально-процесуальні й інші юридичні засоби захисту прав людини. Варто зазначити, що вказані форми використовуються, як правило, у процедурно-процесуальній формі [4, с. 101–102].

Застосовуючи досліджений вище підхід стосовно поділу форм реалізації функцій держави на правові й організаційні до форм реалізації правозахисної функції держави, можна запропонувати таку класифікацію вищезазначених форм.

Правові форми реалізації правозахисної функції:

I. а) локалізаційна; б) ліквідаційна; в) правовідновлююча; г) штрафна;

II. а) судова; б) адміністративна; в) арбітражна; г) нотаріальна; д) за участю та сприяння суспільства;

III. а) судова; б) парламентська; в) адміністративна; г) контрольно-наглядова; д) адвокатська форма;

IV. а) цивільно-правова; б) адміністративно-правова; в) сімейно-правова; г) цивільно-процесуальна; д) кримінально-процесуальна.

Організаційні форми реалізації правозахисної функції:

I. Основні: а) організаційно-регламентуюча; б) організаційно-економічна; в) організаційно-контролююча;

II. Додаткові (другорядні): а) організаційно-виховна; б) організаційно-інформаційна; в) організаційно-ідеологічна; г) організаційно-договірна.

Звертаючись до правової природи вищезазначених форм реалізації, зазначимо, що традиційно вони характеризуються науковцями як такі, що зумовлюють правові наслідки, а організаційні форми, відповідно, розглядають як такі, що правових наслідків не спричиняють [8, с. 40–41]. Вищезазначене питання залишається спірним, адже будь-яка реалізація правозахисної функції (у тому числі в організаційних формах) спричиняє правові наслідки. Більше того, визначення домінуючої позиції правових форм здійснення функцій призведе до неповного розуміння їх системи.

Правову природу організаційних форм здійснення правозахисної функції держави окремі науковці визначають відображеною в діяльності, що не пов'язана зі створенням, застосуванням норм права та в результаті, як зазначалося, не зумовлює юридичних наслідків. С.Л. Лисенков звертається до подвійної природи організаційних форм: «Ці форми полягають в однорідній за зовнішніми ознаками діяльності держави, що безпосередньо не тягне за собою настання юридичних наслідків. Водночас організаційна діяльність здійснюється в межах, визначених правом» [3, с. 76]. Можна погодитись із таким твердженням у частині реалізації державними органами своєї компетенції шляхом проведення поточних організаційних дій і заходів у межах чинного законодавства, адже вона також приводить до здійснення правозахисної функції держави та, відповідно, зумовлює юридичні наслідки в будь-якому випадку.

Варто зазначити, що за умов дотримання певних вимог можливо досягти найбільш ефективної реалізації правозахисної функції сучасної держави. Так, по-перше, наявність збалансованої системи нормативно-правових актів, у яких визначаються основні напрями державної політики в цій сфері, закріплене коло суб'єктів, уповноважених цю політику реалізовувати, та особливості їх взаємодії один з одним мають стати одним із перших кроків на цьому шляху. По-друге, наявність дієвого механізму реалізації приписів відповідних нормативно-правових актів, а також якісного кадрового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави є обов'язковою умовою дієвої реалізації форм правозахисної функції. По-третє, запровадження програми правової освіти населення та належне фінансування, матеріально-технічне й інформаційне забезпечення, що дозволить своєчасно та якісно відповісти на всі загрози, що перешкоджають належній реалізації правоохоронної функції держави. По-четверте, впровадження стандартів Європейського Союзу в організацію діяльності відповідних органів державної влади є неодмінною умовою ефективної реалізації правозахисної функції сучасної держави.

Надзвичайно важливо, щоб усі гілки публічної влади вважали першочерговими гуманістичні цілі, серед яких варто назвати встановлення міцних юридичних гарантій щодо соціального та правового захисту особистості від будь-якого свавілля та зловживань, насамперед із боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Таким чином, форма здійснення правозахисної функції держави є однорідною, правовою й організаційною (у межах правової) діяльністю уповноважених державних органів, наділених належною компетенцією.

Правові й організаційні форми реалізації правозахисної функції є взаємозалежними та взаємообумовленими, що підтверджується тим, що, по-перше, організаційні форми забезпечують можливість використання правових форм; по-друге, організаційні форми можуть реалізовуватися за допомогою їх закріплення в нормативних актах, набуваючи правової форми; по-третє, реалізація правових форм забезпечується за допомогою організаційних заходів; по-четверте, організаційні форми зумовлюють юридичні (правові) наслідки. У такий спосіб форми взаємодіють, забезпечують і доповнюють одна одну.

Список використаних джерел:

1. Вишковська В.І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.І. Вишковська ; Нац. академія внутр. справ України МВС України. – К., 2014. – 20 с.
2. Голунский С.А. Теория государства и права / С.А. Голунский, М.С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 304 с.
3. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права : [навчальний посібник] / С.Л. Лисенков. – К., 2006. – 430 с.
4. Мартиненко Б.Д. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина / Б.Д. Мартиненко // Адміністративне право і процес: шляхи вдосконалення законодавства і практики : збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 22 грудня 2006 р.) / ред. О.М. Джу́жа, В.Н. Дзюба, С.Г. Стеценко, А.О. Галай ; МВС України. КНУВС. – К., 2006. – 357 с.

5. Олейников С.Н. Функции государства и правовые формы его деятельности / С.Н. Олейников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2017/1/Oleynikov_150.pdf.
6. Парламентский глоссарий / авт.-сост. : А.Х. Саидов, Т.Я. Хабриева. – М. : НОРМА, 2008. – 340 с.
7. Теория государства и права : [учебник для вузов] / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М., 2000. – 520 с.
8. Теорія держави і права : [навчальний посібник] / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко. – К., 2001. – 460 с.
9. Халюк С.О. Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні / С.О. Халюк // Конституційна реформа в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матеріали круглого столу (25 червня 2013 р.). – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 188 с.
10. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты / Д.М. Чечот. – Л. : Изд-во ЛЕУ, 1968. – 112 с.

ІДЕСІС І. І.,
асистент кафедри конституційного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.2

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

У статті обґрунтовано тезу про те, що Конституція України та чинні закони не приділяють належної уваги особливостям здійснення місцевого самоврядування в містах; мають місце лише поодинокі фрагментарні норми із цього приводу. У статті виявлено особливості місцевого самоврядування в містах на підставі аналізу Конституції України, законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві вибори», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Сформульовано напрями для подальших розробок поставленого питання.

Ключові слова: місто, місцеве самоврядування, міське самоврядування, законодавча регламентація місцевого самоврядування в містах, муніципальне управління.

В статье обоснован тезис о том, что Конституция Украины и действующие законы не уделяют должного внимания особенностям осуществления местного самоуправления в городах; имеют место лишь фрагментарные нормы по этому поводу. В статье выявлены особенности местного самоуправления в городах на основании анализа Конституции Украины, законов Украины «О местном самоуправлении в Украине», «О местных выборах», «О статусе депутатов местных советов», «О добровольном объединении территориальных общин». Сформулированы направления для дальнейших разработок поставленного вопроса.

Ключевые слова: город, местное самоуправление, городское самоуправление, законодательная регламентация местного самоуправления в городах, муниципальное управление.

In the article the author arguments the thesis that the Constitution as the fundamental law and current legislation in Ukraine does not pay enough attention to the peculiarities of local government in the cities; there are only a few fragmentary rules in this regard. The author analyses the peculiarities of local government in the cities using the Constitution, the Laws “On Local Government in Ukraine”, “On Local Elections”, “On Status of Local Council”, “On a voluntary association of local communities” and formulated the directions for the further development of this question.

Key words: *city, local government, municipal government, legislative regulation of local government in cities, municipal management.*

Вступ. Після проголошення незалежності України в 1991 р. місцеве самоврядування в Україні саме для таких адміністративно-територіальних одиниць, як міста, не регламентується окремо (винятками є міста з особливим статусом). Більшість авторів тільки констатує цей факт, проте не висуває конструктивних пропозицій, спрямованих на покращення ситуації [1; 2]. Дослідження відповідних питань, таким чином, можна характеризувати як низьке: такі відомі доктори юридичних наук, професори – дослідники муніципально-правових питань, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, П.М. Любченко, Н.В. Мішина, М.П. Орзіх, О.Ф. Фрицький та інші, не приділяли окремих праць монографічного характеру питанням відокремлення місцевого самоврядування в містах від місцевого самоврядування в сільських населених пунктах. Відповідно, важливим науковим завданням є формулювання таких пропозицій, а для цього необхідно скласти уявлення про сучасну нормативно-правову регламентацію місцевого самоврядування в містах України, що існує на загальнодержавному рівні.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути та проаналізувати сучасні закони України, у яких здійснено нормативно-правову регламентацію місцевого самоврядування в містах України.

Результати дослідження. В Україні станом на 1 січня 2015 р. існувало два міста зі спеціальним статусом, 460 інших міст і 39 552 населених пунктів сільського типу [3]. Варто зазначити, що особливості здійснення місцевого самоврядування 460 територіальними громадами доцільно врахувати на загальнодержавному рівні.

Конституція України передбачає, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та законів України [4].

Конституція України акцентує увагу саме на місцевому управлінні в містах двічі:

- у ч. 2 ст. 140, яка передбачає, що особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України;
- у ч. 5 ст. 140, відповідно до якої питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

У всіх інших випадках місцеве самоврядування в містах розглядається разом із місцевим самоврядуванням сіл і селищ.

Відповідно до Основного Закону України місцеве самоврядування в селах, селищах і містах здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи [4].

Конституція України передбачає обрання на 5 років жителями сіл, селищ і міст місцевих рад, а також сільського, селищного, міського голови, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях.

Нарешті, ст. 146 Основного Закону України встановлює, що інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом.

Досліджуючи конституційну регламентацію місцевого самоврядування, А.Т. Назарко зауважує: «У сучасних конституціях, у тому числі в Україні, інститут міського самоврядування <...> не знайшов належної регламентації» [5, с. 276]. Варто зазначити, що навряд чи міське самоврядування потребує регламентування саме на конституційному рівні. По-перше, про неефективність такого підходу свідчить практика зарубіжних країн, на яку вказав автор цитати. По-друге, конституція є основним законом, у якому регламентуються лише основні суспільні відносини. А конкретизація конституційних норм можлива та необхідна в чинному законодавстві.

Україна не є винятком із цього правила: норми Конституції України про місцеве самоврядування конкретизуються в чинному законодавстві. Необхідність стислого аналізу місцевого самоврядування міських територіальних громад у цьому дослідженні викликана істотними змінами в муніципальному законодавстві, що відбулися протягом 2015 р. Зокрема, у лютому було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а в липні – Закон України «Про місцеві вибори», протягом 2015 р. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» було змінено 9 разів.

Конституційні норми щодо організації місцевого самоврядування в містах встановлюються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.

Треба зазначити, що в цьому законі, як і в Конституції України, лише поодинокі норми стосуються місцевого самоврядування тільки в містах. Зокрема, щодо міст окремих норм не встановлено, увагу законодавця інколи привертають особливості здійснення місцевого самоврядування в містах із районним поділом. У ч. 2 ст. 5 вказаного закону зазначено, що в містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи й обирають голову ради, який одночасно є й головою її виконавчого комітету [6]. Далі за текстом закону інколи є конкретизація тих чи інших норм щодо районних у містах рад, зокрема вони включені до системи місцевого самоврядування, наприклад:

– ст. 41 присвячено особливостям повноважень районних у містах рад і їх виконавчих органів;

– ст. 79 «Дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови» містить певні показники саме для міст, причому міст різних типів. Так, відповідно до п. 6 рішення про внесення пропозицій щодо відкликання сільського, селищного, міського голови за народною ініціативою приймається на зборах виборців у кількості не менше 50 осіб для відкликання міського голови міст районного значення; 200 осіб для відкликання міського голови міст обласного значення; 400 осіб для відкликання міського голови міст Києва та Севастополя. Кількість членів ініціативної групи в разі відкликання міського голови міста районного значення становить не менше 20 осіб; міського голови міста обласного значення – не менше 50 осіб; міського голови міст Києва та Севастополя – не менше 75 осіб. У п. 7 зазначено, що на підтримку пропозиції про відкликання сільського, селищного, міського голови має бути зібрано кількість підписів, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах, за результатами яких він був обраний сільським, селищним, міським головою. Збір підписів проводиться у разі відкликання міського голови міста районного значення протягом двадцяти днів; міського голови міста обласного значення, міст Києва та Севастополя протягом тридцяти днів. Територіальна виборча комісія перевіряє правильність оформлення підписних листів, кількість зібраних підписів у разі відкликання міського голови міст районного значення протягом двадцяти днів із дня їх отримання; міського голови міст обласного значення протягом тридцяти днів із дня їх отримання; міського голови міст Києва та Севастополя протягом тридцяти п'яти днів із дня їх отримання;

– ч. 2 ст. 5 встановлює, що в містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи й обирають голову ради, який одночасно є й головою її виконавчого комітету [6].

Варто зазначити, що саме ці факультативні елементи системи місцевого самоврядування в містах, яким, до речі, не приділено значної уваги в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», є найбільш перспективними з точки зору регламентації їхнього створення та функціонування в статутах територіальних громад міст.

Стаття 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» має назву «Система місцевого самоврядування», і з її змісту можна зробити висновок про структуру системи місцевого самоврядування в містах України. Згідно зі ст. 5 цього закону система місцевого самоврядування українських міст включає ще один елемент, окрім органів місцевого самоврядування районів у містах, наявність якого не є обов'язковим, – це органи самоорганізації населення. До обов'язкових елементів, що включає система місцевого самоврядування міст, належать такі: територіальна громада, міська рада, міський голова, виконавчі органи міської ради [6].

Завершуючи огляд місцевого самоврядування в містах за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», відзначимо, що в ньому з внесенням у 2015 р. змін щодо можливості впровадження посади старости (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. [7]), можна прослідкувати тенденцію щодо відмови від уніфікації місцевого самоврядування в міських і сільських населених пунктах.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. не передбачає особливостей участі територіальних громад міст у добровільному об'єднанні територіальних громад [7]. Наприклад, якщо об'єднуються територіальна громада міста й села, то очевидно, що відбувається те, що в цивільному праві іменується «приєднанням» (*de facto* «поглинання»), а якщо об'єднуються територіальні громади двох міст, двох селищ тощо, то швидше відбувається те, що в цивільному праві називається «об'єднання». Також можна було б урахувати більший ступень утрудненості виявлення думки членів територіальної громади міста щодо об'єднання порівняно з виявленням думки членів територіальної громади сільського населеного пункту.

Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. підходить із певним диференціюванням до місцевих виборів рад сільських і міських населених пунктів. Зокрема, вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. А вибори депутатів міських, районних у містах рад (як і вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних рад) проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій (виборчі списки) із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами [8].

Є й певна диференціація щодо виборів міського голови, хоча вона стосується не типу населеного пункту (сільський або міських населених пункт), а чисельності територіальної громади міста, зокрема кількості виборців, що проживають у місті:

- вибори міського (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, що збігається, відповідно, з територією міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією об'єднаної міської громади;

- вибори сільського, селищного, міського (міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі [8].

Кількість виборців, а не кількість членів територіальної громади враховується й під час визначення загального складу місцевих, у тому числі міських рад. Норми щодо загального складу місцевої ради містить ст. 16 названого вище закону: до 1 тисячі виборців – 12 депутатів; від 1 тисячі до 3 тисяч виборців – 14 депутатів; від 3 тисяч до 5 тисяч виборців – 22 депутати; від 5 тисяч до 20 тисяч виборців – 26 депутатів; від 20 тисяч до 50 тисяч виборців – 34 депутати; від 50 тисяч до 100 тисяч виборців – 36 депутатів; від 100 тисяч до 250 тисяч виборців – 42 депутати; від 250 тисяч до 500 тисяч виборців – 54 депутати; від 500 тисяч до 1 мільйона виборців – 64 депутати; від 1 мільйона до 2 мільйонів виборців – 84 депутати; понад 2 мільйони виборців – 120 депутатів [8]. Таким чином, і в цьому випадку не відбувається відокремлення

міських населених пунктів від сільських, хоча й ураховується (опосередковано, шляхом визначення кількості виборців) чисельність територіальної громади.

Окремі норми для міст у Законі України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. передбачає лише ст. 17 «Виборчі округи» в контексті того, що для проведення виборів депутатів міської (міста з районним поділом, міста, до складу якого входить інше місто, село, селище) ради відповідна міська територіальна виборча комісія не пізніше як за 37 днів до дня чергових або перших місцевих виборів утворює на території кожного району в місті, міста, села, селища, що входить до складу цього міста, територіальні виборчі округи; на території кожного села, селища, району в місті, міста, яке входить до іншого міста, утворюється один територіальний виборчий округ із виборів депутатів міської ради або декілька територіальних виборчих округів із виборів депутатів міської ради з приблизно однаковою кількістю виборців; а для проведення виборів депутатів обласної ради відповідна територіальна виборча комісія не пізніше як за 35 днів до дня чергових або перших місцевих виборів утворює на території кожного району, міста обласного значення територіальні виборчі округи, кількість виборців у яких має бути за можливості максимально наближеною до середньої кількості виборців у територіальному виборчому окрузі відповідного багатомандатного округу [8].

Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. не містить жодних особливостей статусу депутатів міських рад порівняно з депутатами інших рад [9]. Якщо порівнювати статус депутатів районних і обласних рад зі статусом депутатів сільських, селищних і міських рад, то депутати першої групи рад навряд чи мають підтримувати такий стійкий і постійний контакт із виборцями, як депутати другої групи рад, адже територіальні громади є об'єктивно меншими за кількістю населення, ніж область чи район. Відповідна різниця має бути відображена щонайменше у правах та обов'язках депутатів місцевих рад. І це тільки один приклад.

Якщо порівнювати статус депутатів місцевих рад сільських і міських населених пунктів, то варто зазначити, що й він може мати особливості. Треба вказати, що це доречно, враховуючи, наприклад, різну кількість членів сільських, селищних і міських громад (так, для спілкування та зворотного зв'язку із членами громад використовуються різні засоби з урахуванням різного ступеню стійкості зв'язків між ними), різний кількісний склад місцевих рад (залежить від кількості членів територіальних громад) та, відповідно, більш або менш складну внутрішню структуру місцевих рад, їхніх виконавчих органів.

Висновки. Конституція України та чинні закони України не приділяють належної уваги особливостям здійснення місцевого самоврядування в містах; мають місце лише поодинокі фрагментарні норми із цього приводу. У статті виявлено особливості місцевого самоврядування в містах на підставі аналізу Конституції України, законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві вибори», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Сформульовано напрями для подальших розробок поставленого питання. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у здійсненні огляду й аналізу підзаконних актів, якими наразі регламентується місцеве самоврядування в містах України.

Список використаних джерел:

1. Мішина Н.В. Законопроекти для розвитку локальної демократії в Україні / Н.В. Мішина // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 36–40.
2. Мішина Н.В. Конституційна регламентація місцевого самоврядування в Україні: сучасність та перспективи / Н.В. Мішина // Публічне право. – 2015. – № 3. – С. 67–72.
3. Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2015 р. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ds/ator/ator2015_u.htm.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
5. Назарко А.Т. Міське самоврядування в Україні: проблеми конституційно-правової інституціоналізації / А.Т. Назарко // Конституційне забезпечення чергового етапу рефор-

мування місцевого самоврядування в Україні // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.) : у 2 т. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – О. : Юридична література, 2015– . – Т. 1. – 2015. – С. 275–277.

6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 91.

8. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 37–38. – Ст. 366.

9. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 40. – Ст. 290.

КУРАКІН О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Автор статті висуває гіпотезу про те, що загальні умови як зовнішні прояви середовища не виявляють себе тільки як «фон» механізму правового регулювання. Вони виступають фактором, що спонукає до зміни змісту його елементів. Однак під час їх встановлення нерационально підходити до них як до рівноцінних факторів. Необхідно враховувати, що всі вони перебувають між собою в тісному взаємозв'язку й тільки їх поєднання може забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

Ключові слова: механізм правового регулювання, умови, фактори, якість, ефективність.

Автор статті выдвигает гипотезу о том, что общие условия как внешние проявления среды не проявляют себя только в качестве «фона» механизма правового регулирования. Они выступают фактором, побуждающим к изменению содержания его элементов. Однако при их установке нерационально подходить к ним как к равноценным факторам. Необходимо учитывать, что все они находятся между собой в тесной взаимосвязи и только их сочетание может обеспечить эффективность механизма правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, условия, факторы, качество, эффективность.

The author hypothesizes that common conditions like symptoms environment not manifest themselves only as the «background» legal regulation mechanism. They advocate a factor prompting a change in the content of its elements. However, when installed, irrational approach them as equivalent factors. Please note that they are all together in a close relationship, and only their combination can be effective mechanism of legal regulation.

Key words: mechanism of legal regulation, the conditions, factors, quality, efficiency.

Вступ. Аналіз суспільних процесів і тенденцій, що впливають на дієвість закону, дає можливість передбачити наслідки такого впливу та планувати необхідні заходи матеріального й ідеологічного порядку. Є.В. Куманін вважає, що «вплив політичного чинника на процес реалізації права виражається в тому, що політична обумовленість права виступає вузловим моментом системи соціальних потреб у правовому впорядкуванні суспільних відносин» [4, с. 37].

Крім цього, процеси, що відбуваються в політичному та громадському житті держави, здатні не тільки виступати в ролі умов ефективності механізму правового регулювання, а й змінювати ступінь значущості тих чи інших умов його функціонування. Отже, ступені значимості умов нерівноцінні. При цьому вони можуть змінюватися не тільки залежно від історичних обставин, а й змісту конкретної правової норми.

Постановка завдання. Сучасна наука пропонує два підходи до класифікації умов ефективності норми права, що не можна зводити до ефективності всього механізму правового регулювання. Отже, і види умов їх ефективного функціонування будуть збігатися лише частково. Так, якість юридичного факту, акта реалізації, акта застосування права та пов'язаних із цим правових процесів стосовно механізму правового регулювання виступають критеріями ефективності механізму правового регулювання, розкриваючи зміст його структурних елементів, а щодо норми права – умовами її ефективності. Відповідно, у статті ми спробуємо визначити умови ефективності механізму правового регулювання в їх загальному вигляді.

Розрізняють такі умови, що визначають ефективність дії правових норм:

- макросоціальні: рівень відповідності між суспільно-об'єктивними процесами, індивідуальними й колективними інтересами; стан свідомості та політико-моральної єдності народу; умови, що пов'язані з політичною організацією та її діяльністю;

- мікросоціальні: визнання в соціальних групах нормативних систем; соціальні зв'язки громадян із трудовими колективами та профспілками; ставлення до права на підприємствах та установах; особистісні умови, що включають характеристики батьків, рівень освіти, індивідуальні ціннісні орієнтації, досвід тощо.

Результати дослідження. Вважаємо, що на ефективність механізму правового регулювання впливають і такі фактори, як рівень суспільної правосвідомості та правової культури. Правова культура нерозривно пов'язана з правосвідомістю й подібно їй пронизує право. Е.С. Комарова слушно зауважує: «Правова культура – значною мірою результуюча категорія, показник рівня й особливостей правового розвитку суспільства, дзеркало його правової свідомості» [3, с. 65].

Правосвідомість впливає на функціонування механізму правового регулювання, оскільки активізує його, застерігає проти відриву від життя, реальних інтересів суспільства.

Низький рівень правосвідомості не сприяє ефективності механізму правового регулювання. Також важливо усвідомити, що її високий рівень виступає лише її передумовою. У правовій літературі доведено вплив правосвідомості на попередження злочинності: чим вище рівень правосвідомості, тим ефективніше регулятивний вплив права, проте правосвідомість не здатна забезпечити дотримання норм, якщо вони невірно відображають потреби суспільного розвитку, недосконалі чи суперечливі [2, с. 41]. Поділяючи таку точку зору, ми вважаємо, що ефективність механізму правового регулювання зростає як у результаті взаємної відповідності категорій «право» й «правосвідомість», так і в міру зростання самої правової свідомості, поваги до права та його регулятивної ролі.

Крім цього, виділяють таку умову, як індивідуальні властивості особи, що реалізує норму права. Людина у своїй поведінці керується не тільки правовими приписами, а й передусім власними інтересами, звичними поглядами, уявленнями, емоціями, почуттями. Якщо ці особливості в окремих осіб збігаються, цей фактор також переростає в умову ефективності механізму правового регулювання, що пов'язана з типом особистості суб'єктів, з їх пануючими поглядами. Навіть якщо розглядати дію закону стосовно індивідів, а не соціальних груп, то й тоді є очевидним, що результат такої дії залежить не тільки від права, а й від безлічі соціальних характеристик розглянутого суб'єкта.

Таким чином, серед умов ефективності механізму правового регулювання виділяються соціально-економічні, культурні та психологічні. Загальні умови діють на всіх етапах механізму правового регулювання, деякі виступають факторами не тільки його окремих стадій. Наприклад, серед умов, що відносяться до вираження змісту правового припису та процедури руху всіх елементів механізму правового регулювання, можна визначити досконалість законодавства. На відміну від якості норми права, яка виступає критерієм ефективності механізму правового регулювання та дає характеристику внутрішнього змісту й зовнішнього вираження абстрактно відокремленої норми права як елемента механізму правового регулювання, досконалість законодавства є більш зорієнтованою на узгодженість нормативно-правових актів і норм, що в них містяться, хоча оцінка якості норми права, безумовно, перетинається з оцінкою досконалості законодавства.

Другою групою умов ефективності механізму правового регулювання пропонується вважати досконалість правозастосовчої діяльності. На нашу думку, таку умову можна використовувати щодо ефективності механізму правового регулювання, оскільки якість акта правозастосовчої діяльності не збігається за змістом якості акта правозастосування, що є критерієм ефективності механізму правового регулювання. Однак умову «правозастосовча діяльність» треба видозмінити на більш широкую за своїм змістом, а саме на організаційну забезпеченість механізму правового регулювання. На посилення ефективності механізму правового регулювання впливає рівень розвитку державного апарату та професійна, скоординована робота всіх його органів. Це так звані організаційні умови. Вони проявляють себе в процесі функціонування правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів. Від успішності роботи цих систем залежить якість прийнятих нормативно-правових актів, відсоток реалізації норм права на стадії застосування, а також загальний рівень гарантованості прав громадян.

Деякі вчені відзначають більш розширений перелік умов ефективності механізму правового регулювання. Так, Є.П. Шикін зазначає: «Ефективність застосування права залежить від рівня організації роботи відповідних державних органів і громадських організацій, тобто роботи «взагалі» як трудової діяльності в будь-яких інших, що не займаються застосуванням права, установах та організаціях» [10, с. 105]. Наприклад, якість процесу правозастосування залежить, зокрема, від чіткого розподілу функцій, компетенції, злагодженості й узгодженості всіх ланок системи правозастосувачів.

Вважаємо, як умову ефективності механізму правового регулювання можна виділити також рівень законності та правопорядку. Законність означає ідею, вимогу й систему (режим) реального вираження права в законах держави, у самій законотворчості [7, с. 343].

Порушення законів, вчинені громадянами та іншими особами, не означають, що ці особи виступають порушниками законності. У цьому випадку мова йде про порушення правопорядку в суспільстві, а законність є системою реально діючого права.

Правопорядок – багатоаспектне, багаторівневе поняття, що являє собою урегульованість суспільних відносин, учасниками яких можуть виступати фізичні особи (громадяни та інші), різноманітні органи всіх гілок державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, об'єднання громадян тощо.

Існує думка, що консервативні початки повинні стати ґрунтом процесу правового регулювання відносин у суспільстві. Це викликано відсутністю відповідності між змістом суспільних відносин і їх формою, коли існує необхідність форми, її примусовий характер. У протилежному випадку право залишиться лише «чужим», запозиченим гаслом. Із цією позицією можна погодитися лише в частині необхідності досягнення обов'язковості форми. Однак безмежний консерватизм може істотно знизити рівень ефективності механізму правового регулювання, негативно вплинувши на характер процесу реалізації правових норм.

Умовою для ефективного механізму правового регулювання загалом і створення якісної нормативно-правової бази зокрема вважається високий рівень наукового прогнозування політичної, економічної й соціальної перспектив. На цей аспект звернув увагу Ю.А. Тихомиров: «Юридичні конфлікти як одна з характеристик мінливих правових ситуацій вимагають їх запобігання та усунення» [8, с. 210].

Однією з умов ефективності механізму правового регулювання є знання правових приписів суб'єктами права. Що стосується вивчення ефективності правових норм, то Л.Д. Чуллюкін, А.Б. Подгурецький, В.І. Нікітінський визнавали умовою їх ефективності інформованість адресатів про сутність і вимоги правових норм [5, с. 81; 6, с. 318–319; 9, с. 31]. Правові норми не ефективні тією ж мірою, у якій вони невідомі.

Як умови ефективного механізму правового регулювання можна розглядати національні особливості та традиції, плановірність розвитку держави, її економічну спроможність. Стійка економіка виступає показником сильної держави, здатної гарантувати й організаційно забезпечувати дію права, підтримувати його авторитет у свідомості громадян.

Таким чином, конкурентоспроможна соціальна й справедлива економічна система, що забезпечує стабільний економічний розвиток держави, також є необхідною умовою ефективності механізму правового регулювання.

Варто акцентувати на певній пропорційній залежності, яку можна встановити між підвищенням ефективності механізму правового регулювання та підвищенням якості умов його функціонування, що у свою чергу також здійснюють вплив на його ефективність. Отже, між якістю елементів механізму правового регулювання й факторами, що сприяють його ефективності, існує діалектичний взаємозв'язок: перехід одного в інший. Таким чином, якість елементів механізму правового регулювання та рівень розвитку чинників зовнішнього впливу стосовно один одного виступають як взаємозалежні умови.

Загальні умови як зовнішні прояви середовища не виявляють себе тільки як «фон» механізму правового регулювання. Вони виступають фактором, що спонукає до зміни змісту елементів механізму правового регулювання. Однак для встановлення умов, що визначають високу ефективність механізму правового регулювання, нераціонально підходити до них як до рівноцінних факторів навколишнього середовища. Проте, виділяючи найбільш значимі, необхідно враховувати, що всі перераховані вище умови перебувають між собою в тісному взаємозв'язку, тільки поєднання всіх умов може забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

Важливо також відзначити, що зустрічаються такі юридичні конструкції, що нагадують правові норми тільки зовні, оскільки привести їх у дію практично неможливо. Найбільш часто подібну ситуацію можна спостерігати в тих випадках, коли окремі статті нормативно-правових актів містять відсилання до яких-небудь нормам, що часом із невідомих причин не встановлюються протягом багатьох років. До засобів юридичної техніки, що впливають на повноту й несуперечливість нормативної бази, відносяться юридичні конструкції (специфічна побудова нормативного матеріалу, що відповідає типу або виду юридичних фактів, що склалися, їх зв'язкам між собою), а також галузеву типізацію (включення правових приписів у відповідну галузь права). Недотримання зазначених вимог також може призвести до зниження ефективності правового регулювання. Не сприяє підвищенню її рівня велика кількість посилань у нормативно-правовій базі, особливо до норм інших нормативних актів. Така ситуація може створити певні труднощі під час використання нормативного матеріалу й тим самим знизити якість нормативної бази, що у свою чергу знизить ефективність механізму правового регулювання.

Підсумовуючи, можна казати про те, що всі елементи механізму правового регулювання функціонують у реальних просторово-часових обставинах, у межах існуючих суспільних відносин. Сукупність зовнішніх факторів не тільки задає фон їх дії, вони опосередковано впливають на ефективність механізму правового регулювання. Кожен елемент соціальної системи має те чи інше значення для нормального функціонування права та в цій своїй якості може тлумачитися як певна умова ефективності механізму правового регулювання. Умова – це обставина, від якої щось залежить. Щоб правова норма перетворилася в реальну дійсність, необхідні певні соціальні фактори, що і є умовами їх ефективності. Такими умовами виступають найрізноманітніші обставини, які так чи інакше впливають на прояв ефективності правових приписів в об'єктивній дійсності. Деяким авторам вбачається залежність успішності функціонування будь-якої правової норми, тобто її ефективності від таких умов:

- соціальна цінність;
- досконалість законодавства;
- законність;
- належний рівень реалізації правових норм;
- ступінь інформування адресатів про їх зміст;
- рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів.

До умов ефективності дії закону вчені відносять, як правило, досконалість законодавства та правозастосовчої діяльності, рівень правової культури суспільства й окремої особи, стан законності, створення конкретної, чіткої, зрозумілої й доступної кожному громадянину системи стимулів та обмежень у праві, індивідуальний і диференційований підходи до їх реалізації, системну єдність, комплексність у використанні цих юридичних засобів [1, с. 456–457].

Вважаємо, що ці умови – це внутрішні й зовнішні чинники. Особливу увагу варто приділити саме зовнішнім умовам ефективності механізму правового регулювання з причини докладного аналізу внутрішніх умов у рамках вивчення питання якості елементів механізму правового регулювання. Адже якість одного елемента механізму правового регулювання виступає умовою належної якості інших та ефективності механізму в цілому. Роль внутрішніх умов можуть виконувати лише ті з них, які необхідні для існування самого механізму правового регулювання, тобто які сприяють ефективному здійсненню нормами права своїх функцій, зумовлюють рух механізму.

Ефективність дії механізму правового регулювання ставиться наукою в залежність не тільки від досконалості правових норм, а й від умов їх реалізації – від структури установи, у якій вони застосовуються, від навичок і свідомості осіб, які їх реалізують, від наявності організаційних, матеріальних та інших факторів забезпечення реалізації, від стану законності, тобто не тільки якість самого нормативного припису, а й соціальні обставини часто визначають питання ефективності правового регулювання.

Відповідно, можна запропонувати такі основні напрями підвищення ефективності механізму правового регулювання:

1) удосконалення правотворчості, у процесі якого в нормах права (з урахуванням високого рівня законодавчої техніки) найбільш повно виражаються суспільні інтереси й ті закономірності, у межах яких вони діятимуть (створення умов для дотримання закону, підвищення юридичної гарантованості правових засобів, що діють у механізмі правового регулювання);

2) удосконалення правозастосування, що доповнює дієвість нормативного регулювання, а отже, і його механізм у цілому. Механізм повинен виражати тісний взаємозв'язок різних правових засобів: якщо нормативна регламентація покликана забезпечити стабільність і необхідну однаковість у регулюванні суспільних відносин, ввести їх у чіткі межі законності, то правозастосування конкретизує ці засоби стосовно окремих суб'єктів, певного місця й часу. Оптимальне поєднання правотворчості та правозастосування надає гнучкості й універсальності правовому регулюванню, мінімізує збої й зупинки в дії права;

3) підвищення рівня правової культури суб'єктів права також буде впливати на якість правового регулювання, на процес зміцнення законності та правопорядку. При цьому інтереси людини є основним орієнтиром для вдосконалення елементів механізму правового регулювання, підвищення його ефективності. Тому механізм правового регулювання повинен бути соціально цінним за своєю природою, створювати режим сприяння здійсненню законних прагнень особи, зміцненню її правового статусу.

Недостатня ефективність механізму правового регулювання може пояснюватися не-правильним визначенням його цілей, вибором неадекватних засобів правового впливу, недостатньо кваліфікованим використанням засобів тощо.

Висновки. Таким чином, ефективність механізму правового регулювання безпосередньо залежить від того, наскільки грамотно, адекватно визначено цілі регулювання, наскільки оптимально підібрано засоби для їх досягнення.

За тієї ролі, яку в житті людей відіграють нормативно-правові акти, питання їх якості набувають особливого значення. Важливими є не тільки їх окремі оцінки за певними критеріями, а й теоретичні дослідження загального характеру, що дозволяють сформулювати, можливо, більш цілісне уявлення про якість і їх потенційну ефективність у регулюванні суспільних відносин, щоб у правотворчій діяльності врахувати всі можливі аспекти.

Наша думка зводиться до того, що як систематичний, комплексний показник дії правових норм можна розглянути їх оптимальність, складовими поняття якої є ефективність, корисність, економічність і соціальна цінність. Під ефективністю правових норм може виступати співвідношення мети та результату, при цьому в ній доцільно виділити два рівні: юридична ефективність (відповідність поведінки адресатів приписам) і соціальна ефективність (ступінь досягнення соціальної мети, що знаходиться поза безпосередньою сферою правового регулювання). При цьому корисність (вигідність) норм оцінюється як співвідношення намічених і побічних результатів їх дії, а економічність – як співвідношення цінності отриманого результату й величини витрат. Соціальна цінність визначається як демократична, гуманістична спрямованість.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория государства и права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература. – 1981– . – Т. 1. – 1981. – 360 с.
2. Грошев А.В. Роль правосознания в механизме уголовно-правового регулирования / А.В. Грошев // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвузов. сб. науч. тр. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1988. – С. 39–46.
3. Комарова Е.С. Правосознание и правовая культура как средство обеспечения правового воздействия / Е.С. Комарова // Современные проблемы совершенствования российского законодательства : сб. ст. – Барнаул : Изд-во Алт ГУ, 2002. – С. 61–65.
4. Куманин Е.В. Политический фактор в механизме правового регулирования / Е.В. Куманин // Право и правотворчество: вопросы теории. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 36–41.
5. Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права / В.И. Никитинский. – М. : Юридическая литература, 1971. – 247 с.
6. Подгурецкий А.Б. Очерки социологии права / А.Б. Подгурецкий ; пер. с пол. А.Б. Венгерова ; под общ. ред. А.Р. Ратинова. – М. : Прогресс, 1974. – 328 с.
7. Теорія держави і права : [підручник] / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 468 с.
8. Тихомиров Ю.А. Предприниматель и закон / Ю.А. Тихомиров. – М. : Экономика, 1996. – 287 с.
9. Чуллюкин Л.Д. К вопросу об изучении эффективности уголовно-процессуальных норм / Л.Д. Чуллюкин // Вопросы эффективности советского уголовного процесса. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1976. – С. 30–34.
10. Шикин Е.П. Факторы, определяющие эффективность норм права / Е.П. Шикин // Советское государство и право. – 1973. – № 5. – С. 105–106.

ОМАРОВА А. А.,аспірант кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477)«1990/1991»

**РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕКЛАРАЦІЇ
ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ**

У статті досліджується питання становлення й розвитку законодавства щодо державного управління та місцевого самоврядування в Українській РСР у період 1990–1991 рр. Розглянуто й проаналізовано важливі нормативно-правові акти, які стали законодавчою базою для вдосконалення органів влади Української РСР.

Ключові слова: Українська РСР, державне управління, місцеве самоврядування, конституційна реформа, суверенітет.

В статье исследуется вопрос становления и развития законодательства о государственном управлении и местном самоуправлении в Украинской ССР в период 1990–1991 гг. Рассмотрены и проанализированы важные нормативно-правовые акты, которые стали законодательной базой для совершенствования органов власти Украинской ССР.

Ключевые слова: Украинская ССР, государственное управление, местное самоуправление, конституционная реформа, суверенитет.

The article studies the question of the formation and development of the legislation on state administration and local self-government in the Ukrainian SSR in the period 1990–1991. Important regulations, which became the legislative framework for improving the government of the Ukrainian SSR, were considered and analyzed.

Key words: Ukrainian SSR, state administration, local self-government, constitutional reform, sovereignty.

Вступ. Новий етап формування правових основ національної державності почався в 90-х рр. ХХ ст. Для нас цей період (в історико-правовому дискурсі) є цікавим насамперед в аспекті законодавчих змін та вдосконалення системи органів державного управління й місцевого самоврядування. Наша держава в цій справі має свої здобутки та недоліки, осмислення й урахування яких потребує сучасний етап децентралізації державної влади та розвитку місцевого самоврядування.

Окремі питання розвитку державного управління й місцевого самоврядування було розглянуто в роботах таких учених, як М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, В.М. Єрмолаєв, А.О. Селіванов, Ф.І. Сербан, Ю.С. Шемшученко та інші. Проте їх дослідження присвячуються лише вузьким проблемам законодавства у сфері державного управління й місцевого самоврядування та не містять історико-правового аналізу реформування системи державного управління й місцевого самоврядування України в 90-х рр. ХХ ст.

Постановка завдання. З огляду на вказане вважаємо за доцільне провести історико-правовий аналіз процесу реформування державного управління й місцевого самоврядування в Україні в 1990–1991 рр., що передувало становленню її незалежності, а також врахувати набутий досвід під час проведення сучасної конституційної реформи в Україні.

Результати дослідження. В умовах поглиблення політичної й соціально-економічної кризи в СРСР та наростання демократизації радянського суспільства союзні республіки зробили рішучий крок до законодавчого забезпечення свого реального суверенітету. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. визначила новий правовий статус Української РСР як суверенної держави, а також концептуальні засади українського національного державотворення. Необхідність законодавчого забезпечення цих процесів зумовила прийняття законів для здійснення в Україні докорінних перетворень, зокрема й у галузі управління та місцевого самоврядування, реформування державного апарату, як центрального, так і на місцях. Низка нормативно-правових актів стосувалася насамперед зміни форми правління, модернізації функціонування розподілу влади.

Верховна Рада Української РСР 21 червня 1991 р. прийняла Постанову «Про вибори Президента Української РСР» [1]. Згідно із цим документом передбачалось заснування поста Президента Української РСР та проведення його виборів у 1991 р., а також прийняття низки документів, які регулювали б правовий статус Президента Української РСР. Так, 5 липня 1991 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Закон Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» [2], яким запроваджувався пост Президента Української РСР, а Конституція Української РСР доповнювалася главою 121 «Президент Української РСР». У положеннях нової глави Конституції Української РСР було закріплено, що Президент Української РСР визнається найвищою посадовою особою Української держави та главою виконавчої влади (ст. 1141); виступає гарантом забезпечення прав і свобод громадян, державного суверенітету, дотримання Конституції й законів Української РСР (п. 1 ст. 1145); представляє республіку в міждержавних і міжнародних відносинах (п. 2 ст. 1145); вживає необхідних заходів щодо забезпечення територіальної цілісності республіки (п. 3 ст. 1145); очолює систему органів державного управління (п. 4 ст. 1145); веде переговори та підписує міждержавні й міжнародні договори Української РСР, які набувають чинності після ратифікації Верховною Радою Української РСР (п. 8 ст. 1145); має право зупиняти дію рішень органів виконавчої влади СРСР на території Української РСР, якщо вони суперечать Конституції й законам Української РСР (ст. 1147). На розвиток положень оновленої Конституції Української РСР Верховна Рада прийняла Закон Української РСР «Про Президента Української РСР» [3] та Закон Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» [4], які доповнювали норми Конституції Української РСР.

Крім цього, реалізуючи положення розділу II «Народовладдя» Декларації про державний суверенітет України, з метою забезпечення правового регулювання організації та діяльності уряду Української РСР Верховна Рада Української РСР прийняла Закон Української РСР «Про утворення Кабінету Міністрів Української РСР» [5]. Відповідно до назви документа замість Ради Міністрів Української РСР передбачалось утворення Кабінету Міністрів Української РСР. Згідно з положеннями цього закону до складу Кабінету Міністрів Української РСР входили Прем'єр-Міністр Української РСР, Перший віце-прем'єр Української РСР, віце-прем'єр Української РСР, державний секретар Кабінету Міністрів Української РСР, державні міністри та міністри Української РСР. Задля уникнення плутанини було прийнято Закон Української РСР «Про внесення змін до пункту 4 статті 108 Конституції (Основного Закону) Української РСР» [6], який містив положення про заміну терміна «Голова Ради Міністрів Української РСР» поняттям «Прем'єр-міністр Української РСР», а також про те, що формування персонального складу Кабінету Міністрів Української РСР доручалось новообраному Прем'єр-міністру Української РСР [7]. Додамо, що у зв'язку з утворенням Кабінету Міністрів Української РСР перетворень зазнала також структура державного управління. Так, було ухвалено Постанову Верховної Ради Української РСР «Про структуру державного управління Української РСР» [8], відповідно до якої надавалися додаткові повноваження Голові Верховної Ради Української РСР [9], а також передбачалося внесення змін до чинної на той час Конституції Української РСР з огляду на необхідність удосконалення системи державного управління [10].

Остаточне формування Кабінету Міністрів Української РСР відбулось після прийняття Закону Української РСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» [11]. Згідно з його положеннями до структури Кабінету Міністрів Української РСР входило 22 міністерства Української РСР, які створювались, реорганізовувались і ліквідовувались Кабінетом Міністрів Української РСР, крім Комітету державної безпеки Української РСР.

Зрозуміло, що на цьому процес перетворень не закінчився. Підтвердженням може бути прийняття 21 травня 1991 р. Верховною Радою Української РСР Закону Української РСР «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з вдосконаленням системи державного управління» [12]. Відповідно до його положень Кабінет Міністрів Української РСР – Уряд Української РСР – визнається найвищим органом державного управління Української РСР (ст. 115); він утворюється Верховною Радою Української РСР у складі Прем'єр-міністра Української РСР, Першого віце-прем'єр-міністра Української РСР, віце-прем'єр-міністра Української РСР, Державного секретаря Кабінету Міністрів Української РСР, державних міністрів і міністрів Української РСР; він складає свої повноваження перед новообраною Верховною Радою Української РСР на її першій сесії (ст. 116). До повноважень Кабінету Міністрів Української РСР переходило також регулювання питань освіти й науки української нації через Міністерство народної освіти Української РСР та Міністерство вищої освіти Української РСР, що знайшло підтвердження в Законі Української РСР «Про освіту» [13], зміст якого можна вважати розвитком положень розділу VIII Декларації про державний суверенітет України.

Проголосивши в розділі II «Народовладдя» Декларації про державний суверенітет України, що «повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР», Верховна Рада Української РСР 7 грудня 1990 р. прийняла Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» [14], який став точкою відліку відродження місцевого самоврядування в Україні. Саме в преамбулі цього закону наводилось поняття «місцеве самоврядування», під яким розумілась територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через державні й громадські органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя з огляду на інтереси населення та на основі законів Української РСР і власної фінансово-економічної бази. Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» виходив із теорії дуалізму місцевого самоврядування, оскільки місцеві ради були органами місцевого самоврядування та органами державної влади (ст. 2). У цьому сенсі зазначена норма є актуальною й нині, оскільки сьогодні існує пропозиція Ю.С. Шемшученка щодо визначення місцевого самоврядування як самостійного та організаційно відокремленого від органів державної влади виду публічної влади, що здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи й посадових осіб місцевого самоврядування. Отже, пропонується поділ влади також за вертикаллю на державну та муніципальну [15, с. 15].

Невипадково 1 липня 2015 р. Верховна Рада України попередньо схвалила проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [16], який стосується реформи місцевого самоврядування. До матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, згідно з названим проектом, передбачається віднести землю, рухоме й нерухоме майно, природні ресурси, інші об'єкти, що перебувають у комунальній власності територіальної громади, а також місцеві податки й збори, частину загальнодержавних податків та інші доходи місцевих бюджетів (ст. 142). Тим самим збільшується фінансова самостійність місцевого самоврядування.

У цьому контексті (насамперед із метою порівняння) додамо, що Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 р. визначив основні принципи місцевого самоврядування, серед яких ключовими є самостійність і незалежність рад народних депутатів, органів територіально-

го громадського самоврядування, економічна й фінансова самостійність території, самофінансування та самозабезпечення, оптимальна децентралізація тощо (ст. 3). Що стосується згаданого принципу оптимальної децентралізації, то нині в процесі конституційної реформи він отримав розвиток у пропозиціях сучасних науковців Ю.Г. Барабаша, А.О. Селіванова та Ю.С. Шемшученка. Вони пропонують закріпити такий принцип Європейської хартії місцевого самоврядування, як субсидіарність [15; 17; 18]. Саме цей принцип покладено в основу ст. 143 проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)». Натомість за радянським законом розпорядження й управління комунальною власністю здійснювали відповідні ради народних депутатів та уповноважені ними інші органи місцевого самоврядування (ст. 7). На законодавчому рівні тоді закріплювалось, що місцеві ради народних депутатів у межах своєї компетенції самостійно розробляють, затверджують і виконують бюджети відповідних територій в інтересах населення (ст. 12).

У контексті сучасної децентралізації варто згадати Ф.І. Сербана, який обов'язковою умовою існування дієвого інституту самоврядування називає формування більшої частини доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів, які самостійно встановлюються органами самоврядування [19, с. 11]. На наше переконання, це стане реалізацією права адміністративно-територіальних утворень на економічну самостійність.

Як відомо, у попередньому законодавстві проголошувалось, що голова ради був водночас головою виконавчого комітету (ст. 42). Сьогодні є пропозиції щодо утворення виконавчих комітетів у складі районних та обласних рад, які є органами місцевого самоврядування, представляють і реалізують спільні інтереси територіальних громад району й області [20, с. 28].

Виконавчий комітет рад народних депутатів підпорядковувався та був підзвітним лише відповідній раді (ст. 51 Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування»), що скасовувало подвійну підпорядкованість виконавчих і розпорядчих органів місцевого самоврядування.

Висновки. У 1990–1991 рр. було прийнято низку нормативно-правових актів, які сприяли вдосконаленню системи державного управління й місцевого самоврядування України. Закони, що стосувалися становлення інституту Президента Української РСР, забезпечували повне відсторонення союзних органів влади й управління від керівництва республікою, передачу виконавчої влади Президентові Української РСР, а також регулювали його правовий статус.

Нормативні акти, які містили положення про систему державного управління, стали правовою базою для утворення самостійного органу виконавчої влади. Новоутворений орган – Кабінет Міністрів Української РСР – не мав тісного зв'язку з таким союзним центром радянського минулого, як Рада Міністрів Української РСР. Усі питання щодо центральних органів державного управління республіки відтепер повністю вирішувались на республіканському рівні без втручання союзних центральних органів державного управління.

Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» на час свого прийняття був достатньо демократичним. Його прийняття можна вважати спробою трансформувати місцеві ради всіх рівнів в органи місцевого самоврядування, що суперечило самій побудові радянської держави, у якій ради всіх рівнів були підконтрольними центру. Сучасні конституційні зміни та децентралізація влади, спираючись на попередній досвід конституційного закріплення місцевого самоврядування, підвищують статус органів місцевого самоврядування.

Таким чином, законодавча база, розроблена для проведення реформування системи державного управління й місцевого самоврядування Української РСР 1990–1991 рр., була основою становлення органів державної влади незалежної України. Сьогодні під час проведення конституційної реформи необхідно осмислити та проаналізувати, що вдалося, а що ні й чому. Це насамперед дозволить врахувати недоліки та виправити їх, тобто набутий досвід стане в нагоді на сучасному етапі державного будівництва й законодавчої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про вибори Президента Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 21 червня 1991 р. № 1228-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 31. – Ст. 402.
2. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1293-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 445.
3. Про Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1295-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 446.
4. Про вибори Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1297-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 448.
5. Про утворення Кабінету Міністрів Української РСР : Закон Української РСР від 18 квітня 1991 р. № 980-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 230.
6. Про внесення змін до пункту 4 статті 108 Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон Української РСР від 18 квітня 1991 р. № 983-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 233.
7. Про призначення Прем'єр-міністра Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 квітня 1991 р. № 984-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 234.
8. Про структуру державного управління Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 квітня 1991 р. № 981-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 231.
9. Про надання додаткових повноважень Голові Верховної Ради Української РСР у зв'язку із утворенням Кабінету Міністрів Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 квітня 1991 р. № 982-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 232.
10. Про проект Закону Української РСР про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку із удосконаленням системи державного управління : Постанова Верховної Ради Української РСР від 15 квітня 1991 р. № 938-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 237.
11. Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР : Закон Української РСР від 13 травня 1991 р. № 10306-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 26. – Ст. 290.
12. Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з удосконаленням системи державного управління : Закон Української РСР від 21 травня 1991 р. № 1048-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 26. – Ст. 294.
13. Про освіту : Закон Української РСР від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
14. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон Української РСР від 7 грудня 1990 р. № 533-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
15. Шемшученко Ю.С. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізація влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / Ю.С. Шемшученко // Віче. – 2015. – № 12. – С. 3–6.
16. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) : проект Закону України від 1 липня 2015 р. № 2217а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.
17. Барабаш Ю.Г. Децентралізація влади – вимога часу і народу / Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов // Голос України. – 2014. – № 134. – С. 4–5.
18. Баймуратов М.О. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні / М.О. Баймуратов // Віче. – 2015. – № 12. – С. 14–17.
19. Сербан Ф.І. Федералізація чи децентралізація. Виклики часу / Ф.І. Сербан // Юридична наука. – 2015. – № 1. – С. 7–14.
20. Шемшученко Ю.С. Конституція і виборчий процес в Україні / Ю.С. Шемшученко // Віче. – 2015. – № 16. – С. 26–29.

РЯЗАНОВ М. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 340.15(=16):340

ВІДРОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено розгляду процесу рецепції зарубіжного досвіду як процесу копіювання іноземних нормативно-правових актів без урахування національних особливостей розвитку правової культури України. Обґрунтовується теза, що утилітарний характер запозичення західного права призвів до втрати в народі впевненості в справедливості права, що впливає на загальний стан правопорядку в суспільстві. Як рятівний шлях розглядається необхідність відродження слов'янської правової культури як культурної цілісності. Обґрунтовуються духовно-моральні, релігійні основи слов'янської правової культури, які являють собою духовно-регулятивну спільність: права, правди, православ'я.

Ключові слова: *рецепція, декоративна рецепція, слов'янська правова культура, правова культура, право, правда, православ'я.*

Статья посвящена рассмотрению процесса рецепции зарубежного опыта как процесса копирования иностранных нормативно-правовых актов без учета национальных особенностей развития правовой культуры Украины. Обосновывается тезис, что утилитарный характер заимствования западного права привел к потере у народа уверенности в справедливости права, что влияет на общее состояние правопорядка в обществе. Как спасительный путь рассматривается необходимость возрождения славянской правовой культуры как культурной целостности. Обосновываются духовно-нравственные, религиозные основы славянской правовой культуры, представляющие собой духовно-регулятивную общность: права, правды, православие.

Ключевые слова: *рецепция, декоративная рецепция, славянская правовая культура, правовая культура, право, правда, православие.*

The article considers the process of reception of international experience as a process of copying foreign legal acts, excluding the national peculiarities of legal culture in Ukraine. The thesis that the utilitarian nature of borrowing Western law has led to a loss of confidence in the people of the justice of law, which affects the general state of law and order in society. How saving way addresses the need for the revival of the Slavic Legal culture as cultural integrity. Settle spiritual, moral and religious foundations of Slavonic legal culture, which are spiritual and regulatory community: law, truth, orthodoxy.

Key words: *reception, decorative reception, Slavonic legal culture, legal culture, law, true, orthodoxy.*

Вступ. Сучасні процеси активної взаємодії України із західними країнами характеризуються співпрацею в економічній, політичній та культурній сферах. Налагодження економічних зв'язків тісно пов'язане з необхідністю уніфікації законодавства, ратифікацією багатьох міжнародних угод як підтвердженням готовності бути повноправним партнером

західних держав. Такі процеси безумовно пов'язуються з культурним взаємовпливом, що накладає відбиток на зміни в державі та праві. Подібні процеси в Україні вже відбувались наприкінці XVII ст., супроводжуючись воєнними діями. Варто зауважити, що процес копіювання європейської моделі суспільства здійснювався не лише країнами, які перебувають у географічній близькості, а й країнами з іншою ідеологією та іншою культурою [1, с. 21, 37].

Стан вивчення проблеми. Ця тематика привертала увагу вчених-теоретиків у різні періоди, коли формувалися різні, часто протилежні розуміння її аналізу. Перші фундаментальні дослідження в цій сфері було зроблено В.В. Богішичем, М.Ф. Владимирським-Будановим, М.С. Грушевським, М.Я. Данилевським, М.А. Д'яконовим, Ф.І. Леонтовичем та іншими науковцями. Вони пропагували культивування національних слов'янських традицій, необхідність їх дослідження й вивчення з пристосуванням до існуючих реалій.

Сучасними послідовниками цих ідей є О.М. Атоян, М.А. Дамірлі, М.І. Козюбра, Ю.П. Лобода, П.П. Музиченко, Ю.М. Оборотов, В.М. Синюков, О.Ф. Скакун, Н.Е. Толкачова та інші автори. У своїх наукових пошуках кожен із них відстоює позицію про необхідність відродження й вивчення слов'янської правової культури, її самобутності, духовної цілісності як реального феномена вітчизняної правової культури. У роботах учених простежується думка щодо необхідності врахування понять «слов'янське право», «слов'янська правова культура» та «слов'янський правовий менталітет» як складових правової спадщини України й підстав для визначення цивілізаційної приналежності її правової системи.

Не оминули увагою теоретичні аспекти слов'янського права й слов'янської культури також зарубіжні вчені, наприклад Р. Давид, К. Цвайгерт, Х. Кетц, Є. Аннерс, Г.Дж. Берман, С. Хантінгтон та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в переосмисленні результатів сприйняття західних державних і правових традицій, обґрунтуванні важливості відродження ідеї слов'янської самобутності, а також неповторності шляху розвитку слов'янської спадщини в Україні, що підкріплюється наявністю особливого світорозуміння в усіх слов'янських народів.

Результати дослідження. Спроби використання європейських культурних ідеалів здійснювались у різні часи, однак Петро I втілював у реальність процес розгорнутої рецепції західної державної й правової традиції. Рецепцію західного права було спрямовано не просто на копіювання нормативно-правових актів, було повністю запозичено основні правові інститути та принципи функціонування правової системи. Ця рецепція тривала не одне століття, ведучи свій початок із військових спроб географічно «влитись» у Захід до секуляризації державно-правового життя й тотального запозичення правових норм і юридичної техніки. Сліпе копіювання чужих порядків викликало в народних масах шок і невдоволення, оскільки нові порядки порушували вікові традиції. Здійснювались спроби перебудувати систему світорозуміння, яка склалась у народі, та образ розуміння права за західним зразком, де право є особливим способом регуляції протиріч у соціумі [2, с. 100].

Процес рецепції західного права викликав неоднозначне ставлення. Один із дослідників самобутності слов'янського права й слов'янської правової сім'ї В.М. Синюков вважав, що така рецепція являла собою компіляцію європейських природно-правових доктрин, далеких для руської правової свідомості та традицій руської суспільно-політичної й філософської думки [3, с. 119–120].

Представники західної наукової думки наполягали на тому, що відбувався процес реформування сфери публічного права, а не приватного права, тим самим не заглиблюючись у народну свідомість. Руський народ продовжував жити відповідно до звичаїв, лише управляла ним більш ефективна та владна адміністрація [4, с. 134].

У науковому світі ці напрями переконань переросли в течії західників і слов'янофілів. Перші заявили про необхідність кардинальних змін, будучи натхненними ідеєю конституціоналізму. Слов'янофіли, навпаки, виступали на підтримку самобутності розвитку слов'янського світу, підтримуючи ідею православ'я, самодержавності, народності.

Ці дві течії розумілись як протиборчі, їх прихильники намагались «перетягнути ковдру» на свій бік. Сучасний підхід до аналізу й тлумачення державно-правових явищ схи-

ляється до плюралізму та інтегративності різних думок. Постає питання, чому необхідно робити «маятниковий вибір», який зводиться до вибору тієї чи іншої крайності: або західних традицій, або східних. Україна історично перебуває між сходом і заходом, тому необхідне усвідомлення та втілення в життя найкращих проявів обох традицій, їх пристосування до сучасних умов. Західники опонують слов'янофілам тим, що тяжіння до самодержавства є неприпустимим для сучасних держав; водночас ніхто не заперечує демократичність сучасних монархій, наприклад Монако чи Іспанії. Для слов'ян самодержавність є їхньою традицією як уповання на силу господаря, який вирішить усі проблеми, що в сучасному плані ототожнюється із сильною владою. Отже, проблема полягає не в питанні, який шлях обрати чи яку модель влади побудувати, а в дотриманні принципів втілення її в життя. Використання норм інших держав, які начебто можуть вивести суспільство на якісно новий рівень розвитку, потребує усвідомлення таких норм суспільством і бажання їх наслідувати. Такий процес називається модернізацією. І навпаки, якщо норми не асимілюються народом, копіюються норми, що не відповідають внутрішнім прагненням народу, то така рецепція носить декоративний характер і не виконує своєї ролі.

Прикладом декоративної рецепції нового часу є Україна, у якій в умовах суверенної держави було реалізовано рецепцію західних правових цінностей, що не має повноцінних аналогів у минулому. Декоративна рецепція виникає як рятівна для правлячої еліти ідея запозичення правових «благ» інших цивілізацій в умовах свідомої кризи. У цьому разі державна ідеологія переключає суспільну увагу на майбутні позитивні зміни, збиваючи революційну «напругу» та природне прагнення суспільства до реальної модернізації. Важко не погодитись із тим, що саме по собі залучення закордонних державно-правових інститутів не додає реципієнту цивілізованості, тим паче не вирішує проблеми його правової культури.

На тлі непередуманого запозичення актуальним є з'ясування особливостей і тенденцій розвитку слов'янської правової культури, вивчення відповідної їй державності [5, с. 268–269]. Прихильники сучасної рецепції компонентів західної правової культури бачать такі її «плюси»: «єдині правила гри», орієнтацію на західні стандарти волі, демократії та прав людини, освоєння західних технологій юридичної діяльності. Супротивники рецепції вбачають її «мінуси» в запозиченні іншомовної термінології, правових інститутів, що не відповідають вітчизняній правовій традиції, реформуванні галузей і сфер законодавства за західним зразком.

У цьому контексті слушною є думка В.В. Богішича, який писав, що законодавець, нав'язуючи закони насильно, не досягає мети, такі закони якщо й приймаються народом, то лише як зовнішні, такі, що руйнують старе поняття про право [6, с. 14].

Утилітарний характер запозичення права призвів до того, що люди перестали розуміти й виконувати вимоги законів. На це звернули увагу юристи-практики, оскільки застосування запозичених норм викликає більше труднощів та сумнівів.

Сьогодні в праві багатьох слов'янських держав загострюється протиріччя сущого й належного, не враховуються аксіологічні вимоги в правовій сфері. Не актуалізується традиційний менталітет слов'янського народу, що має субстанціональну сутність у правовій організації суспільства. Тому існує право не здатне забезпечити повноцінний правопорядок у країні [7, с. 11].

Вбачається великий розрив із цінностями, які є гарантом правопорядку. Процес рецепції західного права призвів до втрати в народі впевненості в справедливості права, що впливає на загальний стан правопорядку в суспільстві. Варто наголосити, що проблема справедливості для слов'янина охоплює чотири компоненти: релігійну віру, совість, волю та честь. Ці компоненти формують поняття справедливості в людині, яка, будучи громадянином держави, впливає на державну систему. У слов'янській правовій культурі «справедливість» пов'язується з поняттям «правда» та отримує вираження в понятті законності. Тісний зв'язок законності й правди в слов'ян пронизує все їхнє існування. Сягаючи своїм корінням язичництва, взаємозумовленість законності та правди виробила в слов'ян особливе розуміння «об'єктивної законності», а також розуміння її принципів.

В аналізі різних компонентів слов'янської правової культури ідеал правди є основним елементом її формування, оскільки цей архетип було зафіксовано в ментальній свідомості на найперших етапах становлення руського характеру. Будучи уособленням переваги людини на землі, ідеал правди, крім того, є необхідним чинником, що формує уяву й переконання про те, що саме ідеал правди є невідчужуваним надбанням людського роду.

Таким чином, укорінившись у слов'янській ментальності з давніх-давен, постійний пошук правди трансформувався в традицію, пов'язану з утопічним уявленням про соціум у цілому. Крім того, це впливає також на формування уявлень у багатьох слов'янських країнах про самих себе як про православні країни, які несуть Правду Божу. Носії правди в цьому разі наділяються низкою таких якостей, як заперечення матеріальних цінностей, проживання духовного життя, рухливість і відкритість подвигу, здатність прийняти страждання за віру, постраждати за неї, аскетизм і служіння. Поряд із правдою в православній культурі значуще місце посідає ідея святості. Ідеал вищої правди є перетворенням ідеалу на святиню. Період XIV – XV ст. ознаменовано розвитком і ще більшим зміцненням ідеї святості, що відбилося в образі «Свята Русь». Саме життя за правдою, за справедливістю, за совістю було основним стимулом життя більшості людей того часу, що сприятливо позначалося на відродженні Святої Русі. Не можна стверджувати, що ці прагнення є властивими абсолютно всім слов'янським народам, однак заперечувати це в східних слов'ян не можна. Незаперечним є укорінення християнської парадигми в слов'янській культурі. Дотримуючись до християнської культури, слов'янські народи придбали понятійний апарат для формування нових фундаментальних побудов із більш складною структурою. Серед таких запозичень можна назвати закон і законність, правоту й справедливість, через які візантійська православна традиція висловлює правовий порядок.

Визначивши історичну долю слов'янських народів і сформувавши їх національну свідомість, право, будучи цілісним феноменом слов'янського духу, ґрунтуючись на ідеалах Істини (Любові), Добра, Краси, дозволило слов'янському народу створити найбільшу у світовій історії культуру. Ґрунтуючись на істині й добрі, право стало феноменом слов'янської культури в цілому. Варто зазначити, що в західних країнах, на відміну від слов'янських держав, у правовому середовищі застосовувалися лише нормативні або ідеологічні регулятори. Натомість в Україні, Білорусі засобом налагодження порядку в суспільстві завжди було право, однак не як сукупність нормативних регуляторів, а як духовний синтез народної віри (Православ'я), традиційної моральності (Правди) та несуперечних їм нечисленних законів держави.

Помилковою є думка, що право, правда та православ'я – це феномени, запозичені слов'янами з-за кордону. Являючи собою єдину духовно-регулятивну спільність, право було «виращене» слов'янами на своєму національному ґрунті як однорідний феномен із єдиною духовною сутністю. Тому протиставлення права моральності (а отже, і православної релігії) призводить до ослаблення регулятивних можливостей усієї системи регулювання. Ігнорування глибинних релігійно-моральних основ права руйнівним чином впливає на стан правового порядку в східнослов'янських державах.

Право звернене не стільки на зовнішню поведінку людини, скільки на її внутрішній світ: глибини душі, совісті, правосвідомості; це є особливим дарунком, завдяки якому людина знаходить абсолютні моральні критерії правомірного й протиправного поведіння без звертання до нормативного масиву (букви закону). Умовою усвідомлення духу права є православна віра, що забезпечує внутрішнє духовне перетворення людської душі. Місія Права, таким чином, полягає в збереженні самототожності людини та в порятунку її душі.

Таке розуміння права з його органічною основою – правдою (моральністю) і православ'ям (релігією) – не є умоглядним, а відповідає духовній традиції слов'янського народу та може сприяти відродженню його культури сьогодні. Відповісти на виклики глобалізації, не відновивши споконвічний таємний зміст і цілісність Права, неможливо. Усе включене до поняття права (і моральні, і релігійні абсолюти) буде сприйматися свідомістю як частина цілого [8, с. 100].

Сьогодні необхідно констатувати втрату правом його духовно-моральних орієнтирів і зведення його до статусу формального засобу нормування поведінки людей. У зв'язку із цим необхідною є актуалізація особливої інтегральної теорії права з обґрунтуванням нерозривного духовного синтезу права, правди та православ'я [10, с. 135].

На сучасному етапі розвитку як України, так і інших слов'янських держав необхідно боротися за право на національно-культурну й релігійну ідентичність. Необхідним є відновлення в народі почуття своєї культурної самотності, у тому числі права на світоглядну самоідентифікацію [9, с. 143].

Вирішення цих завдань вбачається у виробленні слов'янськими державами національно-державної політики щодо зміцнення моральних цінностей та ідеалів традиційного народного буття, які коріняться в релігійній сфері людської свідомості – у православ'ї. Це сприятиме активному впровадженню абсолютних моральних цінностей у найважливіші загальнодержавні рішення, що посприє більш глибокій і масштабній передачі духовної спадщини, чим раніше займалися церква, родина, звичай, а також виховні й освітні установи. В.В. Сорокін вважає: «Це відкриє людям розуміння головного, що повинна розуміти людина, – сенсу життя» [10, с. 130].

Таким чином, захист національного надбання слов'янського народу, охорона його моральності полягають у захисті Православ'я, його підтримці як показника рівня слов'янської культури та як показника правової захищеності народу. Це пояснюється тим, що історично в слов'янських народів над законом завжди переважає Благодать, оскільки Благодать (Право) є вищою за закон (звід правил), так як припускає участь Бога в долі конкретної людини. Таке світосприймання є властивим суто православ'ю та не характерне для західної юриспруденції з її утилітарним мисленням. З давніх часів слов'яни вважали, що закон може бути неправовим, тобто неблаготатним, якщо він формально підходить до людських потреб і не наповнюється духовним, моральним змістом.

Можна стверджувати про необхідність проведення більш глибоких досліджень слов'янського праворозуміння, а також вивчення інтегрального підходу до праворозуміння, що вносить у юриспруденцію моральну основу під впливом православ'я, формуючи в юриста цілісний духовний світогляд, що дозволить йому впевнено почувати себе в будь-яких проблемних ситуаціях. Пошук і розуміння змісту права споконвіку були долею слов'ян. Із цього вкоренились у слов'янському менталітеті пошуки правди, бажання жити за совістю й праведністю, що сформували особливий тип праворозуміння [11, с. 8].

У зв'язку із цим актуальним є слов'янське відродження як культурної основи існуючого економічного, правового, мовного розмежування колишніх союзних республік. За всіх розбіжностей зберігають своє значення спільна ментальність, культурна й соціальна комунікація, вікові традиції духовного життя.

Представники наукових співтовариств, які належать суверенним державним утворенням, що розвиваються в контексті різних національних культур, можуть об'єднувати свої зусилля заради вирішення спільного надзавдання. У їхній діяльності вже виявляється прагнення до інтеграції, комунікації, до створення єдиних інформаційних, наукових, освітніх просторів різного рівня.

Донедавна слов'янство, слов'янська культура були переважно родовими поняттями, що позначали історично сформоване коло родинних етносів. При цьому слов'янська культура була «заручницею» в централізованому, однаковому, ідеологічно стандартизованому політичному просторі, що унеможливлювало вільний діалог рівноправних національних культур. Зараз об'єктивно склались необхідні умови для того, щоб слов'янська культура з площини філософських дискурсів перейшла до сфери педагогічного, соціально-політичного й правового будівництва. Сьогодні відзначається прагнення суверенних демократичних слов'янських держав до відродження слов'янської культури, що проявляється в проведенні протекціоністської політики щодо національних культур. Сучасні наукові дискусії звернені до пізнання себе та до ідентифікації сенсу існування людини. Завдяки цьому проявляються шире призначення та зміст культури, виражений у збереженні й розвитку духовності, праг-

ненні відродити традиції слов'янської культури. Не випадково слов'янські культури визначаються як етноцентровані, такі, що саморозвиваються, є духовно орієнтованими, політичними й правовими системи.

Висновки. У сучасному світі разом із глибокою етнокультурною диференціацією посилюються інтеграційні процеси. Необхідні для цього умови існують об'єктивно внаслідок споріднення слов'янських мов, спільності традицій народного життя, менталітету, єдності історичної долі. Інтеграція виразніше усвідомлюється окремою національною культурою як її власна, внутрішня потреба в міру посилення її самобутності та як найперша умова її подальшого самовизначення. Слов'янське відродження, становлення й розвиток інтегральної слов'янської метакультури отримає належне організаційне забезпечення лише за умови ефективного проведення державної політики щодо відродження слов'янської культури в цілому та правової культури зокрема.

Список використаних джерел:

1. Очерки кодификации и новеллизации буржуазного гражданского права / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
2. Белобородова И.Н. Этноним «немец» в России: культурно-политический аспект / И.Н. Белобородова // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 98–102.
3. Синюков В.Н. Российская правовая система: введение в общую теорию права / В.Н. Синюков – Саратов : Полиграфист, 1994. – 315 с.
4. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право) / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международные отношения, 2003. – 400 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.
6. Богишич В.В. О научной разработке истории славянского права / В.В. Богишич – СПб : Балашев, 1870. – 29 с.
7. Тимошкина И.В. Социально-философский аспект аксиологии права : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / И.В. Тимошкина ; Алтайский гос. ун-т. – Барнаул, 2004. – 172 с.
8. Васильев А.А. Государственно-правовой идеал славянофилов / А.А. Васильев ; отв. ред. О.А. Платонов. – М. : Институт рус. цивилизации, 2010. – 224 с.
9. Рязанов М.Ю. Правова культура як фактор забезпечення стабільності та порядку / М.Ю. Рязанов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова. – О. : Юридична література, 2007. – Вип. 36. – С. 140–144.
10. Сорокин В.В. Право – феномен духовной культуры России (субъективные мысли по проблеме правопонимания) / В.В. Сорокин // Актуальные проблемы правоведения. – 2009. – № 1. – С. 129–138.
11. Заморська Л.І. Інтегральний підхід у сучасному праворозумінні: загальнотеоретичний аспект / Л.І. Заморська // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 3. – С. 6–12.

САЛОХИН Н. П.,

кандидат философских наук, доцент,
профессор кафедры государственного,
муниципального управления
и таможенного дела
(Омский государственный
технический университет)

УДК 342.25:[321.014+321.015]

КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Качественное и доступное образование становится одним из важнейших инструментов реализации постиндустриального проекта, поскольку экономическое развитие государства и общества утверждается в активности свободной личности. Самоорганизация в образовательном процессе – это путь к гражданскому обществу и социально ориентированной рыночной экономике.

Ключевые слова: *постиндустриальный проект, качество обучения, самоорганизация, экономическое развитие, демократия, управление.*

Якісна й доступна освіта стає одним із найважливіших інструментів реалізації постіндустріального проекту, оскільки економічний розвиток держави та суспільства стверджується в активності вільної особистості. Самоорганізація в освітньому процесі – це шлях до громадянського суспільства й соціально орієнтованої ринкової економіки.

Ключові слова: *постіндустріальний проект, якість навчання, самоорганізація, економічний розвиток, демократія, управління.*

Quality and affordable education is one of the most important tools for the implementation of the post-industrial project, as the economic development of the state and society according to a free individual activity. Self-organization in the educational process – the way to a civil society and a socially oriented market economy.

Key words: *postindustrial project, level of education, self-organization, economic development, democracy, government.*

Введение. Трансформации системы общественных связей формируют модель социального бытия, важнейшим элементом которой станут развитые гражданские институты, правовое государство, инновационная экономика и соответствующая национальным потребностям продуктивная высшая школа. Вслед за прокламацией отказа от тоталитарного наследия и констатации негативных изменений природно-ландшафтной и индустриальной среды общество включилось в анализ современных противоречий развития и их влияния на социально-экономические, социально-политические, социально-этнические, социально-педагогические, социокультурные, ценностные и информационно-смысловые процессы.

Жизненную потребность составляет повышение темпов присвоения и освоения общественных отношений, возрастание активности личности на индивидуальном и общесоциальном уровне. Вступление в мир глобальных экономических и политических коммуникаций переводит на иные основания не только совокупность трудовых и социально-производственных отношений, но и процессы подготовки кадров в высшей школе, которая переходит на стадию самоупорядочения, самоорганизации и саморазвития.

Трансформации предопределили нестабильность общественных коммуникаций, что привело к нарастанию противоречий в системах «общество – управление», «управление – образование» и «общество – образование». Общество как открытая неравновесная система является динамичным в саморазвитии и постоянно самоупорядочивается, обеспечивая баланс элементов порядка и хаоса. Экономика является вынужденно открытой, функционально спонтанной и нелинейной, что предопределяет ее цикличность и нестабильность. Система образования и подготовки кадров ориентируется на закрытость и стабильность, что периодически воспроизводит противоречие традиционного и современного. Переход системы общего и профессионального образования в условиях нелинейной и неравновесной открытости экономики к деятельности на основаниях самоупорядочения и самоорганизации позволяет не только разблокировать указанное противоречие, но и создать более эффективную парадигму подготовки кадров.

Постановка задания. Постмодерн утверждает требование не только глобальности экономики, но и трансграничности образования. Самоорганизация образовательной системы и социально-образовательной среды в целом, элементов ее структуры и различных образовательно-обучающих процессов и ресурсов согласует природу образования как института с практической стороной жизни общества и отдельного индивида. Именно в этом раскрываются возможности утверждения образования как элемента инновационной, социально-информационной и коммуникационной среды общества.

Трансграничность в практике образования утверждает особую ценность самоупорядочения и самоорганизации в создании эффективной системы подготовки кадров. Традиционное для субъект-объектных схем управления понимание ценности и цели в условиях постмодерна утрачивает силу. Становление субъект-субъектных связей равномоощности и равноответственности ставит вопрос о спонтанном возникновении цели внутри самой социальной системы [1].

Постнеклассическая парадигма управления, используя в качестве оснований теорию организации Г. Хакена, теорию диссипативных структур И.Р. Пригожина и Г. Николиса, теорию коэволюции сложных систем Е.Н. Князевой и С.П. Курдюмова, динамическую теорию Д.С. Чернавского, синергетико-акмеологическую концепцию В.П. Бранского и С.Д. Пожарского, психосинергетическую теорию И.В. Ершовой-Бабенко и другие концепции, как на методологическом, так и на практическом уровне расширяет возможности образования и высшей школы как совокупности сложно организованных нелинейных сред различной природы.

Результаты исследования. Система образования и высшая школа – это социальный институт, выполняющий функцию создания, накопления, сохранения и передачи актуального знания и культурного наследия в целом. Монополия системы образования в этом виде деятельности предопределяется устойчивостью и здоровым консерватизмом высшей школы как генетической матрицы национальной культуры. В соответствии с ее содержанием воспроизводятся последующие поколения. Поэтому тип высшей школы, возникший в процессе развития национальной культуры, является определяющим фактором формирования и развития общества в целом и воспитания личности в частности.

Система образования в России переживает полосу перманентных реформ. Необходимость перемен назрела давно, однако объективная оценка ситуации вызывает опасение, что стремление к результативным переменам в системе образования превращается в самодостаточный процесс реформ ради реформ. Высшая школа современной России восходит к многовековому гуманизму русского просвещения и советской педагогики. Научно-технический взрыв и информационная стадия развития мировой цивилизации во многом обязаны технологиям и приемам отечественной научно-педагогической системы.

Трансформационные процессы вновь поднимают вопрос о качестве обучения. Это отнюдь не праздный вопрос, поскольку качество – фактор многоаспектный, включающий в себя явления как объективного, так и субъективного порядка: от качества знаний и компетенции выпускников до качества научно-методического и организационно-технического обеспечения учебного процесса как такового. Качество обучения выпускников высшей школы

коррелирует качество управления. Страна формирует систему развития, важным элементом которой должен быть профессиональный высококвалифицированный аппарат управления.

Современная система подготовки кадров не может существовать вне трансграничности образования. Традиционное для субъект-объектных схем управления понимание ценности и цели в условиях современности утрачивает силу. Обучение в информационную эпоху опирается на равномоощность и равноответственность субъект-субъектных связей преподавателя и студента, поэтому ставит вопрос о готовности к творческому взаимодействию внутри самой системы.

Постнеклассическая парадигма управления утверждает методологические и практические основания расширения возможностей высшего образования как совокупности сложноорганизованных нелинейных сред различной природы. Новые подходы в подготовке кадров, соответственно, опираются на совокупность процедур, спонтанно возникающих из нелинейной открытости коммуникаций самоорганизации и выражающих результат саморационализации структур высшей школы. Система высшего образования является и слабо неравновесной (сильно организованной) и сильно неравновесной (слабо организованной) социальной средой. Не обладая качеством равновесия, она спонтанно перераспределяет ресурсы, энергию и информацию в пространстве и во времени.

Механизм эффективности подготовки кадров раскрывается в показателях нелинейной положительной обратной связи в каждой точке образовательной среды. Результаты образовательного процесса при этом прямо пропорциональны концентрации человеческой активности, ресурсов и достоверной информации в ней, что, возрастая нелинейно, ускоряет темпы увеличения объема актуального знания и повышает качество кадров, совершенствует сущностные силы личности и общество в целом.

Совершенствование образования как многомерной среды, обладающей свойствами открытости и нелинейности, способностью к самоорганизации и самоуправлению, раскрывает возможности повышения качества, уровня и смысла деятельности высшего учебного заведения. При благоприятных условиях, выражающихся в достаточном ресурсном обеспечении проекта, в поведении самоорганизующихся сред различной природы, указанная возможность становится инструментом совершенствования цели организации.

В процессе самоорганизации система высшего образования выделяет в качестве смылосущей единицы новые автономные структуры, активность которых стимулирует самовоспроизводство ценностных, идентификационных, информационных, информационно-эмоциональных и ментальных процессов воспитания и обучения, а также постоянное самообновление и самосовершенствование процесса обучения. Это воплощается в более совершенных образовательных стандартах и программах. Для системы образования в условиях трансформаций особую важность приобретает положительная обратная связь субъекта и объекта обучения [2].

Положительная обратная связь субъекта и объекта обучения стимулирует качество присвоения и освоения информации и компетенций, что трансформирует процесс обретения знания из вынужденной деятельности в самодеятельность: обучение трансформируется в самонаучение, а образование, соответственно, – в самообразование.

Переход от классических субъект-объектных схем к субъект-субъектной коммуникации в обучении – потребность времени. Это разрешит противоречия должного и сущего в образовании, управлении и экономике, создаст основания для инновационного развития. Целью системы подготовки кадров станет формирование оснований постоянного гносеологического расширения в деятельности и обучаемых, и обучающихся. Эта цель достигается посредством четкой дифференциации учебного материала в блоках изучения классической, постклассической, неклассической и постнеклассической научной парадигмы. Высшее учебное заведение как феномен объемной положительной обратной связи становится источником развития общества и обеспечивает основания самоупорядочения по всему пространству социальной среды.

Утверждение инновационной высшей школы демонстрирует недостаточность рассмотрения проблемы трансграничности только в контексте подготовки кадров. Выход за эти

пределы демонстрирует трансграничное образование как результат культурной интеграции, выражающей новое состояние глобальной экономики и мировой цивилизации.

Реформа образования не должна подорвать уравнивающую функцию высшей школы и сделать образование инструментом углубления социальных различий. Страна нуждается в корректировке реформы, учитывающей национальную традицию и демократизм высшей школы, последствия которой станут залогом формирования качественно иной социальности России – достойного члена мирового сообщества постиндустриальной эпохи.

Развитие системы подготовки кадров, соответственно, в методологическом пространстве синергетической концепции И.Р. Пригожина может быть представлено как результат спонтанно возникающих из нелинейной открытости хаоса и беспорядка линейных коммуникаций самоупорядочения и самоорганизации, которые выражают результат саморационализации социально-образовательной среды. Для понимания возможностей спонтанности и самоорганизации важное значение имеет определение меры развитости социальной среды – ее качества как субъекта социального развития. В средах, не обладающих достаточной субъектностью, постоянно происходят спонтанные перераспределения ресурсов, энергии и информации, что объективно препятствует совершенствованию деятельности современной высшей школы.

Механизм становления новой образовательной парадигмы раскрывается в показателях эффективности нелинейной положительной обратной связи в каждой точке образовательной среды. Процесс обучения отчуждает однонаправленность действия, выдвигая на передний план коммуникативное взаимодействие обучающего и обучаемого. Утверждение системы высшего образования как многомерной среды синергетического порядка, обладающей свойствами открытости и нелинейности, а также способностью самоупорядочения и самоорганизации, раскрывает возможность спонтанного повышения качества, уровня, смысла поступка или события в деятельности как отдельного образовательного учреждения, так и локального территориального сообщества или общества в целом. При благоприятных для общества условиях в поведении самоорганизующихся сред различной природы такая возможность становится инновационным инструментом. Однако даже в этом случае невозможен полный отказ от непосредственно личной коммуникации обучающего и обучаемого. Информационно-технологические приемы не способны заменить живое общение преподавателя и студента во время лекций и практических занятий.

В процессе самоорганизации и саморационализации система образования выделяет в качестве смыслонесущей единицы нового автономную структуру-аттрактор, какой может быть кафедра, лаборатория и всякое иное структурное подразделение высшего учебного заведения, действующее на основании собственных ресурсов и под собственную ответственность. Ее активность стимулирует не только самовоспроизводство ценностных, духовных, идентификационных, информационных, информационно-эмоциональных и ментальных процессов воспитания и обучения, но и постоянное самообновление и самосовершенствование процесса обучения и научных исследований в целом. Указанный аттрактор находит воплощение в образовательных стандартах и программах обучения. Для системы образования в новых условиях особую важность приобретает наличие положительной обратной связи субъекта и объекта обучения, которая реальна при непосредственном, личном коммуникационном взаимодействии обучающего и обучаемого. Виртуальная педагогика информационно-смысловых обучающих систем, как мы полагаем, имеет зависимый вспомогательно-инструктивный характер и способна лишь уточнять и дополнять содержание и результаты непосредственной, личной коммуникации в учебном процессе.

Нелинейная положительная обратная связь субъекта и объекта деятельности по подготовке кадров стимулирует рост качества присвоения и освоения общественных отношений. Качественно обновляется пространство социально-педагогических отношений. Самодеятельность индивида в процессе обучения не только становится дополнительным ресурсом развития его персональных сущностных сил, но и утверждает его личную субъектность, что ведет к преодолению частичности объекта применения образовательных технологий и

превращает развитие в саморазвитие. Нелинейная положительная обратная связь содержит механизмы внутренней самоорганизации человека, постоянного производства и воспроизводства персональной субъектности, что позволяет ему стать единицей социального творчества, а в итоге – активной единицей общества.

Инновационный подход в процессах подготовки кадров раскрывает сущность и содержание хаотических и непредсказуемых проявлений индивидуального в обучении и самообучении. Сложная социальная система, каковой является комплекс подготовки профессиональных кадров, в процессе саморазвития совершенствует собственную структуру. Одни и те же элементы этого комплекса на разных стадиях развития в открытой нелинейной неравновесной среде создают содержательно иные макросостояния, между которыми существуют резкие переходы. Именно при этих переходах возникают новые свойства образовательной системы в целом. Однако не следует забывать, что индивид как таковой – это не менее сложная система. Именно поэтому возникновение параметров порядка и их способность детерминировать активность позволяют системе обретать в процессе самоорганизации наиболее эффективную структуру.

Изучая стадии развития образовательного процесса в открытых неравновесных средах, к которым современная наука относит социальные, политические, экономические, культурные, идеологические, социально-педагогические, социально-информационные и подобные системы, мы обнаруживаем качественное изменение его содержания, в том числе переструктурирование в виде усложнения или деградации организации среды. Причем это происходит не как результат изменения качества обмена ресурсами с внешней средой, а в большей степени как результат саморазвития внутренних процессов. Отметим, однако, что саморазвитие в нелинейной неравновесной среде также может быть результатом влияния объективных факторов, в том числе и неантропогенного характера. Образование, как и многие другие социальные институты, также подвержено воздействию механизма моды. Последняя отражает господство в социальной среде определенных тенденций в деятельности и поведении, выраженных в гносеологических схемах субъекта управления за конкретный период времени [3].

Практика преподавания дисциплин для специальности «Государственное и муниципальное управление» показывает, что студенты не обладают знаниями о разнообразных современных либерально-экономических и корпоративных концепциях, применяемых как на региональном уровне или на уровне общественного целого, так и в управлении отдельно взятыми организациями и фирмами либо локальными территориальными сообществами. Они оперируют устаревшими понятиями (например, «трудовой коллектив»), субъекты-носители которых отсутствуют в практике товарно-денежных отношений, мифологизируют роль частной собственности и свободного рынка в экономике наиболее развитых стран планеты, недооценивают роль государства как равномошного участника экономических процессов, имеют слабое представление об организации экономики и управлении экономикой конвергентного общества стран «золотого миллиарда».

Причины указанной частичности и неполноты подготовки имеют как объективный, так и субъективный характер. Объективные основания такого казуса мы склонны объяснять стагнирующим характером современной российской экономики, сохранением авторитарных и даже тоталитарных субъект-объектных методов в организации и управлении обществом, ошибочностью гносеологических схем, применяемых в деятельности субъекта управления, ущербной частичностью самих образовательных программ, в том числе и третьего поколения [4].

Образовательный процесс в открытых неравновесных средах постоянно самоусложняется. Происходит это не в форме изменения уровня обмена ресурсами с внешней средой, а в ходе внутреннего саморазвития.

Новые программы обучения, однако, слабо отражают современные научные концепции, утверждающие в обществе и экономике коммуникации равномошности и равноответственности. Например, стандарт экономических специальностей не предусматривает изучение технологий прорыва Л. Эрхардта, которые уже более 50 лет с успехом используются

в управлении обществом и производством Германии. Не представлены в образовательных программах постнеклассические управленческие парадигмы теоретиков, на практике продемонстрировавшие эффективность. Программы обучения исчерпываются рассмотрением классических субъект-объектных схем управления, созданных в XIX веке и оказавшихся совершенно недееспособными в условиях и глобализма, и переходной экономики эпохи российских трансформаций, и в социальности постиндустриализма в целом. Управленческие теории постнеклассического содержания, утверждающие в субъект-субъектной коммуникации равномошность и равноответственность в экономике и социальных отношениях, не предусматриваются для изучения авторами учебных программ. Складывается впечатление, что учебный стандарт высшего экономического образования ориентирован на подготовку будущих работников к участию в некой виртуальной усредненной и дистиллированной экономике, реально не имеющей места ни в одной из ведущих стран планеты.

Факторы субъективного порядка являются более существенными в утверждении частичности и неполноты обучения. К этой группе мы относим угасание книжной культуры в обыденности большинства студенческой молодежи и значительной части преподавательского корпуса, что значительно влияет на снижение качества персональной культуры человека. Отрицательное влияние на характер обучения оказывает также качество жизни большинства граждан России. Невысокий достаток, особенно молодых преподавателей, закрывает возможности свободного общения с новинками научной литературы и другими атрибутами, определяющими становление и развитие кругозора и мировоззрения человека [5].

Полагаем, что указанные противоречия могут быть преодолены при изменении общей парадигмы управления на уровне государства и общественного целого. Переход от классических субъект-объектных схем к нелинейным коммуникациям равномошности и равноответственности всех социальных субъектов является потребностью времени. Именно в процессе такого перехода будут не только разрешены противоречия должного и сущего в деятельности высшей школы, но и сформированы основания утверждения инновационного типа экономики. В системе подготовки кадров для инновационной экономики ведущей целью преподавания и обучения должно стать формирование оснований постоянного гносеологического расширения в деятельности как обучаемых, так и обучающихся. Эта цель может быть достигнута в процессе четкой дифференциации учебного материала в блоках изучения классической, постклассической, неклассической и постнеклассической парадигмы управления [6].

В качестве самостоятельного блока мы предлагаем ввести в учебную программу изучение теории рыночного либерализма. Современные учебные пособия для высшей школы ограничиваются изучением наименее эффективного в экономике постмодерна направления, ориентированного на адаптацию к условиям глобальной теории А. Смита и его неолиберальных последователей. Вне рамок программы по-прежнему остаются концепции Ф.А. фон Хайека, «технологии прорыва» Л. Эрхардта, С.Ф. Шарапова, национал-либерализм Израиля, японский корпоративный либерализм, комьюнитаризм А. Этциони, теория меритократии М. Янга, концепция Т. Пикетти, теория НЕТОкратии А. Бардта и Л. Зодерквиста, концепция конвергенции, ставшая основанием процветания стран «золотого миллиарда» на рубеже веков, и другие эффективные теории управления. В свою очередь, это потребует более детального изучения студентами основ экономической теории, теории и социологии управления, истории политико-экономических учений и иных курсов, способствующих формированию компетенций, необходимых участнику инновационной экономики эпохи глобализации.

Утверждение постнеклассической парадигмы управления демонстрирует недостаточность рассмотрения проблемы повышения продуктивности высшего образования только в рамках проблемы подготовки кадров. Подготовка кадров для инновационной экономики в рамках трансграничного образования требует учета нелинейности прогресса и форм изменения деятельностной парадигмы индивида и общества как характеристики знаний, навыков и умений по преобразованию неживой, живой и социальной природы. Особенности трансформационных процессов утверждают необходимость создания соответствующих качественных методологических и методических приемов, основанных на понимании необхо-

димости самоупорядочения и самоорганизации не только в сфере экономико-социальных и социально-педагогических отношений, но и в сфере производства и управления [7].

Методологическим основанием становления системы подготовки кадров для инновационной экономики должно стать принятие факта, согласно которому природа, общество и человек на всех уровнях бытия утверждаются как равномошные и равноответственные открытые нелинейные самоорганизующиеся системы. Методическая позиция нового содержания учебного материала будет усилена признанием коммуникации и информации как особой формы бытия материи. Это позволяет нам понимать утверждающуюся культурно-информационную среду как элемент открытого нелинейного самоорганизующегося целого в открытом самоорганизующемся целом, поскольку образование и общество соотносятся друг с другом как среда в среде, целое в целом. Такая позиция создает основания для решения проблемы несоответствия уровней действия и уровней последствий совершающихся культурно-образовательных действий, что позволит обществу без ущерба национальной самобытности завершить трансформацию системы экономики, придав последней необходимое постиндустриальное содержание [2].

Утверждение постнеклассической парадигмы управления создает в качестве цели трансграничного образования утверждение и развитие ценности человеческого в каждом отдельно взятом индивиде. Гносеологическая парадигма такого содержания, во-первых, соответствует современным кросскультурологическим тенденциям ментальности человека и общества; во-вторых, позволяет преодолеть уровень противоречий экономического и политического содержания и перейти к обеспечению социального развития на базе субъект-субъектных оснований; в-третьих, согласует с важнейшей задачей постиндустриального общества – стремлением сохранить человечество и мировую цивилизацию [8].

Выводы. Таким образом, система продуктивного образования как инструмент подготовки кадров для инновационной экономики утверждает индивида и социум в качестве равномошной и равноответственной единицы социального, раскрывая понятие «ценность человеческого в человеке» не просто в значении биологического или информационного, а прежде всего в значении нелинейного целого.

Список использованных источников:

1. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель) / И.В. Ершова-Бабенко. – К. : Нова книга, 2005. – 368 с. ; Ершова-Бабенко И.В. Философия, методология, синергетика и наука / И.В. Ершова-Бабенко. – О. : ОДЭКОМ, 1996. – 122 с.
2. Философия управления: методологические проблемы и проекты / отв. ред. : В.И. Аршинов, В.М. Розин. – М. : ИФРАН, 2013. – 303 с.
3. Бранский В.П. Глобализация и синергетический историзм / В.П. Бранский, С.Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2004. – 400 с. ; Становление фундаментальной акмеологии : [коллект. монография] / под общ. ред. В.П. Бранского. – СПб. : ЛЕМА, 2015. – 174 с.
4. Салохин Н.П. Самоуправление: социальные, онтологические и гносеологические аспекты / Н.П. Салохин. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 2011. – 360 с. ; Салохин Н.П. Коммуникации управления и самоорганизацию: очерк теории и социологии управления / Н.П. Салохин. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 2015. – 360 с.
5. Львов Д.С. Экономика развития / Д.С. Львов. – М. : Экзамен, 2002. – 512 с.
6. Князева Е.Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 238 с.
7. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. Д.Ю. Краlechкина. – М. : Академический проект, 2007. – 297 с. ; Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. С.Н. Зенкина. – М. : Добросвет, 2011. – 392 с. ; Пикетти Т. Капитал в XXI веке / Т. Пикетти ; пер. с англ. А.С. Дунаева. – СПб. : Ад Маргинем Пресс, 2015. – 592 с.
8. Интеграция производства, науки и образования и реиндустриализация российской экономики / под общ. ред. С.Д. Бодрунова. – М. : ЛЕНАНД, 2015. – 464 с.

ТОРЯНИК В. М.,

доктор політичних наук,
завідувач кафедри
загально-правових дисциплін
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

ГАМАГІН О. К.,

студент юридичного факультету
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

УДК 340.1

КОНЦЕПЦІЯ ПАНУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА М. ВЕБЕРА

Розкрито й систематизовано елементи соціології права М. Вебера. Досліджено концепцію панування як елемент соціології права М. Вебера.

Ключові слова: класична теорія соціології права, М. Вебер, принцип «розуміння», «соціальна дія», концепція панування, бюрократія.

Раскрыты и систематизированы элементы социологии права М. Вебера. Исследована концепция господства как элемент социологии права М. Вебера.

Ключевые слова: классическая теория социологии права, М. Вебер, принцип «понимание», «социальное действие», концепция господства, бюрократия.

Disclosure and systematize elements of sociology of law of M. Weber. Explored the concept of dominance as an element of the sociology of law M. Weber.

Key words: classical theory of sociology of law, M. Weber, principle of “understanding”, “social action”, concept of dominance, bureaucracy.

Вступ. Вітчизняну правову школу, як і західну, сьогодні цікавить право як соціальне явище та його вплив на суспільні відносини, функціонування й розвиток різних соціальних явищ.

У зв'язку із цим зацікавленість дослідників науковою спадщиною М. Вебера не є випадковою, оскільки цей учений тривалий час розробляв різні напрями й елементи соціології права.

Теоретичним підґрунтям статті стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, які розглядали різні теорії в галузі соціології права: А. Подгурецького, П. Гайдено, Б. Фірсова, Т. Парсонса, А. Ханта, Е. Дюркгейма та інших.

Незважаючи на досить велику кількість наукових досліджень у галузі соціології права, питання систематизації елементів класичної веберівської соціології права залишаються недостатньо висвітленими.

Постановка завдання. Мета статті – розкриття й систематизація елементів соціології права М. Вебера та дослідження концепції панування як елемента соціології права цього вченого.

Результати дослідження. Е. Дюркгейм зазначав: «Серцевиною соціологічного вчення М. Вебера є його соціологія права» [5, с. 21]. Водночас Е. Гідденс стверджував, що соціологія права М. Вебера є найбільш значним вкладом у становлення соціологічного руху в правовпізнанні [4, с. 35].

Саме принцип «розуміння» є для М. Вебера вирішальним критерієм визначення сфери, релевантної для соціології, і відокремлення тих сфер, що є принципово недоступними соціологічному аналізу. Він зазначає: «Для соціології об'єктом пізнання є саме смисловий зв'язок поведінки. Тому дія існує як поведінка, орієнтована на певний понятійний смисл, і є дією однієї чи багатьох окремих осіб» [2]. Цим визначається предметна галузь соціологічного аналізу правового життя. М. Вебер вказує: «Оскільки «право» стає об'єктом дослідження соціології, остання має справу не з логічно вивіреном «об'єктивним» змістом правових принципів, а з діями (поведінкою) індивідів, серед детермінант і результатів яких значне місце посідають уявлення людей про «суть» та «значення» певних юридичних принципів» [2]. Проголошуючи необхідність вивчення права таким, яким воно стає «значним» для окремих людей, що реально орієнтуються на нього у своїй діяльності, М. Вебер протиставляє свій підхід ученням про право, які за основу беруть саме його «позитивний зміст». Однак важливо пам'ятати, що принцип «розуміння» обумовлює шляхи пізнання права, а не характеристики його як реальності. Реальність є гнучкою, може вивчатись іншими пізнавальними засобами. Тобто науковець не поділяв «кансоціологізм» деяких своїх сучасників і визнавав юриспруденцію як науку про право, що дає принципово інше значення правової дійсності.

Найважливішими елементами веберівської соціології права є такі: а) концепція панування через використання державного апарату, раціональні правила або закони є важливою формою легітимного панування; б) учення про взаємодію політичних структур і права; в) учення про взаємодію права та економічної системи; г) концепція соціальної ролі професіональних юристів.

Виділяючи «соціальну дію» як елементарний соціальний факт, вихідну клітину соціального буття, М. Вебер проводить суттєво важливу диференціацію типів соціальної дії. Він вказує на існування таких чотирьох типів: а) цілераціонального; б) ціннісно-раціонального; в) афективного; г) традиційного. Ці типи розташовуються залежно від зростання міри раціональності, що відображає роль раціоналізації як найбільш узагальненої ознаки суспільного прогресу в цілому (точніше, західного типу розвитку). Вищим проявом раціоналізації вчений називає «формальну раціональність», яка є найсуттєвішою відмінністю сучасного суспільства від традиційного («архаїчного»).

Веберівська концепція панування фактично постає з його тлумачення «орієнтації на іншого» як суттєвої ознаки соціальної дії. Науковець пише: «Панування – це шанс зустріти підкорення певному наказу» [2]. Тобто панування – це взаємне очікування: того, хто наказує, що його наказ буде виконано, і того, хто має підкорюватись, що наказ матиме бажаний характер. Залежно від «мотивів» (суб'єктивного смислу) підкорення панування може мати різний характер: обумовлюватись інтересами, тобто цілераціональними висновками щодо діяльності; обумовлюватись звичкою («нравами») або мати афективну основу, тобто спиратись лише на особисті схильності підданих.

Така загальна методологічна, тобто абстрактна, модель типології панування дає змогу визначити зв'язок типів панування й права.

М. Вебер визначав існування декількох типів права, яке може бути раціональним чи ірраціональним, а за спрямуванням – формальним або субстанційним. Раціональним право стає за умови, що його дія керується загальними правилами, а не суб'єктивними реакціями на окремі випадки чи ірраціональними формальними засобами на кшталт «пророцтв» тощо. Інший різновид складає субстанційно раціональне право, яке утворюється загальними правилами, що обумовлюються ідеологічними системами, які є відмінними від власне правових (наприклад, системами моралі, релігійних цінностей, політичної ідеології). Формально раціональне право визначається загальними правилами таким чином, що і в матеріальному, і в процесуальному відношеннях до уваги беруться лише загальні чітко встановлені обставини справи. Найвищим різновидом формально раціонального права є логіко-формальне право.

Одним із вузлових моментів учення М. Вебера є теза про «раціональну природу правових інститутів сучасного західного суспільства». Він стверджував, що в розвитку права й відповідних політико-правових процедур варто виділяти декілька стадій: від харизматично-

го правова явлення за посередництва «правових профілів» до найбільш розвиненої стадії, на якій відбувається «систематична розробка права та професійне здійснення судочинства особами, які для цього проходять спеціальну підготовку й володіють методами формально-логічного мислення».

В основі панування на цій стадії лежить цілераціональна дія, тобто її мотивація інтересами робить панування «легальним». Загальною рисою розвитку суспільства (держави) на такій стадії є те, що підкоряються не особистостям, а встановленому «закону». Такий тип підкорення є універсальним, поширюючись не лише на керованих, а й на керуючих, які мають діяти за жорстко визначеними формальними та раціональними правилами. Саме принцип формально-правової визначеності обумовлює сутність легального панування як однієї з основ сучасного суспільства як системи формальної раціональності.

Класичним, або найбільш «чистим», типом легального панування М. Вебер визнає бюрократію, яка ніколи не існує як соціальна тотальність, а завжди комбінується з іншими політико-правовими феноменами: монархією, представницькою демократією тощо. Однак саме бюрократія є адекватною тим формально-раціональним формам економічного життя, що визначають західний тип суспільства з кінця XIX століття. Бюрократія – це панування за допомогою знання, у цьому полягає його специфічний раціональний характер. За своїм змістом бюрократія – це діяльність «машини управління», що складається із чиновників, які виконують такі функції: 1) є особисто вільними та підкоряються лише діловому службовому обов'язку; 2) мають стійку службову ієрархію; 3) мають чітко визначену службову компетенцію; 4) працюють на конкретних засадах, тобто принципово на основі вільного вибору відповідно до спеціальної кваліфікації; 5) отримують систематичну грошову винагороду; 6) розглядають свою службу як єдину чи головну професію; 7) прогнозують свою кар'єру: «підвищення» або відповідно до старшинства на службі, або відповідно до здібностей, незалежно від позиції (оцінки) керівництва; 8) працюють у повному «відокремленні від засобів управління» та без присвоєння службових місць; 9) підкоряються єдиним дисциплінарним нормам і є підконтрольними.

Однак діяльність «машини управління» залежить не лише від раціональних правил – «права», а й від політичних цінностей, які визначають загальну спрямованість функціонування та розвитку бюрократії. Привнесення політичних цінностей у процедури управління (панування) здійснюється політичними лідерами (лідером). Тобто вчений визнавав можливість (у певному відношенні – важливість) доповнення легального панування традиційним або навіть харизматичним. Його політичний ідеал утворювала така держава, у якій органічно поєднувались «бюрократія» як раціональний механізм здійснення влади, політичний лідер, що має «харизму» та є здатним виразити близькі й зрозумілі народу політичні цінності, та інститути представницької влади (парламент), «критично-контрольні» щодо бюрократії.

Висновки. Таким чином, найважливішими елементами соціології права М. Вебера є такі: а) концепція панування через використання державного апарату, раціональні правила чи закони є важливою формою легітимного панування; б) учення про взаємодію політичних структур і права; в) учення про взаємодію права та економічної системи; г) концепція соціальної ролі професійних юристів.

Також з'ясовано, що відповідно до концепції панування М. Вебера панування – це взаємне очікування: того, хто наказує, що його наказ буде виконано, і того, хто має підкорюватись, що наказ матиме бажаний характер.

Крім того, дослідження М. Вебера є актуальними й нині, у час, коли практично прикладне значення соціології права пов'язується з її важливою роллю в обслуговуванні законотворчості та правозастосування в прийнятті правових рішень.

Список використаних джерел:

1. Батыгин Г. История социологии / Г. Батыгин, Д. Подвойский. – М., 2008. – 368 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 2002. – 808 с.
3. Гайденко П. Социология Макса Вебера / П. Гайденко // Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 2006. – С. 5–41.

4. Гидденс Э. Социология : [учебник] / Э. Гидденс. – М., 2011. – 632 с.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии / Э. Дюркгейм. – М., 2007. – 571 с.
6. Иванов И. Основы социокультурной теории / И. Иванов. – СПб., 2006. – 246 с.
7. История социологии и история социальной мысли: общее и особенное («круглый стол») // Социологические исследования. – 2009. – № 12. – 60 с.
8. История социологии / под ред. М. Барыгина. – М., 2012. – 250 с.
9. Комозин А. Популярная социология / А. Комозин, А. Кравченко. – М., 2010. – 208 с.
10. Култыгин В. Ранняя немецкая классическая социология / В. Култыгин. – М., 2002. – 526 с.
11. Лавриненко В. Социология : [учебник] / В. Лавриненко. – М., 2013. – 412 с.
12. Фирсов Б. История и социология: стены и мосты / Б. Фирсов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2012. – № 6. – С. 204–208.
13. Фролов С. Социология : [учебник] / С. Фролов. – М., 2012. – 256 с.
14. Харчева В. Основы социологии : [учебник] / В. Харчева. – М., 2014. – 302 с.

ТОРЯНИК В. М.,

доктор політичних наук,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний університет)

УДК 340.1

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. РІЛЬ ЗМІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Розглянуто зміст поняття «інформаційна безпека». Розкрито та систематизовано нормативно-правову базу, яка гарантує інформаційну безпеку України. Досліджено роль ЗМІ в системі інформаційної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, інформація, інформаційний простір, інформаційна безпека, суверенітет.

Рассмотрено содержание понятия «информационная безопасность». Освещена и систематизирована нормативно-правовая база, которая гарантирует информационную безопасность Украины. Исследована роль СМИ в системе информационной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, информация, информационное пространство, информационная безопасность, суверенитет.

Considered maintenance of concept “informative safety”. Lighted up and the systematized normatively-legal base that guarantees informative safety of Ukraine. The role of mass-media is investigational in the system of informative safety.

Key words: national safety, information, informative space, informative safety, sovereignty.

Вступ. Інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного й культурного розвитку.

Від обсягу, швидкості та якості обробки інформації значною мірою залежить ефективність управлінських рішень, зростає значення методів управління з використанням інформаційних технологій соціальними й економічними процесами, фінансовими й товарними потоками, аналізу та прогнозування розвитку внутрішнього й зовнішніх ринків. Використання інформаційних технологій визначає структуру та якість озброєнь, необхідний рівень їх достатності, ефективність дій збройних сил. Спроможність ідентифікувати науково-технічні й екологічні проблеми, здійснювати моніторинг їх розвитку та прогнозування наслідків безпосередньо залежить від ефективності використовуваної інформаційної інфраструктури.

За умов глобальної інтеграції й жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів держав стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають державам змогу реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити чи завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів.

За сучасних умов інформаційна складова набуває дедалі більшої ваги та стає одним із найважливіших елементів забезпечення національної безпеки.

У зв'язку із цим уважного ставлення дослідників потребує питання додаткового з'ясування поняття «інформаційна безпека», визначення її нормативно-правової бази, а також ролі ЗМІ в системі інформаційної безпеки.

Теоретичним підґрунтям проведеного дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених: Б. Кормича, І. Громика, Т. Саханчук, О. Зінов'єва, Ж. Бодріяра, А. Моля, Е. Сміт та інших.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати зміст поняття «інформаційна безпека», розкрити й систематизувати нормативно-правову базу, яка гарантує інформаційну безпеку України, та проаналізувати роль ЗМІ в системі інформаційної безпеки.

Результати дослідження. Суверенітет держави є нерозривно пов'язаним з інформаційним суверенітетом. Інформаційний суверенітет, на думку вчених, визначається володінням і розпорядженням національними інформаційними ресурсами, які включають усю належну державі інформаційну інфраструктуру, інформацію незалежно від змісту, форми, часу й місця її створення, та забезпечується виключним правом держави на формування й здійснення національної інформаційної політики, власності на інформаційні ресурси, сформовані за державний кошт, створенням національних систем інформації, встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів країни [3, с. 10].

Інформація як одна з трьох основних (поряд із матерією та енергією) субстанцій, що утворюють природний світ, у якому живе людина, по-перше, на емпіричному рівні розглядається не взагалі, а лише щодо певної системи (людини, окремого суспільства). По-друге, інформація – це те, що змінює, трансформує систему. Інформація (з лат. *information* – роз'яснення) – документовані або публічно оголошені повідомлення, відомості про події та явища у світі, суспільстві, державі, які людина сприймає безпосередньо чи за допомогою спеціальних пристроїв, зокрема через мережі мовлення та зв'язку, пресу. Відповідно до чинного законодавства України інформація може бути *відкритою* та з *обмеженим доступом* (конфіденційною й таємною).

Інформаційне суспільство є своєрідним суспільним організмом, що формується нині в багатьох розвинених країнах та в основі якого лежить раціональне використання інформації й інформації в усіх основних сферах життя. Це суспільство постіндустріального типу з характерно вираженою роллю в його функціонування інформації, інформаційних структур і технологій як управлінських механізмів.

Створення глобальної інформаційно-комунікативної мережі, як вважає британський дослідник Е. Сміт, є «становим хребтом сучасної цивілізації». Саме вона зумовила феномен інформаційного суспільства, вимагає постійних зусиль, спрямованих на подолання своєрідного «інформаційного синдрому», пов'язаного з такими явищами:

- диференціацією суспільства, що тягне необхідність розвитку діалогу між управлінським апаратом і підлеглими;
- небезпекою виникнення інфократії (влади власників інформації);
- суперечністю між універсальними завданнями демократії та потребами розвитку традиційного суспільства;

- труднощами подолання демократичними засобами монополії на інформацію, забезпечення контролю суспільства за діяльністю ЗМІ та формування відповідного законодавства.

Б. Кормич стверджує: «Інформаційна безпека – захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією України умови існування й розвитку людини, усього суспільства та держави» [5].

І. Громико та Т. Саханчук переконані: «Інформаційна безпека України – це захищеність державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення й нейтралізація внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз, збереження інформаційного суверенітету держави та безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва» [6].

Також інформаційна безпека пов'язується з таким станом інформаційної інфраструктури й процесів, за якого інформація використовується суворо за призначенням та не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так і інших країн під час її використання.

Зазначимо, що *інформаційний простір* – середовище, у якому здійснюється формування, збір, зберігання й розповсюдження інформації. Інформаційний простір України – це інформаційний простір, на який розповсюджується юрисдикція України. Відповідно, більш лаконічно можна визначити *інформаційну безпеку* як стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує формування й розвиток цього простору в інтересах особистості, суспільства та держави.

Інформаційна безпека України як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади щодо надання гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам і суспільству в цілому та спрямовується на досягнення достатнього для розвитку державності й соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни.

Інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки та важлива функція держави передбачає виконання завдань щодо такої діяльності:

- законодавчого формування державної інформаційної політики;
- створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;
- гарантування свободи інформаційної діяльності й права доступу до інформації в національному інформаційному просторі України;
- всебічного розвитку інформаційної структури;
- підтримки розвитку національних інформаційних ресурсів України з огляду на досягнення науки й техніки та особливості духовно-культурного життя народу України;
- створення та впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захисту права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;
- збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;
- охорони державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою;
- створення загальної системи охорони інформації, зокрема державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом;
- захисту національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної чи забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;

– встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами;

– законодавчого визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України.

Державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз та здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства.

Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека України гарантуються й забезпечуються такими документами:

1) Конституцією України (ст. 17 якої проголошує, що захист інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу);

2) Законом України «Про інформацію», Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Законом України «Про телебачення і радіомовлення», Законом України «Про авторське право та суміжні права», Законом України «Про державну таємницю», Законом України «Про захист інформації в автоматизованих системах», Законом України «Про національний архівний фонд та архівні установи», Законом України «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», Законом України «Про інформаційні агентства», Законом України «Про зв'язок», Законом України «Про рекламу», Законом України «Про видавничу справу», Законом України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Законом України «Про кінематографію», Законом України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», Законом України «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України»;

3) Указом Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 року № 514/2009;

4) міжнародними договорами й конвенціями в галузі свободи слова та інформаційної діяльності, ратифікованими Україною.

Детально не аналізуючи нормативно-правову базу з інформаційної безпеки, за назвами більшості цих актів можна говорити, що їх лівову частку присвячено ЗМІ, і це не випадково. Російський соціолог О. Зінов'єв досить точно вказує: «Засоби масової інформації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса робить те, що століття тому робили священики та церква. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку в ментальній ідеологічній сфері. Хтось називає ЗМІ «четвертою владою». Проте це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які коли-небудь мала та чи інша релігійна організація» [6, с. 38].

Ніколи жодна держава не мала таких можливостей маніпулювання суспільною свідомістю, які мають сьогодні глобалізовані ЗМІ. На часі запитання про те, хто ж реально керує світовими процесами: держави з їх традиційними інститутами влади чи ЗМІ з їх потенціалом формувати реальність для простих громадян.

Роль сучасних медіа змінилась настільки, що вислів «Ми не перемаємо, поки CNN не скаже, що ми перемаємо» можна перефразувати таким чином: «Ми можемо програти або бути розбитими, та якщо CNN скаже, що ми перемаємо, – це означає, що ми перемаємо».

Нині складається парадоксальна ситуація: громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду й державному апарату. Так, згідно з даними Євробарометра (три соціологічні фірми України, Росії та Польщі в межах проекту «Євразійський барометр») за 2012 рік у середньому телебаченню довіряють 53% жителів, радіо – 61% жителів, пресі – 45% жителів. Дещо відрізняється ситуація в США. Там, згідно з опитуваннями, проведеними службою «Harris

Interactive», рейтинг довіри до телевізійних новин становить 19%, до друкованих ЗМІ – 14%, тоді як рейтинг довіри до Білого Дому становить 25% жителів.

Причина цього полягає в значно більшій прихильності американської преси до моделі соціальної відповідальності, коли ЗМІ займають позицію контролера влади, а не спрямовуючої сили в суспільстві.

Унікальна можливість, яку мають сучасні ЗМІ, – *конструювання реальності* через контроль за порядком подій, що висвітлюються. Головний редактор визначає, що саме має бути розкрито. Більше того, суспільство стикається з реальною можливістю глобальних маніпуляцій, коли ЗМІ «створює» подію, яка ніколи не існувала, однак для свідомості людей є реальною, а отже, може бути збуджуючим мотивом подальших дій. Французький філософ Ж. Бодріяр із цього приводу зауважував: «Про що мріють засоби масової інформації, як не про те, щоб викликати подію однією лише своєю присутністю?»

Якщо йдеться про будь-яке повідомлення, яке повторюватиметься достатню кількість разів, воно сприйматиметься як істина. Існує лише одна фігура риторики, що заслуговує на увагу, – повторення. Через повторення ідея закріплюється в умах так міцно, що в підсумку вже сприймається як істина. Цю технологію, зокрема, покладено в основу формування іміджу не лише політичних партій і лідерів, а й цілих держав. Тепер не обов'язково *бути* розвиненою країною, достатньо *впевнити* всіх у тому, що вона такою є.

А. Моль, автор багатьох робіт у галузі естетики, соціології, психології, лінгвістики, теорії інформації, так пише про ЗМІ: «Вони фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризуючи все поле культури. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства». Отже, сучасна людина не може уникнути впливу ЗМІ.

Висновки. Таким чином, за своїм змістом інформаційна безпека України є важливою складовою національної безпеки, що розуміється як стан захищеності інформаційного простору, забезпечуючи також його формування й розвиток в інтересах громадян, організацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього та внутрішнього втручання.

ЗМІ завдяки можливостям інтерпретації інформації часто підміняють собою не лише канал, а й джерело інформації, виконуючи роль суб'єкта (або псевдосуб'єкта), здатного впливати на легітимізацію та легалізацію як владних структур, так і терористичних угруповань і їх лідерів. Ця обставина дає підстави вважати мас-медіа найважливішим чинником інформаційної безпеки, а питання визначення нової ролі держави в її взаємодії зі ЗМІ в сучасних умовах потребує негайного практичного вирішення на підставі внесення змін і доповнень до чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Набруско В. Чи стане Україна господарем у власному інформаційному просторі? / В. Набруско // Дзеркало тижня. – 2008. – № 34(713). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2008-09-15/40575>.
3. Біленчук П. Інформаційна діяльність в правознавстві : [монографія] / П. Біленчук, О. Кравчук, В. Міщенко, Ю. Пілюков. – К. : Наука і життя, 2007. – 244 с.
4. Ліпкан В. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посібник] / В. Ліпкан, Ю. Максименко, В. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.
5. Кормич Б. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : [навч. посібник] / Б. Кормич. – К. : Кондор, 2008. – 384 с.
6. Громико І. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам / І. Громико, Т. Саханчук, О. Зінов'єв // Право України. – 2008. – № 8. – С. 130–134.

7. Кравець Є. Інформаційна безпека держави / Є. Кравець // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 2. – 1999. – С. 710.

8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

9. Про Національну комісію з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі : Указ Президента України від 6 червня 2006 року № 493/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/493/2006>.

10. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514/2009/ed20090708>.

ЦИВІЛІСТИКА

ВОЙЦЕХОВСЬКА І. М.,
аспірант кафедри господарського права,
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.764 (477)

**ПЕРЕСТРАХОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У статті досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення перестрахової діяльності як окремого й особливого різновиду господарської діяльності. Зокрема, зроблено висновок про недосконалість чинного законодавства у відповідній сфері, у зв'язку із чим запропоновано конкретні шляхи його реформування й модернізації.

Ключові слова: перестрахування, перестрахова діяльність, перестрахове законодавство.

В статье исследуется современное состояние нормативно-правового обеспечения перестраховочной деятельности как отдельного и особого вида хозяйственной деятельности. В частности, сделан вывод о несовершенстве действующего законодательства в соответствующей сфере, в связи с чем предлагаются конкретные пути его реформирования и модернизации.

Ключевые слова: перестрахование, перестраховочная деятельность, перестраховочное законодательство.

The paper investigates and analyzes the current state of the regulatory framework of reinsurance activities as a separate and a special kind of economic activity. In particular, it gives the conclusion about the imperfection of the current legislation in the relevant field, and therefore, proposes concrete ways of its reformation and modernization.

Key words: reinsurance, reinsurance activities, reinsurance legislation.

Вступ. Актуальність теми дослідження обумовлена сучасним станом та існуючими проблемами нормативно-правового забезпечення перестрахової діяльності в Україні. На сьогодні, незважаючи на надважливе значення перестрахування для вітчизняного страхового ринку та системи господарювання нашої держави в цілому, український законодавець не приділяє значної уваги такому виду підприємницької діяльності, як її правова регламентація.

У науковій літературі це питання так само не знайшло свого відображення та не було висвітлено повною мірою. А тому теоретична основа досліджуваної проблеми є досить обмеженою та складається з незначної кількості праць, присвячених її окремим аспектам, авторами яких є С.В. Дедіков, Д.Е. Дмітрієва, О.Д. Заруба, О.М. Залетов, С.С. Осадець, Л.Н. Клоченко, В.В. Ничипоренко, Н.Б. Пацурія, К.Г. Семенова.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження існуючого нормативного масиву, яке так чи інакше присвячене врегулюванню перестрахової діяльності, а також

виявлення його основних недоліків із метою внесення пропозицій щодо його реформування й подальшої модернізації.

Результати дослідження. Варто зазначити, що у світовій практиці існує два способи законодавчого врегулювання відносин перестрахування. Перший спосіб, який полягає в недопустимості поширення норм страхового законодавства на перестрахові відносини, застосовується в більшості економічно розвинених держав, що займають провідні позиції у світовому перестрахуванні [3, с. 41], зокрема Німеччині, Франції, Італії, Бельгії, Швейцарії та ін. У цих країнах соціально-економічний інститут перестрахування регулюються нормами цивільного й господарського законодавства, а також лише загальними принципами спеціального законодавства про страхування. Окрім того, у цих країнах надзвичайно важливого значення набуває такий регулятор перестрахових відносин, як звичай ділового обороту.

Другий спосіб нормативного врегулювання перестрахових відносин, який ґрунтується на застосуванні до перестрахування за аналогією норм страхового законодавства, знаходить своє відображення, наприклад, у законодавстві Російської Федерації [4]. Зазначений підхід (за винятком поодиноких випадків спеціалізованого законодавчого врегулювання) застосовується також у законодавстві України. Проте його використання, враховуючи особливе значення та зміст перестрахування, а також самостійний і незалежний від страхової характер перестрахової діяльності, на наш погляд, є невиправданим і недоцільним. С.В. Дедіков справедливо відзначає: «Подібна спроба регулювання перестрахування за допомогою норм страхового законодавства здатна підірвати основну парадигму перестрахових відносин» [3, с. 44].

Існування такої ситуації, пов'язано з тим, що українське законодавство не відмежовує перестрахування від страхування та визнає його винятков різновидом останнього. Аналогічної думки вітчизняний законодавець дотримується й стосовно перестрахової діяльності, не визнаючи її самостійним і незалежним від страхової видом підприємницької діяльності.

Відтак на сьогодні перестрахова діяльність в Україні врегульовується нормами законодавства про страхову діяльність у частині, що може бути застосована до перестрахування, та складається з:

– загального законодавства, або законодавства загальної дії, яке регулює підприємницьку діяльність як таку та поширюється на всіх суб'єктів підприємництва. До нього, зокрема, відносяться: 1) норми Конституції України (про власність, про підприємництво, про компетенцію вищих органів державної влади в нормативному регулюванні підприємницької діяльності тощо); 2) Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України, закони України «Про підприємництво», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про захист економічної конкуренції», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку»; 3) укази й розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти господарських міністерств і відомств, а також інші нормативно-правові акти з питань організації та здійснення підприємницької діяльності;

– спеціального законодавства, норми якого поширюються винятково на суб'єктів страхової діяльності (згідно із законодавчим підходом) і суб'єктів перестрахової діяльності, до якого належать: 1) Закон України «Про страхування» та закони, що вносять зміни до цього закону [7], 2) постанови Верховної Ради України з питань страхової діяльності [19], 3) постанови Кабінету Міністрів України [8; 20], відомчі акти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 21], а також інші нормативно-правові акти компетентних органів, які за аналогією врегулювання страхової діяльності визначають правові засади перестрахової діяльності.

Таким чином, нормативно-правове регулювання перестрахової діяльності відбувається переважно за допомогою системи спеціального страхового законодавства, що регламен-

тує порядок здійснення страхової та, відповідно, перестрахової діяльності як її частини, не встановлюючи для них, як правило, відмінних законодавчих вимог. Система загального законодавства, визначаючи правові основи здійснення будь-якого виду господарської діяльності, поширюється на перестрахову діяльність також опосередковано, адже визнає останню лише одним із напрямів страхової діяльності.

Разом із тим у системі страхового законодавства України існують і спеціалізовані нормативно-правові акти, які регулюють окремі питання здійснення винятково перестрахової діяльності. До них відносяться такі: Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до статті 2 Закону України «Про страхування» щодо відміни вимоги про здійснення перестрахування лише в країнах-членах СОТ» від 13 січня 2011 р. № 2945-VI; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента» від 4 лютого 2004 р. № 124; розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, «Про затвердження Порядку надання страховиками (цедентами, перестрахувальниками) інформації про укладені договори перестрахування з страховиками (перестраховиками) нерезидентами до Нацкомфінпослуг» від 4 червня 2004 р. № 914 та «Про затвердження Порядку засвідчення довідок про перестраховує відшкодування (виплату) за договором перестрахування, укладеним з перестрахувальником-нерезидентом» від 9 липня 2010 р. № 568, а також інші акти компетентних органів із питань перестрахової діяльності.

Однак зазначені акти забезпечують лише фрагментарне врегулювання перестрахової діяльності, а саме здійснюваної перестраховиками-нерезидентами як у частині надання національними страховиками/перестраховиками перестрахових послуг останнім, так і здійснення нерезидентам перестрахової діяльності на нашому перестраховому ринку. Крім того, вони виступають стримуючим фактором для можливості провадження перестрахової діяльності цими суб'єктами на території України, оскільки містять норми, якими фактично встановлюються обмеження для їх допуску на вітчизняний перестраховий ринок. А тому, на жаль, існування таких спеціалізованих нормативно-правових актів не лише не вирішує проблеми відсутності належного законодавчого врегулювання перестрахової діяльності, а й створює додаткові перешкоди в його здійсненні.

Також до спеціалізованих актів у сфері перестрахової діяльності належать Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження форми декларації страховика про операції з перестрахування» від 13 червня 2002 р. № 821, Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг «Про затвердження Порядку реєстрації договорів перестрахування» 28 березня 2011 р. № 153, Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку складання та подання декларації страховика про операції з перестрахування» від 25 липня 2002 р. № 582 та інші акти компетентних органів із відповідних питань.

Проте основним недоліком зазначених актів є те, що вони хоча й виділяють серед інших операцій, здійснюваних страховиком/перестраховиком, операції з перестрахування, однак жодним чином не розмежовують страхову й перестрахову діяльність, не вказують на їх специфіку чи особливості провадження та, відповідно, прирівнюють між собою суб'єктів, що її здійснюють.

Так, вищенаведене дозволяє зробити висновок про те, що нормативно-правова база, яка присвячена окремим аспектам здійснення перестрахової діяльності в нашій країні, не надає можливості визначитися з нею (перестраховою діяльністю) як із самостійним та особливим видом підприємництва, що є суттєвою проблемою, для вирішення якої існує нагальна потреба формування окремої системи перестрахового законодавства, яка враховувала б усі особливості відповідної діяльності та забезпечила б на основі цього її адекватне нормативне регламентування. Адже з впевненістю можна стверджувати, що результативність тієї чи іншої господарської діяльності прямо залежить від ступеню досконалості й ефективності відповідного законодавства, яким визначаються її правові засади.

Також треба наголосити, що виконання поставленого завдання є неможливим без врахування досвіду інших держав. А тому серед нормативних джерел, які стосуються здійснення перестрахової діяльності, варто також приділити увагу міжнародному законодавству. У сучасних умовах на розвиток і подальше вдосконалення національного законодавства воно має досить вагомий вплив. Адже інтеграція України в ЄС неможлива без приведення українського законодавства у відповідність до його права. Процес адаптації, розпочатий із моменту набрання чинності Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами, згідно з якою наша держава проголошує розпочатим процес наближення свого законодавства до права ЄС, не є простою справою, враховуючи складність і значний обсяг нормативного матеріалу в усіх пріоритетних напрямках адаптації [6, с. 158].

Однак підписання Президентом України Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. та її ратифікація (у зв'язку з чим Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. було прийнято відповідний Закон України № 1678-VII [22]) лише підтверджують бажання нашої держави рухатися в цьому напрямі. Також варто відзначити, що з 1 листопада 2014 р. в Україні розпочався процес тимчасового застосування окремих Розділів зазначеної Угоди про асоціацію, а з 1 січня 2016 р. цей процес буде поширюватися й на розділ IV, що має назву «Торгівля та пов'язані з торгівлею питання» [2].

Зокрема, узгодження норм законодавства України про перестрахову діяльність, зважаючи на його недоліки, з відповідними нормами законодавства ЄС має здійснюватися на основі положень, встановлених такими актами: 1) Директивою Ради 64/225/ЄЕС від 25 лютого 1964 р., якою скасовуються обмеження свободи заснування підприємницької діяльності й надання послуг у сфері перестрахування залежно від національності чи місця знаходження компанії, яка надає послуги перестрахування; 2) Директивою 2005/68/ЄС, якою встановлюється обов'язковість отримання окремої ліцензії на право здійснення перестрахової діяльності як для новостворених суб'єктів господарювання, що бажають спеціалізуватися на перестрахуванні (перестраховиків), так для і суб'єктів, які вже мають дозвіл на провадження тих чи інших видів страхування (страховиків) і бажають розширити сферу власної діяльності; крім того, визначає організаційно-правову форму, у якій має бути створено відповідний суб'єкт перестрахової діяльності, а саме акціонерне товариство – так зване Європейське товариство (компанію), відповідно до Постанови Ради ЄС № 2157/2001 про статут європейської компанії та Директиви Ради ЄС 2001/86/ЄС 2001 р., що доповнює статут європейської компанії стосовно участі працівників.

Разом із тим український законодавець має усвідомлювати, що проблема адаптації законодавства України, у тому числі господарського, фактично має вирішуватися саме в контексті взаємодії складних систем (ЄС і національної держави), а не перетворення їх на єдине ціле [1, с. 161]. Тому процес зближення законодавства України про перестрахову діяльність до європейського законодавства має полягати не в простому копіюванні відповідних норм, а в їх вибіркового запозиченні з врахуванням стану та потреб вітчизняної економіки й перестрахового ринку.

Отже, нормативно-правова регламентація перестрахової діяльності на сучасному етапі в Україні характеризується наявністю таких проблем:

- опосередкованістю поширення норм системи загального законодавства про підприємництво на перестрахову діяльність;
- здійсненням регулювання здебільшого за допомогою норм спеціального законодавства про страхову діяльність;
- існуванням вибіркового врегулювання окремих напрямів перестрахової діяльності;
- невідповідністю існуючої системи законодавства вимогам законодавства ЄС.

Невирішення зазначених проблем призведе до того, що забезпечення ефективного захисту майнових інтересів страховиків як споживачів перестрахових послуг і, відповідно, фор-

мування надійного страхового ринку будуть практично неможливими. На сьогодні в Україні вже склалася ситуація, у якій, з одного боку, фактично відсутня зацікавленість вітчизняних суб'єктів господарювання в провадженні перестрахової діяльності, що проявляється в існуванні досить незначної кількості відповідних професійних перестрахових компаній, а з іншого – відсутнє бажання й довіра споживачів цих послуг звертатися за перестраховим захистом до зазначених суб'єктів, перевага надається іноземним страховим/перестраховим компаніям.

Так, реалії чинного законодавства України доводять необхідність розмежування страхової й перестрахової діяльності як на теоретичному, так і на практичному рівнях [6, с. 187]. Саме тому здійснення перестрахової діяльності вимагає самостійного законодавчого врегулювання.

А отже, основними напрямками реформування й модернізації вітчизняного законодавства у сфері перестрахової діяльності, на нашу думку, мають стати такі:

- 1) прийняття Закону України «Про перестрахування та перестрахову діяльність»;
- 2) адаптація законодавства України до законодавства ЄС;
- 3) створення системи підзаконних актів, які регулюватимуть окремі питання здійснення перестрахової діяльності;
- 4) доповнення загального законодавства нормами, присвяченими особливостям правового регулювання перестрахової діяльності.

Прийняття окремого Закону України «Про перестрахування та перестрахову діяльність». Визнання перестрахової діяльності особливим окремим видом господарської діяльності потребує комплексного вирішення цього питання, зокрема створення відповідної системи спеціального законодавства. У зв'язку із цим існує гостра необхідність у розробці та прийнятті окремого Закону України «Про перестрахування та перестрахову діяльність» як основоположного акта в цій сфері. Існування такого закону дозволило б законодавчо визначити поняття «перестрахування» та «перестрахова діяльність», а також розкрити зміст таких понять, як «перестраховий випадок», «перестраховий платіж», «перестраховий внесок», «перестрахова премія» та інші; встановити суб'єктів, які можуть виступати перестраховиками (закріпити основні законодавчі вимоги до суб'єктів, які бажають займатися перестраховою діяльністю) та перестрахувальниками; визначити істотні умови договору перестрахування, встановити особливості порядку укладання таких договорів, а також передбачити відповідальність за невиконання відповідних договірних зобов'язань; визначити засади здійснення державного нагляду та контролю за перестраховою діяльністю тощо.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС. З метою вдосконалення системи вітчизняного законодавства існує нагальна потреба в оновленні змісту існуючої нормативної бази, присвяченої врегулюванню перестрахової діяльності, керуючись стандартами законодавства ЄС.

Відтак пропонуємо прийняти окремий нормативно-правовий акт – Ліцензійні умови провадження перестрахової діяльності, а також передбачити ним обов'язковість отримання спеціальної ліцензії на здійснення перестрахової діяльності; закріпити низку інших підвищених вимог до порядку створення та функціонування перестраховиків як самостійних суб'єктів господарювання, а саме до організаційно-правової форми, до мінімального розміру статутного капіталу та порядку його формування, до форм фінансової та бухгалтерської звітності, до професійних якостей учасників тощо.

Необхідність вчинення зазначених дій пов'язана з об'єктивною потребою здійснення перестрахової діяльності як окремого й самостійного виду діяльності окремими суб'єктами господарювання – перестраховиками, яких не можна ототожнювати зі страховиками. Проте специфіка вітчизняного страхового ринку, а також практика проведення перестрахової діяльності в Україні обумовлюють необхідність залишити на перехідний період (до 5 років) законодавчо встановлену можливість для страхових компаній здійснювати операції з вхідного перестрахування, що забезпечить можливість здійснити «м'який перехід» від «комбінованого перестрахування» до перестрахування, за яким відповідні послуги будуть надаватися винятково спеціалізованими перестраховими компаніями.

У зв'язку із цим із закінченням вказаного періоду також існує необхідність створення окремих державних реєстрів, а саме: 1) реєстру перестраховиків-резидентів і філій перестраховиків-нерезидентів України; 2) реєстру перестраховиків брокерів-резидентів і перестраховиків брокерів-нерезидентів України, а також внесення відповідних змін до чинного законодавства, яким на сьогодні врегульовується питання ведення реєстрів зазначених суб'єктів [9; 14].

Також пропонуємо скасувати вищезазначені дискримінаційні нормативно-правові акти, які порушують права перестраховиків-нерезидентів на вільне здійснення перестрахової діяльності в Україні.

Разом із тим гарантування повної свободи здійснення перестрахової діяльності є неможливим без переходу від жорсткої системи контролю за нею (перестраховою діяльністю) до її ліберального регулювання, а саме переходу до пруденційного нагляду. Такий процес має супроводжуватися створенням саморегулювних організацій (асоціацій та об'єднань перестраховиків), які будуть здійснювати нагляд за діяльністю своїх членів, стимулювати їх до надання якісних перестрахових послуг.

Однак повністю відмовлятися від державного впливу на сучасному етапі розвитку перестрахового ринку в нашій державі не варто, особливо під час перехідного періоду. За таких умов держава має втручатися у відповідний процес доти, доки його суб'єктами не буде сформовано усталеної практики ведення перестрахового бізнесу та не усвідомлено необхідності дотримання правил ділової етики в цій сфері.

Створення системи підзаконних актів, які регулюватимуть окремі питання здійснення перестрахової діяльності. З метою забезпечення ефективності організації та здійснення перестрахової діяльності вважаємо за необхідне створити систему підзаконних актів, якими б детально визначалися порядок та умови допуску до відповідної діяльності, а також особливості її подальшого провадження.

До цієї системи варто віднести акти, які будуть регулювати такі питання:

- створення й ведення єдиного державного реєстру перестраховиків-резидентів і філій перестраховиків-нерезидентів України;
- встановлення розміру плати за видачу ліцензії на здійснення окремого виду перестрахової діяльності;
- визначення методики формування та розміщення перестрахових резервів під час перестраховування особливо великих і небезпечних ризиків;
- встановлення порядку реєстрації та ведення державного реєстру перестрахових брокерів-резидентів і перестрахових брокерів-нерезидентів України;
- встановлення порядку реєстрації й ліквідації філій перестраховиків-нерезидентів;
- визначення особливостей здійснення державного нагляду за перестраховою діяльністю;
- встановлення порядку складання та подання декларації за результатами діяльності перестраховика;
- встановлення порядку складання й подання звітності суб'єктів перестрахової діяльності та ін.

Також на основі розробленої системи нормативно-правових актів варто внести зміни до системи чинного страхового законодавства шляхом виключення з неї відповідних положень про перестрахову діяльність.

Доповнення загального законодавства нормами, присвяченими особливостям правового регулювання перестрахової діяльності. Варто звернути увагу на те, що перестрахова діяльність, як і будь-який інший вид господарської діяльності, потребує законодавчого врегулювання не лише нормами спеціального, а й загального законодавства. Тому визначення та загальна характеристика перестрахової діяльності як специфічного виду підприємництва має знайти своє відображення в системі загального законодавства, зокрема в Господарському кодексі України (далі – ГКУ).

Правова регламентація договірних відносин перестраховування, на нашу думку, також має здійснюватися за допомогою норм ГКУ (як основного нормативного акта, що встановлює

особливості договірних відносин у сфері господарювання), які визначатимуть предмет договору перестрахування, його форму, момент набрання чинності, істотні умови, строк дії, права й обов'язки сторін тощо, а не за допомогою норм Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) у контексті договірних відносин страхування, як це відбувається сьогодні (ст. 987 ЦКУ) [23]. Відтак необхідно внести такі зміни до ЦКУ та ГКУ: 1) виключити ст. 987 «Договір перестрахування» із ЦКУ; 2) доповнити § 2 гл. 35 ГКУ ст. 354-1 «Договір перестрахування» [5, с. 36–37].

Договірні відносини перестрахування є нічим іншим, ніж майново-господарськими відносинами, які виникають між перестраховиком і перестраховальником із приводу надання останньому перестрахових послуг, а тому виступають фрагментом перестрахової діяльності як окремого й особливого виду господарської діяльності, що підлягає врегулюванню нормами ГКУ.

Окрім того, у зв'язку з необхідністю прийняття окремих Ліцензійних умов провадження перестрахової діяльності, а також із набранням чинності новим Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (відповідно до якого одним із видів господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, є діяльність із надання фінансових послуг) також потрібно внести зміни до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» шляхом включення до визначеного переліку видів фінансових послуг також послуг у сфері перестрахування, а саме доповнити п. 1 ст. 4 зазначеного закону пп. 9-1 такого змісту: «послуги у сфері перестрахування».

Що стосується локального регулювання перестрахової діяльності, то в більшості вітчизняних страхових і перестрахових компаній воно забезпечується спеціально розробленими програмами з перестрахування окремих видів ризиків, або програми перестрахового покриття. Такі програми з урахуванням можливостей і потреб відповідних компаній визначають умови здійснення ними вхідного й вихідного перестрахування. Однак, враховуючи те, що вітчизняний перестраховий ринок знаходиться в стані трансформації та постійного розвитку, зазначені локальні акти, як правило, спрямовані на врегулювання саме вихідного перестрахування та лише в поодиноких випадках стосуються вхідного перестрахування.

Висновки. Отже, на підставі вищезазначеного можемо зробити висновок про незадовільний стан вітчизняного законодавства у сфері перестрахової діяльності, зумовлений небажанням українського законодавця відмежовувати цю діяльність від страхової діяльності та забезпечити її належну нормативно-правову регламентацію.

Вирішення ж існуючої проблеми відсутності адекватного нормативно-правового регулювання перестрахової діяльності, як і багатьох інших проблем у сфері перестрахування, пов'язано зі зміною законодавчого підходу до розуміння сутності перестрахування й перестрахової діяльності, а також із його відповідним нормативним закріпленням. У зв'язку із цим існує нагальна потреба в реформуванні та подальшій модернізації чинного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О.А. Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
2. Вербальна нота (щодо часткового застосування на тимчасовій основі положень Угоди про асоціацію) : Нота Ради Європи від 30 вересня 2014 р. № SGS14/12029 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 83. – Ст. 2368.
3. Дедиков С.В. Перестрахование и страховое законодательство / С.В. Дедиков // Хозяйство и право. – 2004. – № 11. – С. 39–47.
4. Ключенко Л.Н. Правовое регулирование перестрахования: международный опыт / Л.Н. Ключенко // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/bux/57428/>.
5. Пацурія Н.Б. Окремі теоретико-практичні проблеми регулювання правовідносин у сфері здійснення перестрахової діяльності / Н.Б. Пацурія // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2012. – Вип. 92. – С. 33–37.

6. Пацурія Н.Б. Страхові правовідносини в сфері господарювання : проблеми теорії та практики : [монографія] / Н.Б. Пацурія. – Ніжин, 2013. – 504 с.
7. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» : Закон України від 4 жовтня 2001 р. № 2745-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 7. – Ст. 50.
8. Про встановлення розміру плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2005 р. № 286 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 78.
9. Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 5 грудня 2003 р. № 155 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2842.
10. Про затвердження Вимог до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядку їх підтвердження : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 11 липня 2013 р. № 2262 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 66. – Ст. 2415.
11. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28 серпня 2003 р. № 40 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2047.
12. Про затвердження Положення про внесення інформації про юридичних осіб, які мають намір набути статусу страховиків (перестраховиків), до Державного реєстру фінансових установ : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 22 листопада 2005 р. № 4934 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 51. – Ст. 3221.
13. Про затвердження Положення про здійснення нагляду за діяльністю філій страховиків-нерезидентів та застосування заходів впливу за порушення ними законодавства про фінансові послуги та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 16 листопада 2006 р. № 6426 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – Ст. 54.
14. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28 травня 2004 р. № 736 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1721.
15. Про затвердження Порядку ліквідації філій страховиків-нерезидентів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 7 грудня 2006 р. № 6504 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 3. – Ст. 108.
16. Про затвердження Порядку реєстрації філій страховиків-нерезидентів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 19 липня 2006 р. № 6021 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 38. – Ст. 2600.
17. Про затвердження Порядку складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 4 серпня 2005 р. № 4421 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2160.
18. Про затвердження форми повідомлення страхового та/або перестрахового брокера-нерезидента про намір здійснювати діяльність на території України та Порядку заповнення форми повідомлення страхового та/або перестрахового брокера-нерезидента про намір здійснювати діяльність на території України : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 21 серпня 2008 р. № 1001 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 82. – Ст. 2787.
19. Про порядок введення в дію Закону України «Про страхування» : Постанова Верховної Ради України від 7 березня 1996 р. № 86/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 79.
20. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р. № 1523 // Урядовий кур'єр. – 1997 – № 10.
21. Про порядок формування статутного капіталу страховика цінними паперами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13 листопада 2003 р. № 124 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48. – Ст. 2550.

22. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.

23. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

МІЩУК І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін
(Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного
господарства та природокористування)

УДК 616-089.843:34

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ ОРГАНІВ І ТКАНИН ЛЮДИНИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті проведено аналіз проблем розвитку трансплантації органів і тканин людини, виокремлено основні стримуючі фактори розвитку трансплантології. Запропоновано законодавчі шляхи подолання вказаних проблем.

Ключові слова: трансплантація органів і тканин людини, трансплантологія, комерціалізація, презумпція згоди померлого.

В статье проведен анализ проблем развития трансплантации органов и тканей человека, выделены основные сдерживающие факторы развития трансплантологии. Предложены законодательные пути решения указанных проблем.

Ключевые слова: трансплантация органов и тканей человека, трансплантология, коммерциализация, презумпция согласия умершего.

The article analyzes problems of transplantation of organs and human tissues, singled out the basic constraints of transplantation. A legislative ways of overcoming these problems.

Key words: transplantation of organs and human tissues, transplantation, commercialization, presumed consent of the deceased.

Вступ. Сьогодні не викликає сумніву, що трансплантація органів і тканин людського тіла є вагомим досягненням та успіхом сучасної медицини. За допомогою цього виду медичного втручання можна покращити здоров'я пацієнта, а іноді навіть врятувати життя. Однак у цій сфері є певні прогалини й проблеми регулювання, які необхідно вирішити на законодавчому рівні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем розвитку трансплантації органів і тканин людини та пошук законодавчих шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансплантології була предметом дослідження таких науковців, як М. Авдєєва, В. Глушков, М. Малєїн, А. Селіванов,

Р. Стефанчук, С. Стеценко, Т. Тихомирова, Ю. Фрицький, Г. Чеботарьова, Я. Шатковський, Ю. Шемшученко та інші.

Результати дослідження. Сьогодні в Україні продовжує діяти Закон України «Про трансплантологію органів та інших анатомічних матеріалів людини», прийнятий у 1999 р. За період його прийняття відбулися організаційні зміни у сфері охорони здоров'я, з'ясувалися прогалини й недоліки його положень. Тому виникає необхідність у прийнятті нового закону або внесенні змін до чинного, адже найбільш досконала законодавча база є запорукою розвитку трансплантології.

За попередніми підрахунками в Україні щорічно гине від 40 до 60 потенційних донорів на 1 млн населення. Це становить близько 3 тис. донорів, які могли б врятувати життя 10 тис. хворим. Уже сьогодні в розвинених країнах світу трансплантація стала стандартом лікування багатьох патологій. Згідно з прогнозами експертів у середині третього тисячоліття 50% хірургічних операцій будуть пов'язані з пересадкою органів людини [1].

Незважаючи на значні досягнення у сфері трансплантології, можемо констатувати про наявність широкого спектра проблем у цій сфері. Наведемо й охарактеризуємо основні стримуючі фактори розвитку трансплантології в Україні.

1. Комерціалізація в галузі трансплантології.

Безкорисне та безоплатне надання трансплантологічної медичної допомоги для пацієнта – основне правило, згідно з яким повинні формуватися взаємини між пацієнтом і лікарем у трансплантології.

Комерціалізація будь-яких дій у сфері трансплантології заперечується законодавством нашої держави й зарубіжних країн. Зокрема, у ст. 18 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» визначено: «Укладення угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється» [2]. Чинне кримінальне законодавство також передбачає покарання за такий вид злочинів, наслідком яких є отримання прибутку від трансплантологічних операцій, наприклад: ст. 144 «Насильницьке донорство» Кримінального кодексу України (далі – КК України), ст. 143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини» КК України, ст. 141 «Незаконне проведення дослідів над людиною» КК України [3].

Однак, на жаль, звести до нуля існування комерційних стосунків у трансплантології неможливо. Це пояснюється тим, що медична установа, яка здійснює вилучення, перетворюється на власника трансплантаційного матеріалу з очікуваними для неї (медичної установи) наслідками та діями як суб'єкта всього комплексу стосунків, що виникають під час поводження з донорськими органами й тканинами. В умовах ринкових стосунків статус установи-власника трансформує органи й тканини, відокремлені та відчужені від людини, в об'єкти зі статусом речей [4]. Такі дії посилюють споживацьке ставлення до людини, а тому призводять до зростання тенденцій комерціалізації медицини.

Крім того, зростання поступового дефіциту органів і тканин людини призводить до посередництва й утворення чорного ринку трансплантатів. Оскільки купівля-продаж органів і тканин є суспільно небезпечним явищем, що посягає на особисті блага людини, на саме життя та здоров'я, важливим є не лише встановлення відповідальності за порушення норм у цій сфері, а й ефективна практична діяльність із виявлення таких злочинів.

2. Недосконале державне регулювання діяльності державних і комунальних закладів, пов'язаної з трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів.

Практика показує, що існуюча мережа державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ, які мають право здійснювати діяльність, пов'язану з трансплантацією, є недостатньою; існують значні проблеми на регіональному рівні, відсутня узгодженість і координація в роботі таких закладів. Тому пропонуємо розмежувати державні та комунальні заклади охорони здоров'я й наукові установи, які мають право здійснювати діяльність, пов'язану з трансплантацією, за специфікою їх діяльності: 1) такі, що здійснюють трансплантацію органів; 2) такі, що здійснюють трансплантацію тканин;

3) такі, що здійснюють трансплантацію клітин; 4) такі, що здійснюють трансплантацію кісткового мозку.

Дискусії виникають і щодо положення про включення приватних закладів охорони здоров'я до суб'єктів трансплантаційних відносин. Так, О. Пелагеша дійшов висновку, що право втручання з метою вилучення органів у живих донорів та вилучення трансплантатів з організму мертвої людини варто лишити лише за державними й комунальними закладами охорони здоров'я. Це, на його думку, є важливим через низку обставин, ключовими серед яких є такі:

- полегшується здійснення контролю за законністю здійснюваних маніпуляцій;
- спрощується здійснення операцій відповідно до «листа очікування», чим забезпечується однаково поважне ставлення до забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, які очікують пересадки;
- дає можливість оптимізувати державне фінансування цільових програм, спрямованих на трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини [5].

Вважаємо, що необхідно на рівні підзаконних актів Міністерства охорони здоров'я України, застосовуючи механізми адміністративно-правового регулювання, забезпечити практику, за якої операції, спрямовані на пересадку органів чи тканин людини, будуть виконуватись не лише в державних і комунальних лікувально-профілактичних установах, а й у приватних. При цьому на законодавчому рівні необхідно закріпити вимоги, яким мають відповідати приватні установи, що здійснюють медичну діяльність, пов'язану з трансплантацією, та детально регламентувати процедуру надання дозвільних документів, щоб уникнути будь-яких зловживань і надавати пацієнтам якісні медичні послуги.

3. Негативна громадська думка.

В Україні громадська думка щодо трансплантології або є несформованою, або має негативний чи спотворений вигляд. Це можна пояснити певними факторами.

По-перше, спостерігається негативне висвітлення проблем трансплантології засобами масової інформації, які звертають увагу лише на резонансні справи, що призводить до несприйняття суспільством трупного донорства. На нашу думку, неготовність широких верств населення сприймати трансплантологію як спеціальний метод лікування викликається насамперед відсутністю об'єктивної інформації.

По-друге, недоступність і низька якість лікування викликає недовіру та спонукає українців їхати на лікування за кордон.

По-третє, недостатність знань лікарів та викладання на низькому рівні (або взагалі відсутність) курсу «Трансплантологія» в медичних навчальних закладах призводить до того, що лікарі не володіють відповідними знаннями й навичками.

По-четверте, низька активність громадських організацій у сфері трансплантології також призводить до обмеженості поглядів наших громадян.

Успіх трансплантології можливий лише в умовах розвиненого суспільства, у якому громадяни мають високу морально-правову освіченість, визнають безумовність таких цінностей, як добровільність, безкорисність, незалежність. Тому для формування громадської думки в Україні необхідно виконати такі заходи:

- 1) провести інформаційну кампанію, залучивши засоби масової інформації, яка пропагуватиме трансплантологію як високоефективний метод лікування, а також інформаційну кампанію, що висвітлюватиме питання донорства;
- 2) розробити нові та реалізувати на практиці державні цільові програми щодо вдосконалення розвитку трансплантології;
- 3) підвищити рівень довіри серед населення до медицини й лікарів;
- 4) залучити громадські організації до заходів соціально-просвітницького характеру у сфері трансплантології;
- 5) збільшити державне фінансування сфери охорони здоров'я в цілому та сфери трансплантології зокрема.

4. Відсутність належного нормативно-правового врегулювання процедури презумпції згоди померлого.

Нині більшість країн розвинуеного світу випереджають Україну в питаннях трансплантації. Основним показником у цьому є кількість проведених операцій за рік. Хворі з України, які потребують трансплантації, їдуть на лікування за кордон, вивозять мільйони гривень, зокрема й державних. Таким чином, ми інвестуємо у фахівців інших держав, вкладаючи гроші в їхній розвиток, тоді як в Україні катастрофічне недофінансування.

Однією з причин, що гальмує розвиток трансплантології в нашій державі, є закріплення презумпції незгоди, точніше, «слабка» модель «інформованої згоди» на вилучення органів у померлого донора. Нагадаємо, що у світовій практиці сформувалися дві основні концепції отримання згоди донора:

1) презумпція незгоди, яка нині діє в США, Великобританії, Німеччині, Канаді, Греції. Вона означає, що вилучення органів від донора є допустимим за умови, що лікарю невідомо про відмову загиблого від посмертного вилучення його органів для трансплантації;

2) презумпція згоди, що діє в Австрії, Росії, Казахстані, Білорусії. Відповідно до цієї моделі вилучення органів для трансплантації допускається, якщо донор за свого життя дав згоду для проведення такого вилучення.

Нині презумпція незгоди діє в 64% держав, а презумпція згоди – у 36% держав, де виконуються трансплантаційні втручання. При цьому середня кількість пересадок органів від донора-трупа в країнах із презумпцією незгоди та презумпцією згоди достовірно не відрізняється (якщо враховувати чисельність населення): 28,9 та 32,8 на 1 млн населення відповідно [4].

Суттєвою перевагою закріплення в національному законодавстві презумпції незгоди є те, що особі гарантується її виключне право розпоряджатись власними органами, забезпечується закріплення конституційного пріоритету прав особи над потребами й інтересами суспільства, забезпечується право на фізичну недоторканність особи як за життя, так і по смертю, значно знижується потенційна загроза криміналізації цієї галузі медицини. Недолік такої моделі полягає в тому, що виникає дефіцит органів.

У зв'язку із цим деякі науковці говорять про необхідність закріплення на законодавчому рівні «презумпції згоди», яка допоможе вирішити проблему нестачі органів і тканин для трансплантації, проте може призвести до зловживань у цій сфері, зокрема й незаконної торгівлі людськими органами. Крім того, деякі дослідники стверджують, що вказана презумпція порушує права людини, зокрема донора, який за життя зобов'язаний належно вирішити питання про можливість використання його органів і тканин для пересадки після його смерті.

З огляду на важливість отримання згоди з етичної позиції така система повинна забезпечити повну інформованість людей щодо існуючої політики й надання їм безперешкодної можливості відмовитись [6].

У зв'язку з негативною громадською думкою населення України щодо правових питань, пов'язаних із трансплантацією, надзвичайно рідкими є випадки, коли особа за життя дає згоду на пересадку своїх органів. Значно частіше для вилучення біологічного матеріалу в померлих трансплантологам доводиться отримувати згоду їхніх родичів. Відповідно до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» родичі мають право заборонити або дозволити вилучення органів у померлого, навіть якщо це суперечить волі померлого, висловленій за життя [2]. Закон також не наводить, хто саме з родичів повинен приймати таке важливе рішення та як бути в ситуації, коли рідні померлої людини не можуть дійти згоди в цьому питанні. Крім того, законодавством не зафіксовано форму такого волевиявлення.

Вимоги закону часто є нереальними для виконання. У трансплантології питання згоди чи незгоди родичів на взяття органів має вирішуватись протягом короткого проміжку часу, доки органи ще придатні для проведення операції. Однак родичі загиблого перебувають у стресовому стані та не бажають обговорювати подібні питання.

На наше переконання, до законодавства насамперед потрібно внести зміни, що стосуватимуться позбавлення права родичів давати згоду на взяття трансплантата від померлого

донора. Необхідно зазначити, що в більшості країн світу для того, щоб взяти орган у мертвої людини, згода родичів не потрібна. Такі зміни допоможуть спростити процедуру трансплантації та збільшать кількість реципієнтів, які отримають можливість вижити.

5. Недосконалість єдиної державної інформаційної системи у сфері трансплантації та відсутність єдиного державного органу, відповідального за діяльність, пов'язану з трансплантацією.

На практиці стало зрозуміло, що механізми здійснення координаційної діяльності закладів і медичних установ, які здійснюють трансплантацію та мають право вилучати анатомічні матеріали, недостатньо реалізуються й вимагають суттєвого вдосконалення, тому не менш важливим у сфері вирішення організаційних проблем у трансплантології є вдосконалення механізму координації роботи державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ, які мають право провадити діяльність, пов'язану з трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів людини.

Відсутність єдиного державного механізму координації роботи закладів охорони здоров'я, які мають право проводити пересадку донорських органів, значно гальмує розвиток трансплантології. На нашу думку, розпочати необхідно насамперед із діяльності Координаційного центру трансплантації органів, тканин і клітин. Вказаний центр було створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Координаційного центру трансплантації органів, тканин і клітин» від 27 квітня 1994 р. № 257. Згідно з Положенням про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин основними його завданнями є такі:

1) організаційно-методичне керівництво, інформаційне забезпечення, контроль, забезпечення взаємодії закладів, установ та організацій, що здійснюють діяльність, пов'язану з трансплантацією;

2) здійснення наукових досліджень і впровадження в практичну медицину наукових розробок у галузі трансплантації органів, тканин і клітин;

3) забезпечення діяльності єдиної державної інформаційної системи трансплантації [7].

Таким чином, завдання, покладені на цю державну установу, є суттєвими, а виконання їх перебуває на досить низькому рівні. На нашу думку, це пов'язано з тим, що центр не наділяється чіткими повноваженнями, які мали б зобов'язуючий характер щодо закладів охорони здоров'я, а тому згадане положення потребує змін і доповнень.

Висновки. Таким чином, основними причинами розвитку трансплантології як напряму медицини є значні зловживання, які призводять до комерціалізації цієї сфери, слабка державна підтримка, низький рівень фінансування, недосконале державне регулювання діяльності державних і комунальних закладів, пов'язаної з трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів, низький рівень державного контролю, негативна громадська думка, невисока активність громадських організацій, непоінформованість населення про проблеми й потреби трансплантології тощо.

Сучасні реалії вимагають подальшого реформування галузі трансплантології, що має відобразитись у її нормативно-правовому регулюванні з метою створення досконалої правової бази, захисту від неправомірних посягань на людське тіло.

Подальше вдосконалення повинне відбуватися в таких напрямках:

– розширення мережі закладів, які мають право здійснювати таку діяльність, за рахунок приватних медичних закладів;

– підвищення знань і навичок лікарів;

– збільшення фінансування та залучення громадських організацій до заходів соціально-просвітницького характеру;

– розробка й упровадження державних цільових програм із трансплантології;

– реорганізація та вдосконалення державного механізму координації роботи закладів охорони здоров'я, які мають право проводити пересадку донорських органів;

– позбавлення родичів права давати згоду на взяття трансплантата від померлого донора.

Список використаних джерел:

1. Богомолець О. Альтернативний законопроект про трансплантацію базується на презумпції незгоди / О. Богомолець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bogomolets.com/ua/news/1318-o-bogomolets-alternativnij-zakonoproekt-pro-transplantatsiyu-bazuetsya-na-prezumptsiji-nezgod>.
2. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини : Закон України від 26 жовтня 2014 р. № 1007-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
4. Городецька А. Трансплантація в Україні: хто стоїть на шляху розвитку та успіху? / А. Городецька // Український медичний часопис. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/wp-content/uploads/2012/03/Transplantacia.pdf>.
5. Пелагеша О. Адміністративно-правове забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Пелагеша. – К., 2012. – 20 с.
6. Волкова А. Правові аспекти регулювання трансплантології в сучасній світовій практиці / А. Волкова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Карабіна. Серія «Медицина». – 2011. – № 22(975). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://med.univer.kharkov.ua/science/vestnik/22/16.pdf>.
7. Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 грудня 2006 р. № 812 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1380-06>.

МОЖАРОВСЬКА К. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу,
начальник юридичного відділу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.921:347.15/17

**НОВАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД»**

У статті досліджуються питання, пов'язані зі зміною правового статусу Верховного Суду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд». Вивчається новий механізм перегляду рішень Верховного Суду України, питання, пов'язані з розширенням повноважень Верховного Суду України, та скасування обов'язковості правових позицій Верховного Суду України. Також проаналізовано правові наслідки таких змін і перспективи судової реформи в частині подальшого реформування Верховного Суду України.

Ключові слова: Верховний Суд України, справедливий суд, судова реформа, цивільне судочинство, перегляд судових рішень.

В статье исследуются вопросы, связанные с изменением правового статуса Верховного Суда Украины в связи с принятием Закона Украины «Об обеспечении права на справедливый суд». Изучается новый механизм пересмотра решений Верховного Суда Украины, вопросы, связанные с расширением полномочий Верховного Суда Украины, и отмена обязательности правовых позиций Верховного Суда Украины. Также проанализированы правовые последствия таких изменений и перспективы судебной реформы в части дальнейшего реформирования Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: Верховный Суд Украины, справедливый суд, судебная реформа, гражданское судопроизводство, пересмотр судебных решений.

The article examines the issues related to the change in the legal status of the Supreme Court of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On ensuring the right to a fair trial". Learn a new mechanism for reviewing decisions of the Supreme Court of Ukraine, the issues related to the expansion of the Supreme Court of Ukraine, and the abolition of mandatory legal position of the Supreme Court of Ukraine. Also analyzed the legal implications of such changes, and the prospects for reform of the judiciary in terms of further reform of the Supreme Court of Ukraine.

Key words: Supreme Court of Ukraine, fair court, judgment reform, civil judgment, reviewing of Supreme Court decisions.

Вступ. Поступова інтеграція національного законодавства до європейського правового простору, численні рекомендації Венеціанської комісії та нагальна потреба суцільного реформування судової системи, рівень довіри до якої останнім часом досягав критичної позначки, зумовили необхідність прийняття 12 лютого 2015 р. Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд».

Право на справедливий суд – це право кожної особи на справедливий і публічний розгляд її справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо її прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення. Саме таке визначення передбачається ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [1], яка в силу ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Однак необхідно з'ясувати, чи стане право на справедливий суд «справедливішим» в аспекті нещодавно прийнятого Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», одним із ключових положень якого стало реформування Верховного Суду України.

Стан дослідження. Цій проблематиці, а також її окремим питанням присвячували свої праці такі науковці, як І.В. Бейцун, І.С. Гриценко, М.С. Ковтун, В.Т. Маляренко, С.В. Прилуцький, Я.М. Романюк, О.П. Рябченко, Е.Л. Трегубов, О.В. Філатов та інші.

Постановка завдання. Метою статті є вичерпний аналіз основних новацій інституту перегляду судових рішень у цивільних справах Верховним Судом України в контексті Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», встановлення недоліків таких змін та визначення основних напрямів подальшого реформування Верховного Суду України.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- проаналізувати основні зміни до цивільного процесуального законодавства, передбачені Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд», у частині зміни інституту перегляду судових рішень Верховним Судом України;
- дослідити правові новації інституту перегляду судових рішень Верховним Судом України;
- дослідити зміну правового статусу, ролі й завдань Верховного Суду України в контексті проведення судово-правової реформи;
- встановити проблеми та основні напрями подальшої судової реформи в частині реформування Верховного Суду України.

Результати дослідження. 12 лютого 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», метою якого було вдосконалення правового механізму забезпечення права особи на справедливий суд, підвищення ефективності діяльності судової системи, визначення правових та організаційних засад атестації й дисциплінарної відповідальності суддів, удосконалення процедур призначення на посади суддів та оптимізація діяльності суддівського самоврядування.

Ще до прийняття вказаного закону він зазнав чимало критики. По-перше, сама назва закону як «забезпечення права на справедливий суд» та тлумачення цього права відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод передбачає насамперед необхідність внесення змін до процесуального законодавства, створення умов, за яких суд та його рішення будуть справедливими.

Однак аналіз законодавчих новел дає можливість зробити висновок, що зміни до процесуального законодавства майже не вносились. Такі процесуальні зміни стосувалися лише зміни правового статусу Верховного Суду України. З огляду на перелік законодавчих новел прийнятий закон стосується здебільшого гарантування верховенства права й доступності правосуддя [4, с. 71].

По-друге, виникають заперечення щодо обраного способу викладу нормативно-правового матеріалу. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» містить як матеріальні, так і процесуальні норми. З огляду на наявні законодавчі техніки та вироблені теорією права рекомендації такий виклад правових норм ускладнює сприйняття закону, відповідно, і практику його застосування.

Окрім цього, науковцями було зазначено також про інші недоліки законодавчих новел. Зокрема, С.В. Прилуцький навів такі «запитання» й «заперечення»:

- 1) питання спеціалізації судів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх;

2) неврегульованість гарантій недоторканності посади судді, зокрема, відсутність кореспондування відповідних норм запропонованого закону із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» в частині, що стосується повноважень цього органу із запобігання та протидії корупції;

3) вади законодавчої техніки під час врегулювання питань проведення кваліфікаційної атестації;

4) проблемні питання врегулювання дисциплінарного провадження щодо судді, зокрема, обґрунтовані застереження щодо підстав провадження, лобіювання інтересів адвокатури, застосування дисциплінарних стягнень;

5) «косметичний» характер змін щодо суддівського самоврядування [3, с. 4].

Одним із ключових положень Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» стало реформування Верховного Суду України (далі – ВСУ), який є одним із найважливіших механізмів гарантування права на справедливий суд. Варто відзначити, що такі зміни, як і в цілому новий закон, не залишили однозначних вражень.

Частково рекомендації Венеціанської комісії було враховано, проте результати прийнятих змін свідчать про достатньо суперечливе розуміння законодавцем ролі та значення ВСУ в національній судовій системі.

1. Ліквідація механізму допуску Вищим спеціалізованим судом України судових рішень до їх перегляду ВСУ.

Безумовно прогресивним нововведенням Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» є ліквідація функцій вищих спеціалізованих судів щодо вирішення питань про допуск справи до її розгляду Верховним Судом України. Раніше суд касаційної інстанції приймав рішення в справі та водночас сам же встановлював наявність підстав для перегляду таких рішень ВСУ. Така правова конструкція перегляду рішень неодноразово ставала предметом гострих наукових дискусій.

По-перше, роль судів касаційної інстанції зводиться до забезпечення правильного застосування норм матеріального й процесуального права, а роль ВСУ – до забезпечення єдності судової практики. Участь Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) у механізмі розгляду справ ВСУ фактично означала його опосередковану участь у реалізації компетенції ВСУ, що не відповідає цілям і завданням касаційного суду.

По-друге, розгляд ВССУ питання про доступ до перегляду рішення ВСУ створював предмет для теоретичної полеміки не лише щодо ролі та значення ВСУ в судовій системі, а й щодо наявності реальної практичної проблеми, пов'язаної з обмеженими можливостями найвищої судової інстанції захистити порушені права та свободи особи, яка розраховує на судовий захист.

Наприклад, на рівні судів касаційної інстанції склалась неоднозначна практика примусового виконання мирової угоди в разі її невиконання однією зі сторін, що створювало певну правову невизначеність.

Так, своїм рішенням від 27 листопада 2013 р. ВССУ встановив, що ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» містить вичерпний перелік виконавчих документів, які підлягають виконанню державною виконавчою службою, а тому в разі невиконання однією зі сторін умов мирової угоди ухвалу про визнання мирової угоди в примусовому порядку не може бути виконано.

Водночас у рішеннях від 26 жовтня 2011 р. та від 26 березня 2014 р. ВССУ зробив висновок, що ухвала про визнання мирової угоди в разі відповідності її резолютивної частини ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» має силу виконавчого документа, а тому таку ухвалу може бути виконано в примусовому порядку.

Відповідний висновок зробив і Вищий господарський суд України в рішенні від 22 вересня 2010 р., зазначивши, що якщо ухвала про затвердження мирової угоди відповідає вимогам ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження», то вона є виконавчим документом у розумінні п. 2 ч. 2 ст. 3 цього закону, тому підлягає її виконанню державною вико-

навчою службою. Однак якщо ухвала суду не містить усіх даних, зазначених у ст. 19, то вона не має статусу виконавчого документа, а тому сторона в справі не позбавляється права звернутись із позовом до суду щодо іншої сторони про спонукання до виконання мирової угоди.

Водночас в ухвалях від 23 червня 2015 р. та від 15 липня 2015 р. ВССУ зробив висновок, що спонукання відповідача до вчинення певних дій, у тому числі до виконання мирової угоди, не зазначається серед способів захисту цивільних прав та інтересів, передбачених ст. 16 Цивільного кодексу України, а тому у відкритті касаційного провадження необхідно відмовити.

Отже, на основі аналізу зазначених рішень можна зробити висновок, що на рівні судів касаційної інстанції склалась неоднакова практика примусового виконання мирових угод. На звернення щодо допуску до перегляду таких рішень Верховним Судом України ВССУ неодноразово відмовляв, що відображало практичні недоліки існуючого механізму перегляду рішень. З огляду на такі недоліки практика касаційних судів ставила під сумнів функціональні можливості мирової угоди як окремого процесуального інституту, адже укладення такої угоди вело не до захисту порушених справ, а до створення сумнівів щодо можливості такого захисту судом.

Лише 23 вересня 2015 р. в справі № 6-274цс15 Верховний Суд України допустив справу до перегляду та зробив остаточний висновок, що ухвали про затвердження мирових угод примусовому виконанню не підлягають, а в разі добровільного невиконання її умов однією зі сторін друга сторона не позбавляється можливості звернутися до суду з позовом про спонукання до виконання мирової угоди [9].

З огляду на недоліки існуючого механізму перегляду рішень ВСУ, про що окремо зазначалось і Венеціанською комісією, Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» повноваження ВССУ щодо допуску справи до її перегляду ВСУ було ліквідовано. Відтепер ВСУ самостійно вирішує питання щодо існування підстав для перегляду рішень.

Не сумніваючись щодо позитивних наслідків таких змін, варто вказати на певні практичні труднощі, які настають після відповідних змін. Збільшення повноважень ВСУ тягне безумовне збільшення обсягу навантаження на самих суддів. Якщо раніше питання про допуск до перегляду вирішували судді трьох касаційних інстанцій, то відтепер таке завдання покладається цілком і повністю на «плечі» одного ВСУ. Це може спричинити необґрунтовану відмову в доступі до перегляду рішень, затягування строків їх перегляду, зниження якості результатів перегляду рішень тощо.

2. Звуження меж обов'язковості правових висновків Верховного Суду України.

Ще більш неоднозначно науковою спільнотою було сприйнято суттєве звуження обов'язковості правових висновків ВСУ. Правильніше говорити про скасування безумовної обов'язковості таких висновків, оскільки формально правові позиції ВСУ залишаються обов'язковими. При цьому суди нижчих інстанцій мають право відійти від таких висновків, навівши відповідні мотиви незгоди з ВСУ.

Неоднозначність сприйняття таких змін зумовлювалася, по-перше, тим, що такі зміни не були передбачені як рекомендації Венеціанської комісії, хоча сам Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» було спрямовано саме на реалізацію таких рекомендацій. По-друге, скасування обов'язковості правових позицій ВСУ послаблює його позиції як органу, покликаного забезпечити єдність судової практики. Сьогодні вже існує чимала кількість судових рішень, які суперечать висновкам ВСУ, при цьому жодне рішення не наводить необхідні мотиви.

Найімовірніше, можливість судів відійти від висновків ВСУ обумовлюється тим, що окремі правові позиції ВСУ суперечать одна одній. Протиріччя в судовій практиці самі по собі є загрозою для судової системи, а існування таких протиріччя на рівні ВСУ ставить під загрозу соціальні можливості судових установ захищати й відновлювати права людей. Така практика вже існує, а реакція ВСУ на звернення щодо існування таких протиріччя схиляється до того, що перегляд судових рішень здійснюється різними складами колегій суду, що може стати причиною різних за змістом правових позицій. Це, безумовно, підриває авторитет су-

дової влади, адже ВСУ як орган, покликаний забезпечити єдність судової практики в цілому, не може забезпечити існування такої єдності на рівні самого ВСУ.

3. Можливість Верховного Суду України відійти від власної правової позиції.

З метою усунення наявних і можливих протиріч правових позицій ВСУ було введено новелу цивільного процесуального законодавства – можливість Верховного Суду України відійти від власних правових позицій.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 3602 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) у разі, якщо під час розгляду справи Верховний Суд України встановить необхідність відійти від висновку про застосування норми права, викладеного в постанові Верховного Суду України, яку було прийнято іншим складом суду (іншою палатою чи палатами, які брали участь у спільному засіданні), справа передається на розгляд спільного засідання палат Верховного Суду України, яке проводиться за участю палати (палат), що розглядала справу до моменту її передання, та палати (палат), яка приймала відповідну постанову Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових палат Верховного Суду України.

З огляду на реальну можливість існування різних за змістом правових висновків закріплення за ВСУ права відійти від раніше викладеного власного висновку відповідає цілям і завданням ВСУ та у виняткових випадках може стати одним із дієвих механізмів забезпечення єдності судової практики.

Водночас серед новацій цивільного процесуального законодавства не передбачаються правові наслідки відмови ВСУ від власної правової позиції, сформованої раніше. У будь-якому разі відмова ВСУ від власних висновків повинна мотивуватись у судовому рішенні, що відповідатиме вимогам чинного законодавства. За відсутності законодавчого врегулювання наслідків відмови Верховного Суду України від раніше сформованих правових позицій доцільно було б найвищій судовій інстанції в мотивувальній частині відповідного рішення прописати такі наслідки.

Крім того, якщо під час перегляду судового рішення на підставі невідповідності рішення суду касаційної інстанції правовому висновку ВСУ Верховний Суд України погодиться з мотивами касаційного суду та прийде до необхідності відійти від власної правової позиції, то такі висновки ВСУ не матимуть обов'язкового характеру, оскільки обов'язковими є лише ті висновки ВСУ, які було висловлено під час перегляду рішень на підставі п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України. Вважаємо, що це питання також має враховуватись під час подальшого проведення судової реформи.

4. Розширення підстав для перегляду рішень ВСУ.

Новелою Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» є розширення переліку підстав для перегляду судових рішень ВСУ. Так, ст. 355 ЦПК України було доповнено двома підставами: неоднаковим застосуванням судом касаційної інстанції одних і тих же норм процесуального права та невідповідністю судового рішення суду касаційної інстанції викладеній у постанові ВСУ правовій позиції щодо застосування в подібних правовідносинах норм матеріального права.

Якщо перша підстава зумовлюється необхідністю виконання рекомендацій Венеціанської комісії, то друга є результатом скасування обов'язковості правових позицій ВСУ для нижчих судів. Перша підстава є, безумовно, прогресивним положенням чинного законодавства та спрямовується на закріплення розуміння ролі ВСУ як суду, покликаного забезпечити єдність судової практики. Друга підстава також є необхідністю забезпечення єдності судової практики, оскільки спрямовується на припинення необґрунтованого відхилення судів від правових позицій ВСУ.

Водночас закріплення за ВСУ можливості перегляду рішення касаційного суду щодо відповідності позиції ВСУ фактично означає істотну зміну правового статусу ВСУ, який у цьому випадку виступає як «суд другої касації». Раніше функціонування ВСУ в межах такого статусу стало однією з причин проведення судової реформи в 2010 р., покликаної провести чітку межу між судами касаційної інстанції та Верховним Судом України.

Щодо неможливості існування двох суддів касаційної інстанції зазначав ще Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010, у резолютивній частині якого вказано, що Основним Законом України встановлено лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішення суду, водночас законом можуть передбачатися й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції.

Визначення в ч. 2 ст. 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції [8].

Окрім того, аналіз ЦПК України дає можливість зробити висновок про розширення повноважень ВСУ в частині перегляду судових рішень. Відтепер ВСУ може направити справу на новий розгляд до суду будь-якої інстанції, закрити провадження в справі, змінити судові рішення, залишити чинним помилково скасоване судові рішення або залишити позов без розгляду. Наділення ВСУ повноваженнями касаційного суду ще більше змушує сумніватися щодо правового статусу ВСУ, а також конституційності новацій Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» та їх відповідності Основному Закону України.

З огляду на обраний європейський шлях розбудови української державності, орієнтацію національного законодавства на європейські цінності необхідно звернути увагу на окрему тенденцію судово-правової реформи, яка назріває останні 5 років. Сутність цієї тенденції зводиться до повної реорганізації судової системи України та ліквідації вищих спеціалізованих судів як однієї з її складових частин.

Венеціанська комісія неодноразово наголошувала, що існування в Україні складної чотириланкової судової системи, у якій Верховний Суд України є найвищим судовим органом, не відповідає європейським стандартам. Тому таку систему потрібно реформувати з ліквідацією вищих спеціалізованих судів та перетворенням ВСУ на єдиний суд касаційної інстанції.

Вірогідність реалізації такої тенденції останнім часом суттєво зросла. Це, зокрема, обумовлюється схваленням Конституційною комісією рекомендацій Венеціанської комісії, хоч і з певними застереженнями. Так, відповідно до Пропозицій Робочої групи з питань правосуддя щодо внесення змін до Конституції України від 30 жовтня 2015 р. найвищим судовим органом в Україні є Верховний Суд України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. Однак адміністративні суди повинні діяти беззаперечно. Отже, повної ліквідації вищих спеціалізованих судів конституційні зміни не передбачають, лише застережуть щодо можливості їх ліквідації [7, с. 8].

На відповідні зауваження Венеціанська комісія зазначила, що якщо ліквідація вищих спеціалізованих судів для української влади є неприйнятною, то комісія підтримує запропонований проект, однак із подальшою наполегливою рекомендацією щодо скасування вищих спеціалізованих судів у процесі запровадження конституційних змін.

Висновки. Перегляд судових рішень Верховним Судом України є однією з найголовніших гарантій права на справедливий суд. Його належне функціонування, виконання завдань і покладених на нього функцій є ознакою розвиненої правової держави, а для України – також умовою повноцінної європейської інтеграції.

Новації Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» суттєво вплинули на правовий статус ВСУ, порядок його функціонування й перегляду рішень. Новели цивільного процесуального законодавства спрямовуються на збільшення підстав перегляду судових рішень ВСУ, ліквідацію механізму допуску рішень до перегляду ВССУ, розширення його повноважень за результатами розгляду справи, скасування безумовної обов'язковості правових позицій ВСУ та водночас встановлення можливості самого ВСУ відійти від власних висновків.

З одного боку, такі новели цивільного процесуального законодавства гарантують єдність судової практики, яку забезпечує Верховний Суд України, а з іншого – наділяють ВСУ

повноваженнями суду касаційної інстанції, що є недопустимим з огляду на неконституційність таких змін і їх невідповідність Конституції України.

Перспективами подальших розробок у цьому напрямі є аналіз практики перегляду судових рішень Верховним Судом України, якості й ефективності його функціонування в контексті новацій Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», а також дослідження правового статусу Верховного Суду України в контексті майбутніх конституційних змін.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 17. – Ст. 447.
3. Прилуцький С.В. Ревізія законодавства про судоустрій: бажання кращого не призвело б до гіршого / С.В. Прилуцький // Юридичний вісник України. – 2015. – № 6(1023). – С. 4–5.
4. Рябченко О.П. Забезпечення реалізації права на справедливий суд: окремі законодавчі новели / О.П. Рябченко // Юридичний вісник. – 2015. – № 1(34). – С. 70–74.
5. Довідка про втілення рекомендацій органів Ради Європи у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. / Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/files/Const_reform/Dovidka_spravedlyvyj_sud.pdf.
6. Ковтун М.С. Право на справедливий суд: вивчаємо законодавчі новації (частина 1) / М.С. Ковтун, А.С. Сербіна // Вісник Національної асоціації адвокатів України: офіційний бюлетень Національної асоціації адвокатів України. – 2015. – № 3. – С. 3–11.
7. Пропозиції Робочої групи з питань правосуддя щодо внесення змін до Конституції України від 30 жовтня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitution.gov.ua/work/item/id/17>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться в статтях 125, 129 Конституції України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 21. – Ст. 882.
9. Постанова Верховного Суду України від 23 вересня 2015 р. в справі № 6-274цс15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51551235>.

ПАНЬКОВА Л. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного
та господарського права
юридичного факультету
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 346.548**ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ**

У статті проведено аналіз норм чинного законодавства щодо реформування у сфері захисту прав споживачів. Визначено необхідність удосконалення законодавчого механізму здійснення перевірок суб'єктів господарської діяльності.

Ключові слова: захист прав споживачів, мораторій, безпека харчових продуктів.

В статье проведен анализ норм действующего законодательства относительно реформирования в сфере защиты прав потребителей. Определена необходимость совершенствования законодательного механизма осуществления проверок субъектов хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: защита прав потребителей, мораторий, безопасность пищевых продуктов.

The article characterizes the current legislation on the reform in the field of consumer rights protection. The priority task is the need to improve the legislative framework for implementing the inspections of business entities.

Key words: consumer rights protection, moratorium, food safety.

Вступ. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Реалізація цієї норми вимагає активних зусиль від держави для налагодження належного й дієвого правового регулювання в усіх сферах життя суспільства, однією з яких є чи не найважливіша сфера – сфера споживання.

Соціально-економічні процеси, які відбуваються сьогодні в нашій країні, подальший розвиток ринкових відносин, свобода підприємницької діяльності, не заборонена законом, посилення конкуренції товаровиробників сприяють насиченню ринку товарами як вітчизняного, так і іноземного виробництва, а також надають можливості для більш широкого вибору товарів, робіт або послуг.

Велике значення сфери споживання пояснюється, по-перше, тим, що вона значною мірою обумовлює стабільний розвиток економічних відносин у державі, оскільки основною метою будь-якого виробника продукції в підсумку є сталий попит на неї, що у свою чергу пов'язується з конкретними потребами людини.

По-друге, ступінь задоволення різноманітних потреб людини визначає життєвий рівень конкретних громадян та характеризує розвиток суспільства в цілому, гідне ставлення держави до кожного свого громадянина.

По-третє, споживча сфера є одним із чинників підтримки належного рівня життєдіяльності людей, формування в них ставлення до соціально-економічних процесів, які відбуваються в державі.

На жаль, нині порушення прав споживачів в Україні є розповсюдженим явищем. Тому актуальною є потреба в реальному підвищенні рівня правової захищеності споживачів, особливо в умовах, коли існуюча система органів виконавчої влади, уповноважених здійснювати контроль (нагляд) у сфері споживання, показала свою неефективність щодо належної реалізації права споживачів.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення деяких питань реформування у сфері захисту прав споживачів, що пов'язані із запровадженням у 2014–2015 рр. мораторію на проведення перевірок суб'єктів господарювання контролюючими органами.

Результати дослідження. На конституційному рівні визнано необхідність забезпечення прав споживачів.

Відповідно до статті 42 Конституції України держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпекою продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [1].

Цей принцип конкретизовано в статті 5 Закону України «Про захист прав споживачів» (далі – Закон) у редакції Закону України від 1 грудня 2005 р. № 3161-IV (з наступними змінами). Згідно з вказаною нормою держава забезпечує споживачам захист їхніх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання й використання продукції відповідно до їхніх потреб, гарантує придбання або отримання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я та життєдіяльності [2].

Водночас кризові явища у вітчизняній економіці останнього часу (корупція, зростання цін, припинення діяльності значної кількості суб'єктів господарювання на Сході України тощо) значно підвищують потребу в захисті прав споживачів.

Як відомо, протягом серпня – грудня 2014 р. з метою створення сприятливих умов для ведення бізнесу в Україні було запроваджено мораторій на проведення перевірок підприємств контролюючими органами, передбачений відповідною Постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами» від 13 серпня 2014 р. № 408 [3].

Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII було запроваджено аналогічний мораторій і встановлено, що перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб-підприємців контролюючими органами (крім Державної фіскальної служби України й Державної фінансової інспекції України) здійснюються протягом січня – червня 2015 р. винятково з дозволу Кабінету Міністрів України або за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки (п. 8 Розділу «Перехідні положення») [4].

Крім того, 12 листопада 2015 р. Верховна Рада України підтримала в першому читанні законопроект щодо впровадження обмеження на проведення планових заходів зі здійснення державного нагляду (контролю) до 30 червня 2016 р. «За» проект Закону України «Про особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 18 вересня 2015 р. № 3153 [5] проголосувало 247 народних депутатів.

Пропонується, що до 30 червня 2016 р. позапланові заходи державного нагляду (контролю) проводяться органами державного нагляду (контролю) з дозволу Кабінету Міністрів України, з дозволу Державної регуляторної служби України, за письмовою заявою суб'єкта господарювання до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням, а також за рішенням суду.

Дивує намір законодавця щодо здійснення позапланових перевірок суб'єктів господарювання з дозволу Кабінету Міністрів України, оскільки це, м'яко кажучи, не узгоджується з його природою як вищого органу виконавчої влади в системі органів виконавчої влади. Крім того, у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [6] відповідне повноваження не передбачається.

Водночас дія мораторію не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів контролю Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфе-

рах енергетики та комунальних послуг, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів і її територіальними органами, Державною фіскальною службою України та її територіальними органами, Державною фінансовою інспекцією України та її територіальними органами, Державною службою експортного контролю України, Державною інспекцією ядерного регулювання України та її територіальними органами, Державною авіаційною службою України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом України [5].

Оцінка згаданого законопроекту, яким продовжується дія мораторію, є неоднозначною.

З одного боку, з огляду на усталені принципи перевірок державними органами суб'єктів підприємницької діяльності такий мораторій зрештою послаблює тиск на бізнес, а з іншого – є також критичні зауваження.

Так, відсутність тривалого державного контролю за дотриманням законодавства суб'єктами господарювання у сфері захисту прав споживачів може призвести до збільшення чисельності порушень у цій галузі.

Крім того, введення мораторію суперечить статті 42 Конституції України, якою чітко передбачається, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [1].

Таким чином, у сучасних умовах можливість захисту прав споживачів практично нівелюється. Держава фактично самоусувається від виконання завдань, які є основоположними й закладеними Основним Законом України, а населення, на жаль, залишається безсилим у захисті своїх прав та подоланні явних правопорушень у сфері торгівлі, виконанні робіт і наданні послуг.

Зрозуміло, що мораторій має бути продовжено, однак необхідно також захистити сферу споживання від неякісних товарів.

За таких умов вважаємо, що більш логічним стане не постійне продовження мораторію на проведення перевірок суб'єктів господарської діяльності, а вдосконалення законодавчого механізму їх здійснення.

Проблема полягає також у тому, що нині де-факто не існує державного органу, який може ефективно здійснювати захист споживчих прав, адже повноваження Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів були паралізовані дією мораторію на перевірки бізнесу, запровадженого в серпні 2014 р.

Незважаючи на те, що заборону на здійснення перевірок було призупинено 1 липня 2015 р., Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, яка нині перебуває в стані реорганізації, уже не може, на жаль, повноцінно функціонувати, оскільки за період дії мораторію вона втратила належну компетенцію й чималу кількість кваліфікованих кадрів.

Водночас у 2014 р. Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів перевірено понад 10,6 тис. суб'єктів господарювання щодо дотримання ними вимог законодавства про захист прав споживачів сфери торгівлі, ресторанного господарства та надання послуг (робіт). Порушення встановлено в 78,7% перевірених суб'єктів [7].

Усього в ході перевірок виявлено понад 46,7 тис. порушень, у тому числі таких (у відсотках від виявлених):

- відсутність своєчасної та повної інформації (48,1%);
- продаж (реалізація) товарів (робіт, послуг) без відповідних супровідних документів (40,5%);
- виробництво, продаж (реалізація) товарів, (робіт, послуг), які не відповідають вимогам нормативних документів (9,8%);
- обман покупців та замовників (0,4%);
- продаж (реалізація) товарів (робіт, послуг) без видачі розрахункового документа, що засвідчує факт купівлі або надання послуг: товарного чи касового чека, квитанції або іншого письмового документа (0,2%);

– порушення обумовлених строків виконання замовлень та (або) умов договору, а саме для підприємств, що надають послуги (0,5%);

– відмова споживачу в реалізації його права під час придбання товарів (робіт, послуг) неналежної якості (0,3%);

– створення перешкод службовій особі в проведенні перевірки якості товарів, виконуваних (виконаних) робіт, надаваних (наданих) послуг (0,2%) [7].

Загалом за звітний період перевірено якість і безпеку товарів, надання послуг (робіт) на суму понад 87,06 млн грн. Упереджено придбання й використання населенням України недоброякісних продовольчих, непродовольчих товарів і послуг (робіт) на суму понад 20,2 млн грн, що становить 23,2% перевіреної продукції.

На лабораторні дослідження відібрано 712 зразків продукції в 318 суб'єктів господарювання, з них 257 зразків (36,0%) не відповідали вимогам нормативних документів. Вида-но 3 371 припис про припинення порушень прав споживачів [7].

Протягом 2014 р. до Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів та її територіальних органів надійшло понад 24,4 тис. пропозицій, звернень, скарг і заяв від споживачів. З них на особистому прийомі отримано близько 6,5 тис.

Зокрема, як показує аналіз, 38,7% звернень споживачів стосувались якості наданих послуг (робіт), 39,8% – якості непродовольчих товарів, 8,6% – якості продовольчих товарів, 6,3% – придбання товарів через Інтернет, поза торговельними або офісними приміщеннями, під час укладення договору на відстані, 1,6% – порушень у сфері ресторанного господарства, 0,5% – порушень у сфері антиютюнового законодавства [7].

За результатами розгляду звернень громадян у 64,8% випадків вимоги споживачів задоволено. Споживачам повернено майже 4,3 млн грн за неякісні товари й надані послуги.

На підставі звернень споживачів перевірено понад 3,3 тис. суб'єктів господарювання. За результатами проведених перевірок до адміністративної відповідальності притягнуто понад 2 тис. осіб із накладенням адміністративних стягнень на загальну суму понад 348 тис. грн. До 1 490 суб'єктів господарювання застосовано адміністративно-господарські санкції на загальну суму понад 10 млн грн.

Водночас протягом серпня – грудня 2014 р. зразки продукції в суб'єктів господарювання на лабораторні дослідження не відбирались. Приписи про припинення порушень прав споживачів не виносились [7].

При цьому новостворена (на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 [8]) Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) функціонує лише на папері, оскільки не має достатньої кількості персоналу.

Відповідно до Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667, основними завданнями Держпродспоживслужби є такі:

1) реалізація державної політики в галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації й реєстрації тварин, санітарного законодавства, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва й розсадництва (у частині сертифікації насіння та садивного матеріалу, охорони прав на сорти рослин), державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері;

2) здійснення відповідно до закону державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, здоров'ям і благополуччям тварин, безпечністю й окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, репродуктивним матеріалом, племінною справою в тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними пре-

паратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних і ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин із території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва й розсадництва, за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі й застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України, за дотриманням вимог щодо формування, встановлення й застосування державних регульованих цін, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів;

3) здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів;

4) здійснення ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності;

5) здійснення метрологічного нагляду;

6) здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення [9].

Таким чином, Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів не охоплює всього кола напрямів із повноцінного захисту споживчих прав, гарантованих Конституцією України (стаття 42). Крім того, дивує сама назва цієї служби, оскільки питання безпечності харчових продуктів не може домінувати над системою захисту прав споживачів у цілому. Вона є лише одним із її елементів.

Привертає увагу той факт, що відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, дві реформи за вектором відповідальності визначено окремо: реформу у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів і реформу у сфері захисту прав споживачів [10].

Однак створення Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів не лише передбачає поєднання двох наведених реформ в одну, а й реалізує намір надати функціям забезпечення безпечності харчових продуктів більш важливого значення щодо системи захисту прав споживачів у цілому.

Це, без сумніву, є принципово суттєвою помилкою, яка свідчить про відсутність елементарного розуміння самої сутності системи захисту прав споживачів, у межах якої перебувають абсолютно всі сегменти споживчого ринку, у тому числі й харчових продуктів, оскільки жоден із сегментів у жодному разі не може бути винесено над (вище) усю систему захисту прав споживачів.

Доречно згадати, що згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» продукція для споживачів включає в себе всі види товарів, послуг і робіт та не передбачає, що безпечність харчових продуктів перевищує значення безпечності товарів і послуг, зокрема й медичного призначення, галузей транспорту, освіти, фінансових ринків, будівельних робіт і всіх інших секторів споживчого ринку [2].

Висновки. Таким чином, Україна перебуває на черговому етапі реалізації реформи у сфері захисту прав споживачів, однак її здійснення відбувається з недотриманням у повному обсязі принципу пріоритетності інтересів споживачів над інтересами будь-яких бізнесових груп, як зазначено, зокрема, у Резолюції № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів», прийнятій 9 квітня 1985 р. [11].

Нині існує проблема того, що споживачі, будучи основними учасниками споживчого ринку, головними у формуванні підприємницького капіталу, є найбільш обмеженими у своїх правах. Такий стан безумовно спричиняє існування подвійних стандартів у суспільстві, зокрема в ситуації, коли конституційні права громадян як учасників споживчого ринку залишаються лише декларацією, що фактично нічим не забезпечується.

Отже, за подальшого формування національної споживчої політики держави захист прав споживачів, високий рівень якості їх життя мають бути одними з пріоритетних напрямів діяльності уповноважених органів, як це задекларовано міжнародними правовими акта-

ми. Реальне вирішення проблемних питань у сфері споживання дасть можливість визначити ключові моменти в становленні соціально орієнтованої ринкової економіки, підвищенні суспільного добробуту, а також забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняного виробника.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
3. Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408-2014-%D0%BF>.
4. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/76-19>.
5. Про особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : проект Закону України від 18 вересня 2015 р. № 3153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56558.
6. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
7. Звіт про виконання Плану роботи Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів та покладених на неї завдань за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dsiu.gov.ua/content/zviti.html>.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>.
9. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/gu/cardnpd?docid=248464285>.
10. Про схвалення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
11. Керівні принципи для захисту інтересів споживачів : Резолюція № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН від 9 квітня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_903.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОНОПЕЛЬЦЕВА О. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.22:656.091.1

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНОГО ОГЛЯДУ ВОДІЇВ**

У статті проаналізовано порядок організації та проведення медичного огляду кандидатів у водіїв і водіїв транспортних засобів; розглянуто види медичних оглядів; надано рекомендації з удосконалення їх правового регулювання.

Ключові слова: працівник, медичний огляд водія, нетверезий стан, відсторонення від роботи, безпечне керування.

В статье проанализирован порядок организации и проведения медицинского осмотра кандидатов в водители и водителей транспортных средств; рассмотрены виды медицинских осмотров; предложены рекомендации по усовершенствованию их правового регулирования.

Ключевые слова: работник, медицинский осмотр водителя, нетрезвое состояние, отстранение от работы, безопасное вождение.

The organization and conduct medical examination of candidates for drivers of vehicles are analyzed, the types of medical examinations and recommendations for improvement of their legal regulation are considered in the article.

Key words: worker, medical examination of the driver, intoxicated state, suspension from work, driving safely.

Вступ. Призначенням медичного огляду є встановлення фізичної придатності працівника до виконання певної роботи. Його завданням є з'ясування стану здоров'я людини, відповідності показникам, вимогам, необхідним для якісного виконання роботи. При цьому обов'язковою умовою цього процесу є своєчасне виявлення хвороби та зменшення ризиків погіршення стану здоров'я працівника внаслідок виконання трудової функції.

Постановка завдання. Дослідженню окремих аспектів указаної проблеми приділяли увагу такі відомі вчені радянської доби, як В. Процевський і П. Стависький. Однак комплексного дослідження порядку підготовки та проведення медичних оглядів водіїв не проводилося. Порядок проведення та періодичність медичних оглядів визначено в Положенні про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів, однак є багато дискусійних моментів, що виникають під час застосування норм під час проходження водіями зазначених оглядів.

Метою статті є дослідження порядку підготовки та проведення медичних оглядів кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів.

Результати дослідження. Одним із факторів забезпечення безпеки дорожнього руху є стан здоров'я водія. Своєчасне виявлення порушень і розладів здоров'я водіїв можливе

лише під час проходження ними медичних оглядів, оскільки правильна організація проведення передрейсових медичних оглядів є однією з основних ланок профілактики дорожньо-транспортних пригод.

У Положенні про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів [1] закріплено, що такий огляд проводиться з метою визначення придатності особи до безпечного керування транспортними засобами.

Медичні огляди кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів поділяються на попередні, періодичні, щозмінні передрейсові та післярейсові огляди, а також позачергові.

Попередньому медичному огляду підлягають кандидати у водії для отримання права на керування транспортним засобом. Вони визначають фізичну та психологічну придатність осіб до праці за конкретно визначеною професією, посадою чи спеціальністю, що дозволяє попередити захворювання й нещасні випадки.

Обов'язкові попередні огляди проводяться відповідно до Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 р. № 559 [2]. Цей перелік містить назви професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам. Зауважимо, що він є недостатньо повним. Так, обов'язковий медичний огляд відповідно до цього переліку повинні проходити лише водії, зайняті транспортуванням харчової продукції (на всіх видах транспорту); водії автоліфтів; рухомий склад авіаційного, автомобільного, залізничного, морського й річкового транспорту. Усі результати обстеження, що проводяться лікарями-спеціалістами (у тому числі лабораторних, клінічних та інших досліджень), обов'язково заносяться до особистої медичної книжки. На підставі результатів дослідження кожен лікар-спеціаліст робить висновок щодо можливості допущення працівника до роботи.

Періодичні огляди водії транспортних засобів покликані забезпечувати динамічний нагляд за станом здоров'я працівника, виявлення ранніх ознак впливу шкідливих виробничих умов і чинників на організм, а також захворювань, що не дозволяють продовжувати роботу за цією професією, попереджують нещасні випадки, поширення інфекційних і паразитарних захворювань. Відповідно до п. 1.3. Положення про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів [1] періодичному медичному огляду підлягають водії транспортних засобів для підтвердження права на керування транспортним засобом:

- віком до 55 років (включно) – один раз на 10 років;
- віком від 56 до 75 років (включно) – один раз на 3 роки;
- віком від 76 років і більше – один раз на рік.

Водії, які виконують роботи з перевезення пасажирів і вантажів, підлягають періодичному медичному огляду один раз на рік.

Попередній і періодичний медичні огляди кандидатів водіїв транспортних засобів проводяться медичною комісією з метою вирішення питання про придатність особи до безпечного керування транспортним засобом, враховуючи Перелік захворювань і вад, за яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 1999 р. № 299 [3]. Наявність в особи захворювання або вади є протипоказанням до керування транспортним засобом відповідної категорії. Так, наприклад, працівник не може бути допущений до керування транспортних засобів категорії «В» (автомобілі, дозволена максимальна маса яких не перевищує 3500 кг і кількість сидячих місць яких, окрім сидіння водія, не перевищує восьми), якщо має хронічні захворювання оболонки ока, що супроводжуються значним порушенням функції зору, стійкими змінами повік, що перешкоджають зору або обмежують рух очного яблука (після оперативного лікування з позитивним результатом допуск до керування дозволяється).

Попередній (періодичний) медичний огляд включає в себе загальне обстеження спеціалістами медичної комісії, лабораторне й функціональне обстеження (загальний аналіз крові

та сечі, аналіз крові на цукор, ЕКГ, обстеження гостроти й полів зору, обстеження вестибулярного апарату, визначення групи крові та резус-фактора).

В окремих випадках для уточнення діагнозу спеціалістами медичної комісії особи призначаються індивідуальні додаткові обстеження. Під час проведення медичного огляду враховуються результати обов'язкового профілактичного наркологічного огляду особи та дані щодо перебування її на психіатричному обліку за місцем проживання. Такий огляд проводиться за рахунок замовника.

Перед проведенням попереднього медичного огляду кандидат у водії подає документи, що посвідчують особу (паспорт); сертифікат про проходження обов'язкового профілактичного наркологічного огляду № 140 (облікова), затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 листопада 1997 р. № 339, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 11 грудня 1997 р. № 586/2390; довідку щодо перебування на психіатричному обліку за місцем проживання, 2 фотокартки; довідку, що підтверджує оплату за проведення медичного огляду щодо права на керування транспортним засобом.

Щозмінному передрейсовому та післярейсовому медичним оглядам підлягають водії транспортних засобів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, фізичних осіб-підприємців, що здійснюють перевезення пасажирів безпосередньо перед виїздом у рейс. У разі виявлення ознак хвороб протягом зміни водії підлягають післярейсовому медичному огляду.

Щозмінні передрейсові та післярейсові медичні огляди водіїв транспортних засобів проводяться в індивідуальному порядку за відсутності сторонніх осіб.

Проведення оглядів здійснюється у відведеному спеціальному приміщенні.

Під час проведення медичного огляду медичний працівник:

- здійснює опитування водія щодо його самопочуття, настрою, тривалості сну, наявності або відсутності скарг на стан здоров'я;

- проводить медичний огляд (звертається увага на те, як обстежуваний заходить до кабінету, на характер ходи, його зовнішній вигляд і поведінку, уважно оглядається стан шкіри водія, наявність подряпин, синців, розчухів, слідів від інфекцій, почервоніння або блідість шкіри тощо). Температура тіла вимірюється за наявності об'єктивних показників;

- перевіряє наявність симптомів гострого захворювання або загострення хронічного захворювання, на що можуть вказувати підвищення температури понад 37,2°C, скарги на погане самопочуття, загальну слабкість, головний або зубний біль, гострі болі в очах, болі в ділянці вуха, грудної клітки, черевної порожнини тощо.

Під час огляду в обов'язковому порядку вимірюється артеріальний тиск і частота скорочень серця.

Підставами для визнання водія непридатним для безпечного керування транспортним засобом є такі відхилення в стані здоров'я:

- підвищення або зниження артеріального тиску, частоти скорочень серця або значні відхилення від індивідуальної норми кожного водія;

- перебування водія в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Зокрема, у п. 3 ч. 2 ст. 12 Закону України «Про дорожній рух» [4] встановлено заборону допускати до керування транспортними засобами осіб, які не мають права на керування транспортним засобом відповідної категорії, не пройшли у встановлений строк медичного огляду, перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або впливу лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Відповідно до абз. 2 п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. зазначено, що нетверезий стан, наркотичне або токсичне сп'яніння можуть підтверджуватися як медичним висновком, так і іншими видами доказів (ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України), яким суд має дати відповідну оцінку. Це означає, що для підтвердження стану сп'яніння працюючого достатньо показань свідків, які не суперечать один одному. Водночас вони можуть бути

достатнім доказом лише тоді, коли нетверезий стан виявляється зовні. Проте дуже часто зустрічаються випадки, коли нетверезий стан важко розпізнати, тим паче коли немає впевненості в тому, що показання свідків є достатньо вмотивованими та не ґрунтуються на помсті чи наклепі.

Безумовно, стан алкогольного сп'яніння, ступінь сп'яніння достовірно може визначити лише спеціаліст (медичний працівник) після проведення медичного обстеження. Такий огляд проводиться лише в тих установах охорони здоров'я, які мають відповідну ліцензію на здійснення медичної діяльності із зазначення відповідних робіт і послуг.

Як правило, огляди проводяться в спеціалізованих наркологічних кабінетах наркологічних диспансерів (відділень) або в лікувально-профілактичних установах лікарями наркологами чи лікарями інших спеціальностей, які пройшли підготовку, як безпосередньо в установах, так і з виїздом у спеціально облаштованих для цієї мети автомобілях.

Найчастіше на пропозицію роботодавця пройти медичне освідування працівник відповідає відмовою. Право ж роботодавця на примусове супроводження працівника на таке освідування законом не передбачено. У чинних законодавчих актах України, зокрема в Основах законодавства про охорону здоров'я [5] та Законі України «Про заходи з протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів і зловживання ними» [6], таке право роботодавця не встановлено. Отже, примушувати працівника пройти медичне освідування в таких випадках незаконно.

Зазвичай алкогольне сп'яніння підтверджується лише актом, складеним роботодавцем за участі працівників організації, допитаних під час виникнення спору в суді як свідків. Зазначений документ підписується, як правило, не менше ніж трьома працівниками-очевидцями, серед яких не повинно бути представника роботодавця (показання останніх у суді не завжди визнаються достовірними). В акті описується стан працівника, тобто ознаки сп'яніння: запах алкоголю, нестійкість пози, порушення вимови, виражене тремтіння пальців рук, різка зміна забарвлення шкіряного покриву обличчя, поведінка, що не відповідає обстановці, тощо [7, с. 62–63].

Додатково до названих ознак в актах вказується, що мова працівника незв'язана, спостерігається неприродне блищання очей, почервоніння обличчя, запах спиртного (або його відсутність). Особи, які фіксують такий акт, викладають своє сприйняття того, що відбувалося, керуючись своїм внутрішнім переконанням, емоціями, а тому висновок може бути й хибним, оскільки запах алкоголю можна легко сплутати із запахом лікарських, харчових або косметичних речовин. Іноді хворобливий стан працівника можна сплутати зі станом алкогольного сп'яніння. Наприклад, за пониженого тиску в людини починається запаморочення, її може хитати, вона може навіть втратити свідомість.

Суд, оцінюючи вказаний акт, найголовніше значення надає таким обставинам: часу його складання (складено в момент появи чи знаходження працівника на роботі в стані сп'яніння); авторитетності осіб, які його підписали; посадовому становищу останніх; характеру їх відносин із порушником трудової дисципліни тощо [8, с. 261]. Однак відомості, викладені в акті, не завжди є достовірними й не можуть бути визнані судом доказами в справі. Таких випадків у судовій практиці чимало.

Не можна також забувати, що в крові кожної людини завжди є трохи алкоголю, виробленого самим організмом. Такий природний рівень його вмісту в різних людей становить 0,01–0,07%. Виходячи із цього, щоб підвищити рівень етанолу в крові різних людей, потрібна й різна кількість алкоголю. Доза вживання алкоголю – така мінімальна кількість етанолу, яка в здорової дорослої людини викликає стан легкого сп'яніння, навіть не помітного для оточуючих. За міжнародними нормами це 15–20 г чистого алкоголю (етанолу). У перерахунку на натуральне вино, міцність якого не перевищує 10–13 градусів, це 150–200 г (1/2 – 3/4 склянки вина) [9, с. 24].

На практиці мають місце випадки, коли працівник, оспоруючи зафіксований в акті факт свого сп'яніння, вимагає від роботодавця направити його на медичне освідування або самостійно звертається в поліклініку за місцем проживання з метою обстеження й підтвер-

дження свого тверезого стану. Роботодавець часто сумнівається в поданому працівником документі та все ж таки звільняє останнього. Суд, розглядаючи позов працівника про поновлення на роботі, займається перевіркою достовірності наданих працівником результатів медичного освідчування (проте вже зі збігом тривалого часу після звільнення працівника).

Підсумовуючи викладене, пропонуємо закріпити на законодавчому рівні те, що засвідчення нетверезого стану водія має бути підтверджено медичним висновком, отриманим у спеціалізованих наркологічних кабінетах наркологічних диспансерів (відділень) або в лікувально-профілактичній установі, наданим лікарями-наркологами чи лікарями інших спеціальностей, які пройшли підготовку.

На відміну від загального засвідчення стану алкогольного сп'яніння стан наркотичного сп'яніння встановлюється за спеціальними правилами. На практиці підтвердити наркотичне або інше токсичне сп'яніння складніше, ніж алкогольне. Останнє часто видає запах спиртного, а за наркотичного сп'яніння специфічного запаху немає, проте можна помітити звужені або розширені зіниці очей, які майже не реагують на світло, сповільненість рухів чи мови, відповідей на запитання. Специфічною ознакою можуть бути численні сліди від ін'єкцій на руках чи тілі.

Вживання наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин згубно впливає на організм людини. Особа, яка знаходиться в стані наркотичного сп'яніння, є дуже небезпечною, а її поведінка є непередбачуваною. Наркотизм як соціальне явище призводить до значних негативних змін не лише в колі споживачів наркотичних засобів, а й далеко за його межами. Основними негативними чинниками наркотизму є незадовільний фізичний стан, знижена трудова спроможність наркоманів, завдання ними шкоди транспорту й суспільному виробництву, а також моральної шкоди. Ці особи з метою пошуку засобів для придбання наркотичних засобів вчиняють різні протиправні діяння, створюють нестерпні умови для своїх сімей, позбавляють їх умов для нормального життя, а часто й засобів існування. Фізична й моральна деградація наркоманів, їх раптові випадки смертей, руйнування особистих моральних цінностей наносять непоправиму шкоду потомству шляхом порушення генофонду [10].

Заходи з охорони здоров'я й життя людини у сфері протидії розвитку наркоманії передбачено законами України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» [11]. Проте сформулювати поняття «наркотичне сп'яніння» й «токсичне сп'яніння» та передбачити заходи щодо запобігання й лікування законодавцем не вдалося.

Пункт 7 ст. 40 Кодексу законів про працю України й п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. вказують на різницю між алкогольним, токсичним і наркотичним сп'янінням; щодо останнього встановлено спеціальні правила. Згідно із ч. 3 ст. 12 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних, речовин і прекурсорів та зловживання ними» [12] встановлення наявності стану наркотичного сп'яніння внаслідок незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин є компетенцією лише лікаря, на якого покладено обов'язок із проведення медичного огляду (обстеження); діагноз же «наркоманія» встановлюється лікарсько-консультативною комісією.

За наявності факту появи працівника на роботі в стані наркотичного сп'яніння йому повинно бути запропоновано пройти медичний огляд добровільно. У свою чергу роботодавець зобов'язаний проінформувати про це орган міліції, який видає громадянину направлення в медичну установу. За відмови від добровільного огляду або обстеження можливий примусовий привід на підставі постанови органу внутрішніх справ (п. п. 2.3 і 2.4 Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини [13]). Таке правило є цілком слушним, оскільки підтвердити наркотичне або токсичне сп'яніння набагато складніше, ніж алкогольне.

Щозмінні передрейсові та післярейсові медичні огляди водіїв транспортних засобів здійснюються лікарями лікувального профілю або молодшими медичними працівниками з медичною освітою за спеціальністю «Сестринська справа», «Лікувальна справа».

Позачерговому медичному огляду підлягають водії транспортних засобів перевізника за направленням власника або посадової особи, що відповідає за експлуатацію транспортних засобів перевізника, за інформацією медичного працівника про стале погіршення здоров'я водія, що перешкоджає безпечному керуванню транспортним засобом, а також на вимогу та/або за рішенням уповноваженої посадової особи Державтоінспекції за наявності підстав. Водій власного транспортного засобу в разі погіршення стану здоров'я, якщо це перешкоджає безпечному керуванню цим засобом, має вжити відповідних заходів для забезпечення безпеки оточуючих (п. 1.5 Положення про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів).

Позачерговий медичний огляд водія транспортного засобу проводиться за направленням перевізника на підставі медичних даних про стале погіршення стану здоров'я водія чи виявлення ознак захворювання або вади, визначених у переліку (результати щозмінного передрейсового та післярейсового медичних оглядів, дані листків непрацездатності тощо).

У разі відмови водія від проходження позачергового медичного огляду перевізник зобов'язаний вжити заходів щодо недопущення водія до керування транспортним засобом відповідної категорії. Такий захід передбачено ст. 46 Кодексу законів про працю України, що дозволяє власнику або уповноваженому ним органу відсторонити працівника від роботи в разі відмови від медичних оглядів або ухилення від проходження обов'язкових. Відмова від проходження останнього, відповідно до ст. 26 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [13], є порушенням трудової дисципліни. Тим самим особи, які ухиляються від медогляду, після відсторонення й застосування стягнення підлягають (у разі подальшого порушення) звільненню не за порівняно лояльним п. 2 ст. 40 Кодексу законів про працю України, а на підставі, що ганьбить працівника (п. 3 ст. 40 Кодексу законів про працю України) [14]. Час, протягом якого працівник не виконував трудові обов'язки внаслідок відсторонення від роботи у зв'язку з ухиленням від обов'язкового медичного огляду, оплаті не підлягає.

Встановлення такого правила є цілком виправданим, оскільки ухилення від проходження медичного огляду є заходом забезпечення охорони праці, а його ігнорування є неприпустимим.

Під час проведення попереднього, періодичного й позачергового медичних оглядів видається єдиний документ – медична довідка щодо придатності керувати транспортним засобом, у якій визначаються здатність особи керувати відповідною категорією транспортних засобів, а також термін її дії. Медична довідка заповнюється головою медичної комісії, що проводить попередній, періодичний чи позачерговий медичні огляди водія (кандидата у водії) транспортного засобу. Усі пункти заповнюються розбірливо, а прізвище, ім'я та по батькові вписуються повністю згідно з паспортними даними.

У разі визначення водія (кандидата у водії) придатним до керування транспортним засобом у колонці «Відмітка про придатність» навпроти відповідної категорії транспортного засобу вписується слово «придатний». І навпаки, за визначення водія (кандидата у водії) непридатним до керування транспортним засобом у колонці вписується слово «непридатний». У колонці «Обмеження» навпроти відповідної категорії транспортного засобу можуть вписуватися допустимі обмеження: «в окулярах (лінзах)», «з ручним управлінням».

Медична довідка підписується головою медичної комісії, що проводить попередній, періодичний чи позачергові медичні огляди водія (кандидата у водії транспортного засобу), та засвідчується печаткою закладу охорони здоров'я. До складу медичної комісії входять лікар-терапевт (голова комісії), лікар-невропатолог, лікар-отоларинголог, лікар-офтальмолог, лікар-хірург.

Висновки. Своєчасна організація процедури проведення медогляду водіїв транспортних засобів є не тільки важливою для здоров'я працюючого водія, а й для його оточення, адже завдяки проходженню медичного огляду в останнього з'являється можливість попере-

дити не тільки виникнення й розвиток професійних захворювань, а також проводити профілактику на стадіях передхвороби або в період уже функціонування хвороби, яка може стати причиною дорожньо-транспортної пригоди.

Список використаних джерел:

1. Положення про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України від 31 січня 2013 р. № 65/80 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 17. – Ст. 589.
2. Порядок проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів та видачі особистих медичних книжок : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 р. № 559 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 950.
3. Про затвердження Переліку захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами: : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 1999 р. № 299 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 189.
4. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.
5. Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
6. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
7. Угрюмова Г. Звільнення працівника за п. 7 ст. 40 КЗпП України: проблеми правового регулювання. / Г. Угрюмова // Право України. – 2005. – № 12. – С. 62–64.
8. Глевська Н. Поява на роботі у стані сп'яніння як підстава відсторонення працівника від роботи / Н. Глевська // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. – Х., 2009. – Вип. 104. – С. 258–263.
9. Максимова Н. Алкоголь: вживання і зловживання / Н. Максимова // Безпека життєдіяльності. – 2004. – № 3. – С. 23–27.
10. Пшеничний В. Наркотизм як соціальне явище крізь призму конституційного права людини на охорону здоров'я / В. Пшеничний // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3. – С. 73–76.
11. Про внесення змін і доповнень до яких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» : Закон України від 8 липня 1999 р. № 863-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 317.
12. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
13. Інструкція про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України від 10 жовтня 1997 р. № 28 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 49. – С. 208.
14. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради. України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
15. Ротань В. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Ротань, І. Зуб, Б. Стичинський. – 8-е вид., допов. і переробл. – К. : А.С.К., 2007. – 944 с.

ТРЮХАН О. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.2:(331.105:342.728)

ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ТА РОБОТОДАВЦІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано поняття й зміст права на свободу об'єднання. Розглянуто міжнародно-правові акти та деякі норми трудового законодавства України. Обґрунтовано, що право на свободу об'єднання є одним з основних прав працівників і роботодавців. Акцентовано увагу на невідповідності деяких положень національного законодавства міжнародно-правовим стандартам.

Ключові слова: Конституція України, міжнародно-правові акти, права людини, право на свободу об'єднання, міжнародно-правові стандарти, роботодавець, працівник, громадські об'єднання, свобода асоціацій.

В статье проанализированы понятие и содержание права на свободу объединения. Рассмотрены международно-правовые акты и некоторые нормы трудового законодательства Украины. Обосновано, что право на свободу объединения является одним из основных прав работников и работодателей. Акцентируется внимание на несоответствии некоторых положений национального законодательства международно-правовым стандартам.

Ключевые слова: Конституция Украины, международно-правовые акты, права человека, право на свободу объединения, международно-правовые стандарты, работодатель, работник, общественные объединения, свобода ассоциаций.

The article analyzes the concept and content of the right to freedom of association. It analyzes the international legal acts and some provisions of labor legislations of Ukraine. Proved that the right to freedom of association is a fundamental right of workers and employers. The attention is focused on the inconsistencies certain provisions of national legislation with international legal standards.

Key words: Constitution of Ukraine, international legal acts, human rights, right on freedom of association, international legal standards, employer, employee, public association, freedom of associations.

Вступ. Право на свободу об'єднання є одним з основоположних у системі прав і свобод як у міжнародному, так і в європейському праві [1].

Вітчизняними й зарубіжними вченими проведено чимало досліджень, присвячених трудовим правам людини, серед яких чільне місце посідає право на свободу об'єднання. Можна виділити праці таких відомих науковців: П.М. Рабіновича, С.В. Буряк, Є.В. Краснова, Г.І. Чанишевої, І.Я. Кисельова, І.Л. Бородіна, М.М. Грекової, О.М. Мороз та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття юридичної природи права на свободу об'єднання працівників і роботодавців у міжнародному та європейському праві.

Результати дослідження. Конституційне право на об'єднання поряд з іншими основними правами має величезне соціально-політичне та юридичне значення й посідає важливе місце в людській діяльності, спрямованій на реалізацію життєвих цілей.

В Україні право на свободу об'єднання закріплюється в ст. 36 Конституції України: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки й громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей». Конституція України проголошує, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян або обмежений у правах за належність до політичних партій чи громадських організацій. Усі об'єднання громадян є рівними перед законом [2].

Юридичне забезпечення права на свободу об'єднання здійснюється нормативно-правовими актами трьох рівнів. Основоположну роль відіграють міжнародно-правові норми, які містяться в Міжнародному білі про права людини, актах Міжнародної організації праці (далі – МОП). Другу групу складають норми, що містяться в регіональних угодах: Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ст. 11), Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р. (ст. 5), Хартії основних соціальних прав трудящих 1989 р. (ст. ст. 11–14), Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. До третьої групи належать акти національного законодавства, які встановлюють гарантії дотримання й захисту права на свободу об'єднання.

Варто наголосити, що значення права на об'єднання як одного з основних прав людини підкреслюється тим, що воно закріплюється в найважливіших міжнародно-правових документах.

Уперше вказане право було закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 р., відповідно до ст. 20 якої кожна людина має право на свободу мирних зібрань та асоціацій. Водночас аналіз змісту цього міжнародно-правового документа показує, що ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації. Як окреме право проголошується також право кожної людини створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. У ч. 3 ст. 23 Загальної декларації прав людини закріплюється право кожної людини створювати професійні спілки та входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів [3].

Ідея «свободи об'єднання» міститься також у низці інших документів універсального характеру. Вона згадується, наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, у ч. 1. ст. 22 якого міститься положення про право кожної людини на свободу асоціації, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Це право може законодавчо обмежуватись лише для осіб, які входять до складу збройних сил і поліції [4].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права виділено право на об'єднання в профспілки, яке отримало в цьому документі більш докладне розшифрування. Виділено три аспекти цього права.

Право на об'єднання відповідно до ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права містить такі елементи:

- право кожної людини утворювати професійні спілки для здійснення й захисту своїх економічних і соціальних інтересів;
- право кожної людини вступати до професійних спілок за своїм вільним вибором за умови дотримання правил відповідної організації;
- право професійних спілок утворювати національні федерації чи конфедерації та право останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватись до таких;
- право професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, що передбачаються законом та які необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для убезпечення прав і свобод інших людей;

– право на страйки за умови його здійснення відповідно до законів кожної країни [5].

Варто звернути увагу, що право на свободу об'єднання конкретизується в конвенціях МОП. Конвенції № 87 та № 98 містять універсальні положення про право на свободу об'єднання, тобто поширюються на всіх працівників (за винятком збройних сил, поліції).

Відповідно до ст. 2 Конвенції МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 р. свободу асоціації варто розуміти як право працівників і роботодавців без будь-якої різниці створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також вступати в такі організації з єдиною умовою – підлягати статутам останніх [6].

З Конвенції МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію постає, що до організацій працівників і роботодавців застосовуються однакові принципи й норми: право опрацьовувати свої статuti й адміністративні регламенти, вільно обирати своїх представників, організовувати свій апарат і власну діяльність, формулювати свою програму дій (ст. 3); організації працівників і роботодавців не підлягають розпуску чи тимчасовій забороні в адміністративному порядку (ст. 4); організації працівників і роботодавців мають право створювати федерації й конфедерації, а також право приєднуватись до них, і кожна така організація, федерація чи конфедерація має право вступати до міжнародних організацій працівників і роботодавців (ст. 5); ці організації можуть набувати прав юридичної особи (ст. 7) тощо. Право працівників і роботодавців створювати свої організації припускає можливість формування на підприємстві однієї чи декількох організацій, об'єднання за професіями або за галузями. Національне законодавство не повинне торкатись гарантій, передбачених Конвенцією МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію, та має застосовуватись таким чином, щоб не порушувати їх. У ст. 10 цього акта термін «організація» означає будь-яку організацію працівників чи роботодавців, що має на меті забезпечення й захист інтересів працівників або роботодавців [6].

У цілому Конвенція МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію спрямовується на забезпечення незалежності організацій працівників і роботодавців від держави. На відміну від неї Конвенція МОП № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів 1949 р. має на меті забезпечення незалежності організацій працівників від роботодавців. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього документа працівники повинні підлягати належному захисту проти будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднання в галузі праці [7]. Конвенція МОП № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів встановлює загальну норму про заборону будь-якої дискримінації щодо реалізації права на свободу об'єднання у сфері праці.

В огляді доповідей країн-членів МОП, які ратифікували Конвенцію № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію, про виконання цієї конвенції Комітет експертів МОП виділив три умови вільної реалізації права працівників і роботодавців створювати організації та вступати до них: відсутність будь-яких обмежень кола осіб, які мають право на об'єднання; відсутність попереднього дозволу на створення організацій; свободу вибору організацій для осіб, які бажають вступити до них. Саме на цих засадах засновується право людини на свободу об'єднання [8].

Варто зазначити, що чинне законодавство України певним чином суперечить зазначеним вимогам. Так, ч. 2 ст. 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV не визнає за іноземними громадянами та особами без громадянства права створювати профспілки, проте надає їм право вступати до вже створених, якщо це передбачено їхніми статутами [9].

Крім згаданих конвенцій, реалізації права на свободу асоціації присвячено також інші конвенції й рекомендації МОП: Конвенцію № 11 про право на об'єднання у сільському господарстві 1921 р., Конвенцію № 135 про представників трудящих 1971 р., Конвенцію № 141 про організації сільських трудящих 1975 р., Конвенцію № 151 про трудові відносини на державній службі 1978 р., Рекомендацію № 143 про представників трудящих 1971 р., Рекомендацію № 159 про трудові відносини на державній службі 1978 р. Ці документи

закріплюють особливості права на свободу об'єднання та його захисту, принципи діяльності й права профспілок, види та статус представників трудящих, заходи щодо захисту їх прав і можливостей [10]. Зазначені акти містять спеціальні норми про право на об'єднання та враховують особливості здійснення профспілкових прав працівниками деяких галузей (у сільському господарстві, на державній службі), що регулюють колективні трудові відносини на рівні підприємства в галузевому й національному масштабах тощо.

Варто також відмітити, що на доповнення до конвенцій і рекомендацій МОП прийняла резолюції щодо свободи об'єднання: Резолюцію від 26 червня 1952 р. про незалежність профспілкового руху, яка містить низку принципових умов свободи й незалежності профспілок, та Резолюцію 1970 р. про права профспілок і їх взаємозв'язок із громадянськими свободами, у якій підкреслюється, що без дотримання й забезпечення останніх профспілкові права втрачають будь-який сенс [11].

Водночас європейські трудові стандарти закріплено в актах Ради Європи та Європейського Союзу. Отже, другу групу відповідних документів складають норми, що містяться в регіональних угодах: ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.), норми Європейської соціальної хартії (Турін, 18 жовтня 1961 р.), ст. 5 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (Страсбург, 3 травня 1996 р.), ст. 11–14 Хартії Співтовариства про основні соціальні права трудящих (Страсбург, 9 грудня 1989 р.), ст. 12 Хартії основних прав Європейського Союзу (Брюссель, 7 грудня 2000 р.).

Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. захищає громадянські й політичні права та встановлює лише два стандарти праці: ст. 4 «Заборона рабства та примусової праці» забороняє примусову чи обов'язкову працю, а ст. 11 «Свобода зібрань та об'єднання» передбачає право кожного на свободу об'єднання з іншими, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів [12].

Необхідно зазначити, що особливе місце в системі міжнародно-правової регламентації права на свободу об'єднання посідає Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція). У преамбулі Конвенції підкреслюється, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами та що одним із засобів досягнення цієї мети є реалізація прав людини й основних свобод [13]. У Конвенції також стверджується, що вона бере до уваги Загальну декларацію прав людини та що уряди, які підписали цю Конвенцію, роблять перші кроки на шляху колективного здійснення прав і свобод, сформульованих у Загальній декларації прав людини. Це зауваження не є випадковим, оскільки в Конвенції йдеться переважно про громадські та політичні права. У цілому важливість і новизна положень Конвенції полягає в тому, що це перший документ із прав людини, який носить обов'язковий характер.

Європейську соціальну хартію (переглянуто) від 3 травня 1996 р. було підписано Україною 7 травня 1999 р. та ратифіковано Законом України від 14 вересня 2006 р. [14]. Стаття 5 розділу II Європейської соціальної хартії (переглянутої) «Право на створення організацій» посідає особливе місце серед інших обов'язкових для підписання норм цього акта. Таке право однаковою мірою визнається як за працівниками, так і за роботодавцями. У ст. 5 Європейської соціальної хартії (переглянутої) закріплюється право працівників і роботодавців створювати місцеві, національні чи міжнародні організації [15]. Як зазначає Г.І. Чанишева, ця особливість пояснюється спрямованістю на забезпечення не лише індивідуальних прав працівників і роботодавців створювати організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, а й колективного права утворених організацій організовувати власну роботу та діяти в інтересах своїх членів [16].

Зі змісту ст. 5 Європейської соціальної хартії (переглянутої) постає, що зобов'язання договірної сторони щодо гарантій прав працівників і роботодавців на створення організацій мають формально визначений обов'язковий характер. Варто також відзначити, що положення ст. 36 Конституції України в цілому відповідають вимогам ст. 5 Європейської соціальної хартії (переглянутої) і стандартам Ради Європи та Європейського Союзу.

Також у ст. 5 Європейської соціальної хартії (переглянутої) ідеться про можливість обмеження права вступу в профспілки лише для збройних сил і поліції. Зазначеному стандарту не відповідають положення ч. 2 ст. 127 Конституції України щодо того, що професійні судді не можуть належати до профспілок.

З правом на об'єднання безпосередньо пов'язується також Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. Ця хартія, на відміну від Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1989 р., проголошує таке право декларативно. Кожен має право на свободу об'єднання на різних рівнях, у тому числі в політичних, профспілкових справах. Це право передбачає також право кожного самому створювати чи приєднуватись до профспілок для захисту своїх інтересів. На відміну від Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1989 р., яка під правом на свободу об'єднання розуміє також право на колективні дії, Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. закріплює право на колективне укладення угод і колективні дії як самостійне право [17].

У п. 1 ст. 12 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. проголошується свобода зборів та свобода об'єднань, відповідно до чого кожна людина має право на свободу мирних зборів і свободу об'єднання на всіх рівнях, у тому числі у сфері політичного життя, професійних спілок та громадського суспільства. Із цього постає право кожної людини засновувати сумісно з іншими професійні спілки та вступати до них із метою захисту власних інтересів [18]. Варто зазначити, що текст цього положення повністю відтворює зміст п. 1 ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.

Необхідно звернути увагу на те, що під час застосування п. 1 ст. 12 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. варто враховувати, що право на свободу об'єднань регулюється також ст. 11 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників, яка передбачає право підприємців і працівників у країнах Європейського Союзу на об'єднання, тобто на створення за своїм вибором професійних об'єднань або профспілок для захисту економічних і соціальних інтересів. Також у ст. 11 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників зазначено, що кожен роботодавець і кожен працівник володіє свободою вступати або не вступати до подібних організацій, не зазнаючи при цьому будь-якої персональної чи професійної шкоди [19].

Вартий уваги також факт, що в Європейському Союзі діє Директива Європейського парламенту і Ради про встановлення на підприємствах та групах підприємств, які діють в масштабі Співтовариства, європейської робітничої ради або процедури з метою інформування працівників і проведення з ними консультацій від 6 травня 2009 р. № 2009/38/ЄС [20].

Що стосується права на об'єднання, то роботодавці й працівники в Європейському Співтоваристві мають право на об'єднання з метою утворення за своїм вибором професійних організацій або професійних союзів для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний роботодавець та кожний працівник мають свободу вступати чи не вступати в такі організації, не зазнаючи внаслідок цього будь-яких професіональних або професійних збитків. Роботодавці чи організації роботодавців та організації працівників мають право починати переговори й укладати колективні угоди відповідно до умов, встановлених національним законодавством і практикою. Крім цього, може бути застосовано на відповідних рівнях процедури примирення, а також посередницькі й арбітражні процедури.

Право на об'єднання закріплюється також в Американській декларації прав та обов'язків людини (прийнятій Організацією американських держав у 1948 р.), Хартії Організації американських держав 1948 р., Американській конвенції про права людини 1969 р., Конвенції про трудові стандарти Ліги арабських держав 1966 р., Африканській хартії прав людини й народів 1981 р. (Банжувльській Хартії), прийнятій у межах Організації африканської єдності, Північноамериканській угоді про співробітництво у сфері праці 1993 р. та низці інших регіональних міжнародних правових актів.

Висновки. Таким чином, право на свободу об'єднання роботодавців і працівників є одним з основних прав людини й громадянина, оскільки завдяки йому громадяни держави отримують реальну можливість для колективного захисту та обстоювання своїх законних інтересів.

У межах наукового дослідження встановлено, що вказане право належить до прав першого покоління, а отже, визнається міжнародними й національними документами як невідчужуване, ґрунтується на соціальних та політичних цінностях демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Буряк С.В. Право на свободу об'єднання у міжнародному і європейському трудовому праві / С.В. Буряк // Право і безпека. – 2013. – № 2(49). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua>.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Загальна декларація прав людини : прийнята Резолюцією № 217А(ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 5. – Ст. 19.
4. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією № 2200А(XXІ) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. // Права людини: міжнародні договори України, декларації, документи / упор. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 36–63.
5. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г. // Международные акты о правах человека : сб. документов. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 44–52.
6. Конвенція Міжнародної організації праці № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_125.
7. Конвенція Міжнародної організації праці № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_004.
8. Паньков Д.А. Принципи правового регулювання колективних трудових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д.А. Паньков ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2007. – 19 с.
9. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
10. Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда (1919 – 1966 гг.). – Женева : МБТ, 1983. – 500 с.
11. Міжнародні стандарти прав людини і свободи об'єднання в сфері праці // Праця і право. – 2000. – № 1–2. – С. 172.
12. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод : прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215. – С. 2–3.
13. Збірник договорів Ради Європи. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – 656 с.
14. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14 вересня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docs.dtkr.ua/ua/doc/1131.38.0>.
15. Європейська соціальна хартія (переглянута) : прийнята Радою Європи 3 травня 1996 р., підписана Україною 7 травня 1999 р. та ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docs.dtkr.ua/ua/doc/1014.5582.0>.
16. Чанишева Г.І. Свобода об'єднання як основоположний принцип і право у сфері праці / Г.І. Чанишева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dipplus.com.ua/naukov-stat-zv-dkritogo-dost/news_post/chanisheva-galina-svoboda-ob-dnannya-yak-osnovopolozhniy-pri.
17. Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу : [монографія] / [Н.М. Хуторян, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана, Л.П. Гарашенко, І.П. Лаврінчук, О.В. Макогон, М.П. Стадник, Г.І. Чанишева] ; відп. ред. Н.М. Хуторян. – К. : Юридична думка, 2008. – 304 с.
18. Хартия Европейского Союза об основных правах от 7 декабря 2000 г // Глобалистика : [энциклопедия]. – М., 2003. – С. 1123–1125.

19. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_044.

20. Директива Європейського парламенту і Ради про встановлення на підприємствах та групах підприємств, які діють в масштабі Співтовариства, європейської робітничої ради або процедури з метою інформування працівників і проведення з ними консультацій від 6 травня 2009 р. № 2009/38/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri>.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АГАНІНА А. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
історії і теорії держави та права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

**СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ АДАПТАЦІЇ
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ
(ПЕРЕПІДГОТОВКУ) ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ**

У статті подано системний аналіз основоположних засад адаптації вітчизняного законодавства про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових стандартів. Зосереджено увагу на ролі та значенні спеціальних принципів адаптації відповідного законодавства, які займають чільне місце серед усіх принципів відповідного процесу. Виокремлено спеціальні принципи адаптації вітчизняного законодавства про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових стандартів, запропоновано їх перелік. Проаналізовано зміст кожного з них, акцентовано на доцільності нормативного (зокрема, законодавчого) закріплення кожного з них у базовому законі про державну службу й узгодження положень останнього з положеннями інших нормативно-правових актів із питань професійної підготовки (перепідготовки) державних службовців.

Ключові слова: *принципи, спеціальний принцип, державний службовець, адаптація законодавства, професійна підготовка (перепідготовка) державних службовців.*

В статье представлен системный анализ основополагающих принципов адаптации отечественного законодательства о профессиональной подготовке (переподготовке) государственных служащих к европейским правовым стандартам. Внимание уделяется роли и значению специальных принципов адаптации соответствующего законодательства, которые занимают ключевое место среди всех принципов соответствующего процесса. Выделены специальные принципы адаптации отечественного законодательства о профессиональной подготовке (переподготовке) государственных служащих к европейским правовым стандартам, предложен их перечень. Анализируется содержание каждого из них, акцентируется на целесообразности нормативного (в частности, законодательного) закрепления каждого из них в базовом законе о государственной службе и согласовании положений последнего с положениями других нормативно-правовых актов по вопросам профессиональной подготовки (переподготовки) государственных служащих.

Ключевые слова: *принципы, специальный принцип, государственный служащий, адаптация законодательства, профессиональная подготовка (переподготовка) государственных служащих.*

The article presents a systematic analysis of the fundamental principles of adaptation of national legislation on vocational training (retraining) civil servants to European legal standards. The emphasis on the role and importance of the principles of special adaptation of legislation which are prominent among all relevant principles of the process. Thesis there is determined special principles of adaptation of national legislation on vocational training (retraining) civil servants to European legal standards proposed for them. Analyzes the content of each, paid to the feasibility regulation (including legislative) securing each of them in basic law on civil service and coordination of the latter with the provisions of other regulations on the issues of training (retraining) civil servants.

Key words: *principles, special principle, public servant, adaptation of legislation, training (retraining) civil servants.*

Вступ. Інтенсифікація адаптаційних законодавчих процесів, пов'язаних із державною службою в цілому та професійною підготовкою (перепідготовкою) державних службовців зокрема, потребує насамперед поглибленої уваги до дослідження принципів адаптації вітчизняного законодавства до європейських правових постулатів, оскільки саме вони слугують тією базою, яка закладає засади відповідного процесу. Від того, наскільки якісною, досконалою буде відповідна база, залежатиме як увесь процес адаптації, так і його якість, результативність. Принципи адаптації вітчизняного законодавства про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців є достатньо різноманітними, їх кількість є значною, вони взаємодоповнюють одне одного, формують певну систему зі зв'язками як у самій системі, так і за її межами.

У цій системі поряд із загальними (базовими) існують і спеціальні принципи, характерні саме для відповідного інституціонального адаптаційного процесу, зумовлені специфікою відповідного правового інституту. На жаль, спеціальні принципи адаптації законодавства України про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових стандартів ґрунтовно в правовій науці не досліджувалися. Можна знайти роботи з питань принципів державної служби, принципів адаптації в цілому, принципів права тощо. Спеціалізованих наукових джерел безпосередньо із цього питання, на жаль, немає. Під час написання статті було використано праці Ю.П. Битяка, Л.Р. Білої-Тіунової, С.В. Грищака, М.О. Германюк, В.П. Тимощука, А.М. Школика та інших. Водночас робіт, у яких би ґрунтовно досліджувалися б спеціальні принципи адаптації вітчизняного законодавства з питань професійної підготовки (перепідготовки) державних службовців до європейських правових стандартів, і до цього часу немає.

Постановка завдання. Мета статі – аналіз спеціальних принципів адаптації законодавства України з питань професійної підготовки (перепідготовки) державних службовців до європейських правових стандартів, формулювання пропозицій щодо доцільності розгляду їх як системного утворення й нормативного дослідження назви та змісту задля ефективності правозастосування.

Результати дослідження. Передусім треба зупинитися на принципі професіоналізму суб'єктів адаптації. Виходячи з етимології поняття «професія» (лат. *profession* – офіційно зазначене заняття, спеціальність) як «виду трудової діяльності, що визначається характером і метою трудових функцій», її можна визначити як певну характеристику властивостей праці людини, яка характеризує рівень оволодіння людиною тією чи іншою професією, здобуття нею відповідних знань і навичок для виконання роботи [1, с. 742]. Окрім того, у словниково-довідниковій літературі «професіоналізм» розглядається як інтегральна характеристика людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності й індивідуальності), що проявляється в діяльності та спілкуванні; професіоналізм людини – це не лише досягнення нею високих виробничих показників, а й особливості її професійної мотивації, система її устремлень, ціннісних орієнтацій, сенсу праці для самої людини [2, с. 456]. В аспекті по-

рушеної проблематики треба уточнити, що принцип професіоналізму полягає в тому, що правотворча діяльність суб'єктів адаптації має здійснюватися особами, які мають для цього належний професійний, фаховий рівень, достатній обсяг знань і досвіду.

Принцип дотримання юридичної техніки полягає у використанні системи засобів, прийомів і прийомів підготовки компетентними органами юридичних актів. При цьому видами юридичної техніки є законодавча техніка, техніка систематизації законодавства, техніка правозастосовчих актів. Законодавча (правотворча, нормотворча) техніка – це сукупність правил, прийомів, способів створення (підготовки, складання, оформлення) нормативних актів. Правилами законодавчої техніки є наявність обов'язкових офіційних реквізитів (назва, дата, орган прийняття, підпис відповідної посадової особи тощо); регулювання однорідних суспільних відносин, відсутність прогалин, мінімізація винятків і відсилань тощо; однорідні норми викладаються компактно, наприклад у главах, розділах нормативного акта, нумерація статей є суцільною, стабільною тощо; ясність, точність, стислість мови нормативних актів, стандартність формулювань тощо. Техніка систематизації законодавства (нормативно-правових актів) припускає використання таких способів його систематизації, як облік, інкорпорація, консолідація, кодифікація законодавства. Техніка правозастосовчих (індивідуальних) актів пов'язана з їх належним зовнішнім оформленням (назва, органи видання або видачі, час і місце видачі, підпис, печатка тощо), наявністю необхідного втримування (рішення, фіксація юридичного факту, відповідність термінологічного стилю мові законодавства тощо) [3, с. 93].

Розрізняють юридичну техніку в правотворчості та правозастосовчій діяльності. Юридична техніка в правотворчості охоплює нормативно-правові акти (техніко-юридичні прийоми та правила під час вироблення законів і підзаконних актів), а в правозастосовчій діяльності – індивідуальні акти (техніко-юридичні прийоми та правила під час вироблення судових актів, договорів). Для забезпечення верховенства закону та його ефективної дії потрібен високий рівень законодавчої техніки. Юридична техніка в правотворчості містить у собі методики роботи над текстами нормативно-правових актів, прийоми найдосконалішого викладу думки законодавця (інших суб'єктів правотворчості) у статтях нормативно-правових актів, вибір найдоцільнішої структури кожного з них, термінології й мови, способи оформлення змін, доповнень, повного або часткового скасування, об'єднання нормативно-правових актів тощо. Вона забезпечує юридичну досконалість нормативно-правових документів. Істотне значення має зведення до мінімуму кількості нормативно-правових актів з одного й того ж питання, а також наявність спеціальних правових засобів, що забезпечують додержання нормативно-правового акта (організаційні заходи, заходи заохочення, контролю та ін.) [4].

Таким чином, принцип дотримання юридичної техніки під час правотворчої діяльності, спрямованої на гармонізацію вітчизняного законодавства про державну службу із законодавством ЄС, зокрема його адаптацію, полягає в необхідності дотримання суб'єктами адаптації конкретних засобів, правил і прийомів підготовки юридичних актів, у тому числі під час правозастосовчої діяльності, з метою забезпечення високої ефективності процесу адаптації.

Наступним спеціальним принципом адаптації законодавства в цій сфері є принцип прозорості (прозорий – доступний для сприймання, зрозумілий, ясний, дохідливий [5, с. 332]), який тісно пов'язаний із загальним принципом адаптації законодавства про професійну підготовку та перепідготовку державних службовців до законодавства ЄС – принципом гласності. Проте тотожними визнати їх не можна. Як уже зазначалося, гласність полягає в наданні й оприлюдненні повної інформації, а також можливості вільного обговорення цієї інформації. Тобто гласність стосується не тільки обов'язку надання повної й достовірної інформації, а й охоплює можливість вільного обговорення вказаної інформації; вимоги ж щодо прозорості переважно спрямовані на створення умов відкритості, можливості вільного доступу до публічної інформації. Крім того, гласність у загальномовному розумінні означає «доступність для широкої громадськості; відкритість; публічність» [6, с. 252]. Таким чином, гласність є більш широким поняттям, яке включає в себе прозорість як своєрідну складову, особливу форму його прояву, що саме й дозволяє розглядати принцип гласності в площині загальних принципів, а прозорість діяльності державного службовця зокрема та державної служби в

цілому – у площині спеціальних принципів як певної складової більш широкого явища. Як зазначають Т.О. Коломоець та С.В. Гришак, у контексті забезпечення дотримання й захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, а також забезпечення реалізації у відносинах між державою та громадянином принципу верховенства права цей принцип відіграє дуже важливу роль [7, с. 81].

Отже, сутність прозорості адаптації законодавства з питань підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців до законодавства ЄС полягає в здійсненні покладених на суб'єкта адаптації легально визначених повноважень, побудованих на засадах відкритості, обов'язків утримання від спроб приховати від суспільства, фізичних і юридичних осіб будь-яку відому йому інформацію, обмежень для розголошення якої не встановлено законодавством України.

Принцип раціональності здійснюваних імплементацій і запозичень є своєрідним «продовженням» принципу науковості адаптації законодавства з питань професійної підготовки та перепідготовки державних службовців до законодавства ЄС. Враховуючи те, що раціональність (від лат. *ratio* – розум) у широкому сенсі означає розумність, свідомість, протилежність ірраціональності, у вузькому значенні – характеристику знання з точки зору його відповідності деяким принципам мислення [8], вбачається, що реалізація вказаного принципу тісно пов'язана із засобами досягнення відповідності запропонованих змін критеріям розумності, послідовності та логічності. Одним із найбільш ефективних засобів досягнення такої мети є здійснення наукового аналізу проблеми й поставленого завдання. Існує декілька видів аналізу як прийому наукового мислення. Уявний (а часто, наприклад в експерименті, і реальний) поділ цілого на частини, що виявляє будову (структуру) цілого, передбачає не тільки фіксацію частин, із яких складається ціле, а й встановлення відносин між частинами. При цьому особливе значення має випадок, коли аналізований предмет розглядається як представник певного класу предметів: тут аналіз дозволяє переносити знання, отримане під час вивчення одних предметів, на інші. Іншим видом аналізу є аналіз загальних властивостей предметів і відносин між предметами, коли властивість або відношення розчленовується на складові властивості або відносини. У результаті аналізу загальних властивостей і відносин поняття про них зводяться до більш загальних і простих понять. Видом аналізу є також поділ класів (множин) предметів на підкласи (такий вид аналізу є класифікацією) [9].

Таким чином, принцип раціональності здійснюваних імплементацій і запозичень як спеціальний принцип адаптації законодавства з питань підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців до законодавства ЄС означає, що всі зміни, запропоновані суб'єктом адаптації та впроваджувані ним, повинні мати не тільки наукове підґрунтя, а й бути обґрунтованими достатньою кількістю соціально-економічних, політичних та інших факторів і чинників, які мають бути окреслені шляхом застосування всієї сукупності наукових методів пізнання, у тому числі аналізу.

Дотримання принципу науковості під час адаптації вітчизняної системи законодавства тісно пов'язано зі спеціальним принципом адаптації законодавства в цій сфері – принципом поєднання теорії та практики. Коротко зупиняючись на вказаній засаді, спробуємо розкрити її зміст. Загальновідомим є той факт, що жодна наукова теорія не володіє абсолютною точністю, тим більше та, яка не має практичного втілення й реалізації. Теорія, як правило, визначає тенденції розвитку певних явищ чи процесів. Саме тому із цією метою теорії постійно перевіряються практикою. У результаті подібної перевірки теорії нерідко модифікуються, вдосконалюються, трансформуються, а інколи від них доводиться навіть відмовлятися. Якщо вести мову про сферу адаптації законодавства про професійну підготовку й перепідготовку державних службовців, варто зазначити, що будь-яка імплементація чи пристосування має обов'язково здійснюватися з урахуванням конкретних практичних результатів, які досягаються шляхом певних експериментів. Як правило, такі експерименти мають форму пілотних проектів, відповідно до яких, наприклад, організація професійного навчання державних службовців у цілому або певні новітні форми оцінювання знань державних службовців зокрема, які широко застосовуються в державах ЄС і мають відповідний

рівень нормативного закріплення, впроваджуються на окремих ланках вітчизняної системи професійної освіти державних службовців або в окремих регіонах України. За результатами пілотного проекту визначається певна шкала ефективності одержаних результатів, окреслюються недоліки та переваги впровадженої системи, прогноуються можливі ризики фінансового й соціального характеру тощо.

Отже, з врахуванням викладеного вбачається, що адаптація вітчизняного законодавства про професійну підготовку державних службовців до законодавства ЄС має здійснюватись із дотриманням принципу поєднання теорії та практики, зокрема передбачати застосування певних практичних експериментів (пілотних проектів тощо).

У свою чергу принцип оперативності адаптації вітчизняного законодавства про професійну підготовку до європейських стандартів забезпечує своєчасність і швидкість здійснення адаптації відповідного законодавства до законодавства ЄС у часових межах шляхом найбільш повного й раціонального використання процесуальних та матеріальних засобів і ресурсів. Разом із тим не варто ототожнювати вказаний принцип зі спрощенням і пришивдшенням процедур розробки, ухвалення й прийняття відповідних змін до національної системи законодавства, що є недоречним у контексті гармонізації вітчизняного правового масиву із законодавством ЄС. При цьому принцип оперативності реалізується в нерозривному зв'язку з принципами науковості, системності, раціональності здійснюваних імплементацій і запозичень, поєднання теорії та практики.

На підставі окресленої системи принципів адаптації вітчизняного законодавства з питань підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців до норм ЄС та їх аналізу можна визначити останні як основні засади, вихідні положення, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю й відображають суттєві аспекти та вектори адаптації законодавства про професійну підготовку до законодавства ЄС. При цьому вказані принципи доцільно класифікувати за їх призначенням на загальні та спеціальні.

Спеціальні принципи адаптації вітчизняного законодавства про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до законодавства ЄС треба розглядати як системне утворення, оскільки вони не існують ізольовано один від одного, а доповнюють один одного, знаходяться у зв'язках між собою. При цьому треба зазначити, що відповідні зв'язки є як у самій системі спеціальних принципів адаптації (це й дозволяє вести мову про їх систему), так і поза межами цієї системи, оскільки спеціальні принципи адаптації тісно пов'язані із загальними принципами відповідної адаптації законодавства. Усе це дозволяє формулювати тезу про те, що існує система принципів адаптації законодавства України про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових аналогів, у якій умовно можна виділити дві підсистеми: підсистему загальних принципів і підсистему спеціальних принципів, у кожній із яких принципи знаходяться між собою в постійних зв'язках.

Отже, спеціальними принципами адаптації законодавства про професійну підготовку державних службовців до законодавства ЄС є принцип професіоналізму суб'єктів адаптації, принцип прозорості, принцип дотримання юридичної техніки, принцип оперативності, принцип раціональності здійснюваних імплементацій і запозичень, принцип поєднання теорії та практики.

При цьому варто розглядати принципи адаптації законодавства про професійну підготовку державних службовців до законодавства ЄС у певній системі та взаємозв'язках, тому що лише у своїй сукупності вони становлять фундамент для ефективного пристосування вітчизняного законодавства про державну службу до європейських стандартів. Окрім того, вбачається за необхідне нормативно закріпити весь перелік окреслених вище принципів адаптації вітчизняного законодавства з питань підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців до норм ЄС. Бажано це зробити як у базовому законі про державну службу, так і інших нормативно-правових актах, орієнтованих на врегулювання відносин професійної підготовки (перепідготовки) державних службовців, із метою

мінімізувати кількість таких актів, тим самим спростивши правозастосування у відповідній сфері. У перспективі цілком можливим є прийняття Службового кодексу України як єдиного законодавчого акту з питань державної (поряд із іншими різновидами публічної) служби, у якому обов'язково мають бути закріплені вищезазначені принципи.

Список використаних джерел:

1. Словopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua>.
2. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 685.
3. Гришак С.В. Адаптація інформаційного законодавства України до норм Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С.В. Гришак. – Запоріжжя, 2013. – 186 с.
4. Юридична техніка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голова ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голова ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
7. Коломoeць Т.О. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу : [монографія] / Т.О. Коломoeць, С.В. Гришак ; Міністерство освіти і науки України ; Запорізький національний університет ; Національний гірничий університет. – Д. : НГУ, 2013. – 164 с.
8. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
9. Мамардашвили М.К. Процессы анализа и синтеза / М.К. Мамардашвили. – М. : «ВФ», 1958. – 241 с.

ГОМОН Д. О.,
аспірант кафедри
адміністративного права
та адміністративного процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 351.77

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ

У статті досліджено проблеми реалізації державної політики України у сфері охорони здоров'я в контексті здійснення реформ медичної сфери. Запропоновано шляхи вдосконалення державної політики з охорони здоров'я на сучасному етапі.

Ключові слова: державна політика, сфера охорони здоров'я, реформування, стан здоров'я населення.

В статье исследуются проблемы осуществления государственной политики Украины в сфере здравоохранения в контексте проведения медицинской реформы. Предложены пути усовершенствования государственной политики охраны здоровья в современных условиях.

Ключевые слова: государственная политика, сфера здравоохранения, реформирование, состояние здоровья населения.

The article reviews problems of implementation of the state policy of Ukraine as regards the sphere of health protection in the context of the reforms of medical care. Some ways to improve the state policy as regards health at the present stage have been suggested.

Key words: state politics, healthcare, reform, health of the population.

Вступ. Значущість здоров'я сьогодні визначається як універсальна соціальна цінність, яка стосується всіх: і багатих, і бідних, і молодих, і літніх людей. Показник здоров'я людини є одним із чинників суспільного розвитку тієї чи іншої країни та становить стратегічну мету державної політики.

Проте на сучасному етапі суспільного розвитку здоров'я нації належить до найбільш вагомих і серйозних проблем, оскільки є провідним чинником продуктивності праці та сприяє економічному розвитку держави. Тому система охорони здоров'я, як і будь-яка система соціально-економічної діяльності суспільства, потребує здійснення заходів щодо її вдосконалення, тобто реформування [1].

На сьогодні досліджено різні аспекти державної політики у сфері охорони здоров'я, проте проблема реалізації функцій державної політики з питань охорони здоров'я в контексті медичної реформи залишається досить актуальною.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз реформування державної політики України у сфері охорони здоров'я як основного регулятора здоров'я нації.

Результати дослідження. Державна політика України в галузі охорони здоров'я – це комплекс прийнятих загальнодержавних рішень чи взятих зобов'язань щодо збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я та соціального благополуччя населення держави

як найважливішої складової її національного багатства шляхом реалізації сукупності політичних, організаційних, економічних, правових, соціальних, культурних, наукових і медичних заходів із метою збереження генофонду української нації, її гуманітарного потенціалу, враховуючи вимоги сучасного й майбутніх поколінь в інтересах як конкретної людини (особистості), так і суспільства в цілому [2, с. 7].

Підходи до формування державної політики у сфері охорони здоров'я задекларовано в Конституції України (ст. ст. 43, 45, 46, 48–50) [3].

Статтею 13 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначено, що основу державної політики охорони здоров'я формує Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначення її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, установлення нормативів та обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердження загальнодержавних програм охорони здоров'я [4].

Сьогодні науковці розглядають питання про те, що нині є першочерговим: реформа чи реорганізація системи охорони здоров'я.

Реформа системи охорони здоров'я – це діяльність, пов'язана зі зміною політики й інститутів охорони здоров'я, через які вона проводиться. Метою реформи є зміна парадигми державної політики, управління, забезпечення переходу до суспільства, де рішення виробляються відкрито, прозоро, демократично, згідно із законами, правилами, нормами та процедурами, що відповідають міжнародним стандартам [5].

Реорганізація – це перебудова, перетворення, зміна структури й організаційних форм підприємств, установ, державних або громадських організацій [6, с. 147].

Необхідність реформування сфери охорони здоров'я України зумовлена суттєвими суперечностями між зростаючими потребами населення в медичній допомозі та спроможністю галузі їх задовольнити на засадах якості, доступності, ефективності, рівності та справедливості [1].

Вітчизняні дослідники стверджують, що для розробки й запровадження ефективної державної політики реформування галузі охорони здоров'я необхідно пройти три стадії: прийняття політичних та управлінських рішень, їх реалізації й оцінки результатів реформ.

Зарубіжні автори акцентують увагу на необхідності виконання таких трьох груп заходів щодо успішної реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я:

- лібералізація попиту на медичні послуги шляхом розширення можливостей споживчого вибору та зміни ролі держави, споживачів, медичних закладів і лікарів, які взаємодіють і стають більш активними партнерами у сфері охорони здоров'я;

- диверсифікація пропозицій медичних послуг методом створення нового сприятливого середовища для недержавної та приватної діяльності шляхом перерозподілу власності, виробництва й фінансування охорони здоров'я;

- удосконалення стимулів для медичних закладів і медичних працівників за економію витрат і підвищення якості медичних послуг на новому конкурентному ринку [7, с. 192].

Варто наголосити на тому, що національна політика в галузі охорони здоров'я повинна передбачати створення нової ідеології охорони здоров'я України, вироблення шляхів і засобів оптимальної організації на національному рівні охорони та поліпшення здоров'я, формування здорового способу життя, медичної й соціальної профілактики захворювань, реабілітації. Серед основних цілей нової ідеології охорони здоров'я виокремимо такі позиції:

- стимулювання державою соціальної спрямованості розвитку суспільства;

- упровадження нешкідливих технологій, що забезпечують охорону життя та здоров'я в процесі матеріально-технічного виробництва;

- забезпечення державою пріоритетного фінансування комплексних народногосподарських програм профілактики, своєчасного лікування, реабілітації й інших заходів щодо охорони здоров'я;

- заохочення державою підприємств та організацій, які активно інвестують пріоритетні напрями розвитку охорони здоров'я [2, с. 11].

Що стосується стратегічних цілей національної політики України в галузі охорони здоров'я, то вони повинні передбачати:

- зниження захворюваності та передчасної смертності різних груп населення за віковими, статевими, професійними, релігійними й іншими ознаками;
- подовження середньої тривалості життя людини за збереження достатньої його якості;
- подовження трудового довголіття й соціальної активності людини;
- зниження негативного впливу середовища (природного та антропогенного) на стан здоров'я населення;
- радикальне вдосконалення системи медичної профілактики захворювань і їх ускладнень, а також реабілітації осіб, які втратили здоров'я [8, с. 28].

В Україні реформування сфери охорони здоров'я було розпочато затвердженням Указом Президента України «Концепції розвитку охорони здоров'я населення України» (2000 р.), кінцевою метою реалізації якої є збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження періоду активного довголіття та тривалості життя людей.

Державна політика у сфері охорони здоров'я спрямована на підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя та збереження генофонду українського народу шляхом запровадження таких державних заходів:

- переорієнтація охорони здоров'я на посилення заходів із попередження захворювань, запобігання інфекційним захворюванням, зниженням ризиків для здоров'я людини, що пов'язані із забрудненням і шкідливим впливом чинників довкілля;
- вирішення проблем гігієни та безпеки праці;
- створення умов для формування та стимулювання здорового способу життя;
- здійснення активної демографічної політики, спрямованої на стимулювання народжуваності та зниження смертності, збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я населення.

Галузеві заходи передбачають розвиток первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини; розроблення державних комплексних і цільових програм; визначення пріоритетів медичної допомоги та обґрунтування переліку й обсягу гарантованого рівня безоплатної медичної допомоги; проведення реструктуризації галузі з метою ліквідації диспропорцій в розвитку різних видів медичної допомоги [9].

Наступним етапом удосконалення моделі вироблення державної політики з питань охорони громадського здоров'я стало підписання 6 грудня 2005 р. Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення» № 1694/2005. Пізніше в напрямі вдосконалення державної політики в Україні розроблено програму економічних реформ на 2010–2014 рр., а саме «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», якою започатковано системну реформу медичного обслуговування.

Основною метою реформи медичної сфери в контексті програми економічних реформ є поліпшення громадського здоров'я, забезпечення рівного та справедливого доступу всіх громадян до медичних послуг належної якості. Напрямами реформування сфери охорони здоров'я визначено такі: розмежування первинного, вторинного та третинного рівнів надання медичної допомоги; створення центрів первинної медико-санітарної допомоги як комунальних некомерційних підприємств; створення для надання вторинної медичної допомоги міжрайонних і міжміських об'єднань комунальних некомерційних підприємств (госпітальних округів); удосконалення системи профілактики захворювань; удосконалення системи фінансування галузі; удосконалення системи контролю якості медичної допомоги та інші заходи [10].

Виходячи з основних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я, враховуючи існуючі проблеми в охороні здоров'я та рекомендації міжнародних організацій, у тому числі ВООЗ, положення Основ нової європейської політики в охороні здоров'я «Здоров'я-2020», в Україні обґрунтовано та розроблено проект загальнодержавної програми «Здоров'я-2020: український вимір».

Документ спрямовано на реалізацію стратегічних пріоритетів України у сфері охорони здоров'я щодо профілактики хронічних неінфекційних захворювань, мінімізації впливу факторів ризику розвитку хвороб на основі міжсекторального підходу, створення сприятливого для здоров'я середовища, формування відповідального ставлення громадян до особистого здоров'я й мотивації населення до здорового способу життя, а також оптимізації організації й фінансування медичної галузі зі створенням дієвої системи охорони громадського здоров'я, зорієнтованої на пріоритетний розвиток ПМСД, сімейної медицини, спроможної забезпечити медичні потреби населення на рівні чинних стандартів, у тому числі за найбільш значущими в соціально-економічному та медико-демографічному плані хронічними неінфекційними захворюваннями [11].

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що процес реформування й оптимізації державної політики України в галузі охорони здоров'я в глобалізаційному суспільстві повинен включати такі стратегічні напрями регулювання:

- приведення національного законодавства з охорони здоров'я у відповідність до законодавства Європейського Союзу;
- розробку та затвердження концепції стратегічного планування галузі охорони здоров'я в Україні;
- визначення й законодавче закріплення обсягу гарантованих державних зобов'язань щодо безоплатної медичної допомоги;
- перехід на багатоканальну систему фінансування медичної галузі;
- підвищення вимог до підготовки наукових кадрів, забезпечення раціонального використання науково-інформаційних ресурсів у галузі охорони здоров'я.

При цьому варто особливо наголосити на тому, що в сучасних умовах ефективна реалізація державної політики України в галузі охорони здоров'я неможлива без здійснення стратегії інтеграції до Європейського Союзу, розширення та зміцнення міжнародних зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Петрова С. Державна політика України у сфері охорони здоров'я в контексті реформи медичного обслуговування / С. Петрова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ttpdu_2014_2_14.pdf.
2. Державна політика у сфері охорони здоров'я : [монографія] : у 2 ч. / кол. авт. ; упоряд. Я. Радиш ; передм. та заг. ред. М. Білінської, Я. Радиша. – К. : НАДУ, 2013. – Ч. 1. – 2013. – 396 с.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
5. Кризина Н. Аналіз державної політики в галузі охорони здоров'я в працях українських учених / Н. Кризина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/08-KRIZINA.pdf>.
6. Худоба О. Система охорони здоров'я в Україні : термінологічний аналіз / О. Худоба // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. В. Загорського, А. Ліпінцева. – Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 21. – С. 145–150.
7. Солоненко Н. Міжнародні тенденції державної політики та управління реформуванням у галузі охорони здоров'я / Н. Солоненко, І. Солоненко // Вісник УАДУ. – 2001. – № 1. – С. 187–194.
8. Концептуальні основи національної політики в галузі охорони здоров'я / В. Пономаренко, А. Нагорна, Л. Ткач, В. Гуменний // Українські медичні вісті. – 1997. – № 1(56). – С. 28–29.

9. Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України : Указ Президента України від 7 грудня 2000 р. № 1313/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000>.

10. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf.

11. Устінюв О. Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті / О. Устінюв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/59340/aktualni-problemi-zdorov-ya-ta-oxoroni-zdorov-ya-u-iii-tisyacholititi>.

ЛЕВЧУК С. М.,
аспірант кафедри управління,
адміністративного права і процесу
та адміністративної діяльності
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 342.97

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено нормативні підстави та правовий статус органів Державної фіскальної служби України як суб'єктів надання адміністративних послуг. Розглянуто питання про інституційні зміни вказаних органів, уточнюється правовий статус центрів обслуговування платників.

Ключові слова: адміністративні послуги, органи виконавчої влади, Державна фіскальна служба України.

В статье исследуются нормативные основания и правовой статус органов Государственной фискальной службы Украины как субъектов предоставления административных услуг. Рассматривается вопрос об институциональных изменениях указанных органов, уточняется правовой статус центров обслуживания плательщиков.

Ключевые слова: административные услуги, органы исполнительной власти, Государственная фискальная служба Украины.

The article investigates the normative basis and the legal status of state fiscal service as providers of administrative services. The question of institutional changes these bodies clarifies the legal status of service centers taxpayers.

Key words: administrative services, executive bodies, State Fiscal Service of Ukraine.

Вступ. Сучасні суспільні процеси докорінно змінюють цільову програму діяльності публічно-політичних інститутів, зумовлюючи сервісну спрямованість їх функціонування. Закономірним наслідком розвитку функцій держави є переорієнтація діяльності органів дер-

жавної фіскальної служби, яка традиційно сприймається як фіскальна, примусова, а тому, враховуючи вищезазначені тенденції розвитку суспільства, своєчасним і необхідним є наукове осмислення можливості надання цими органами адміністративних послуг. Варто вказати, що вказаній проблематиці вже приділялась увага в науковій літературі. Зокрема, варто вказати на праці В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, Є.Ф. Демського, А.Т. Комзюка, І.В. Коліушка, В.П. Тимошука, Ю. Шарова, Д.С. Сухініна, В.М. Циндрі, Є.О. Легези, О.Г. Стрельченко, Г.М. Писаренко, Ю.М. Ільницької, К.В. Ніколаєнко, А.І. Мордвіна, М.М. Тернушака, однак органи Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) як суб'єкти надання адміністративних послуг не були предметом окремого наукового дослідження.

Постановка завдання. У зв'язку із цим метою дослідження є встановлення нормативних підстав для надання органами державної фіскальної служби України (далі – органи ДФС України) адміністративних послуг; визначення структурних елементів системи органів ДФС України, уповноважених на надання адміністративних послуг.

Результати дослідження. Згідно з п. 3 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI суб'єктами надання адміністративних послуг є органи виконавчої влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [1]. Таким чином, органи ДФС України можуть бути визнані суб'єктами надання адміністративної послуги за таких умов: 1) утворення їх як органу виконавчої влади; 2) наявності законодавчо закріплених повноважень на надання певних видів послуг. Необхідність чіткого законодавчого визначення повноважень на надання адміністративних послуг зумовлена якісними характеристиками органу виконавчої влади, які, на думку І.І. Микульця, полягають у можливості органів виконавчої влади вчиняти лише ті дії, які або прямо вказані в законі, або пов'язані з необхідністю його виконання. Законом та іншими нормативно-правовими актами встановлюються обсяг компетенції, основні завдання, форми діяльності виконавчих органів влади; діяльність органів виконавчої влади на підставі й на виконання закону зумовлює її вторинний, похідний характер стосовно діяльності органу законодавчої влади – Верховної Ради України. Адже спочатку в процесі законодавчої діяльності приймається закон, який стає підставою діяльності та предметом реалізації органів виконавчої влади [2, с. 80].

Нормативні підстави надання адміністративних послуг, однак лише податковими органами України, були досліджені І.А. Мордвіним, який констатує розгалуженість і різномірневу систему таких нормативно-правових актів. Варто відзначити спробу дослідника систематизувати напрями правового регулювання надання адміністративних послуг податковими органами, яку вважаємо за можливе застосувати й до законодавчого врегулювання повноважень органів ДФС України щодо надання адміністративних послуг. Перший напрям утворюють нормативно-правові акти, які визначають загальні засади надання адміністративних послуг органами ДФС України; другий напрям утворюють нормативно-правові акти, які визначають підстави та порядок надання окремих (платних і безоплатних) адміністративних послуг [3, с. 60]. Доповнимо вказаний перелік нормативними актами, які визначають організаційні засади діяльності органів ДФС України в частині надання адміністративних послуг, у тому числі можна назвати Наказ ДФС України «Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг» від 13 січня 2015 р. № 7; Наказ Міндоходів України «Про затвердження Концепції та документів для забезпечення ефективної організації роботи з надання адміністративних послуг та сервісів центрами обслуговування платників» від 30 вересня 2013 р. № 519, яким затверджено Концепцію забезпечення ефективної організації роботи з надання адміністративних послуг і сервісів центрами обслуговування платників (далі – ЦОП); Технічний регламент ЦОП; Примірне положення про ЦОП; Методичні рекомендації щодо оцінювання ефективності діяльності ЦОП; Наказ ДФС України «Про затвердження Рекомендацій щодо організації роботи головних управлінь ДФС України із приймання документів та видачі ліцензій на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами» від 24 жовтня 2014 р. № 213 та інші.

Характеризуючи нормативні підстави надання адміністративних послуг органами ДФС України, варто вказати на такий негативний фактор, як чинність нормативних актів, виданих реорганізованими органами виконавчої влади, зокрема Державною податковою адміністрацією України, Державною митною службою України, Міністерством доходів і зборів України. Враховуючи постійне вдосконалення діяльності органів публічної адміністрації, стрімкі зміни в політичному курсі держави, зміни ідеології взаємодії державних органів із громадянами, вважаємо необхідним перегляд застарілих нормативних актів на предмет їх відповідності сучасним вимогам до публічного адміністрування, у тому числі закріпленим у Законі України «Про адміністративні послуги».

Характеристика органів ДФС України як суб'єктів надання адміністративних послуг не можлива без з'ясування особливостей їх правового статусу. У довідковій літературі термін «status» із латинської мови перекладається як «становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі», а отже, у правовій науці він покликаний позначати певне місце суб'єкта правовідносин серед інших [4, с. 58]. Також зустрічається трактування поняття «статус» як положення, позиції, рангу в ієрархії, структурі, системі; сукупності прав та обов'язків, які визначають стан особи, органу, установи. «Тлумачний словник української мови» характеризує поняття «статус» як зведення правил, що визначають завдання, структуру, функції й порядок діяльності якоїсь установи [5, с. 1387]. Правовий статус у свою чергу є засобом нормативного закріплення основних принципів взаємодії особи й держави [6, с. 78]. Таким чином, підтримаємо позицію, відповідно до якої адміністративно-правовий статус доцільно визначати як сукупність адміністративно-правових норм, що визначають положення суб'єкта в його відносинах із державою, органами публічної адміністрації, фізичними та юридичними особами в правовідносинах. Залежно від різновидів суб'єктів правовий статус може містити досить широкий спектр правових характеристик [7, с. 89]. Варто вказати, що колективні суб'єкти адміністративного права мають складний правовий статус, що пов'язано з особливостями їх утворення й функціонування. Зокрема, до адміністративно-правового статусу колективних суб'єктів права належить адміністративна компетенція, тобто встановлене законодавчо коло повноважень такого суб'єкта [8, с. 145].

На думку Д.М. Бахраха, адміністративно-правовий статус колективного суб'єкта складається з трьох блоків: 1) цільового, який визначає норми про цілі, завдання й функції та принципи діяльності; 2) організаційно-структурного, який складається з правових приписів, що регламентують порядок утворення, реорганізацію, ліквідацію органу, його структуру, лінійну й функціональну підпорядкованість; 3) компетенцію як сукупність владних повноважень і підвідомчості [2, с. 85]. Такий підхід підтримано й вітчизняними дослідниками адміністративно-правового статусу податкових і митних органів [10, с. 6; 7, с. 27].

Що стосується цільового блоку статусу органів ДФС України, то необхідно вказати, що складовою частиною податкової реформи, що проводиться в Україні, є реформування й модернізація ДФС України, головними завданнями якої є створення умов для забезпечення добровільного виконання платниками податків вимог податкового законодавства, повного та своєчасного надходження податків до бюджетів усіх рівнів, прозорості діяльності органів державної податкової служби та створення нової інформаційної інфраструктури Державної фіскальної служби України. Керівництвом ДФС України (а також Державної податкової служби України (до 2012 р.), Міністерством доходів і зборів України (до 2014 р.)) неодноразово наголошувалося на необхідності переорієнтації діяльності від фіскального, караючого напряму до сервісного обслуговування платників податків. Відповідні цілі поставлено й у Стратегічному плані розвитку ДФС України на 2015–2018 рр., відповідно до п. п. 5 і 6 якого перспективними галузями розвитку ДФС України є розроблення та впровадження ефективної моделі надання послуг громадянам та бізнесу, розвиток наявних і впровадження інноваційних електронних сервісів для громадян і бізнесу [12]. Також варто наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» центральний орган виконавчої влади утворюється як служба, якщо більшість його функцій складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам [13]. Таким чи-

ном, ДФС України має всі нормативні підстави для розвитку в напрямі сервісної служби. Утім надання адміністративних послуг не визначено як завдання органів ДФС України в Положенні про ДФС України, однак серед функцій контролюючих органів, визначених ст. 19-1 Податкового кодексу України, названо надання адміністративних послуг платникам податків, зборів, платежів (п. 19-1.1.3 ч. 19-1.1 ст. 19-1).

Також варто звернути увагу на наукову позицію Ю.О. Тихомирова, який, розглядаючи органи, що надають публічні послуги, виокремлює такі притаманні їм завдання: 1) забезпечення гарантій і якості отримання публічних послуг відповідно до певних стандартів і показників; 2) створення умов для отримання публічних послуг; 3) створення й підтримання в належному стані інформаційної бази про публічні послуги; 4) постійне поліпшення якості й доступності публічних послуг відповідно до суспільних процесів; 5) удосконалення та спрощення процедур надання публічних послуг; 6) зниження вартості оплатних публічних послуг; 7) мінімізація адміністративних перешкод для отримання публічних послуг; 8) запобігання випадкам порушення прав отримувачів публічних послуг; 9) забезпечення захисту отримувачів публічних послуг [14, с. 96]. Вбачається за доцільне відобразити принаймні деякі з наведених теоретичних положень серед завдань ДФС України в Положенні про неї.

Аналізуючи структурну побудову органів ДФС України, варто навести наукову позицію В.Б. Авер'янова, який дійшов висновку про доцільність розподілу виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів на дві частини: «Перша частина, пов'язана з реалізацією владного впливу державних органів на всіх інших суб'єктів, належить до державного управління, а іншу частину, пов'язану з реалізацією суб'єктивних прав різних суб'єктів, можна визначити як публічно-сервісну діяльність» [15, с. 19]. Вказане зумовлює детальне дослідження саме тих структурних підрозділів і територіальних органів ДФС України, до функцій яких відноситься надання адміністративних послуг. Варто наголосити, що завдання з надання адміністративних послуг розділені залежно від місця територіального органу в ієрархічній побудові органів ДФС України, а також виконуваних функцій.

Так, державні податкові інспекції надають послуги через Центри обслуговування платників, метою створення яких було забезпечення комфортних умов платникам податків; розширення переліку послуг, що надаються платникам податків, з урахуванням їх потреб і побажань; спрощення процедури надання послуг і, відповідно, зменшення часу та вартості виконання платниками податків податкових зобов'язань, у перспективі – отримання послуг без відвідування податкових інспекцій; підвищення рівня добровільної сплати податків з одночасним здійсненням зворотного зв'язку щодо якості обслуговування платників податків; формування позитивної громадської думки щодо діяльності органів податкової служби [16].

Характеризуючи правову основу діяльності ЦОП, навряд чи можна погодитись із М.М. Тернушаком, який вважає, що норми ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги», що регламентують порядок утворення та діяльності Центрів надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), поширюються на ЦОП [17, с. 230], оскільки ч. 1 вказаної статті прямо вказано: «Центр надання адміністративних послуг – це постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ виконавчого органу міської, селищної ради або Київської, Севастопольської міської державної адміністрації, районної, районної в містах Києві, Севастополі державної адміністрації, у якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії із суб'єктами надання адміністративних послуг». Утім за аналогією із ЦНАП варто зауважити, що ЦОП не є суб'єктами надання адміністративних послуг, оскільки виконують своєрідну посередницьку функцію щодо акумулювання документів, необхідних для надання послуг відповідними суб'єктами, здійснюють комунікацію з їх отримувачами (споживачами), спрощують доступ до послуг завдяки роботі за принципом єдиного вікна. Наділення цих центрів повноваженнями самостійного суб'єкта надання адміністративних послуг є недоцільним і таким, що суперечить базовим цілям їх застосування [18, с. 9].

ЦОП надають адміністративні послуги безпосередньо та приймають документацію, а також видають результат адміністративних послуг, надання яких віднесено до компетенції Головних управлінь ДФС України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Окремо ви-

ділено послуги, що надаються безпосередньо ДФС, кількість яких складає 38. Також надання частини адміністративних послуг віднесено до компетенції митниць органів ДФС України.

Необхідно наголосити, що Концепцією забезпечення ефективної організації роботи з надання адміністративних послуг і сервісів ЦОП [19] передбачено поетапне делегування ЦОП процедур надання адміністративних послуг із питань державної митної справи. Нині продовжує діяти Лист Міністерства доходів і зборів України «Щодо делегування ЦОПП окремих етапів з надання адміністративних послуг з питань державної митної справи» від 20 вересня 2013 р. № 18707/7/99, яким затверджено перелік адміністративних послуг із питань державної митної справи, під час надання яких ЦОП делегуються повноваження з приймання заяв про надання таких послуг. Уповноважена посадова особа ЦОП здійснює прийом документів від суб'єктів господарювання для надання адміністративних послуг за затвердженим переліком, при цьому посадова особа приймає до розгляду документи винятково за тими об'єктами, які розташовані в межах території, яку обслуговує ЦОП. За відсутності зауважень документи, подані суб'єктом господарювання для отримання адміністративної послуги, реєструються ЦОПП у встановленому порядку. Не пізніше ніж на наступний день від дати реєстрації документів вони направляються кур'єрською службою (фельд'єгерським зв'язком) до митниці, у зоні діяльності якої розташовані заявлені об'єкти. Документи, надіслані ЦОП для надання суб'єктам господарювання адміністративних послуг, реєструються в митниці в установленому порядку. Розгляд зазначених документів здійснюється посадовими особами митниці у встановлені строки. При цьому початок перебігу таких строків починається з моменту реєстрації цих документів у ЦОП [20].

Сервісна орієнтація діяльності ДФС України зумовила створення низки спеціалізованих органів у її структурі. Насамперед необхідно вказати на Міжрегіональне головне управління ДФС України – Центральний офіс з обслуговування великих платників, а також спеціалізовані ДПП з обслуговування великих платників податків, утворення яких зумовлено специфікою реалізації повноважень ДФС України у взаємовідносинах із великими платниками та необхідністю здійснення їх податкового супроводження [21]. Варто вказати, що лише окремі з адміністративних послуг надаються безпосередньо спеціалізованими ДПП з обслуговування великих платників (наприклад, видача довідки про відсутність заборгованості з платежів до бюджету, що контролюються органами державної фіскальної служби; реєстрація реєстратора розрахункових операцій; реєстрація книг обліку розрахункових операцій; реєстрація розрахункових книжок); щодо інших передбачено загальний порядок надання, що не відповідає презентованій концепції сервісного обслуговування великих платників податків.

Наступним суб'єктом надання адміністративних послуг у структурі органів ДФС України варто назвати Енергетичну митницю (далі – ЕМ), основними завданнями якої є такі: забезпечення реалізації політики у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства; здійснення в межах наданих повноважень контролю за надходженням до бюджетів і державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів за результатами митного контролю й митного оформлення: нафти, природного газу, електроенергії, нафтопродуктів та аміаку, що переміщуються трубопровідним транспортом і лініями електропередачі [22]. Перелік послуг ЕМ ДФС відповідає переліку послуг неспеціалізованих митниць, однак у Концепції забезпечення ефективної організації роботи з надання адміністративних послуг і сервісів центрами обслуговування платників не передбачено поступове передання її функцій із надання адміністративних послуг ЦОП, що зумовлено необхідністю обслуговування особливої категорії платників.

Варто вказати, що в структурі органів ДФС України функціонує спеціалізований підрозділ із надання інформаційних адміністративних послуг – Інформаційно-довідковий департамент (далі – ІДД), до завдань якого віднесено такі: надання консультацій та інформаційно-довідкових послуг відповідно до Податкового кодексу України та Митного кодексу України, законодавства з питань сплати єдиного внеску; інформування суб'єктів господарювання та громадян про зміни й доповнення, внесені до нормативно-правових актів із питань оподаткування державної митної справи, сплати єдиного внеску.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що адміністративно-правовий статус органів ДФС України як суб'єктів надання адміністративних послуг складається з трьох блоків:

1) цільового, який повинен визначати загальну спрямованість діяльності вказаного органу виконавчої влади на сервісне обслуговування платників податків і надання якісних адміністративних послуг;

2) структурно-організаційного, який відображає порядок утворення, ліквідації, реорганізації, підпорядкованості функціональних і територіальних підрозділів органів ДФС України, що надають адміністративні послуги, їх місце в системі органів ДФС України;

3) компетенційного, який включає в себе сукупність владних повноважень стосовно прав та обов'язків, які пов'язані з наданням адміністративних послуг, підвідомчості, правового закріплення об'єктів, предметів і справ, на які поширюються вказані повноваження.

Суб'єктами надання адміністративних послуг у системі органів ДФС України необхідно визначити ДПП, Головні управління ДФС України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, митниці, ДФС України, Міжрегіональне головне управління ДФС – Центральний офіс з обслуговування великих платників, спеціалізовані ДПП з обслуговування великих платників, Інформаційно-довідковий департамент ДФС.

Першочерговими завданнями на шляху формування ДФС України саме як сервісної служби є такі:

1) остаточна передача ЦОП функцій із прийняття документації, а також видачі результату адміністративних послуг, що надаються митницями;

2) наділення спеціалізованих підрозділів з обслуговування великих платників посередницькими функціями в частині прийняття документації та видачу результатів усього переліку адміністративних послуг органів ДФС України, у тому числі тих, що надаються безпосередньо ДФС.

Список використаних джерел:

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32. – Ст. 409.
2. Микульця І.І. Місце та особливості функціонування органів юстиції регіонального рівня у системі суб'єктів адміністративного права / І.І. Микульця // Право і безпека. – 2011. – № 5(42). – С. 78–82.
3. Модвін І.А. Адміністративні послуги податкових органів України : дис. ... кан. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.А. Модвін ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – 183 с.
4. Словничок юридичних термінів : [навчальний посібник] / уклад. В.П. Марчук. – К. : МАУП, 2003. – 128 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
6. Зайчук О. В. Теорія держави і права: академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
7. Мельник О.М. Сутність та особливості адміністративно-правового статусу працівників митної служби / О.М. Мельник // Європейські перспективи. – 2014. – № 3. – С. 88–92.
8. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система : [монографія] / Т.О. Мацелик ; Держ. податк. служба України ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь : Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2013. – 341 с.
9. Бахрах Д.Н. Административное право : [учебник для вузов] / Д.Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1996. – 368 с.
10. Бригінець О.О. Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.О. Бригінець ; Національний університет державної податкової служби України. – Ірпінь, 2011. – 220 с.
11. Комзюк В.Т. Поняття та структура адміністративно-правового статусу митних органів / В.Т. Комзюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – №. 95 – С. 25–28.

12. Стратегічний план розвитку Державної фіскальної служби України на 2015–2018 роки : Наказ Державної фіскальної служби України від 12 лютого 2015 р. № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/63703.html>
13. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.
14. Публичные услуги и право: [науч.-практ. пособие] / под ред. Ю.А. Тихомирова. – М. : Норма, 2007. – 416 с.
15. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
16. Рекомендації зі створення та функціонування Центру обслуговування платників податків : Наказ ДПС України від 10 лютого 2012 р. № 109 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/page5>.
17. Тернушак М.М. Питання доцільності створення центрів обслуговування платників податків у податкових інспекціях / М.М. Тернушак // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2013. – № 1(9). – С. 229–234.
18. Фуглевич К.А. Адміністративні послуги: поняття, види, процедури регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / К.А. Фуглевич ; Національний університет «Одеська юридична академія». – О., 2015. – 25 с.
19. Про затвердження Концепції та документів для забезпечення ефективної організації роботи з надання адміністративних послуг та сервісів центрами обслуговування платників : Наказ Міністерства доходів і зборів України від 30 вересня 2013 р. № 519 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/page6>.
20. Щодо делегування ЦОПП окремих етапів з надання адміністративних послуг з питань державної митної справи : Лист Міністерства доходів і зборів від 20 вересня 2013 р. № 18707/7/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/listi/>.
21. Положення про Міжрегіональне головне управління ДФС – Центральний офіс з обслуговування великих платників : Наказ Державної фіскальної служби України від 1 вересня 2014 р. № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/page5>.
22. Положення про енергетичну митницю Державної фіскальної служби України : Наказ Державної фіскальної служби України від 1 вересня 2014 р. № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://officevp.sfs.gov.ua/data/material/000/125/105074/Nakaz_96D.PDF.

ПЕЧУЛЯК В. П.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного
та європейського права
(ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»)

УДК 349.412:630(477)

ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено визначенню основних ознак поняття «державне регулювання відносин у сфері лісового господарства», його відмінностей від понять «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання». Проаналізовано роль держави в розвитку лісогосподарських відносин.

Ключові слова: державне регулювання, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, управління природокористуванням, лісове господарство.

Статья посвящена определению основных признаков понятия государственного регулирования отношений в сфере лесного хозяйства, его отличий от категорий «правовое регулирование» и «административно-правовое регулирование». Проанализирована роль государства в развитии лесохозяйственных отношений.

Ключевые слова: государственное регулирование, правовое регулирование, административно-правовое регулирование, управление природопользованием, лесное хозяйство.

The article covers the definition of the main characteristics of the notion “relationships state regulation in the sphere of forestry”, its distinctions from the notions “legal regulation” and “administrative legal regulation”. The article provides the analysis regarding the role of the state in the development of forestry relationships.

Key words: state regulation, legal regulation, administrative legal regulation, natural management, forestry.

Вступ. Одним з елементів співіснування людини та природи, що формалізується державою, а також рушійною силою розвитку суспільства є відносини власності. Основу останніх становить свобода перерозподілу майнових благ і прав на них між різноманітними суб'єктами, що в контексті лісових відносин проявляється в наявності таких прав щодо лісу та його продуктів, які, з одного боку, утримуються державою-власником з огляду на суспільне значення лісу, а з іншого – дозволяють вільну передачу їх від однієї особи до іншої з метою здійснення підприємницької діяльності. Основним механізмом, який, на наше переконання, може збалансовувати інтереси держави й приватних власників у сфері використання лісових ресурсів, є механізм державного регулювання відносин із використання лісових ресурсів та відносин, що складаються у сфері лісового господарства.

У сучасній вітчизняній науковій літературі практично відсутні дослідження, присвячені питанням державного регулювання відносин у сфері лісового господарства, хоча по-

няття «державне регулювання» як таке перебуває в активному науковому обігу. Не досліджуються вітчизняними вченими й елементи механізму державного регулювання відносин у сфері лісового господарства.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення ознак державного регулювання відносин у сфері лісового господарства та визначення відповідного поняття.

Результати дослідження. За даними, наведеними в дисертації О.А. Крайнева, станом на 2005 р. у державній власності перебувало 84% лісів світу [8, с. 4]. Це не лише підтверджує важливе значення лісової сфери в системі державних цінностей, а й свідчить про те, що питання управління лісовими ресурсами мають посідати далеко не останнє місце в державній політиці. При цьому держава вирішує складне завдання багатоцільового управління лісами для забезпечення виконання ними біосферних екологічних функцій, ринкових економічних функцій, соціальних і духовних функцій на глобальному, національному, регіональному й локальному рівнях.

Поняття «державне регулювання» аналізувалось і розроблялось ще в радянські часи, тому успадкованою вітчизняною доктриною права визнається позиція, що державне регулювання – це частина управління, яка визначається як здійснюваний усією системою юридичних засобів вплив держави на суспільні відносини з метою їх упорядкування. При цьому вплив на суспільні відносини має суто юридичний характер, оскільки здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [1, с. 77].

В.К. Колпаков зазначає, що саме відносини, які виникають лише в результаті державно-управлінської (владної) діяльності та в яких обов'язково бере участь виконавчо-розпорядчий орган держави, становлять предмет адміністративного права [7, с. 342]. Багато вітчизняних адміністративістів, наприклад О.М. Буханевич, Ю.Я. Касараба, О.О. Кузьменко, Ю.В. Корнєєв, М.В. Удод та інші, також наголошують на тому, що адміністративні відносини пов'язуються саме з діяльністю органів виконавчої влади.

Однак з огляду на те, що в умовах демократії, яка забезпечує захист основних прав людини, у тому числі приватної власності, велике значення мають інститути громадянського суспільства, поряд із суто державним управлінням діють механізми регулювання з боку недержавних, у тому числі громадських, організацій (різних асоціацій, товариств споживачів та інституціональних установ).

Саме тому все більшого поширення в науковому обігу набувають такі терміни, як «правове регулювання» або «адміністративно-правове регулювання», які хоч і дозволяють вийти за межі ознак, зміст яких пов'язується винятково з діяльністю держави, однак фактично не відбивають історико-правового наповнення терміна «державне регулювання».

Так, О.Ф. Скакун визначає особливі ознаки правового регулювання, а саме: є різновидом соціального регулювання; дозволяє відносинам між суб'єктами набувати певної правової форми, яка має державно-владний характер; має конкретний і цілеспрямований характер; здійснюється за допомогою правових засобів, що забезпечують його ефективність; гарантує доведення норм права до їх виконання [11, с. 307–308].

М.Ю. Яковчук визначає адміністративно-правове регулювання як особливу форму управлінської діяльності, здійснюваної уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та саморегулюючими інституціями, владні повноваження яких спрямовуються на реалізацію певних суспільних відносин, заснованих на обов'язковій чи добровільній основі [16, с. 9].

Як бачимо, ці поняття різняться між собою за змістом та не відходять за ознаками від поняття «державне регулювання». Водночас у сучасній науковій літературі України перекосом значення поняття «державне регулювання» приділяється мало уваги, а терміни «державне регулювання», «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання» більшість дослідників вживають переважно як синонімічні. На наше переконання, таке ставлення вчених до використання зазначеної термінології є невинуватим, оскільки кожен із цих термінів має особливе змістовне наповнення.

Окреслена ситуація у вітчизняній науці, на нашу думку, не сприяє не лише належному здійсненню як суто регуляторних, так і суто управлінських функцій, а й не дозволяє на

високому державному рівні усвідомити роль і значення лісів у державі, а отже, і значення (більше того, відмінності) механізму регулювання й механізму управління відносинами у сфері лісового господарства.

Історично участь держави в регулюванні суспільних відносин було осмислено в ході буржуазних революцій XVIII – XIX ст. у Західній Європі та США. До цього часу держава ідентифікувалась переважно з монархом та його волею як законотворця, а республіканський досвід Стародавнього Риму в період IV – I ст. до н. е. в умовах розвитку середньовічного монархізму не мав великого значення.

Поява інституту приватної власності та її державно-правовий захист як результат буржуазних революцій обумовили стрімкий розвиток ринкових відносин у країнах Західної Європи й США та обґрунтування саморегуляції ринку. На тлі такого економічного розвитку сформувалась класична економічна теорія, що базувалась на саморегуляційних ринкових засадах.

Однак уже на початку XX ст., у період світової економічної кризи 1920–1930-х рр., відомий американський економіст Дж.М. Кейнс обґрунтував об'єктивну необхідність і практичне значення державного втручання в регулювання економіки [5, с. 44], що заклало початок розвитку кейнсіанської теорії участі держави в регулюванні економіки.

З позиції кейнсіанців, яка фактично сприйнята всіма провідними державами світу, економіка потребує цілеспрямованого втручання зовнішніх, тобто державних регуляторів. Варто, однак, наголосити, що гіперболізація цієї теорії має негативні історичні наслідки, які на початку 1990-х рр. переважно було ліквідовано через відмову від соціалістичних засад економічного розвитку в країнах Східної Європи. Цей історичний досвід хоч і негативно вплинув на термін «державне регулювання», однак жодним чином не знівелював його об'єктивне значення. Крім того, сам перехідний період у регіоні колишнього соціалістичного табору свідчить про протиріччя між попередніми вузько спеціалізованими параметрами ефективності діяльності держави та більш широким спектром потреб суспільства, які можна задовольняти за допомогою прогресивних систем управління. У результаті структурних реформ, ініційованих державою з новим режимом правління, певні її функції було передано різноманітним організаціям, багато з яких мали суперечливі чи конкуруючі повноваження.

Відтак державне регулювання в сучасному розумінні здійснюється через проведення регуляторної політики у сфері економіки, у результаті чого формується певна система регуляторних органів – державних органів, а також органів місцевого самоврядування й недержавних організацій, які діють на основі санкціонованих державою правил, тобто тих, що здійснюють керівництво й управління окремими сферами народного господарства, зокрема однією зі сфер природних ресурсів – лісовим господарством.

Таким чином, державне регулювання у сфері лісового господарства тісно пов'язується з управлінням у цілому, проте не обмежується його суто адміністративними параметрами, а має на меті ефективний вплив на економічні відносини.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки управління у сфері охорони природних ресурсів визначається як свідомий вплив людини на різноманітні господарські й природні об'єкти та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, а також на людей, пов'язаних із ними, який здійснюється для отримання бажаних результатів [3, с. 154]. На думку В.Я. Шевчука, Ю.М. Саталкіна, Г.О. Білявського, В.М. Навроцького та В.В. Гетьмана, саме таке визначення відображає існуючий стан відносин у системі «природа – суспільство» та їх антропогенний характер.

Більш конкретизовано до визначення понять «управління охороною довкілля» та «управління раціональним природокористуванням» підійшли М.М. Мусієнко, В.В. Сербряков, О.В. Брайон. Так, під управлінням охороною довкілля ними розуміється забезпечення «виконання норм і вимог, що обмежують шкідливий вплив процесів виробництва, у тому числі його продукції, на навколишнє середовище; раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення й відтворення» [9, с. 432]. У свою чергу під управлінням раціональним природокористуванням ці автори розуміють «заходи, здійснення яких спрямовується на зміну природних явищ і процесів у бажаному для людини напрямі» [9, с. 432].

Розглядаючи поняття «управління використанням природних ресурсів», Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов визначають його як «систему заходів, спрямованих на підтримку якості й необхідних обсягів ресурсів природи, що використовуються та споживаються» [14, с. 99].

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» управління охороною навколишнього природного середовища полягає в здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності [10].

А.Б. Броніна та О.І. Крассов під управлінням природними ресурсами розуміють виконавчо-розпорядчу діяльність державних органів, до основних принципів якої належать, зокрема, такі:

- визнання загальнодержавного екологічного, економічного й соціального значення природних ресурсів;
- чіткий розподіл функцій розпорядження та функцій їх господарського використання;
- безперервне, невиснажливе й раціональне використання природних ресурсів на основі створення постійно діючих комплексних підприємств;
- ефективне поєднання галузевих і територіальних форм управління в забезпеченні дбайливого використання природних багатств;
- провідна роль економічних методів і форм в управлінні, широке застосування оренди та платності;
- диференційований підхід до організації управління різноманітними природними об'єктами [2, с. 44–45].

Аналіз цих положень дозволяє говорити про розуміння управління навколишнім середовищем у вузькому й широкому аспектах, що характеризується певними рисами. По-перше, управління – це діяльність державних органів виконавчо-розпорядчого характеру. По-друге, управління – це не просто підзаконна діяльність, спрямована на практичне виконання законів; у широкому розумінні це нормотворча діяльність у цілому. По-третє, це діяльність із регулювання специфічних відносин, тобто відносин у сфері охорони, захисту, раціонального використання й розширеного відтворення. По-четверте, це діяльність спеціально уповноважених органів.

У вітчизняній юридичній літературі новітнього часу державне управління традиційно розглядається як окремий вид діяльності, спрямований на реалізацію єдиної державної влади. Державне управління – це насамперед виконавча діяльність, основне завдання якої – виконання, приведення в життя законів і підзаконних нормативних актів. Однією із суттєвих рис державного управління є його підзаконний, вторинний характер щодо законодавчої діяльності.

На нашу думку, таке розуміння державного управління можна розширити та розглядати його не лише як виконавчо-розпорядчу, а й як нормотворчу та правозастосовну діяльність. Це зумовлюється тим, що державно-управлінська діяльність пов'язується з реалізацією інтересів індивідів, соціальних груп або спільностей, оскільки держава як соціальне утворення реалізує в демократичних чи авторитарних формах притаманні їй функції щодо впорядкування суспільних відносин в інтересах названих суб'єктів. При цьому останні перебувають у стані соціальної взаємодії; оскільки інтереси індивідів, соціальних груп і спільностей є різноманітними, можна стверджувати, що ця взаємодія носить суперечливий характер. У такому разі саме управління забезпечує вирішення цих суперечностей, урегульовуючи їх стан у системі соціальних відносин, попереджаючи виникнення різноманітних конфліктних ситуацій [12, с. 25]. Держава із цією метою здійснює законотворчу й нормотворчу, а також правозастосовну та правозахисну діяльність.

На наше переконання, саме в такому розширеному розумінні поняття державного управління в науковій літературі іноді вживаються терміни «державне регулювання» та «правове регулювання».

Повертаючись до визначення відмінностей між поняттями «правове регулювання», «адміністративно-правове регулювання» та «державне регулювання», зазначимо, що для поняття

«правове регулювання» пріоритетними й визначальними є ознаки наявності правової форми, цілеспрямованого впливу на суспільні відносини через формулювання норм права, здійснення за допомогою правових засобів і наявності гарантій їх належної реалізації у вигляді примусу. Для поняття «адміністративно-правове регулювання» пріоритетними й визначальними є ознаки суб'єктного складу такого регулювання (органи державної влади, органи місцевого самоврядування та саморегулюючі інституції) за наявності в цих суб'єктів відповідної компетенції й повноважень на здійснення регулювання в певних правових формах. Також для поняття «державне регулювання» пріоритетними й визначальними є такі ознаки:

- суворой легітимації суб'єкта регулювання, який з абстракції «держава» в реальності трансформується в конкретні органи й осіб, що наділяються встановленою законодавчим органом компетенцією та повноваженнями впливати на певні суспільні відносини;

- законодавчо встановлених меж регуляторного впливу на економічні відносини, які зумовлюються особливостями об'єкта, що управляється, і визначаються мірою самостійності й централізму, співробітництва та партнерства у відносинах суб'єктів управління, сукупністю параметрів соціального об'єкта, що піддаються змінам шляхом управлінського впливу [12, с. 49];

- закріплення в правових нормах міри належної та можливої поведінки як суб'єктів, так і об'єктів державного регулювання;

- правової цілеспрямованості, тобто спрямованості на гарантовані Основним Законом України охорону й захист законних інтересів суб'єктів права;

- здійснення за допомогою правових засобів, які забезпечують ефективність державного регулювання;

- можливості застосування примусу в разі невиконання вимог суб'єктів регулювання.

Характеризуючи поняття державного регулювання на сучасному етапі, варто наголосити також, що через законодавчо встановлені нормативи (правову складову) спеціально уповноважені органи (адміністративна складова) чинять вплив на поведінку учасників ринкових відносин (економічну складову). При цьому така поведінка підлягає перманентному корегуванню з метою уникнення кризових ситуацій на ринку. Убезпечення ринку здійснюється такими шляхами:

- розробки й запровадження виробничих програм;

- встановлення стандартів якості продуктів та послуг;

- встановлення законодавчих пільг для суб'єктів господарювання (зокрема, щодо інвестиційної діяльності);

- встановлення обмежень у діяльності суб'єктів господарювання;

- проведення заходів із ціноутворення.

Обмеження встановлюються у випадках, коли в певній галузі діяльності виключається конкуренція (у разі природної монополії; наприклад, у сфері енергетики) або вона підлягає обмеженню з огляду на господарське чи суспільне значення певного виду діяльності (обмежений попит, особливий захист споживачів; наприклад, у банківській діяльності).

У світовій ринковій економіці традиційними галузями, що підлягають державному регулюванню, є енергетика, транспорт, телекомунікації, фінансова діяльність та сільське господарство [17, с. 4].

Формами ж державного регулювання, які можуть застосовуватись на ринку, є регулювання механізмів доступу на ринок, регулювання цін (встановлення тарифів або максимальної ціни), регулювання через вплив на правовий статус.

Отже, поняття «державне регулювання» є більш загальним, ніж поняття «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання», оскільки його ознаки охоплюють риси названих понять і відбивають сутність впливу держави як на правове регулювання, так і на адміністрування будь-яких суспільних відносин. На наше переконання, поняттям державного регулювання охоплюються поняття правового й адміністративно-правового регулювання, оскільки останні визначають два окремі його аспекти: характеристику системи правових норм-регуляторів та суб'єктів, які здійснюють управління в межах певних відносин.

З огляду на вказані ключові ознаки поняття «державне регулювання» є можливість визначити такі ознаки поняття «державне регулювання відносин у сфері лісового господарства»:

- 1) нормативні вимоги, що висуваються до лісогосподарської діяльності та суб'єктів, які її здійснюють;
- 2) механізм регулювання відносин у сфері лісового господарства;
- 3) суб'єкти відносин у сфері лісового господарства, а також принципи їх організації, форми й методи їх діяльності;
- 4) систему контролю та нагляду за відносинами у сфері лісового господарства;
- 5) адміністративну відповідальність за порушення вимог, що діють у сфері лісового господарства.

З огляду на те, що наведені ознаки в певній сукупності притаманні таким поняттям, як правове та адміністративно-правове регулювання відносин у сфері лісового господарства, «державне регулювання відносин у сфері лісового господарства» набуває ознак комплексного системного поняття. Фактично воно охоплює систему правових норм, які регламентують мету й порядок діяльності у сфері лісового господарства, механізм регулювання відносин у сфері лісового господарства, систему суб'єктів такої діяльності, принципи їх організації, форми й методи їх діяльності, а також систему контролю та нагляду за діяльністю у сфері лісового господарства, заходи адміністративної відповідальності за порушення вимог, що висуваються до цієї діяльності.

Висновки. Таким чином, державним регулюванням відносин у сфері лісового господарства є діяльність державних та інших спеціально уповноважених органів з організації екологічно обґрунтованих охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів на економічно вигідних засадах, а також забезпечення конституційних прав громадян щодо цього виду природних ресурсів.

Державне регулювання відносин у сфері лісового господарства в Україні на сучасному етапі має певні особливості. Як вказують експерти Світового банку, у процесі переходу до ринкових реформ і в ході демократизації країни Центральної та Східної Європи, зокрема й Україна, позбавились своїх експлуатаційних лісів, що відбулося здебільшого в результаті реституції, а в деяких випадках – у зв'язку з рішенням про створення мереж охоронюваних територій, тобто про відмежування користування з вилученням ресурсу [8, с. 49].

Нині на державу та її органи у сфері реалізації відносин у лісовому господарстві покладаються такі обов'язки:

- здійснювати заходи з поступового зменшення негативного впливу на природні лісові ресурси;
- забезпечувати екологічно обґрунтоване розміщення й подальший розвиток виробничих сил у сфері лісового господарства;
- реалізувати систему відстеження за показниками сфери лісового господарства з метою виявлення факторів негативного впливу;
- створювати умови для раціонального природокористування в державі з метою забезпечення екологічної стабільності тощо.

Для реалізації цих обов'язків вимагається якісно новий рівень управління, екологізації економіки, перехід на новий рівень матеріальної культури, сумісної та збалансованої з природно-ресурсним потенціалом. Необхідно передбачити комплексні заходи з охорони й захисту лісових та інших видів (земельних, водних, сировинних тощо) ресурсів, збереження біологічного різноманіття, розвитку екологічно безпечних біотехнологій, відповідності національного природоохоронного законодавства міжнародним правовим актам.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1982. – 306 с.
2. Бронина Л.Б. Работникам леса: правовые вопросы / Л.Б. Бронина, О.И. Крассов. – М. : Юридическая литература, 1990. – 384 с.

3. Екологічне управління : [підручник] / В.Я. Шевчук, Ю.М. Сагалкін, Г.О. Білявський та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
4. Институциональные преобразования в управлении лесами. Опыт стран с переходной экономикой: проблемы и решения : матер. семинара (г. Москва, 25 февраля 2003 г.). – М. : Алекс, 2003. – 178 с.
5. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М., 2002. – 352 с.
6. Ковач О.В. Державне регулювання як основна функція управління / О.В. Ковач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuuv/Ekon/2009_27/statti/1_5hur.
7. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – 2-ге вид., доп. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 752 с.
8. Крайнев А.А. Управление лесными ресурсами России как объектом государственной собственности : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / А.А. Крайнев ; Высшая школа приватизации и предпринимательства. – М., 2007. – 148 с.
9. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи : [словник-довідник] / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. – К. : Знання, 2002. – 550 с.
10. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.
11. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
12. Социальное управление : [словарь-справочник] / под ред. В.И. Добренькова, И.М. Слепенкова. – М. : МГУ, 1994. – 208 с.
13. Стеченко М.Д. Державне регулювання економіки : [навч. посібник] / М.Д. Стеченко. – К. : Знання, 2007. – 271 с.
14. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна : [навч. посібник] / [Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов та ін.] ; за ред. М.І. Дробнохода. – К. : МАУП, 2002. – 104 с.
15. Чистов С.М. Державне регулювання економіки : [навч.-метод. посібник] / С.М. Чистов. – К. : КНЕУ, 2004. – 208 с.
16. Яковчук М.Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.Ю. Яковчук. – Ірпінь, 2009. – 20 с.
17. Strom P.-C. Umweltrecht: Einfuehrung / P.-C. Strom. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2010. – 313 S.

СТЕПАНЕНКО К. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.924

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПРАВОВІДНОСИНИ
У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано сучасний стан нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні. Визначено систему нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні, підкреслено позитивні та проблемні положення Закону України «Про адміністративні послуги». Надано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів у сфері надання адміністративних послуг в Україні.

Ключові слова: адміністративні послуги, нормативно-правові акти, правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні, децентралізація влади.

В статье проанализировано современное состояние нормативно-правовых актов, регулирующих правоотношения в сфере предоставления административных услуг в Украине. Определена система нормативно-правовых актов, регулирующих правоотношения в сфере предоставления административных услуг в Украине, подчеркнуты положительные и проблемные положения Закона Украины «Об административных услугах». Даны предложения по совершенствованию нормативно-правовых актов в сфере предоставления административных услуг в Украине.

Ключевые слова: административные услуги, нормативно-правовые акты, правоотношения в сфере предоставления административных услуг в Украине, децентрализация власти.

The article examines the current state of normative legal acts, regulating legal relations in the sphere of providing administrative services in Ukraine. Determine the system of normative legal acts, regulating legal relations in the sphere of providing administrative services in Ukraine, highlighting the positive and problematic provisions of the law of Ukraine "On administrative services". Receive suggestions on improving the normative-legal acts in the sphere of providing administrative services in Ukraine.

Key words: administrative services, normative-legal acts, legal relations in the sphere of providing administrative services in Ukraine, decentralization of power.

Вступ. Реформа децентралізації влади, що триває в Україні, передбачає передачу повноважень і ресурсів нижчим рівням публічного управління. У цьому контексті створення зручних і доступних умов для отримання громадянами адміністративних послуг у регіонах України є одним із головних завдань, які мають вирішувати органи влади на місцях. Адже саме за якістю цих послуг формується громадська думка щодо здатності місцевої влади бути ефективним регулятором сучасних соціальних відносин. Реалізація цього завдання є особли-

во актуальною для України на сучасному етапі її розвитку, оскільки в ній система надання адміністративних послуг залишається недостатньо прозорою, раціональною й ефективною.

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) розпочали свою роботу 1 січня 2014 р. Створення таких центрів мало на меті полегшення процесу отримання адміністративної послуги громадянами, зокрема через звернення лише до однієї установи. Перевагою є те, що громадянин звертається за отриманням будь-якої адміністративної послуги до адміністратора, який працює в ЦНАП, і результат адміністративної послуги також отримує в адміністратора ЦНАП або поштою. Таким чином, зменшуються корупційні ризики за рахунок усунення особистого контакту заявника з представником органу влади, відповідального за надання послуги. Безумовно, така корисна для сучасної України реформа потребує якісного правового регулювання за допомогою відповідної сукупності нормативно-правових актів, які підлягають уніфікації та вдосконаленню.

Проблемні питання з організації надання адміністративних послуг в Україні, зокрема й щодо розвитку законодавства в цій сфері, розглядали В. Авер'янов, К. Афанасьєв, Б. Борисов, О. Вінніков, В. Гаращук, Н. Гнидюк, І. Голосніченко, Я. Гонцяж, В. Долечек, В. Євдокименко, І. Ібрагімова, Р. Калюжний, А. Каляєв, В. Кампо, А. Кірмач, В. Кудря, Т. Коломоєць, І. Коліушко, Р. Куйбіда, І. Лазарєв, А. Ластовецький, М. Лесечко, А. Ліпінцев, Н. Нижник, О. Пастух, В. Петренко, Г. Писаренко, О. Поляк, В. Тимошук, О. Харитонova, В. Ципук, А. Чемерис, Х. Ярмачі та інші вчені. Однак питання вдосконалення нормативно-правових актів, що діють у сфері надання адміністративних послуг, потребує окремої уваги, особливо в контексті реформи децентралізації, що впроваджується в Україні. Зазначені обставини обумовили вибір теми статті та свідчать про її актуальність як для теоретичного аналізу правових передумов розширення й покращення якості надання адміністративних послуг, так і для визначення нових підходів щодо розвитку та вдосконалення цього напрямку діяльності місцевих органів влади.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: а) проаналізувати стан законодавства, що регулює правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні; б) визначити переваги й недоліки нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні на місцях; в) надати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів у сфері надання адміністративних послуг в Україні.

Результати дослідження. Більшість вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні, було прийнято нещодавно на хвилі впровадження адміністративної реформи та перетворення пострадянської держави на сучасну країну з мобільним державним апаратом, який надає громадянам сервісні послуги. Проте сьогодні можна говорити про створення певної підсистеми, яка містить саме джерела національного права для регулювання цієї важливої сфери публічного адміністрування. При цьому норми, що регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні, повинні відповідати принципу визначеності. Право здатне встановлювати певні орієнтири лише за тих умов, коли воно саме є чітким і зрозумілим. Із цього постає вимога семантичної однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати права й обов'язки, пов'язані з юридичною відповідальністю, чітко вказувати на правові наслідки певного діяння (ідеал «виваженості» права) [1, с. 16–17].

Головним об'єктом правовідносин, що виникають у сфері надання адміністративних послуг в Україні, є безпосередньо порядок надання відповідних державних послуг громадянам та юридичним особам, спрямований, з одного боку, на спрощення механізму об'єктивних взаємовідносин людини з державою, а з іншого – на укріплення принципу правової держави, який у сучасному цивілізованому світі є визначальним.

У більшості європейських країн центри з надання послуг функціонують із початку 1990-х рр. та є головним показником ефективності адміністрації. Ідея створення офісів для

громадян, або універсамів послуг, виникла під час запровадження «нової моделі управління», коли органи влади було перетворено на заклади з надання послуг. З метою отримання громадянином без ускладнень, швидко та за можливості в межах одного візиту адміністративної послуги в багатьох європейських країнах було розроблено модель єдиного офісу для громадян («one-stop-shop»). Характерно, що ініціативу втілення в життя такої інновації передавали здебільшого на місця, вона була органічним додатком децентралізованої моделі організації влади. Так, на початку запровадження мережі центрів із надання адміністративних послуг у Федеративній Республіці Німеччина офіси для громадян у Федеративній Республіці Німеччина набагато повільніше утворювались у великих містах, ніж у малих. Проте, наприклад, у Берліні нині вже 46 таких офісів. Ініціативи зі створення таких офісів у Федеративній Республіці Німеччина було віднесено на розсуд муніципалітетів, оскільки ні спеціального законодавства, ні урядових (федеральних чи земельних) програм із цієї тематики не було. Отже, більшість міст запроваджували такі установи на власний розсуд, тому практика має багато особливостей [2, с. 243].

Серед останніх прикладів вдалого реформування державних інститутів, зокрема й у напрямі створення регіональних сервісних центрів, можна згадати створення в Грузії так званих Будинків Юстиції. Будинок Юстиції – це державна установа, особливість якої полягає в концентрації низки державних послуг в одній будівлі. У цьому сервісному центрі об'єднуються такі організації, як Палата нотаріусів Грузії, Національне агентство публічного реєстру, Агентство цивільного реєстру, Національний архів та Національне бюро з виконання судових рішень. Метою Будинку Юстиції є видача документації та здійснення обслуговування, що перебуває у винятковому віданні держави (Будинок Юстиції об'єднує більше 300 сервісів).

3 червня 2015 р. в Києві на семінарі-тренінгу «Роль громадськості у покращенні якості надання адміністративних послуг» було визначено основні напрями реформування системи надання адміністративних послуг: дерегуляцію, децентралізацію, створення ЦНАП, упорядкування оплати за адміністративні послуги та створення бази для надання послуг електронним способом [3]. Впровадження цих напрямів має кореспондуватись із традиційними для зарубіжних країн *формами* надання державно-сервісних послуг: створенням на базі місцевих органів влади (органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування) відповідних веб-ресурсів із надання адміністративних послуг та відкриттям відповідних установ (супермаркетів адмінпослуг) в адміністративно-територіальних одиницях. Безумовно, окреслені напрями реформування системи надання адміністративних послуг обумовлюють необхідність проведення ревізії нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері надання адміністративних послуг в Україні, а також змушують акумулювати зусилля для подолання певних колізій, що уповільнюють правозастосування, та визначення перспектив удосконалення актів, які діють у цій сфері.

Варто визнати, що протягом останнього часу в Україні було здійснено низку заходів нормативно-правового характеру з метою реформування системи адміністративних послуг. Зокрема, було прийнято Закон України «Про адміністративні послуги», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 3 січня 2013 р. № 13, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг» від 30 січня 2013 р. № 57, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг» від 20 лютого 2013 р. № 118, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» від 30 січня 2013 р. № 44, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реформування системи надання адміністративних послуг» від 26 жовтня 2011 р. № 1076-р та інші акти. Можна стверджувати, що існує достатня нормативно-правова база, здатна створити правове поле для забезпечення цього напрямку державної політики, зокрема й на регіональному рівні.

Безумовно, головним законодавчим актом, який регулює правовідносини у сфері надання адміністративних послуг, є Закон України «Про адміністративні послуги», який було

ухвалено 6 вересня 2012 р. Він містить чимало *позитивних новацій*, насамперед впровадження ідеї служіння держави громадянам, забезпечення реалізації прав громадян і суб'єктів господарювання через надання адміністративних послуг. Згаданий закон вимагає від органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій утворення ЦНАП, які повинні створити більш зручні й доступні умови спілкування громадян із владою. Сьогодні розпочато розбудову мережі ЦНАП, які працюють за принципом «єдиного вікна». У 2013 р. кількість ЦНАП зросла втричі [4].

Законом України «Про адміністративні послуги» заборонено вимагання від особи документів та інформації, якою вже володіють суб'єкти надання адміністративних послуг або яку вони можуть отримати самостійно (звичайно, за згодою особи). Згаданий закон передбачає впорядкування внутрішніх процедур надання адміністративних послуг (через запровадження технологічних карток послуг) і надання зручної інформації для споживачів послуг (через встановлення обов'язку широкого інформування та запровадження інформаційних карток адміністративних послуг). Закон України «Про адміністративні послуги» вводить поняття адміністративного збору як єдиної плати за адміністративну послугу (замість державного мита, реєстраційних зборів тощо).

Крім цього, Закон України «Про адміністративні послуги» зобов'язує Кабінет Міністрів України затвердити перелік адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через ЦНАП. Це може бути першим реальним кроком до децентралізації виконання функцій із надання адміністративних послуг, передачі їх на рівень органів місцевого самоврядування, у тому числі шляхом делегування (зокрема, ідеться про функції з реєстрації місця проживання й видачі паспортів громадянам, реєстрації транспортних засобів тощо).

У Законі України «Про адміністративні послуги» є також деякі *дискусійні та проблемні положення*. Так, відразу бачимо неузгодженість Закону України «Про адміністративні послуги» та Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Відповідно до чинного законодавства ще до створення ЦНАП в Україні почали працювати єдині дозвільні центри (далі – ЄДЦ), у яких суб'єкти господарювання (юридичні та фізичні особи-підприємці) отримували дозвільні, реєстраційні документи, подавали декларації тощо. Певним чином ЄДЦ стали прообразом ЦНАП, проте обслуговували винятково суб'єктів господарювання. Позитивну практику було враховано, і після набрання чинності Законом України «Про адміністративні послуги» ЄДЦ мали стати невід'ємним елементом ЦНАП, проте виникла низка практичних проблем. Наприклад, існувало обмеження у виконанні державними адміністраторами дозвільного центру функцій адміністраторів ЦНАП.

Не зовсім реалістичною є норма про визначення законом переліку адміністративних послуг. Адже останній може включати сотні позицій, тому забезпечити повноту такого регулювання, його актуальність і стабільність буде вкрай складно. Замість критерію «собівартість (фактичних витрат) надання послуги» як максимального розміру плати за адміністративну послугу (адміністративного збору) у Законі України «Про адміністративні послуги» закладено незрозумілий критерій «соціальне та економічне значення». При цьому не визначено чітку верхню межу для встановлення плати за адміністративні послуги. Особливо насторожують перехідні положення Закону України «Про адміністративні послуги», якими передбачено завдання включити до Податкового кодексу України положення щодо державного мита. Це створює загрозу, що за адміністративну послугу, крім адміністративного збору, буде стягуватися також державне мито, можливо, й інші види плати. Дискусійним є підхід, за яким робота ЦНАП має здійснюватись лише через «адміністраторів». Якщо для великих міст і районів це правило є повністю виправданим, то для менших міст і районів формування складу адміністраторів може становити серйозну проблему.

Однією з визначальних перешкод на шляху до створення ефективного універсального механізму надання адміністративних послуг є відсутність нормативно-правових актів, які повинні врегулювати певні сегменти цього процесу. І якщо низку актів, які стосуються роботи ЦНАП та які має ухвалити Кабінет Міністрів України, не буде прийнято вчасно, це призведе до проблем зі своєчасним створенням ЦНАП і подальшим їх функціонуванням.

Власне, такі проблеми вже мають місце через затягування з ухваленням Кабінетом Міністрів України Переліку адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через ЦНАП. Чимало ЦНАП не мають затверджених регламентів, переліку послуг чи інформаційних і технологічних карток, хоча вони мають бути затверджені відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» [5].

Важливо наголосити, що без ухвалення Адміністративно-процедурного кодексу України та Закону України «Про адміністративний збір» правове регулювання адміністративних послуг зберігає багато прогалин, насамперед щодо процедури надання таких послуг та визначення їх платності/безоплатності, конкретних розмірів плати тощо.

Для впровадження Закону України «Про адміністративні послуги» необхідні значні зусилля влади на всіх рівнях, а також фінансові ресурси (насамперед для створення ЦНАП, Єдиного державного порталу адміністративних послуг). Проте фінансування цих потреб здійснюється в дуже обмеженому обсязі, що зумовлює ризик неналежного виконання вимог Закону України «Про адміністративні послуги». Однак варто констатувати, що цей закон уже набув чинності, у багатьох містах відбуваються активні процеси реформування сфери адміністративних послуг, насамперед через утворення центрів надання адміністративних послуг.

Висновки. Реформа адміністративного права, узгодження публічних взаємовідносин із європейськими стандартами зумовлюють пошук ефективних механізмів виконання нашою державою головного обов'язку – забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Впровадження в сучасній Україні ідеї децентралізації влади передбачає передачу значної частини повноважень на місця, створення економічно й соціально розвинених територіальних громад, у зв'язку із чим організація мережі центрів із надання адміністративних послуг є вкрай важливим та актуальним питанням. Стан нормативно-правового забезпечення механізму надання адміністративних послуг в Україні можна визнати задовільним. Проте потребує вдосконалення низка законодавчих актів, зокрема й Закон України «Про адміністративні послуги», який регулює правовідносини в цій сфері. Для оптимізації процедури надання адміністративно-сервісних послуг необхідно також ухвалити Адміністративно-процедурний кодекс України та Закон України «Про адміністративний збір».

Список використаних джерел:

1. Дія права: інтегративний аспект : [монографія] / [Ю. Шемшученко, Н. Оніщенко, Є. Кубко та ін.] / відп. ред. Н. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 360 с.
2. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : [практ. посібник] / [І. Бригілевич, С. Ванько, В. Загайний та ін.] / за заг. ред. В. Тимошука. – 2-ге вид., доопрац. – К. : СПД Москаленко О.М., 2011. – 432 с.
3. Громадськість обговорювала шляхи поліпшення якості адміністративних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/administratywni-posluhy/1936-anons-rol-hromadskosti-u-pokrashchenni-iakosti-nadannia-administratyvnykh-posluh.html>.
4. Джига Т. Стан та проблеми реформування системи адміністративних послуг в Україні: аналітична записка / Т. Джига [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1373>.
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

АНІСТРАТЕНКО Ю. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 347.73

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті автор звертає увагу на проблематику розмежування суб'єктів малого й середнього бізнесу, досліджує їх особливості та правове регулювання; розглядає напрями розвитку державної політики в цій сфері та роль податкових надходжень від сплати єдиного податку на економіку держави; пропонує шляхи вирішення проблематики державної підтримки суб'єктів малого й середнього підприємництва.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, малий, середній і великий бізнес, оподаткування, державна політика, спрощена система оподаткування, обліку та звітності, єдиний податок.

В статье автор обращает внимание на проблематику разграничения субъектов малого и среднего бизнеса, исследует их особенности и правовое регулирование; рассматривает направления развития государственной политики в данной сфере и роль налоговых поступлений от уплаты единого налога на экономику государства; предлагает пути решения проблематики государственной поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: предприятие, малый, средний и крупный бизнес, налогообложения, государственная политика, упрощенная система налогообложения, учета и отчетности, единый налог.

In this article the author draws attention to issues of delimitation of small and medium-sized businesses, explores their features and regulation. Also consider directions of the state policy in this sphere and the role of tax revenues from single tax payment to the state's economy. Offers its own ways of solving the problems of state support of small and medium businesses.

Key words: entity, small, medium and large business, taxation, public policy, simplified system of taxation, accounting and reporting, single tax.

Вступ. Проблеми оподаткування малого й середнього бізнесу входять до кола наукових інтересів багатьох дослідників як юридичної, так і економічної науки, а проблемні аспекти напрямів державної політики цієї сфери є актуальними серед державних стратегій розвитку економіки.

Стан дослідження. Питання щодо особливостей оподаткування суб'єктів малого бізнесу мали місце в наукових працях таких вітчизняних вчених: А. Єлисеєва, А. Крисоватого, М. Кучерявенка, А. Соколовського, С. Бондар, Н. Ущаливського, В. Шпільова, С. Юрія та інших. Проте необхідно зазначити, що деякі теоретичні та практичні аспекти залишилися

не повною мірою вирішеними, не отримали подальшого вдосконалення, оскільки відбулося реформування вітчизняного законодавства під впливом прийняття Податкового кодексу України [1], що й обумовило вибір теми дослідження [2].

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні й аналізі того, наскільки запроваджені стратегічні напрями підтримки малого та середнього підприємництва сприятимуть активізації діяльності вітчизняних товаровиробників, підвищенню їх конкурентоспроможності та посткризовому відновленню виробництва.

Результати дослідження. Варто відмітити, що в сучасній економіці співіснують та органічно доповнюють один одного малий, середній і великий бізнес.

Проте, переходячи до аналізу проблемних аспектів підприємницької діяльності в Україні, потрібно дослідити теоретичні підходи до поняття бізнесу в загальній теорії права та в економіці. Загальноприйнятим є таке визначення: бізнес – це підприємницька, комерційна чи будь-яка інша діяльність, що не може суперечити закону та спрямована на отримання прибутку. Також більшість учених схильні до думки, що бізнес – це справа, ділова активність, спрямована на вирішення завдань, пов'язаних зі здійсненням на ринку операцій обміну товарів і послуг між економічними суб'єктами ринку, з використанням форм і методів конкретної діяльності, які склалися в ринковій практиці [2].

Теоретики визначили, що залежно від кількості найманих працівників, розміру одержаних доходів та організаційної форми ведення господарства бізнес поділяється на малий, середній і великий [2, с. 40–42].

Роль малого бізнесу в різних секторах економіки не однакова. Виділяються галузі, де малий бізнес є досить поширеним сектором. Так, у сільському господарстві, оптовій і роздрібній торгівлі та сфері послуг домінує малий бізнес, а в промисловості понад половини загального товарообігу припадає на крупні фірми й корпорації [2, с. 42].

Малі фірми успішно конкурують із великими й доповнюють їх. Це відбувається тому, що малі підприємства швидше реагують на зміни ринку, ближче стоять до споживачів, а інколи й утримують нижчі ціни. Вони підтримують великі підприємства в постачанні запчастин, наданні суміжних послуг і забезпечують їм канали збуту. Малий бізнес має бути успішним, проте це можна сказати не про всі малі підприємства. Близько половини їх постійно знаходиться на межі виживання. Тому можна відмітити як недоліки, так і переваги малого бізнесу [2, с. 43].

Малий бізнес не може успішно конкурувати на всіх ринках країни. Перша умова успіху в малому бізнесі – знаходження ринку, на якому бути малим – це перевага, а не вада. Що ж забезпечує переваги малим підприємствам?

Значно відрізняється кількість малих підприємств у різних регіонах України, оскільки основними сферами малого бізнесу в країні є торгівля, громадське харчування й різні послуги населенню, що вимагають мінімальних первинних капіталів порівняно з великим товарним виробництвом [2].

Ще одним найважливішим показником розвитку малого бізнесу є економічні результати діяльності. Можна констатувати досить сумний факт: малий бізнес в Україні поволі, проте упевнено знищується, тоді як у розвинених державах малі підприємства є вагомим стрижнем економіки.

В Україні роль малого бізнесу відрізняється від країн Заходу й Китаю радикально. Тому перед українським урядом (і законодавцями) стоїть дуже важливе та, безумовно, вельми складне завдання: необхідно вивести малий бізнес у країні на абсолютно новий рівень розвитку. Саме це дасть додаткові робочі місця, підвищить економічні показники країни, приведе до значного збільшення середнього класу, тобто наблизить Україну за соціальними стандартами й економікою до рівня європейських держав, про необхідність чого беззастанно говорять українські політики. Тому сьогодні влада активно приймає різні державні програми щодо розвитку й підтримки малого та середнього бізнесу в Україні [2, с. 44].

Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні є комплексом заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо вирішення проблем

розвитку малого підприємництва. Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні затверджено Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного закону, а саме Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-17 [3].

Нині цей Закон (єдиний в Україні, дія якого стосується сфери малого підприємництва) визначає правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою якнайшвидшого виходу з економічної кризи та створення умов для розширення впровадження ринкових реформ в Україні [2; 3].

Кабінет Міністрів України щорічно разом із проектом Закону України «Про Державний бюджет України» подає на розгляд Верховної Ради України інформацію про стан виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні та обґрунтування виділення коштів на виконання заходів щодо реалізації зазначеної програми в наступному бюджетному році із зазначенням джерел фінансування [2].

Однак у чинному законодавстві в Україні тісно переплелися такі поняття, як малий бізнес, мале підприємство та платник єдиного податку. Необхідно розібратися: хто з них має право сподіватися на державну підтримку своєї діяльності?

Отже, основу малого бізнесу становлять невеликі (малі) підприємства, характерними ознаками яких є незначна кількість штатних працівників і невеликі обсяги виробництва.

Проте до вступу в силу з 1 січня 2004 р. нового Господарського кодексу України [4] основними критеріями віднесення суб'єктів господарювання до числа малих підприємств були не тільки кількісні, а й сфера діяльності підприємства. Так, у 1991 р. у п. 2 ст. 2 Закону України «Про підприємство» було встановлено, що до малих підприємств відносяться новостворювані й діючі підприємства, а саме такі: у промисловості й будівництві – із чисельністю тих, що працюють, до 200 осіб; у інших галузях промисловості – до 50 осіб; у науці й науковому обслуговуванні – до 100 осіб; у галузях невиробничої сфери – до 25 осіб; у роздрібній торгівлі – до 15 осіб [2].

Досліджуючи зарубіжний досвід із цього питання, варто відмітити, що малі підприємства діють у всіх секторах економіки більшості розвинених країн світу; середні підприємства – опора переробної промисловості; великі підприємства домінують у капіталомістких виробництвах і «масштабних» послугах (big service suppliers) [5].

Успішний розвиток малого й середнього бізнесу в країнах із розвинутою економікою обумовлено тим, що велике виробництво не протиставляється дрібному, а навпаки, реалізується кооперування великих і дрібних підприємств, при цьому великі об'єднання не пригнічують малий бізнес. Ці підприємства взаємодоповнюють діяльність один одного, особливо у сфері спеціалізації окремих виробництв і в інноваційних розробках [5].

Велике виробництво більшою мірою орієнтоване на масовий, відносно однорідний попит. Малі підприємства успішно функціонують у невеликих ринкових сегментах, вони володіють гнучкістю, мобільністю, здатністю до швидких структурних і технічних зрушень. Право прийняття оперативних рішень найчастіше сконцентровано в руках одного власника, що дозволяє отримувати вигоду зі змін, що відбуваються в навколишньому середовищі. Суспільна поведінка представників малого підприємництва знаходиться в прямій залежності від місцевих і національних інтересів, які примушують цих осіб до зміцнення зв'язків зі своїми постійними й потенційними клієнтами з різних соціальних груп [5].

У розвинених зарубіжних країнах малий бізнес являє собою швидкозростаючий сектор економіки, який робить помітний внесок у зростання валового внутрішнього продукту та в створення робочих місць. Згідно зі статистикою ООН у країнах Заходу малі та середні підприємства є роботодавцями для майже 50% трудового населення й виробляють від 40 до 60% ВВП [5].

У світовій практиці основним критерієм віднесення підприємств різних організаційно-правових форм до суб'єктів малого підприємництва є середнє число працівників за звітний період. Серед інших критеріїв необхідно відзначити такі, як щорічний обіг, отриманий підприємством, і величина активів.

У Європейському співтоваристві до цих критеріїв належать такі:

- кількість працівників до 50 осіб;
- річний оборот менше 4 млн євро;
- сума активів балансу менше 2 млн євро [5].

Малому бізнесу належить провідне місце в економіці США, оскільки на нього припадає понад 40% ВВП щорічно, а також понад половини всіх інвестицій, у яких зайнято більше 2/3 сукупної робочої сили. Тільки за період з 1986 по 1990 рр. сектор малого підприємництва створив близько 4,1 млн робочих місць, що забезпечило 65% приросту робочих місць у країні. У США приблизно 90% усієї фінансової допомоги суб'єктам малого бізнесу представляється у вигляді гарантованих позик [5].

Уряд США надає всебічну підтримку розвитку цього сектора економіки за допомогою спеціально розроблених програм: основною є федеральна (SBA – The Small Business Administration), решта розробляються на рівні муніципалітетів. Підтримка малого підприємництва виражається в сукупності виконуваних державними органами та приватними некомерційними організаціями заходів, які створюють сприятливі умови для його функціонування та сприяють його повноцінному розвитку [5].

Активне зростання частки малих підприємств у структурі економіки західних країн спостерігався із середини 70-х рр. На сьогодні в найбільш розвинених країнах Заходу малі фірми складають 70–90% від загального числа підприємств. Для порівняння можна взяти, наприклад, США, де в малому підприємстві зайнято 53% усього населення; Японію з її 71,7%, а також країни ЄС, де на аналогічних підприємствах працює приблизно половина робочого населення. У США на малий бізнес припадає 34,9% чистого доходу, а в Японії 56,6% усієї продукції в обробній промисловості виробляють підприємства малого бізнесу [5].

На користь ефективності цих фірм говорить той факт, що на 1 долар витрат вони впроваджують у 17 разів більше нововведень і розробок, чим великі підприємства, що дають життя лише 10% нових технологій, інші 90% упроваджують малі підприємства й незалежні винахідники [5].

Отже, малий бізнес – це стабільна податкова база. Велика частина зібраних у всіх країнах світу податків припадає саме на суб'єкти малого підприємництва, які досить міцно стоять на ногах. При цьому йде безперервний процес: одні підприємства замінюють інші підприємства, які стали банкрутами. Малі підприємства, як правило, є багатопрофільними, вони змушені гнучко змінювати свою діяльність у силу нестійкості ринку й нестабільності нормативно-правової бази [5].

Від формування податкового клімату залежить стан і перспективи розвитку малого бізнесу, оскільки господарське середовище сприяє розкриттю потенційних можливостей малого підприємництва, а несприятливе стримує й перешкоджає його розвитку. Велика роль у цьому належить державі, у руках якої зосереджено потужні важелі впливу на економічну, політичну та правову ситуації в країні [5].

Деякі країни, наприклад Австрія, Ісландія, Швеція й Норвегія, проводять політику мінімального втручання й нейтралітету щодо малих підприємств, вважаючи, що створення особливих умов для певних категорій підприємств може несприятливо впливати на прийняття ними економічно доцільних рішень, на раціональність використання ресурсів тощо [5].

Висновки. На жаль, чинне податкове законодавство залишає без належної уваги питання правового регулювання оптимізації оподаткування. Право платника податку на оптимізацію оподаткування визнано лише на доктринальному рівні; оцінка дій платника податків, заснованих на цьому праві, на практиці є неоднозначною й спірною. На жаль, правозастосовні органи держави нерідко розцінюють дії платника податків, вжиті в рамках оптимізації оподаткування, як ухилення від сплати податків з усіма правовими наслідками. На передній план поступово виходить завдання збереження стабільності податкової системи як фактора легалізації бізнесу та збільшення маси податкових платежів. Ставиться питання підвищення рівня податкового адміністрування та, як наслідок, зниження податкових витрат платників податків і держави на забезпечення функціонування податкової системи.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14.
2. Воронкова А. Оподаткування як інструмент мотивації розвитку малого та середнього бізнесу / А. Воронкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_126/12.pdf.
3. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16 липня 2015 р. № 629-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 43. – Ст. 386.
5. Аккерман Е. Мозги за прилавок? / Е. Аккерман // Экономика и жизнь. – 2003. – № 16. – С. 2–4.

ГРИГОР'ЄВА Х. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
(Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.422.22

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРІЇВ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ**

У статті досліджено правові проблеми оподаткування сільськогосподарських підприємств. На основі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо тенденцій законодавчих ініціатив у цій сфері, а також вказано на характерні ознаки законодавства, що встановлює режим оподаткування аграріїв в Україні.

Ключові слова: оподаткування сільськогосподарських підприємств, єдиний податок, податок на додану вартість, аграрний протекціонізм, державна підтримка сільського господарства.

В статье исследуются правовые проблемы налогообложения сельскохозяйственных предприятий. На основании проведенного анализа сформулированы выводы относительно тенденций законодательных инициатив в данной сфере, а также указаны характерные признаки законодательства, устанавливающего режим налогообложения аграриев в Украине.

Ключевые слова: налогообложение сельскохозяйственных предприятий, единый налог, налог на добавленную стоимость, аграрный протекционизм, государственная поддержка сельского хозяйства.

The author studies with legal issues of taxation of agricultural enterprises in the article. Based on the analysis the author formulates conclusions about trends legislative initiatives in this area, and indicates typical signs legislation establishing the tax treatment of farmers in Ukraine.

Key words: taxation of agricultural enterprises, single tax, value added tax, protection of agriculture, state support of agriculture.

Вступ. Метаморфози податкового законодавства, які останнім часом переросли в перманентний процес, знаходять своє безпосереднє відображення у функціонуванні бізнесу в Україні. В умовах складної соціально-економічної ситуації вітчизняний аграрний сектор перетворився на локомотив української економіки. Однак, як і будь-яка сфера господарювання, сільське господарство, його розвиток, активізація, рентабельність та інвестиційна привабливість, прямо пропорційно залежать від сприятливості оподаткування. В аспекті вимог Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) щодо реформування видатків бюджету Україна зобов'язалась до 1 січня 2016 року поширити загальний режим оподаткування ПДВ на сільськогосподарські підприємства. Це зумовило гострі дискусії, суспільне обговорення та законодавчі ініціативи. Усі ці обставини актуалізують потребу в спеціальному аграрно-правовому дослідженні перспектив реформування оподаткування сільськогосподарського сектору в умовах рекомендацій МВФ і реалій сучасної України.

Стан дослідження. Дослідженнями окремих питань щодо державної підтримки сільськогосподарських підприємств, у тому числі шляхом встановлення спеціального режиму оподаткування, займалися такі вчені, як К. Андрієвський, О. Гафурова, В. Єрмоленко, О. Костенко, С. Марченко, А. Статівка, В. Уркевич та інші. З позицій економічної науки окреслені проблеми висвітлювалися в працях К. Азізової, Р. Гаврилюк, І. Криницького, Б. Кузняка, В. Лук'янова, О. Покатаєвої, Л. Савченка, В. Худавердієвої та багатьох інших учених. Проте стрімке реформування нормативної бази та зміна соціально-економічних умов вимагають сучасного дослідження проблем оподаткування аграріїв із позицій аграрно-правової науки.

Постановка завдання. Отже, метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україні та дослідження перспектив реформування законодавства в цій сфері.

Результати дослідження. Відповідно до підписаних документів МВФ застосовує до України чотирирічну програму механізму розширеного фінансування, яка передбачає надання кредитної допомоги в розмірі близько 17 млрд доларів США. Меморандум про економічну та фінансову політику містить основні положення, які Україна погодилася виконати. При цьому надання чергових траншів кредитних ресурсів від МВФ ставиться в залежність від рівня виконання передбачених вимог. В аграрній сфері головним обов'язком України стала необхідність скасування спеціального режиму ПДВ для сільськогосподарських підприємств. Відповідно до ст. 209 Податкового кодексу України (далі – ПК України) діючий спеціальний режим формується з трьох складових: а) акумуляція суми ПДВ та залишення її у власному розпорядженні; б) бюджетне відшкодування під час експорту; в) додаткова підтримка сільськогосподарських підприємств у сфері тваринництва. Основним «привілеєм» аграріїв щодо сплати ПДВ є саме можливість накопичити суму податку на спеціальному рахунку та витратити її на власні виробничі цілі.

Нами в окремому дослідженні було детально проаналізовано шляхи реформування спеціального режиму ПДВ для сільськогосподарських підприємств, враховуючи вимоги МВФ. Зокрема, на нашу думку, можна виділити чотири принципові шляхи такого реформування: 1) шлях виконання умов МВФ чи «затягування поясу»; 2) шлях протекціонізму; 3) радикальний шлях; 4) шлях диференціації. При цьому аналіз поданого до Верховної Ради України законопроекту, що торкається окреслених правових питань, надає підстави для прогнозування ймовірного вибору законодавця та подальшого дослідження вказаних правових проблем. Так, 26 жовтня 2015 року було подано проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податкової лібералізації», за яким пропонується глибоке реформування діючої системи оподаткування, у тому числі агросектору. Обмежуючись рамками предмета нашого дослідження, ми акцентуємо увагу саме на запропонованих змінах в оподаткуванні сільськогосподарських підприємств.

Відповідно до законопроекту передбачається *«застосування спеціального режиму оподаткування ПДВ сільськогосподарським підприємством тільки з операцій у тваринництві», а також «скасування особливостей оподаткування ПДВ під час постачання зернових і технічних культур, у результаті чого всі платники, які будуть експортувати зерно,*

матимуть право на бюджетне відшкодування ПДВ» [1]. Із цього можна зробити висновок, що ініціатори законопроекту йдуть по шляху часткового виконання вимог МВФ, тобто шляхом диференціації. Зокрема, розробники переконані, що спеціальний режим ПДВ треба зберегти за сільськогосподарськими підприємствами, які функціонують у галузі тваринництва, і ця позиція має своє обґрунтування.

Тваринництво в Україні – особлива галузь сільського господарства. Маючи однакові стартові позиції на початку 90-х років минулого століття, тваринництво й рослинництво по-різному пройшли шлях реформування. Усі галузі тваринництва демонстрували стійкий спад (за винятком птахівництва). У 2014 році в галузі тваринництва було рентабельним вирощування свиней на м'ясо, виробництво молока та яєць, деякої іншої продукції тваринництва [2, с. 116]. Стабільний дотаційний характер тваринництва формується під впливом комплексу факторів: а) *основний виробник продукції тваринництва – господарство населення* [3, с. 7], що зумовлює низький рівень інвестування, низький потенціал до технічної модернізації, значні витрати та високу собівартість продукції [4, с. 100], [5, с. 19]; б) *велике значення галузі для забезпечення продовольчої безпеки* – якими б не були затрати на виробництво тваринницької продукції, існує постійна потреба в задоволенні споживчого попиту населення як мінімум на науково обґрунтованому рівні; в) *існування об'єктивних ризиків виробництва* (залежність від рослинництва як джерела кормової бази [6, с. 17]; ризики самовідтворення – значна частина продукції спрямовується на наступне відтворення, а не на реалізацію [7, с. 72]; циклічність виробництва; загроза захворювань тощо); г) *значний часовий розрив між вкладанням коштів у виробництво тваринницької продукції та отриманням прибутку* тощо. Дотаційність тваринництва в Україні набула традиційного характеру, що відображається в тому числі на прикладі аналізованого нами законопроекту.

Отже, відповідно до законопроекту № 3357 проглядається намагання віднайти компромісний шлях реформування спеціального правового режиму ПДВ для аграріїв. Цей шлях можна назвати *диференціація за операціями*.

У рамках Меморандуму про економічну та фінансову політику не ставиться питання щодо реформування єдиного податку, який розповсюджується на сільськогосподарських товаровиробників. Спеціальне оподаткування виробників сільськогосподарської продукції в Україні вже стало традиційним: із 1999 року діє режим фіксованого сільськогосподарського податку, який модифікувався, змінив назву, проте сутнісних змін не пережив.

Щодо єдиного податку для аграріїв існують різні думки, однак треба визнати, що він є суттєвою державною підтримкою аграрного сектору виробництва в Україні. Однак відповідно до аналізованого законопроекту пропонуються зміни до ПК України, спрямовані у тому числі на реформування єдиного податку. Розробники пропонують обмежити коло суб'єктів, які мають право сплачувати єдиний податок четвертої групи. Згідно з вимогами чинного законодавства до платників цієї групи відносять сільськогосподарських товаровиробників, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%. Отже, законодавець висунув фактично основний критерій, за яким ідентифікуються платники єдиного податку четвертої групи, – *виробничий критерій*. Він поєднує характеристики діяльності (сільське господарство) і відсоткове співвідношення з іншими видами діяльності за встановлений період часу. Відповідно до законодавчої ініціативи пропонується ввести два додаткових критерії: а) *дохідний ценз* (річний обсяг доходу не перевищує 80 000 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року); б) *земельний ценз* (площа земель, що використовується, – до 3 тисяч гектарів).

У такому разі коло платників єдиного податку четвертої групи суттєво звужується. Якщо порахувати доходний ценз, опираючись на розмір мінімальної заробітної плати в 2015 році, то це дозволить приблизно вказати на обмеження річного доходу до 100 млн грн. Крім того, юридичні особи, які мають річний дохід до 100 млн грн, відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України, визначаються як суб'єкти мікро- та малого підприємництва. Це означає, що суб'єктів середнього та великого аграрного підприємництва пропонується поз-

бавити можливості бути «спрощенцями». З огляду на це не зрозумілою залишається пропозиція щодо запровадження земельного цензу в ролі обмежувального критерію для визначення суб'єкта плати єдиного податку четвертої групи. Запропонований ліміт земельної площі, що використовується підприємством, не має логічного обґрунтування та видається зайвим. Справа в тому, що:

- по-перше, у тексті законопроекту не уточнено, яку саме землю лімітовано: лише сільськогосподарського призначення чи взагалі всю, яка знаходиться в користуванні підприємства незалежно від категорії;

- по-друге, для різних видів сільськогосподарської діяльності площа земель має різне виробниче значення. Наприклад, для тваринництва земля використовується переважно як територіальний базис, що не формує потреби в значних земельних площах. Навіть у рослинництві земля використовується диференційовано (наприклад, потреби в землі для багаторічних насаджень (садів, виноградників, хмільників), як правило, значно менші, ніж для вирощування зернових культур). Цей важливий об'єктивний фактор не враховано під час встановлення єдиної верхньої межі в розмірі 3 тисяч га;

- по-третє, якщо встановлено доходний ценз, то зникає стимул для розширення посівних площ. При цьому треба заважати на те, що до сільськогосподарських товаровиробників, які відносяться до мікро- та малого підприємництва, належить більша частина фермерських господарств України. Згідно з даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України середня земельна ділянка, що використовувалася фермерськими господарствами в 2014 році, склала близько 117 га [8]. На основі сказаного не зрозумілим залишається встановлення такого обмеження, як 3 000 га землі для платників єдиного податку четвертої групи.

Мета введення додаткових критеріїв для визначення суб'єктів сплати єдиного податку четвертої групи в цілому досить зрозуміла. Вона полягає в тому, щоб збільшити бюджетні доходи за рахунок загального режиму оподаткування середніх і великих аграрних підприємств України. При цьому збереження можливості спрощеного оподаткування для дрібних господарств залишає їм певний «рятувальний круг» для виживання. Однак треба все ж проаналізувати потенційні наслідки такого реформування податкового законодавства. *По-перше*, негативним наслідком подібного реформування може стати особливий поведінковий ефект. Фактично введення доходного та земельного цензів як умов для віднесення до суб'єктів єдиного податку є стримуючим фактором, що дестимулює зростання сільськогосподарського підприємства. У складних економічних умовах великі підприємства більш конкурентоздатні й мають низку суттєвих переваг, тому опосередковане стримування зростання аграрних підприємств є незрозумілим. Особливо дивно це виглядає з огляду на те, що, крім фіскальної, важливою функцією єдиного податку традиційно визнається стимулююча [9, с. 10; 10, с. 66]. *По-друге*, запровадження «цензів на зростання» може зумовити шляхи обходу цих обмежень, насамперед вони пролягатимуть через диверсифікацію бізнесу. Тобто з метою збереження статусу платника єдиного податку четвертої групи підприємство може підлягати формальному поділу. *По-третє*, варто вказати на те, що проведення додаткових ліній розмежування між малим бізнесом та середнім і великим, зокрема запровадження додаткових податкових критеріїв, має характер «консервування» існуючого становища агробізнесу, а не стимулювання його розвитку.

Отже, для забезпечення ефективного реформування варто додатково зважити потенційні позитивні й негативні наслідки запропонованих змін із метою розробки найбільш оптимального механізму оподаткування сільськогосподарських підприємств, що враховував би потреби економіки та бюджетів усіх рівнів.

У результаті проведеного аналізу сучасного стану та перспектив реформування законодавства щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств можна зробити деякі висновки. Так, податкове законодавство для аграріїв:

- а) *гіпердинамічне*. За період незалежності Україна пережила щонайменше чотири податкові революції [11, с. 324]. При цьому спостерігається тенденція до підвищення темпів зміни податкового законодавства, а не до його стабілізації. Так, наприкінці 2014 року були оновлені законодавчі положення щодо фіксованого сільськогосподарського податку, а

вже протягом 2015 року було подано декілька законопроектів щодо його реформування вже в ролі єдиного податку четвертої групи (наприклад, законопроекти від 27 січня 2015 року № 1851, від 17 лютого 2015 року № 2160). Такий стан податкового законодавства не сприяє стабілізації та розвитку економіки та особливо сільського господарства. Очевидність того, що калейдоскопічна зміна правил оподаткування потребує свого припинення, знайшла відображення в пропозиції законопроекту № 3357 щодо запровадження трирічного мораторію на зміну базових елементів податків і зборів;

2) *«напівпротекційне»*. Ця характеристика відображає сучасний переламний момент реформування податкової системи. Згідно із чинним законодавством аграрії виносяться за рамки загальних правил оподаткування бізнесу, проте вектор державної політики спрямовано на зрівняння податкових режимів і скасування спеціальних правил оподаткування сільськогосподарських підприємств;

3) *незбалансоване*. Система оподаткування – це не механічна сукупність окремих правових режимів, а єдина взаємопов'язана система, яка жваво реагує на будь-які зміни в її складових. Реформування законодавства щодо оподаткування аграріїв відбувається «точково» та не враховує вказану особливість;

4) *неконцептуальне*. Виразно проглядається відсутність єдиного концептуального розуміння оптимальної системи оподаткування сільськогосподарського сектору економіки.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити деякі висновки. Так, розробка законопроекту щодо податкової лібералізації вказує на пошук нормотворцями компромісного шляху задоволення вимог МВФ щодо розповсюдження загального режиму оподаткування ПДВ на сільськогосподарський сектор. Аналіз цього законопроекту дає змогу назвати запропонований у ньому шлях реформування податкового законодавства шляхом диференціації за операціями.

Дослідження законодавчої ініціативи щодо реформування правових засад єдиного податку четвертої групи демонструє наявність деяких спірних пропозицій. Так, введення двох додаткових критеріїв для визначення платника цього податку (дохідний та земельний цени) збільшить бюджетні надходження, проте може спровокувати дестимулюючий ефект, який може призвести до певних негативних наслідків у сільському господарстві.

Оцінюючи загалом податкове законодавство з позицій аграрного протекціонізму, можна вказати на такі його характеристики, як гіпердинамічність, «напівпротекційність», незбалансованість, неконцептуальність. Від аграрно-правової науки вимагається здійснення подальших глибоких наукових розвідок у напрямі розробки оптимальних шляхів удосконалення оподаткування сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податкової лібералізації : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56874.
2. Манжура О. Ефективність сільського господарства України як галузі національної економіки / О. Манжура // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 115–119.
3. Філюк Г. Зарубіжний та вітчизняний досвід державної підтримки сільськогосподарських виробників / Г. Філюк, О. Піменова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – Вип. 5(170). – С. 6–10.
4. Ольшанська О. Вплив діяльності фермерських господарств на розвиток агросоціальних систем / О. Ольшанська // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 97–101.
5. Кизим М. Можливості та загрози від членства в СОТ для України у зовнішній торгівлі м'ясо-молочною продукцією з країнами ЄС і Митного союзу ЄврАзЕС / М. Кизим, І. Ярошенко, І. Матюшенко, І. Семигуліна, Ю. Маханьова // БізнесІнформ. – 2014. – № 3. – С. 8–21.
6. Приказюк О. Фінансування сільськогосподарських товаровиробників в умовах кризи / О. Приказюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Вип. 119. – С. 16–20.

7. Лобова О. Ефективність страхування ризиків підприємницької діяльності в аграрному секторі / О. Лобова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 3(156). – С. 70–76.

8. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

9. Данієлян С. Правове регулювання єдиного податку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. Данієлян. – К., 2015. – 19 с.

10. Костенко О. Щодо визначення платників фіксованого сільськогосподарського податку / О. Костенко // Юридична Україна. – 2007. – № 10. – С. 62–66.

11. Лук'янов В. Податкові імперативи та податкове регуляторне адміністрування в сучасних умовах / В. Лук'янов // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 2(164). – С. 322–327.

ШЕВЕРДІН М. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРЯМИХ ПОДАТКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ, ПОЛЬЩІ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (СЕРЕДИНА XIV – XVII СТ.)

Статтю присвячено розкриттю системи прямого оподаткування на українських землях під владою Литви, Польщі та Речі Посполитої в середині XIV – XVII ст. Основними видами податків були данина, подимщина, серебщина, поголовщина, воловщина, стація, поштучне. Зближення Великого князівства Литовського з Королівством Польським негативно позначилось на правовому становищі українського селянства, оскільки також збільшився податковий тягар.

Ключові слова: *прямі податки, подимне, серебщина, поголовщина, Річ Посполита.*

Статья посвящена раскрытию системы прямого налогообложения на украинских землях под властью Литвы, Польши и Речи Посполитой в середине XIV – XVII вв. Основными видами налогов были дань, подымщина, серебщина, поголовщина, воловщина, стация, поштучное. Сближение Великого княжества Литовского с Королевством Польским негативно отразилось на правовом положении украинского крестьянства, поскольку также увеличилось налоговое бремя.

Ключевые слова: *прямые налоги, подымное, серебщина, поголовщина, Речь Посполитая.*

The article is devoted to the coverage of the system of direct taxation in the Ukrainian lands under the rule of Lithuania, Poland and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the middle of XIV – XVII centuries. The main types of taxes were a tribute *podymshina*, *serebschina*, *pogolovschina*, *volovshchina*. The convergence of the Grand Duchy of Lithuania and Kingdom of Poland had a negative impact on the legal status of the Ukrainian peasantry, including increased tax burden.

Key words: *direct taxes, podymshina, serebschina, Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Вступ. Система оподаткування Литви, Польщі, а пізніше й Речі Посполитої стала основою для формування правових засад прямого оподаткування на українських землях, які перебували в складі цих держав за відомих історичних обставин. Однак місцеві соціально-економічні умови та способи господарювання великих землевласників додали їм певного специфічного характеру, що полягав у частковій трансформації загальнодержавної податкової політики на розсуд магнатів (землевласників) з огляду на їхні інтереси й економічні потреби. Тому науковий інтерес викликає проблема правового регулювання прямого оподаткування на українських землях під владою Литви, Польщі й Речі Посполитої та його співвідношення з місцевими звичаями й розпорядженнями власників територій.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що всебічне вивчення становлення й розвитку законодавчого регулювання прямих податків на українських землях дозволить більш глибоко зрозуміти природу цих відносин, а також може бути корисним для сучасної науки та практики.

Стан дослідження. Над вирішенням цієї проблеми у вітчизняній юридичній науці працювало вузьке коло дослідників, серед яких варто назвати І. Бойка, Б. Тищика (їхні праці присвячено з'ясуванню загальних засад оподаткування на українських землях у складі Польщі), І. Рибачок (яка на широкому фактичному матеріалі описала види податків у Північно-Східній Волині в складі Речі Посполитої). Серед учених, які торкалися питань оподаткування на українських землях під владою Литви, Польщі й Речі Посполитої, можна назвати таких, як М. Кучерявенко, Я. Лосовський, Р. Лашенко, Н. Нечай, В. Павленко, Ф. Ярошенко.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття правового регулювання прямих податків на українських землях під владою Литви, Польщі й Речі Посполитої. Завданням розвідки є дослідження еволюції та основних рис прямого оподаткування на території України в XIV – XVII ст.

Результати дослідження. У другій половині XIV ст. більшість українських земель, зокрема Волинь, Поділля, Київщина та Чернігівщина, увійшли до складу Великого князівства Литовського. Це входження не привело до суттєвих змін у їхньому суспільно-політичному ладі, більше того, право Київської Русі значною мірою вплинуло на формування правової системи Великого князівства Литовського. Зазначаючи впливу культури руської, литовські великі князі не ламали в них старовинний устрій, не заводили в них нові порядки; навпаки, вони урочисто й відверто підкреслювали у своїх привілеях поодиноким землям незмінне правило: «Ми новини не уводимо, а старини не рухаємо». Уся залежність цих князів від центру полягала переважно в тому, що вони мали платити Великому князю Литовському дань («поданщину») і брати участь у військових походах [1, с. 10].

На особливу увагу серед земських привілеїв Великого князівства Литовського заслуговують так звані шляхетські привілеї, якими литовській шляхті, а потім і «руській» (українській і білоруській), надавались виняткові права порівняно з іншими групами вільного населення. На підставі цих привілеїв шляхтичі звільнялись від державного «тягла», отримували право суду над місцевим населенням у своїх маєтках, набували права самоврядування на місцях тощо. Першим шляхетським привілеєм був привілей короля Володислава-Ягайла від 20 лютого 1387 р., який реалізував бажання короля нагородити литовських бояр за прийняття ними католицької віри, а також поширити на Литві й Русі католицьку віру. Він передбачав

звільнення духовенства від різних «служб», податків, «підвод», «стацій», «серебщини», від будівництва замків і мостів, постачання («дякла») [1, с. 31].

Основне податкове навантаження природно покладалось на селян, які залишалися найбільш численним прошарком населення. Вони поділялись на тих, хто проживав на магнатських і шляхетських, церковних чи монастирських землях, та тих, хто жив на великокнязівських землях. За ступенем залежності від феодалів селяни поділялись на декілька груп:

1) вільні селяни з правом безумовного виходу від феодала після виконання своїх обов'язків;

2) селяни з правом виходу, проте за певних умов (у визначений час, після виплати встановленого викупу чи надання «замінника»);

3) покріпачені селяни, які втратили право виходу від феодала або взагалі не мали його.

У другій половині XIV ст. на українських землях у складі Великого князівства Литовського більшу частину населення складали вільні землероби, які були основними платниками податків, виконували тяглову й військову повинності. Основними видами податків, які стягувались у цей час, були данина, подимщина, серебщина, поголовщина, воловщина, стація, поштучне, посощина, чинш тощо. В останню чверть XIV ст. з'являється перша згадка про стягнення грошових податків литовськими князями [2, с. 47].

Подимщина як вид податку, що виник ще за часів Київської Русі, продовжувала стягуватись на Київщині й Поділлі від кожної хати (диму). Цей податок накладався на село, і вже сільські старости розподіляли його на окремі двори, тому загальної визначеної норми цього податку не було.

Серебщина – це один із найдавніших податків, що стягувався з державних і покріпачених селян, а також зі шляхти, яка не відбувала військової повинності, для покриття військових витрат. Серебщина існувала у формі постійної (регулярно сплачуваної) та тимчасової (зумовленої підготовкою до війни: придбанням зброї, пороху, коней, возів, продовольства, фуражу тощо) серебщини. Збір постійної серебщини, як правило, здійснювався раз на 2–3 роки, а також для виплати платні найманому війську [3, с. 136].

У 1473 р. у зв'язку з підготовкою до війни з татарами постановою уряду землевласники й селяни були зобов'язані сплачувати серебщину в таких розмірах: від лану з волами – по 9 грошей, від лану з конем – по 4,5 гроша, від лану без тягової сили – по 4 гроша. З міського населення серебщина стягувалась у розмірі від 3 до 15 грошей. Водночас населення південних волостей Київщини, Брацлавщини й усієї Переяславщини серебщину не сплачувало взагалі та звільнялося від цього податку через активну участь у боротьбі з татарами [4, с. 48].

Поголовщина – це прямий податок, сплачуваний селянами й міським населенням, які володіли та користувалися державними землями. Первісно об'єктом оподаткування був голова двору, однак згодом за основу було взято ланове господарство. Головщина стягувалась на користь Великого князя Литовського з кожного двору грошима, зерном, медом, хутром залежно від площі землі, кількості худоби («голів»). На початку XVI ст. було запроваджено новий поголовний податок з усього населення – воловщину. Це був прямий податок, що сплачувався як у грошовій, так і в натуральній формі; об'єктом його оподаткування була худоба (воли).

Стація – натуральний податок, сплачуваний селянами для забезпечення Великого князя Литовського та його двору під час подорожей територією князівства їжею, фуражем, підводами, місцями для проживання [3, с. 136]. Стація як податок проіснувала до 1569 р., подекуди вона іменувалась як «яловщина», «коровина», «мязлево», «вепровщина», «поборьє». Волость давала протягом року по декілька волів, корів, свиней, овець тощо. Селяни з кожного «диму» давали «по куряті і по десяти яєць». Коли Великий князь Литовський не приїздив, старости вимагали здавати стацію грошима: за вола мали дати 60 грошів, за ялівку – 20–30 грошів, за кабана – 8–20 грошів, за вівцю – 4 гроша, за гуску – 1 грош [4, с. 48].

Дещо інша ситуація склалась на українських землях у складі Королівства Польського (у Галичині й Західній Волині), де було запроваджено польську податкову систему, за якою шляхта (з 1374 р.), а також маєтки католицької церкви (з 1381 р.) звільнялись від оподатку-

вання. Коронний скарб поповнювався лише прибутками із зобов'язань сільського й міського населення, з королівських земель та самоуправління міст, яким було надано магдебурзьке право [5, с. 52].

Як і раніше, у цей період спостерігалася соціальна й майнова диференціація суспільства, яке поділялося на феодалів (князів, бояр, магнатів, шляхту, панів), залежних селян і міщан [6, с. 49].

Оподаткуванню також підлягали різноманітні ремесла та промисли, кількість яких непинно зростала. Усі промисли мали заноситись до реєстрових книг та обкладатись відповідним податком. Наприклад, значного поширення набув залізорудний промисел. Державні селяни, які добували руду й виробляли з неї метал, сплачували грошовий податок у розмірі 6–12 грошів щороку з кожного двору, а також постачали замки й фільварки готовим залізом і виробами з нього. Розмір платежів, як правило, залежав від кількості виробленого заліза, розміру землеволодіння, стану господарства, прибутковості рудників тощо [7, с. 60].

У XV – XVI ст. основною податковою одиницею на українських землях було дворище, тобто окреме селянське господарство, яке володіло одним чи декількома ланами землі та складалось із декількох дворів. Мешканці дворища (70–80 осіб) тісно пов'язувались родинними зв'язками та проживали в 2–3 хатах. Восени дворище виділяло зі своїх спільних запасів зерно, худобу, мед, хутро для сплати податків. Частину збіжжя й худоби відправляли до замків як натуральну данину, іншу продавали на ринку, а виручені гроші направляли на сплату грошового поземельного податку. Дворища звільнялись від сплати податків під час виконання військової служби [8, с. 47].

Зближення Великого князівства Литовського з Королівством Польським укрив негативно позначилось на правовому становищі українського селянства. З прийняттям Люблінської унії 1569 р. становище селянства значно погіршилось, насамперед через зростання панщини, яку вимагали вже не з дворища, а з кожного двору, і збільшення натуральних повинностей. Щороку селянин мусив давати вола, баранів, гусей, курей, свиней, мед, прядиво тощо.

У порівняно кращому становищі, ніж селяни, перебувало міське населення. Окремі самоврядні міста здобували привілеї на використання магдебурзького права, до складу якого увійшли норми «Саксонського зерцала».

Норми магдебурзького права надавали містам серед іншого визначений податковий і судовий імунітет, пільги щодо зайняття торгівлею й ремеслами, а також звільнення від більшості феодалських повинностей. З метою поповнення власної скарбниці та покриття видатків органами міського самоврядування (відповідними магістратами й ратушами) вводилася ціла низка місцевих податків, серед яких можна назвати прямі прибуткові податки з купців і ремісників [9, с. 159–160].

Міський податок – «шос» – був спочатку загальним майновим прибутковим податком. Пізніше він перетворився на податок від нерухомого майна в місті (приблизно 4% вартості майна) [10, с. 104]. Міщани також сплачували численні податки, що надходили до міської казни: від зайняття торгівлею та промислами; штукове, віконне, за постій, складове; від ваги, міри, на міську сторожу, на ремонт міських укріплень, шляхів, гребель, мостів тощо. Українське православне міщанство також змушене було сплачувати податок на утримання католицького духовенства [5, с. 59].

У свою чергу податкова система в Польщі XIV – XVII ст. мала риси, що вирізняли її з-поміж інших країн. У Речі Посполитій не було постійних податків, оскільки на них не погоджувалась шляхта, побоюючись зміцнення влади короля. Останнього шляхта підозрювала в прагненні обмежити її привілеї та запровадити абсолютизм. Питання про нові податки кожного разу виносилось на засідання Сейму, що призводило до нестабільності податкової системи. Ця система характеризувалася також непостійною основою оподаткування, навіть у разі одного податку. Застосовувались різні методи, розмір податку визначали за давніми реєстрами, дані яких перемножувались більше ніж на 10, інколи платників податків приводили навіть до присяги [11, с. 53].

У ранньофеодальний період у ході розростання державного апарату й розвитку його функцій повинності населення підлягали диференціації та збільшенню. Виникла складна система натуральних та особистих повинностей. Центром фіскальної організації стали столичні міста й каштелянські гроди. Найдавнішою формою повинності була опільна дань, яку сплачували з опілля як цілого (коровою чи волом). Такою ж давньою була дань медом, просто «дань» [12, с. 76–77].

На переконання польського дослідника Я. Лосовського, до найдавнішого податку належав поземельний. Учений дотримується думки, що особливості його збору не є відомими. Надалі з'явився вид поземельного податку з одного лану, який стягувався з різних груп селянського населення (селян-кметів, безземельних селян, комірників (постояльців) і селянських ремісників), а також міщан. Розмір податку залежав від кількості ланів, роду занять і професії платника. Шляхта звільнялась від цього податку, оскільки несла військову повинність. Поряд із поземельним податком з одного лану на міщан покладався так званий шос залежно від рухомого й нерухомого майна. У давньопольський період цей податок сплачувався у формі твердої податкової ставки [11, с. 54].

Багато повинностей цього періоду пов'язувались із комунікаційною системою, що забезпечувала функціонування адміністрації. Ця система була пов'язаною з об'їздами князівства, які здійснювалися сувереном і його свитою (дружиною, двором). До цієї групи повинностей належали такі:

- а) повоз – обов'язок надання коней (волів) і возів для поїздок князя-короля країною, для транспортування його речей і людей, для охорони й обслуговування;
- б) подвода – обов'язок із надання коней для вершників-урядників;
- в) звичайний провод (chlopski) – транспортування окремими дорогами продовольства та інших предметів, які входили до складу податку;
- г) провод лицарський – (prefod militare) власники рицарських володінь та їх піддані були зобов'язані перевозити полонених, дорогоцінні метали чи інші цінні предмети, надаючи збройну охорону [12, с. 77].

В XI ст. головною стала повинність із селянського господарства. Її називали подвірною, у Мазовії – подимною, згодом майже скрізь – поволовою. Основу оподаткування становили свині, рідше – велика рогата худоба. На думку більшості істориків, подвірна дань була тотожною так званому нарізу, назва якого могла походити від зарубок на двох дощечках, з яких одна залишалась у платника, а іншу забирав збирач данини. Відповідність зарубок доводила, що дань узято. Це була примітивна форма квитанції. Доведено, що наріз був особливим податком, який стягувався в натуральній формі за право випасу свиней у лісах монарха [12, с. 77].

Кризою в політиці посилення фінансових основ королівської влади був Кошицький привілей, який запровадив податкову свободу для підданих шляхти (з 1374 р.), а також для підданих духовенства (з 1381 р.). З кінця XIV ст. для обкладання податком, що мав надзвичайний характер, вимагалася згода шляхти. Цей податок називався побором. Духовенство свої внески називало добровільною допомогою, розмір таких внесків встановлювався в загальній сумі [12, с. 116].

У становій монархії особиста казна короля відділялась від державної. Податки складали непостійний дохід державної казни, оскільки встановлювалися Сеймом на один чи декілька років. Привілейовані прошарки звільнялись від сплати податків. Постійно платили селяни ланову дань у розмірі 2 грошей із лану в поміщицьких маєтках і 4 грошей із лану в костельних маєтках поряд із лановою податтю, вартість якої через девальвацію ставала символічною. Крім того, із селян на підставі постановлення Сейму стягувались надзвичайні ланові плати, що мали назву поборів. У другій половині XVI ст. побор, незважаючи на надзвичайний характер, стягувався систематично щорічно в розмірі 30 грошей із лану. Він став загальнодержавним. За необхідності приймалось рішення про стягнення побору в подвійному чи потрійному розмірі. У XVII ст., оскільки зростало число пустошів, як одиницю оподаткування було прийнято «дим», тобто житловий дім [12, с. 224].

За часів Казимира також зросли доходи від податків завдяки заміні поволового податку щорічною податтю в розмірі 12 грошей і двох мір зерна із селянського лану у світських і духовних володіннях [12, с. 116]. У 1629 р. цей податок на території Королівства Польського зазнав трансформації: подимне стягувалося від кількості димів – житлових будинків. Подимне приносило великий прибуток у державну казну, оскільки будинки приховати було важче, ніж лани. Подимне сплачували селяни всіх маєтків, а також міщани. Звільнялися від нього шляхта, фільваркова прислуга, духовенство, костельна прислуга, селяни, які служили в піхоті рекрутського набору, єврейське населення. У разі зменшення основи оподаткування у зв'язку із запусінням будинків чи ланів існувала можливість дати нове свідчення під присягою з дійсними даними. Протягом XVI – першої половини XVIII ст. подимне стягувалось рідко [11, с. 54].

У 1658–1661 рр. у деяких воєводствах стали стягувати новий податок – подушне, який із 1662 р. стягували вже на всій території держави. Його платили всі, за винятком дітей до 10 років, осіб похилого віку (людей старше 80 років) і бідних. Сплачували його також євреї в твердій податковій ставці, яку старші поділяли на всіх членів іудейської общини. Спочатку подушне стягувалось одноособово, проте пізніше було запроваджено обов'язок платити чотири рази на рік. У 1717 р. Сейм надав йому статусу постійного податку, керуючись ставками в тарифі від 1676 р. Запровадження цього податку спочатку принесло великі надходження до державної казни, а потім дохід від нього почав зменшуватись у зв'язку зі зменшенням кількості жителів [11, с. 54].

Особливий вид податку (іберну) було запроваджено в 1649 р. Вона слугувала утриманням для війська під час зими. Військо не мало окремих квартир, тому на час зими розташовувалось у маєтках. Іберна стягувалася залежно від кількості розквартированого війська відповідно до кількості ланів. Цим податком обкладали селян королівських маєтків, духовенство, а також шляхту, зобов'язану нести військову службу [11, с. 55].

У 1629 р. в Речі Посполитій було започатковано справляння подимного податку. Спочатку цей податок розглядався як одноразовий, однак із невпинним зростанням витрат на утримання війська подимний податок стає регулярним. Справа в тому, що подимний податок продемонстрував неспроможність Скарбу коронного – головного фінансового органу Речі Посполитої – організувати складання точних відомостей про об'єкти оподаткування (дими), тому доводилось миритися з подачею фальшивих відомостей і вимагати лише сплати подимного податку за розрахунковими документами – квитами.

Мінімальна одинарна ставка подимного податку дорівнювала півзолотому від диму. З 1630 р. часто збирався подвійний і потрійний податок. Саме подвійний подимний податок був типовим для Правобережної України в 30–40-х рр. XVII ст. Виняток становив одноразовий подимний податок, запроваджений у 1632 р., і чотирикратний подимний податок, зафіксований у 1635 р. та 1643 р. У Волинському воєводстві в 1649 р. збирали чотирикратний подимний податок, у 1650 р. – подвійний, у 1653 р. – однократний і два подвійних, у 1654 р. – дев'ятикратний подимний податок, у 1655 р. – чотирикратний та одноразовий [13, с. 606].

Основними документами, що регулювали питання збору податків, були податкові універсали, які залучались до сеймових конституцій. Вони визначали вид встановленого Сеймом податку, ставку оподаткування, способи й строки збору, категорії платників, а також групи осіб, звільнених від оподаткування. Ці документи, як і конституції, друкувались для розповсюдження землями. Універсали направлялись до відомств, у яких вони читались і переписувались у записні книги гродських актів, а потім переплітались у річні томи. Завдяки цьому жителі оперативно дізнавались про деталі оподаткування.

Розмір податків встановлювався на підставі декларацій про доходи. У 1565 р. для сплати поземельного податку (робоґ) поміщики, орендатори, заставодержателі, власники нерухомості в містах зобов'язувались давати під присягою свідчення – рекоґніції. У них вони інформували про кількість землі, димів. Декларації про доходи слугували підставою для визначення розміру податку також у наступні роки. У 1673 р. встановлено, що збір подушного здійснювався на підставі списку жителів маєтку, засвідченого підписом поміщика, оренда-

тора чи двох осіб, які представляли цю общину. Декларації про доходи міщан засвідчував вїйт разом із засідателями, бургомїстр або члени магістрату. Декларації та свідчення мали форму реєстрів, приведених до присяги у відомствах і записаних у записну книгу гродських актів. Запис свідчень гарантував зміцнення суми податкових сум, а гродські канцелярії забезпечували можливість отримання достатньо достовірних копій документів [11, с. 56–57].

Крім загальних податків, сеймики затверджували місцеві, які стягувались в окремих воєводствах. Тому вони були дуже диференційованими за специфікою та розміром. Серед прямих податків варто назвати такі, як подушна недворянська подать, що стягувалась із селян і міщан, «млевая подать» (mlewnie) як додаток до подушного [11, с. 55]. Податкові тарифи містили список земських володінь або платників податків разом із даними, що спрощували ідентифікацію: про кількість полів, млинів, людей і розмір податку. Збір усіх податків на цій підставі не був можливим. Фактичні результати збору податків показували саме податкові реєстри. Після запису приватних документів у податкові реєстри, підписані уповноваженою особою, останні ставали публічними документами, що мали велику юридичну цінність та були основою для наступного розрахунку [11, с. 58].

Важливі аспекти господарського життя, у тому числі й системи оподаткування, першої половини XVII ст. можемо з'ясувати завдяки збереженості інвентарних описів для міст Південно-Східної Волині. Вони є повнішими порівняно з поборовими й подимними реєстрами, проте описують невеликі за розміром території. Особливості інвентарів як історичних джерел розкрито в працях О. Барановича, М. Ковальського, В. Атаманенка, І. Ворончук. Погоджуємось із думкою, що інвентарі – джерело багате, адже вони, як правило, містили опис двору й господарства, волостей і міст, а також перелік міщан, детальний опис податків та повинностей різних груп населення на користь власника. Інвентар 1615 р. «подільських» володінь Я. Острозького містить перелік і розміри податків та повинностей мешканців Костинова, Сульжина, Красилова, Базалії, а інвентар 1620 р. фіксує податки й повинності населення Полонного, Острополя, Лабуня, Берездова, Хлапотина [14, с. 64].

Висновки. Таким чином, у досліджуваній період на українських землях, що перебували під владою Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої, основними видами податків були данина, подимщина, серебщина, поголовщина, воловщина, стація, поштучне. Зближення Великого князівства Литовського з Королівством Польським негативно позначилось на правовому становищі українського селянства, оскільки також збільшився податковий тягар. У свою чергу податкова система в Польщі XIV – XVII ст. мала риси, які вирізняли її з-поміж інших країн. Ця система характеризувалась не постійною основою оподаткування, навіть у разі одного податку, та застосуванням різних методів визначення бази оподаткування. Основними документами, що регулювали питання збору податків, були податкові універсали, які залучались до сеймових конституцій.

У подальших розвідках варто дослідити еволюцію прямого оподаткування на українських землях у складі Речі Посполитої та Австрійсько-Угорської імперії (XVIII – XIX ст.).

Список використаних джерел:

1. Лашенко Р. Лекції з історії українського права : в 2 ч. / Р. Лашенко. – Прага : Наклад «Українського правничого товариства», 1924– . – Ч. 2 : Литовсько-польська доба. – 1924. – 78 с.
2. Нечай Н. Податкова система України періоду Великого князівства Литовського (XV – перша половина XVI ст.) / Н. Нечай // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 22. – С. 47–48.
3. Історія держави і права України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] : в 2 т. / за ред. В. Тація, А. Рогожина. – К. : ВД «Ін Юре», 2003– . – Т. 1. – 2003. – 656 с.
4. Налоги : [учеб. пособие] / [В. Бурыковский, В. Кармазин, С. Каламбет и др.] ; под ред. В. Бурыковского. – Днепропетровск : Пороги, 1998. – 642 с.
5. Ярошенко Ф. Історія податків та оподаткування в Україні : [навч. посібник] / Ф. Ярошенко, В. Павленко. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 240 с.

6. Кузьминець О. Історія держави і права України / О. Кузьминець, В. Калиновський. – 2-е вид. доп. – К. : Україна, 2002. – 448 с.
7. Нечай Н. Нариси з історії оподаткування / Н. Нечай. – К. : Вісник податкової служби України, 2002. – 144 с.
8. Нечай Н. Податкова система України періоду Великого князівства Литовського (XV – перша половина XVI ст.) / Н. Нечай // Вісник податкової служби України. – 1999. – № 7. – С. 47–48.
9. Рубаник В. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року / В. Рубаник. – Х. : Легас, 2002. – 345 с.
10. Історія держави і права України / [А. Чайковський, В. Батрименко, Л. Зайцев, О. Копиленко та ін.]; за ред. А. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
11. Лосовский Я. Роль городских канцелярий в налоговой системе Речи Посполитой в 16–18 вв. / Я. Лосовский // Історія торгівлі, податків та мита. – 2011. – № 1(3). – С. 53–61.
12. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М. : Юридическая литература, 1980. – 558 с.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 4 : Н – П. – 2002. – 720 с.
14. Рибачок І. Податки населення міст Південно-східної Волині в кінці 16 – першій половині 17 ст. / І. Рибачок // Історія торгівлі, податків та мита. – 2011. – № 3. – С. 61–68.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БЕРЕЗА К. Ю.,
здобувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

**ОРГАНІЗАЦІЯ Й ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ
ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ ТА ЗВІДНИЦТВОМ**

Статтю присвячено висвітленню деяких аспектів розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти й звідництвом. Розглядаються організаційні й тактичні особливості пред'явлення для впізнання під час розслідування цього злочину.

Ключові слова: створення або утримання місць розпусти, тактичне забезпечення, пред'явлення для впізнання, слідчі (розшукові) дії.

Статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов расследования преступлений по факту создания или содержания мест разврата, а также сводничества для разврата. Рассматриваются организационные и тактические особенности предъявления для опознания при расследовании этого преступления.

Ключевые слова: создание или содержание мест разврата, тактическое обеспечение, предъявление для опознания, следственные (розыскные) действия.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts creating or running brothels and procuring for fornication. The organizational and tactical especially of the producing for identification at the investigation of this crime are examined.

Key words: creating or running brothels, tactical supply, producing for identification, investigating acts.

Вступ. Своєчасне й ефективне проведення слідчих (розшукових) дій завжди є запорукою швидкого виявлення правопорушників. Під час вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, може бути досить велика кількість потерпілих і свідків. Ця велика кількість осіб зумовлює необхідність проведення пред'явлення для впізнання. У свою чергу правильна організація й тактика проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії збільшить імовірність швидкого розслідування досліджуваного злочину «по гарячих слідах».

Стан дослідження. Дослідженням пред'явлення для впізнання займалися такі науковці, як О.Я. Гінзбург, М.М. Гапанович, М.О. Головецький, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, Л.Є. Крикунов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, А.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблокова та інші. Проте в їх роботах не приділено достатньої уваги пред'явленню для впізнання під час розслідування злочинів, пов'язаних

зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом. У свою чергу в зазначених випадках є певна специфіка застосування відповідних тактичних прийомів, що зумовлено великою кількістю думок щодо суспільно-небезпечної події злочину.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження організації й тактики пред'явлення для впізнання під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом.

Результати дослідження. Згідно з даними Генеральної прокуратури України в 2013 р. вчинено 420 фактів створення або утримання місць розпусти, а також звідництва для розпусти, за якими в 311 випадках було складено обвинувальні акти, а в 2014 р. – 509, за якими обвинувальний акт було складено лише в 321 кримінальному провадженні.

Як засіб отримання криміналістичної інформації пред'явлення для впізнання в правоохоронній діяльності відомий вже давно. Проте до того, як набути сучасного вигляду та стати окремою слідчою (розшуковою) дією, впізнання пройшло тривалий шлях розвитку, процесуального закріплення, відповідного кримінально-процесуального регулювання й тактико-криміналістичного забезпечення. Розкриваючи значення впізнання в процесі доказування, М.С. Строгович вказував на те, що цей прийом відомий протягом тисячоліть, він існував у кримінально-процесуальних системах усіх часів і народів [9, с. 318]. У свою чергу Г.І. Прокопенко визначає його як слідчу дію, що полягає в пред'явленні свідку чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності чи групової належності [5, с. 226]. Справді, у процесі проведення цієї слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом відбувається ототожнення певних об'єктів з ідеальними слідами, що залишилися в пам'яті людини.

За типом сприйняття вирізняються об'єктивний і суб'єктивний типи сприйняття. Для об'єктивного типу сприйняття характерна сувора відповідність тому, що відбувалося в дійсності. Особи з суб'єктивним сприйняттям виходять за межі того, що відбулося в реальності, і додають багато інформації від себе (залежно від суб'єктивної оцінки ситуації, упередженого ставлення). Такі особи під час розповіді надають перевагу суб'єктивним враженням про подію, ніж самій події. Вони більше розповідають про те, що відчували або думали в момент подій, про які розповідають [7, с. 214]. Особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і на цій підставі робить висновок про їхню подібність. У зв'язку із цим не можна забувати, що іноді результати пред'явлення для впізнання, на чому наголошує І.С. Борисенко, можуть бути помилковими як через свідомо неправдиві свідчення особи, яка впізнає, так і у зв'язку з її сумлінною оманюю [1, с. 77].

Ознаки об'єкта (особи, речі), який підлягає пред'явленню для впізнання під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом, є інформаційною основою його проведення. Через виділення й порівняння зазначених ознак та особливостей образу в пам'яті й об'єкта в натуральному вигляді відбувається встановлення тотожності, подібності або відмінності. Із цього приводу Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відображення властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту й характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися під час проведення пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає в тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами [6, с. 6].

Не торкаючись усіх тактичних прийомів цієї слідчої (розшукової) дії, розглянемо особливості її проведення під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утри-

манням місць розпусти та звідництвом. У цих випадках існують певні особливості, що не одержали досить повного висвітлення в науковій літературі.

До кола об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, можна віднести живих осіб; трупи людей і їх частини; предмети й документи; тварин та їх трупи; ділянки місцевості, приміщення та споруди [5, с. 226]. Під час розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 302 Кримінального кодексу України, для впізнання пред'являються, як показує аналіз кримінальних проваджень, такі об'єкти: живі особи (89%), різні предмети (26%) та інше (приміщення, ділянки місцевості, тварини) (2%).

З огляду на зазначені статистичні дані особливу увагу треба приділити пред'явленню для впізнання осіб. Процес проведення впізнання складається з трьох етапів: 1) підготовка до проведення; 2) робочий етап (проведення впізнання); 3) фіксація результатів. Що стосується організаційно-підготовчих заходів, то, дослідивши їх загальне визначення, надане К.О. Чаплинським [11, с. 21–23], а також застосувавши його до злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом, ми визначили такі їх елементи:

- попередній допит особи, яка впізнає;
- визначення місця, часу та способу проведення впізнання;
- створення оптимальних умов для проведення цієї слідчої дії;
- визначення способу фіксації ходу й результатів впізнання;
- добір статистів і понятих;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- забезпечення охорони злочинців, які знаходяться під вартою;
- інструктаж усіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії.

Розглянемо більш детально деякі з них. Основну роль під час впізнання відіграє психологічний процес формування показань суб'єкта впізнання, який складається з таких факторів: формуючого – сприйняття, запам'ятовування, відтворення; репродуктивного – згадування, словесне відтворення властивостей, ознак об'єкта; впізнавального – встановлення об'єкта, який раніше був сприйнятий (спостерігався) шляхом порівняння з тим, який пред'явлений. Людина сприймає навколишній світ органами чуттів, які формують суб'єктивний образ об'єкта в пам'яті, тому важливе значення має попередній допит.

Допит, що передує впізнанню живих осіб під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом, повинен бути спрямований на з'ясування: а) обставин, за яких впізнаючий бачив особу у зв'язку зі злочинном; б) зовнішності та прикмет цієї особи; в) психологічного стану впізнаючого; г) його фізіологічного та психічного стану (зір, слух, особливості пам'яті тощо). Під час з'ясування зовнішності та прикмет особи, яка підлягає впізнанню, слідчий повинен детально допитати свідка про загальні й характерні її риси. При цьому необхідно користуватися даними словесного портрету, проте в загальноповживаних виразах. Треба детально допитувати щодо зросту, будови тіла, віку, типу обличчя, кольору, волосся, шкіри й особливих прикмет (шрами, родимки, бородавки тощо) [3, с. 285].

Під час з'ясування обставин, за яких свідок бачив ту чи іншу особу в зв'язку зі злочинною подією, слідчий повинен допитати його й про місце спостереження (точне місце знаходження, розташування щодо інших об'єктів, де саме це відбувалося (у приміщенні, на вулиці, у лісі) тощо). Треба встановити, на якій відстані та протягом якого часу свідок спостерігав об'єкт, яка була погода, освітлення; у якому стані перебував злочинець (стояв, сидів, рухався чи перебував у стані спокою). Ці обставини необхідно з'ясовувати насамперед, оскільки може виявитися, що свідок у міру певних об'єктивних чи суб'єктивних факторів не міг правильно й повністю сприймати ті чи інші зовнішні прикмети [3, с. 285].

Будь-яке зволікання з пред'явленням для впізнання, на чому наголошує Ю.А. Чаплинська, може зумовлювати небажані наслідки, оскільки суб'єкт впізнання із часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Тому достовірність впізнання прямо залежить від фактора часу. Впізнання може проводитися як за місцем проведення досудового слідства, так і на місці події, якщо ця обстановка є сприятливою для спостереження й порівняння ознак об'єк-

тів [2, с. 302]. Тому визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання є важливим підготовчим заходом, який має бути спрямованим на те, щоб впізнання проводилося за часом, якомога ближчим до моменту сприйняття злочинної події.

Відповідно до ст. ст. 228, 229 Кримінального процесуального кодексу України об'єкти мають пред'являтися в числі інших однорідних речей одного виду, якості й без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Максимальна їх кількість визначається слідчим. Під час групового пред'явлення об'єктів суб'єкт впізнання порівнює їх не тільки з образом, що зберігся в пам'яті, а й між собою. Це спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта. Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється разом з іншими особами тієї ж статі в кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішності та одязі.

Якщо особа, що пред'являється для впізнання, має особливі ознаки, помітні на відкритих частинах тіла, необхідно обрати такий спосіб її пред'явлення, який приховував би їх (шрам на шії – усі особи, що пред'являються для впізнання, повинні бути одягнуті в речі, що закривають місце шраму; специфічна родинка чи шрам на висковій частині голови – усі одягнуті в головний убір чи зі спеціальною зачіскою). Таку ознаку можна показати вже в перебігу слідчої (розшукової) дії, коли впізнавач вказує на особу та звертає увагу слідчого на наявність певної особливої ознаки. Якщо таку ознаку неможливо приховати, є сенс провести освідування в присутності особи, що раніше помітила таку ознаку й описала її в протоколі попереднього допиту (безперечно, враховуючи морально-етичну сторону проведення цієї дії).

Спостереження за поведінкою підозрюваних, як зазначає С.М. Стахівський, дозволяє слідчому помітити за виразом обличчя, жестами й іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі. Такі дії повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки [8, с. 52]. Крім того, необхідно стежити за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних. Адже в деяких випадках потерпілий або свідок через певні обставини заперечує, що упізнав злочинця, хоча його емоційна реакція свідчить про протилежне. Слідчому в таких випадках необхідно його заспокоїти, дати можливість відчувати підтримку та захист із боку правоохоронних органів та запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництва, об'єктами впізнання можуть бути різноманітні речі. До них можна віднести засоби вчинення правопорушення, одяг потерпілих чи підозрюваних, речі й інші об'єкти, які пов'язані зі злочинною подією, тощо. Знаряддя вчиненого злочину бажано пред'являти не тільки потерпілому, а й підозрюваному, а також іншим особам, які могли раніше бачити цей предмет.

Впізнання речей, як зазначає К.О. Чаплинський, складається з таких етапів:

- 1) після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету й запрошує понятих та інших учасників цієї слідчої (розшукової) дії;
- 2) усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права й обов'язки, а також мету, завдання та порядок проведення впізнання;
- 3) слідчий демонструє предмет (документ), що впізнають, і повідомляє ознаки, за якими суб'єкт впізнання може його упізнати;
- 4) слідчий розкладає на робочому столі предмети та пропонує понятим розмістити їх у будь-якому порядку. Після того як об'єкти розміщено, під кожним предметом слідчий проставляє номер і робить відмітку в протоколі. Такий порядок розміщення предметів доцільно зафіксувати фотозйомкою;
- 5) запрошується особа, яка впізнає, до кабінету слідчого, де знаходяться всі учасники впізнання, та попереджається про кримінальну відповідальність;
- 6) слідчий пропонує суб'єкту впізнання оглянути пред'явлені предмети (документи) і сказати, чи немає того, який спостерігався під час злочинної події, пояснити, за якими ознаками він його впізнав. Під час впізнання можна дозволяти особі, яка впізнає, брати до рук

предмети для кращого їх огляду, якщо це не призведе до пошкодження (зміни) їх зовнішніх ознак і стану;

7) після того як особа впізнає предмет (документ), його необхідно сфотографувати масштабним способом;

8) слідчий складає протокол, який підписують усі учасники слідчої дії [10, с. 278–281].

Фіксація результатів пред'явлення для впізнання є заключним етапом слідчої (розшукової) дії, що обов'язково проводиться шляхом заповнення протоколу відповідно до ст. 231 Кримінального процесуального кодексу України. Як допоміжні засоби фіксації результатів і ходу впізнання можуть застосовуватися фотографування, відеозапис або звукозапис. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень дозволяє зробити висновок, що під час проведення впізнання використовувалися фотозйомка (21%) та відеозапис (4%).

Висновки. Отже, пред'явлення для впізнання є важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом. Це зумовлено великою кількістю очевидців вчинення досліджуваного суспільно-небезпечного діяння. Найчастіше в зазначених випадках проводиться пред'явлення для впізнання живих осіб. Важливе значення має організаційно-підготовчий етап пред'явлення для впізнання. На робочому етапі найбільш доцільними тактичними прийомами є максимальне скорочення часу проведення впізнання, спостереження за поведінкою свідків, потерпілих і підозрюваних.

Список використаних джерел:

1. Борисенко І.С. Пред'явлення для впізнання: аналіз практики розслідування вбивств / І.С. Борисенко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 1. – С. 75–79.
2. Криміналістика (курс лекцій) : [навчальний посібник] / О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець, К.О. Чаплинський, Ю.А. Чаплинська. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 362 с.
3. Криміналістика : [підручник] / Н.П. Яблоков. – М. : Юрист, 2001. – 398 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. / відп. за випуск В.А. Прудников. – Х. : Право, 2012. – 392 с.
5. Кузьмічов В.С. Криміналістика : [навчальний посібник] / В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокopenko. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
6. Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання : [навчальний посібник] / Є.Д. Лук'янчиков, О.М. Моїсєєв. – Макіївка : Графіті, 1998. – 104 с.
7. Маклаков А.Г. Общая психология : [учебник] / А.Г. Маклаков. – СПб. : Изд-во «Питер». 2000. – 592 с.
8. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [науково-практичний посібник] / С.М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
9. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 704 с.
10. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : [монографія] / К.О. Чаплинський. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.
11. Чаплинський К.О. Тактика пред'явлення для впізнання: Навчально-методичний посібник / К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 103 с.

ЄМЕЛЬЯНЕНКО В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 2
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.346

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ

Статтю присвячено розгляду дискусійних проблем визначення об'єктивних ознак незаконного заволодіння транспортним засобом. Обґрунтовано, що діяння в розглядуваному злочині є фізичним вилученням предмета злочину, а його форми треба виділяти залежно від способу вчинення посягання.

Ключові слова: незаконне заволодіння транспортним засобом, транспортний засіб, об'єктивні ознаки.

Статья посвящена рассмотрению дискуссионных проблем определения признаков объективной стороны незаконного завладения транспортным средством. Обосновано, что деяние в рассматриваемом преступлении является физическим изъятием предмета преступления, а его формы следует выделять в зависимости от способа совершения посягательства.

Ключевые слова: незаконное завладение транспортным средством, транспортное средство, объективные признаки.

The article is devoted to controversial issues concerning of characteristics of objective side of illegal acquisition of a vehicle. It is proved that the act in this crime is the physical seizure of the subject of crime, and its form should be allocated depending on the way the crime was committed.

Key words: illegal acquisition of a vehicle, vehicle, objective signs.

Вступ. Об'єктивна сторона складу злочину становить зовнішню характеристику злочинного посягання. Саме ознаки об'єктивної сторони, закріплені в статтях (частинах статей) Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), є найбільш «інформаційно насиченими» порівняно з ознаками інших елементів складу злочину. Це стосується й ознак об'єктивної сторони незаконного заволодіння транспортним засобом, відповідальність за вчинення якого передбачено ст. 289 КК України. Щодо їх характеристики немає думок серед науковців, які займалися цим питанням (Г.В. Галахова, В.А. Звіряка, Ю.Ф. Іванов, О.І. Коробєєв, Б.О. Куринов, В.А. Мисливий, В.М. Хомич тощо), по-різному вони вирішуються й на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення проблем визначення ознак об'єктивної сторони незаконного заволодіння транспортним засобом, форм, у яких воно може бути вчинене, та надання практичних рекомендацій щодо застосування ст. 289 КК України в судово-слідчій практиці.

Результати дослідження. Діяння як ознака об'єктивної сторони незаконного заволодіння транспортним засобом виражена в ч. 1 ст. 289 КК України за допомогою поняття «незаконне заволодіння», через що встановлення його змісту є першочерговим завданням.

Тлумачні словники визначають заволодіння як взяття у своє повне володіння, опанування, захоплення, привласнення хитрістю або силою тощо [1, с. 381; 2, с. 561;

3, с. 50; 4, с. 203], тобто під ним розуміється встановлення панування над кимось або чимось будь-яким способом. З урахуванням визначення в п. 1 примітки до ст. 289 КК України об'єктивних ознак незаконного заволодіння транспортним засобом як протиправного вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі можна зробити висновок, що законодавець розкриває поняття «заволодіння» за допомогою поняття «вилучення».

Щодо змісту поняття «вилучення» в теорії кримінального права висловлені різні думки. Через те, що наукова розробка поняття «вилучення» здійснювалася насамперед стосовно корисливих посягань на відносини власності, пов'язаних з обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб (за КК України 1960 року – розкрадання), варто звернутися саме до «класичних» робіт тих науковців, які займалися цією проблематикою.

Г.А. Кригер пише: «Для більшості форм розкрадання способом витягання є злочинне заволодіння соціалістичним майном, поєднане з вилученням його із чужого володіння (розкрадання шляхом крадіжки, грабежу, шахрайства та зловживання службовим становищем)» [5, с. 64]. При цьому дії під час привласнення й розтрата автор характеризує не як вилучення майна із чужого володіння (винний володіє майном правомірно), а як його утримання, що є «фактично є нічим іншим, як злочинним заволодінням» [5, с. 64]. Водночас Г.А. Кригер, надаючи загальну характеристику розкрадань, говорить про витягання майна з фондів власника, проте, як підкреслив А.О. Пінаєв, «очевидно, що «вилучити» і «витягати» в цьому розумінні рівнозначні, і спроба уникнути вживання слова «вилучення» в цьому випадку не звільняє автора від певного протиріччя в оцінці зазначеного терміна» [6, с. 89].

Із цього можна зробити висновок, що Г.А. Кригер розумів під незаконним заволодінням майном як його вилучення, так і його незаконне утримання [7, с. 64–65]. При цьому вилучення розумілося тільки як фізичний перехід майна з володіння однієї особи до володіння іншої.

Подібне розуміння вилучення ми зустрічаємо й у В.О. Владимірова, який, характеризуючи викрадення, визначав вилучення як протиправне захоплення майна, виведення його з володіння власника, вчинене проти або поза його волею. Автор підкреслював, що вилучена річ із володіння потерпілого переміщається в незаконне фактичне володіння викрадача [7, с. 30, 32]. Інакше кажучи, вилучення також розумілося у фізичному значенні.

Ю.І. Ляпунов виходить із широкого розуміння терміна «вилучення», вважаючи, що воно характеризує всі форми розкрадання. На думку автора, у результаті вилучення майно фактично виводиться з фондів власника, переходячи в незаконне володіння винного, що стоїть повною мірою і привласнення, і розтрата [8, с. 28–29].

А.О. Пінаєв, вважаючи, що лише сукупність двох понять (вилучення й обертання) може повністю охопити зміст дії під час розкрадання, розуміє вилучення як незаконну суспільно небезпечну дію, що виключає майно з фонду власника й заподіює шкоду відносинам у сфері виробництва [6, с. 87–90]. При цьому вилучення, на думку автора, може й не супроводжуватися незаконним збагаченням [6, с. 90], тобто майно може не обертатися на користь винного або інших осіб.

Розрізняє поняття «вилучення» й «обертання» й П.С. Матишевський. Учений вважає, що в разі привласнення й розтрата винний майно не вилучає, а лише обертає його на свою або інших осіб користь [9, с. 31–32].

Цього ж висновку доходить В.С. Устинов. На його думку, якби розкрадання виражалося тільки у вилученні майна, то стосовно привласнення й розтрата довелося б це поняття тлумачити розширено [10, с. 226].

Незаконне заволодіння транспортним засобом не належить до корисливих посягань на відносини власності, що пов'язані з обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб, через що ми не будемо вступати в дискусію стосовно термінів, які найбільш повно характеризують діяння в зазначеній групі злочинів. Для цієї статті становить інтерес тільки з'ясування змісту поняття «вилучення», оскільки саме за його допомогою законодавець визначає об'єктивну сторону незаконного заволодіння транспортним засобом.

З вищевикладеного видно, що більшість учених-криміналістів розглядає вилучення тільки як фізичне витягання (переміщення) майна з володіння власника. Водночас було висловлено думку, що вилучення може характеризуватися також юридичним переміщенням майна, за якого воно фізично не переміщується, однак юридично виводиться зі складу майнового фонду потерпілого [10, с. 228–229; 11, с. 93; 12, с. 200].

На нашу думку, у ст. 289 КК України йдеться про фізичне вилучення, тобто про таке протиправне виведення транспортного засобу з володіння власника (користувача, володільця) і перехід його в незаконне володіння винного, за якого відбувається протиправне фізичне переміщення предмета злочину у володіння злочинця. Тільки такі дії здатні заподіяти шкоду безпосереднім об'єктам цього посягання – відносинам, що забезпечують безпеку дорожнього руху механічного транспорту, і відносинам власності (іншим речовим відносинам) на транспортний засіб. Цієї позиції послідовно дотримується й судово-слідча практика.

Визначаючи поняття незаконного заволодіння транспортним засобом, законодавець указав на протиправний характер вилучення (тобто винний, вилучаючи чужий для нього транспортний засіб, не має на нього ані дійсного, ані передбачуваного права). При цьому в зміст протиправності, відповідно до чинної редакції ст. 289 КК України, не входить ознака вчинення вилучення *всупереч волі* його власника або користувача. Таке рішення законодавця можна пояснити прагненням окреслити якомога докладніше ознаки цього посягання. Однак очевидно, що коли виключити з дефініції незаконного заволодіння транспортним засобом ознаку «всупереч волі власника або користувача», то ми повинні будемо включити цю ознаку до змісту протиправності вилучення. Саме тому під час визначення протиправності діяння в злочинах проти власності, пов'язаних з обертанням майна на користь винного або інших осіб, у юридичній літературі окремо звертається увага на те, що посягання відбувається *всупереч волі* потерпілого.

Зазначимо, що в п. 1 примітки до ст. 289 КК України говориться про незаконне заволодіння *всупереч волі* власника чи користувача транспортного засобу. Однак на практиці можливі випадки, коли воля відповідних осіб взагалі може бути не виражена. У такому значенні говорити про те, що заволодіння вчиняється *всупереч волі* власника чи користувача транспортного засобу, не можна. Так, під час таємного незаконного заволодіння транспортним засобом його вилучення відбувається взагалі без будь-якого вираження волі потерпілого й інших осіб, що саме й обумовлено таємним способом дії.

Таким чином, якщо законодавець вивів цю ознаку за рамки протиправності, юридично більш точно було б указати в законі, що цей злочин може вчинятися не лише *всупереч*, а й *поза волею* власника чи користувача транспортного засобу¹.

Щодо того, чи є злочин, передбачений ст. 289 КК України, злочином із формальним або матеріальним складом, у науці кримінального права немає єдиної точки зору.

Деякі вчені визнають це посягання злочином із матеріальним складом [13, с. 208; 14, с. 531; 15, с. 229; 16, с. 229]. Так, В.А. Мисливий вказує, що незаконне заволодіння транспортним засобом вважається закінченим із моменту, «коли винна особа вилучила транспортний засіб і має реальну можливість користуватися або розпоряджатися ним за своїм розсудом (сховати, продати тощо), якщо таке вилучення вчинене викраденням» [14, с. 65]. Однак при цьому не вказується на наслідки діяння, які є обов'язковими для злочинів із матеріальним складом. Більше того, автор зазначає: «Якщо заволодіння транспортом вчинено без мети привласнення, то злочин є закінченим із моменту заволодіння транспортним засобом із початку його переміщення будь-яким способом» [14, с. 65]. Саме такий підхід щодо визначення моменту закінчення незаконного заволодіння транспортним засобом був реалізований у ст. 2153 КК України 1960 року, яку до 21 вересня 2000 року було сформульовано як угон автомобілів усіх видів, мотоциклів, тракторів або інших самохідних машин без мети їх крадіжки. Склад цього злочину в кримінально-правовій літературі цілком справедливо ха-

¹ Варто зазначити, що за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, вчинене не буде злочином навіть тоді, якщо воно скоєне *всупереч* або *поза волею* власника (користувача).

рактизувався як формальний, оскільки законом не передбачено в цьому випадку настання суспільно небезпечних наслідків [17, с. 203; 18, с. 17–18; 19, с. 15].

Як бачимо, учені-криміналісти ставлять вирішення питання про час закінчення злочину в залежність від мети, яку переслідував винний. Така позиція є спірною.

Справа в тому, що зовнішні ознаки незаконного заволодіння транспортним засобом, вчиненого з метою обертання його на користь винного або інших осіб і вчиненого без такої мети, є юридично тотожними. Якщо прийняти зазначену вище позицію, то вийде, що зовні ідентичне діяння, передбачене однією й тією ж статтею КК України, в одному випадку буде кваліфікуватися як закінчений, а в іншому – як незакінчений злочин. Зазначимо, що ст. 289 КК України передбачає відповідальність за протиправне вилучення транспортного засобу незалежно від мети. Для наявності закінченого складу незаконного заволодіння транспортним засобом досить установити лише факт протиправного вилучення транспортного засобу, коли одержали свій повний розвиток описані в законі ознаки об'єктивної сторони. Закон не говорить про необхідність установлення яких-небудь наслідків діяння.

Виходячи із цього, варто зробити висновок про те, що незаконне заволодіння транспортним засобом є злочином із формальним складом. Він вважається закінченим із моменту, коли особа після встановлення контролю над транспортним засобом перемістила його в просторі будь-яким способом із місця, де він знаходився.

Наступним питанням, щодо якого продовжується наукова дискусія, є питання про форми, у яких може бути виражене незаконне заволодіння транспортним засобом.

П.С. Матишевський бере за основу класифікації критерій мети вчинення злочину й виділяє дві форми дій: 1) незаконне заволодіння для тимчасового використання; 2) незаконне заволодіння, пов'язане з обертанням транспортного засобу на користь винного або інших осіб. При цьому для першої форми характерний такий спосіб, як угон або захоплення, а для другої – дії, пов'язані з викраденням таких засобів шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства [20, с. 756]. Схожу позицію займає й О.М. Костенко, вказуючи, що це посягання вчиняється шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства, а також заволодіння транспортним засобом без мети викрадення (угон) [21, с. 125]. В.С. Гуславський, О.М. Опальченко та А.І. Терещенко доповнюють перелік дій, якими може вчинятися незаконне заволодіння транспортним засобом, привласненням, розтратою та зловживанням посадовим становищем [22, с. 207]. В.А. Мисливий зазначає, що розглядуваний злочин «може вчинятися шляхом викрадення або іншого незаконного заволодіння транспортним засобом, що позбавляє користувача або власника можливості використовувати його за своїм розсудом» [14, с. 65]. Тим самим автори погоджуються в цілому з наведеною класифікацією, однак уникають, на відміну від П.С. Матишевського й О.М. Костенка, вживання терміна «угон».

Викладене свідчить про те, що думки вчених-криміналістів схожі в тому, що виділяються дві форми незаконного заволодіння транспортним засобом на основі такого критерію, як мета злочину. Коли мета не пов'язана з обертанням транспортного засобу на користь винного або інших осіб, учені називають цю форму або угоном (П.С. Матишевський, О.М. Костенко, В.С. Гуславський, О.М. Опальченко, А.І. Терещенко), або вчиненням посягання без мети обертання транспортного засобу на користь винного або інших осіб (В.А. Мисливий). Якщо ж метою вчинення злочину є обертання транспортного засобу на користь винного або інших осіб, формами незаконного заволодіння транспортним засобом називають крадіжку, грабіж, розбій тощо (вказуючи відповідні статті КК України)².

Вважаємо, що із запропонованими класифікаціями не можна погодитися з огляду на те, що, по-перше, в основі поділу незаконного заволодіння транспортним засобом на форми лежить мета вчинення злочину, що належить не до об'єктивної, а до суб'єктивної сторони складу злочину. На нашу думку, в основу такої класифікації повинні бути покладені лише

² Відмінності в цьому разі полягають лише в тому, що одні автори відносять привласнення, розтрату й заволодіння шляхом зловживання службовим становищем до форм незаконного заволодіння транспортним засобом, а інші не розглядають їх як такі.

об'єктивні ознаки, які характеризують посягання із зовнішньої сторони, зокрема спосіб вчинення злочину. По-друге, не можна визнати правильною вказівку на те, що незаконне заволодіння транспортним засобом може відбуватися у формі крадіжки, грабежу, розбою, вимагання тощо. Точніше було б вважати, що незаконне заволодіння транспортним засобом може бути вчинено способом, який характерний для крадіжки, грабежу, шахрайства тощо. В іншому випадку виникнуть неминучі протиріччя.

Так, незаконне заволодіння транспортним засобом повинно визнаватися закінченим тоді ж, коли визнаються закінченими всі ці злочини. Наприклад, відомо, що вимагання вважається закінченим із моменту пред'явлення вимог, пов'язаних із погрозою. Відповідно, незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене шляхом «вимагання», також має визнаватися закінченим із цього ж моменту. Однак у такому випадку не одержує повного розвитку об'єктивна сторона злочину, що виражається у вилученні транспортного засобу. Жодного вилучення в такому разі ще не відбулося, висловлення вимог, поєднаних із погрозою, є лише початком здійснення об'єктивної сторони злочину. Таке діяння має кваліфікуватися як замах на незаконне заволодіння транспортним засобом³.

Більш переконливою є позиція, яку зайняв Пленум Верховного Суду України й виразив її в п. 15 своєї Постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 року № 14 [23, с. 9]. Відповідно до нього незаконне заволодіння транспортним засобом може вчинятися таємно, відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз. Розглянемо ці форми.

Таємне незаконне заволодіння транспортним засобом вчиняється в спосіб, за якого винний діє непомітно для інших (на думку самого винного), а також за відсутності потерпілого або інших осіб, у веденні або під охороною яких перебуває відповідний транспортний засіб, а також коли відповідні особи присутні, проте не усвідомлюють того, що вчинюється злочин, або він вчинюється непомітно для них. При цьому сам винний повинен усвідомлювати, що його діяння є таємним, а не явним [9, с. 43]. Посягання буде таємним і тоді, коли воно відбувається в присутності сторонніх осіб, які не помічають цього або ж не усвідомлюють протиправність дій винного, вважаючи, що той діє правомірно. Так, наприклад, дії винної особи, що впевнено підійшла до незамкненого автомобіля, потім проникла в нього та здійснила поїздку, сприймаються оточуючими як дії законного власника або іншого правомірного користувача транспортного засобу. Інші особи в цьому випадку не усвідомлюють факту вчинення злочину. Вважаємо, що злочин має визнаватися вчиненим таємно також у тому разі, коли винний діє в таких умовах, які, на його думку, виключають втручання сторонніх осіб за їх усвідомлення протиправності вчинюваних дій. Винний при цьому розраховує на потурання відповідних осіб (наприклад, вчинення злочину, коли свідками є близькі родичі).

Відкрите незаконне заволодіння транспортним засобом має місце, коли винний, усвідомлюючи це, діє «помітно для потерпілого або сторонніх осіб, тобто в такій обстановці та за таких умов, коли ці особи не просто присутні на місці злочину, а й спостерігають дії, що вчиняються винним та, головне, усвідомлюють їх злочинний характер» [7, с. 53].

На відміну від таємного вчинення розглядуваного злочину під час його відкритого вчинення винний розраховує не на таємність дій, а на розгубленість і переляк потерпілого й інших осіб. Він також може покладатися на можливість швидко й безперешкодно зникнути з місця злочину, що ґрунтується на нерішучості, байдужості й потуранні очевидців, які, за його розрахунками, не ризикнуть або просто не захочуть втручатися «не в свою справу» [7, с. 55].

Відкрите незаконне заволодіння транспортним засобом може бути вчинене як без насильства, так і з його застосуванням.

³ Якщо ж така вимога з погрозою спрямована на юридичне, а не на фізичне вилучення транспортного засобу (наприклад, вимога передати право власності), то вчинене має кваліфікуватися як вимагання.

За відкритої ненасильницької форми винний «уникає фізичного зіткнення» з потерпілим або іншими особами, які усвідомлюють факт вчинення злочину [9, с. 48]. Він прагне незаконно заволодіти транспортним засобом «мінімальними зусиллями». При цьому відкритий характер дій винної особи завжди містить потенційну загрозу застосування насильства. Однак така потенційна погроза не є ще погрозою реальною. В останньому випадку, а також під час реалізації цієї погрози матиме місце *відкрита насильницька форма* незаконного заволодіння транспортним засобом. Вона характеризується тим, що винний використовує для вчинення посягання фізичне насильство, що не є або що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 та ч. 3 ст. 289 КК України відповідно), або погрозу застосування такого насильства⁴.

Вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом обману характеризується таким впливом на психіку потерпілого, за якого винний повідомляє йому неправдиві відомості в обсязі, достатньому для нав'язування неправильних уявлень про певні факти та введення в оману, яка пов'язує поведінку винного з діями того, кого обманюють, а також його уявленнями й судженнями про відповідні обставини [24, с. 11].

Під час вчинення посягання шляхом *зловживанням довірою* особа протиправно й умисно використовує засновану на певних фактичних або юридичних обставинах довіру потерпілого для незаконного заволодіння транспортним засобом.

Обман і зловживання довірою під час вчинення розглядуваного злочину є не самостійними, а допоміжними діями, що забезпечують можливість вчинення основної – заволодіння транспортним засобом. Вдаючись до обману або зловживання довірою, винний викликає у власника, належного користувача або володільця транспортного засобу оману, у силу якої той добровільно надає доступ до власного або довіреного йому транспортного засобу, створюючи тим самим умови для вчинення злочину.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що незаконне заволодіння транспортним засобом з об'єктивної сторони є актом його протиправного фізичного вилучення будь-яким способом у власника, користувача чи іншого правомірного володільця всупереч або поза їх волею. При цьому відбувається протиправне вилучення (виведення) чужого транспортного засобу з володіння власника (користувача, володільця) і перехід його в незаконне володіння винного, за якого предмет злочину протиправно фізично переміщається у володіння злочинця. Злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 289 КК України, має *формальний склад* і вважається закінченим із моменту, коли транспортний засіб було протиправно переміщено з місця його первинного знаходження. Критерієм поділу незаконного заволодіння транспортним засобом на певні форми має бути така об'єктивна ознака, як спосіб вчинення злочину.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1980– . – Т. 4 : Р–Ю. – 1980. – 683 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2000– . – Т. 2 : Ж–ОБД. – 2000. – 911 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка : [70 000 слов] / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1991. – 917 с.
5. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества / Г.А. Кригер. – М. : Юридическая литература, 1974. – 336 с.
6. Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищениями / А.А. Пинаев. – Х. : Вища школа, 1975. – 189 с.

⁴ Зміст цього насильства розкривається в п. 5 та п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10 [25].

7. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества / В.А. Владимиров. – М. : Юридическая литература, 1974. – 208 с.
8. Владимиров В.А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В.А. Владимиров, Ю.И. Ляпунов. – М. : Юридическая литература, 1986. – 224 с.
9. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против социалистической собственности / П.С. Матышевский. – К. : Вища школа, 1983. – 175 с.
10. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 775 с.
11. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины: Особенная часть : [конспект лекций] / Н.А. Гуторова. – Х. : ООО Одиссей, 2003. – 320 с.
12. Уголовное право: Особенная часть : [учебник для вузов] / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. – М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1997. – 768 с.
13. Гуславський В.С. Незаконне заволодіння транспортним засобом (наук.-практ. комент. до ст. 2153 Кримінального кодексу України) / В.С. Гуславський, О.М. Опальченко, А.І. Терещенко // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін.-ту МВС України : зб. наук. пр. – 2001. – № 1(4). – С. 205–213.
14. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту / В.А. Мисливий. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2004. – 380 с.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина / під заг. ред. В.Г. Гончаренка, М.О. Потебенька. – К. : Форум, 2001. – 942 с.
16. Харченко В.Б. Уголовное право Украины: Общая и Особенная часть в вопросах и ответах : [конспект лекций] / В.Б. Харченко. – К. : Атика, 2003. – 272 с.
17. Коробеев А.И. Транспортные преступления / А.И. Коробеев – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 406 с.
18. Пантелеев В.П. Угон автотранспортных средств (уголовно-правовые и криминалогические вопросы) / В.П. Пантелеев. – Караганда : Караганд. высш. шк. МВД СССР, 1982. – 75 с.
19. Петухов Б.С. Уголовная ответственность за угон транспортных средств / Б.С. Петухов // Законность. – 1994. – № 2. – С. 13–17.
20. Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. комент. / отв. ред. С.С. Яценко. – К. : А. С. К., 2003. – 1088 с.
21. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2002– . – Т. 4 : Н – П. – 2002. – 720 с.
22. Гуславський В.С. Незаконне заволодіння транспортним засобом (науково-практичний коментарій до ст. 2153 Кримінального кодексу України) / В.С. Гуславський, О.М. Опальченко, А.І. Терещенко // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін.-ту МВС України : зб. наук. пр. – 2001. – № 1(4). – С. 205–213.
23. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 6–11.
24. Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана и злоупотребления доверием : [учебное пособие] / Н.И. Панов. – К. : УМК ВО, 1988. – 80 с.
25. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB).

МАРШУБА М. О.,

кандидат юридических наук,
ассистент кафедры криминологии
и уголовно-исполнительного права
(Национальный юридический
университет имени Ярослава Мудрого)

УДК 343.8

ОСНОВНЫЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В статье рассмотрены составляющие понятия «криминологическая характеристика», выделены и описаны количественные показатели корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних в целом и отдельных ее видов (групп).

Ключевые слова: криминологическая характеристика, корыстно-насильственная преступность, преступность несовершеннолетних, количественные показатели.

У статті розглянуто складові поняття «кримінологічна характеристика», виокремлено та з'ясовано кількісні показники корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх у цілому та окремих її видів (груп).

Ключові слова: кримінологічна характеристика, корисливо-насильницька злочинність, злочинність неповнолітніх, кількісні показники.

The article deals components of notion “criminological characteristics», the quantitative indicators of lucrative and violent juvenile crime in general as well as its separate types (groups) were identified and described.

Key words: criminological characteristics, lucrative and violent crime, juvenile crime, quantitative indicators.

Введение. Во время проведения криминологических исследований как преступности в целом, так и отдельных видов (групп) преступлений одним из центральных понятий справедливо признается понятие «криминологическая характеристика». Это понятие дает представление о количественно-качественных показателях указанных явлений криминальной действительности. Кроме того, именно в рамках данной характеристики исследователем проводится углубленный анализ состояния и тенденций дальнейшего развития как всей преступности, так и отдельных ее видов. Поэтому криминологический анализ корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних осуществлен сквозь призму ее основных количественно-качественных показателей и тенденций, охватываемых общим понятием «криминологическая характеристика».

В криминологической литературе высказываются различные точки зрения относительно содержания данного понятия, поскольку среди ученых нет единства во взглядах относительно критерия полноты информации, достаточной для обеспечения эффективной деятельности по предупреждению тех или иных преступных проявлений. Своеобразным «камнем преткновения» является набор базовых элементов, которые как раз определяют содержание и объем данного понятия. Учеными предлагаются различные комбинации со-

ставляющих, которые должны входить в понятие «криминологическая характеристика». Как следствие, существуют различные позиции по поводу криминологической характеристики, отличающиеся широкой или, наоборот, узкой содержательной нагрузкой [4, с. 8–9; 5, с. 164; 6, с. 13; 7, с. 8–9; 9, с. 43; 10, с. 16].

На наш взгляд, криминологическая характеристика преступности (определенного вида преступлений) должна включать только такие составляющие указанного явления, которые присутствуют на данный момент, при исключении активных мер воздействия на них со стороны общества, государства или иных субъектов: количественно-качественные показатели и существенные признаки и свойства, характеризующие личность преступника. Именно с ними в первую очередь имеет дело исследователь. Уже потом на основании этих данных выявляются причины и условия преступного поведения, предлагаются пути противодействия негативным факторам, приводящим к существованию преступности. Указанной позиции мы и будем придерживаться при разработке криминологической характеристики корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних в Украине.

К статистически значимым показателям преступности в целом и отдельных ее видов (групп) следует отнести уровень, структуру и динамику. Иногда совокупность перечисленных количественно-качественных показателей в специальной литературе именуется состоянием преступности [2, с. 83].

Итак, одним из элементов количественно-качественных показателей криминологической характеристики всей преступности (или определенного вида преступлений) с количественной стороны является ее уровень. Под уровнем преступности понимается общее число преступлений и лиц, их совершивших, за определенный промежуток времени в государстве либо его отдельном регионе (области, районе, городе) [3, с. 19]. Добавим, что эта величина измеряется в абсолютных числах. Вместе с тем некоторые криминологи (например, П.И. Гришаев, А.Ф. Зелинский, В.В. Орехов, Б.В. Коробейников и другие) в уровне преступности выделяют еще и относительные показатели – коэффициенты преступной интенсивности и преступной активности [2, с. 90–91; 5, с. 23–25; 8, с. 64; 5, с. 87]. Такой подход представляется вполне оправданным, поскольку позволяет получить как можно более полное представление о криминогенной действительности сразу в нескольких плоскостях, включая степень пораженности населения теми или иными преступными проявлениями как в абсолютных, так и в относительных величинах.

Постановка задания. Преступность несовершеннолетних – одна из актуальных криминологических проблем, не только отражающих основные тенденции преступных проявлений в государстве, но и являющихся индикатором морального здоровья общества, а также дающих возможность спрогнозировать общие перспективы и развитие преступности в будущем. Этот вид преступности является довольно специфическим: с одной стороны, он входит в необъятное поле детской делинквентности, а с другой – перерастает в преступность молодежи и общеуголовную преступность. Исходя из сказанного, вряд ли уместно приводить какие-либо дополнительные аргументы для подтверждения перманентной актуальности выбранной темы исследования [12, с. 105].

В 2014 г. число зафиксированных преступлений по сравнению с 2013 г. возросло более чем на 13%. Однако подобный подход законодателя в определенной степени привел к искажению действительного состояния преступности в отношении иных преступлений. Например, за счет увеличения количества краж якобы происходит снижение числа тяжких и особо тяжких преступлений, таких как умышленное убийство, причинение тяжких телесных повреждений, изнасилование и другие. Такая картина уголовно-правовой статистики создает видимость достижения значительных успехов в борьбе с наиболее опасными видами преступлений. Однако в реальности непродуманное решение законодателя обусловило возникновение целого ряда новых проблем, например, таких как необходимость поиска дополнительных средств на соответствующее ресурсное и кадровое обеспечение деятельности по сдерживанию вала преступности, массовое сокрытие фактов краж от регистрации с целью избежать перегрузки правоохранительных органов, сложности в решении проблем,

связанных с социальной адаптацией лиц, освобожденных из мест лишения свободы, поскольку многие из них осуждены за совершение именно корыстных преступлений, а значит, в нынешних социально-экономических условиях будет ускоряться процесс их «возвращения» в учреждения исполнения наказаний (колонии), соответственно, произойдет также рост уровня рецидивной преступности и так далее.

Результаты исследования. Анализ корыстно-насильственной преступности в целом в Украине и самостоятельное изучение данного вида преступности несовершеннолетних позволяют выявить достаточно противоречивые тенденции. Если в общей преступности корыстно-насильственной направленности по таким составам преступлений, как грабеж, разбой, бандитизм, в 2009 г. произошло значительное увеличение фактов противоправных деяний (в 2009 г. было зарегистрировано 31 824 грабежа против 26 927 в 2008 г.; 6 445 разбоев против 4 984 соответственно; 29 случаев бандитизма против 17 за рассматриваемый период времени) с их снижением в последующее время (в 2010 г. и 2011 г. выявлено 23 300 и 22 966 фактов грабежей соответственно, 4 029 и 3 715 разбоев соответственно; за 11 месяцев 2012 г. было зарегистрировано 19 712 грабежей и 2 972 разбоя, в 2013 г. – 22 678 грабежей и 2 840 разбоев, в 2014 г. – 23 154 грабежа и 2 980 разбоев), то в отношении преступности несовершеннолетних статистическая отчетность Министерства внутренних дел Украины (далее – МВД Украины) демонстрировала постоянное снижение, хотя и с некоторым замедлением его темпов в отдельные годы. Полагаем, что статистика в то время скорее отражала состояние учетно-регистрационной дисциплины соответствующих подразделений МВД Украины, чем действительный уровень преступности несовершеннолетних в стране. Поэтому в течение значительного промежутка времени по всем корыстно-насильственным преступлениям, совершаемым несовершеннолетними, наблюдается якобы позитивная тенденция снижения их уровня.

При этом заметим, что долгие годы в статистике официальных органов отдельно не давалось число умышленных убийств, совершенных из корыстных побуждений (исключение составляли лишь «заказные» убийства). Кроме того, в статистике не проводится дифференциация случаев грабежей и вымогательств в соответствии с теми частями статей, которыми предполагается их совершение. Поэтому, например, достаточно сложно выделить случаи открытого завладения имуществом без применения насилия (ч. 1 ст. 186 Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины)). Однако не представляется возможным, основываясь на данных статистики, выделить также количество фактов незаконного завладения транспортными средствами с корыстной целью и одновременно с применением насилия или угрозой применения насилия. Кстати, незаконное завладение транспортными средствами с применением насилия к потерпевшим со стороны несовершеннолетних преступников – считанные случаи в официальной статистике. Их регистрируется всего несколько в год. К тому же не все они, очевидно, совершаются по корыстным мотивам. Поэтому в плане пригодности криминологического анализа, на наш взгляд, они скорее носят иллюстративный характер, чем определяют какие-либо тенденции развития корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних. Из изложенного следует, что познание данного вида преступных проявлений нельзя строить только на анализе статистических сведений. В этом случае необходимым компонентом исследовательского процесса должен стать анализ собственной эмпирической базы, составленной по материалам изучения приговоров судов и архивных уголовных дел, уже рассмотренных судами. Также следует отметить, что такие виды корыстно-насильственных преступлений, как насильственное донорство, незаконная трансплантация органов или тканей человека, незаконное лишение свободы или похищение человека, совершаемые из корыстных побуждений, а также торговля людьми, совершаемая из корыстных побуждений и соединенная с насилием, для несовершеннолетних, исходя из сведений официальной статистики, не являются характерными.

Относительно анализа общего количества лиц, совершивших преступления, заметим следующее. С начала 2000-х гг. вплоть до 2009 г. в официальной статистике в целом наблюдалась устойчивая тенденция уменьшения количества лиц, совершивших преступные деяния (незначительное увеличение было отмечено в 2004 г. (+0,4%)). Таким образом, в 2004 г. выявлено 260 702 лица, которые совершили преступление, в 2005 г. – 237 187 лиц, в 2006 г. –

214 507 лиц, в 2007 г. – 214 093 лица, в 2008 г. – 207 740 лиц, которые совершили преступление. Однако с 2009 г. начался рост данного показателя преступности: в 2009 г. зарегистрировано 212 090 лиц, совершивших преступления, в 2010 г. – 226 385 таких лиц. В 2009 г. прирост по этому показателю относительно года предыдущего составил +2%, а в 2010 г. – +6,7%. В 2011 г. снова произошло незначительное уменьшение числа выявленных лиц, совершивших уголовно наказуемые деяния, на 0,38% (их количество составило 225 517). По состоянию на 20 ноября 2012 г. в Украине зарегистрировано 194 992 лица, совершивших преступления. В 2013 г. 223 561 лицу вручено сообщение о подозрении в совершении преступного деяния (в силу несопоставимости временных интервалов считаем сравнение показателей за последние три года не вполне корректным).

В отношении несовершеннолетних преступников официальная статистика рапортовала об устойчивой тенденции сокращения их численности до 2010 г. За 7 лет их количество уменьшилось более чем в два раза: в 2003 г. зафиксирован 27 451 несовершеннолетний, совершивший уголовно наказуемые деяния, в 2004 г. – 26 410 таких несовершеннолетних, в 2005 г. – 22 767 таких несовершеннолетних, в 2006 г. – 16 966 таких несовершеннолетних, в 2007 г. – 15 572 таких несовершеннолетних, в 2008 г. – 13 541 таких несовершеннолетних, в 2009 г. – 12 956 несовершеннолетних, совершивших уголовно наказуемые деяния. В 2010 г. снова произошёл ощутимый рост зарегистрированного числа несовершеннолетних правонарушителей на 7,7% (13 950) с некоторым снижением в 2011 г. на -2,1% (13 654). По состоянию на 20 ноября 2012 г. в Украине зарегистрировано 10 703 несовершеннолетних, совершивших преступления. Начиная с 2013 г. в Едином отчете об уголовных правонарушениях, составляемом Генеральной прокуратурой Украины, к сожалению, не приводятся данные относительно количества несовершеннолетних, которым предъявлено сообщение о подозрении.

В целом не так отчетливо выражено снижение количества несовершеннолетних преступников наблюдается при анализе корыстно-насильственной преступности. В отдельные годы происходило увеличение количества лиц, совершивших, например, умышленные убийства из корыстных побуждений или на заказ (в 2004 г. число таких лиц по сравнению с предыдущим годом увеличилось почти в два раза; отмечено увеличение также в 2006 г. и 2009 г.). На фоне устойчивой в целом тенденции к снижению количества подростков – грабителей и вымогателей определенный всплеск численности первых отмечался в 2005 г., а численности вторых – в 2009 г. В 2006 г. и 2013 г. также отмечено увеличение количества несовершеннолетних лиц, которые незаконно завладели транспортным средством. Однако в отношении последних необходимо с большой осторожностью говорить как об определяющем факторе о тенденции корыстно-насильственной преступности, поскольку, как уже отмечалось, лишь единицы несовершеннолетних совершают подобные преступления с применением насилия к потерпевшим в сочетании с наличием корыстного мотива деяния.

Как отметил А.П. Закалюк, это может быть следствием изменения уголовной политики в отношении привлечения несовершеннолетних к уголовной ответственности и назначения им наказания или результатом предупредительной деятельности [4, с. 473]. Считаем, что достижение таких показателей можно расценивать неоднозначно. С одной стороны, нельзя исключить тот факт, что в отдельные годы такое состояние дел являлось результатом проведения достаточно продуманной и в то же время эффективной предупредительной работы государства, правоохранительных органов и общественности относительно уменьшения криминализации подрастающего поколения. С другой стороны, подобное благополучие могло быть лишь следствием манипуляции со статистическими показателями (особенно до вступления в действие нового Уголовного процессуального кодекса Украины). В любом случае без тщательного анализа причин сохранения в целом положительной тенденции в сфере борьбы с преступностью несовершеннолетних, в том числе с корыстно-насильственной, нельзя преждевременно делать никаких выводов. В связи с этим целесообразным является обращение к относительным показателям криминальной пораженности и зараженности подросткового сегмента общества, то есть к коэффициентам преступной интенсивности и преступной активности.

Сопоставление коэффициентов преступной интенсивности и преступной активности несовершеннолетних с общими показателями пораженности населения Украины преступными проявлениями и преступниками свидетельствует о достаточно тревожной ситуации. Так, если коэффициенты преступной интенсивности несовершеннолетних равняются 87–123 преступлениям на 10 тыс. подростков, то соответствующие показатели преступной интенсивности в отношении всего населения Украины достигают 82–115. Еще более тревожной является ситуация с криминальной «зараженностью» подростковой части населения Украины преступниками. По сравнению с общими коэффициентами преступной активности, которые достигают 45–62 на 10 тыс. населения, соответствующие показатели преступной активности несовершеннолетних равняются 100–119 на такой количественный сегмент несовершеннолетнего населения страны.

Выводы. Анализ состояния научной разработки проблемы личности несовершеннолетнего преступника, в том числе корыстно-насильственного вида, исследование круга вопросов относительно содержания и объема понятия личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника, а также криминологического-статистического анализа количественных показателей корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних в Украине дает возможность сделать определенные умозаключения.

Так, исследование корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних в Украине позволяет выявить достаточно противоречивые тенденции. Несмотря на превалирование якобы позитивной динамики в развитии корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних, в настоящее время нельзя однозначно утверждать об устойчивых положительных тенденциях в развитии указанного вида преступности, поскольку данный показатель в отдельные годы является все-таки нестабильным. Так, если в общей корыстно-насильственной преступности по таким составам преступлений, как грабеж, разбой, бандитизм, в 2013–2014 гг. произошло значительное увеличение фактов противоправных деяний, то в отношении преступности несовершеннолетних наблюдается их снижение, хоть и с некоторым замедлением темпов. К тому же значительное повышение уровня преступлений несовершеннолетних и числа преступников в отдельные годы по тем либо иным видам корыстно-насильственных преступных деяний чередуется с их частичным снижением. Кроме того, как негативную в развитии всей преступности несовершеннолетних и ее корыстно-насильственной части следует расценивать тенденцию, связанную с увеличением среди преступников количества лиц женского пола (за 10 лет более чем на треть).

Список использованных источников:

1. Головкин Б.М. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові / Б.М. Головкин, В.С. Батиргарєєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць ІВПЗ АПрН України. – Вип. 10. – Х. : Право, 2005. – С. 105–130.
2. Гришаев П.И. Советская криминология: курс лекций для студентов ВЮЗИ (1–3 лекции) / П.И. Гришаев. – М. : ВЮЗИ, 1975. – 95 с.
3. Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия : [учеб. пособие] / И.Н. Даньшин. – К. : УМКВО, 1988. – 88 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : в 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : ВД «Ін Юре», 2007– . – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
5. Зелинский А.Ф. Криминология : [курс лекций] / А.Ф. Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – 260 с.
6. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми / [В.В. Голіна, В.П. Ємельянов, С.Ю. Лукашевич та ін.] ; за заг. ред. В.В. Голіни. – Х. : Кроссрод, 2007. – 156 с.
7. Кримінологія: Особлива частина : [навч. посібник] / за ред. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 1999. – 230 с.

8. Криминология: Общая часть : [учебник] / [Н.А. Беляев, И.В. Волгарева, Н.М. Кропачев и др.] ; под ред. В.В. Орехова. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1992. – 216 с.
9. Кальман А.Г. Словарь криминологических и статистических терминов / А.Г. Кальман, И.А. Христич. – Х. : ИИПП АПрН Украины ; Гимназия, 2001. – 96 с.
10. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений / В.Б. Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 37. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 14–20.

ТЕРТИШНИК В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Університет митної справи
та фінансів України)

ЛАМАНОВА І. С.,
студентка
(Університет митної справи
та фінансів України)

УДК 343.2

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ПОСЯГАННЯМ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються міжнародно-правові засоби охорони культурної спадщини, розкриваються проблеми відповідальності за посягання на культурні цінності України та пропонуються моделі кримінально-правових норм.

Ключові слова: культурні цінності, культурна спадщина, кримінальна відповідальність.

В статье анализируются международно-правовые средства защиты культурного наследия, раскрываются проблемы ответственности за посягательства на культурные ценности Украины и подаются модели уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: культурные ценности, культурное наследие, уголовная ответственность.

In the article the international-legal means of protection of cultural heritage are analyzed, the problems of responsibility for encroachments of the cultural values of the Ukraine are revealed, they will be given to the model of criminal– lawful n.

Key words: cultural values, cultural heritage, penal responsibility.

Вступ. Культурні цінності – це особливий вид інтелектуально-духовного скарбу, який є результатом творчого самовираження людини, має художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність для суспільства та здатний тією чи іншою мірою задовольнити духовні й естетичні потреби розвитку освіченої людини. Сьогодні, крім загальної економічної кризи

в Україні, проблема ускладнюється кризою моралі та культури, яка часто супроводжується знищенням, розкраданням, незаконним вивезенням за межі держави й відчуженням культурних цінностей. Збереження культурної спадщини значною мірою залежить від удосконалення кримінального, процесуального й митного законодавства та практики його застосування.

Актуальність проблеми обумовлюється тим, що злочинні посягання на об'єкти, які є культурними цінностями держави, набувають усе більшого поширення. Зростає не лише кількість, а й якість вчинених злочинів, які часто стають однією зі сфер професійної злочинної діяльності, що надає таким злочинам небезпечного характеру, у свою чергу потребуючи впровадження нових форм і методів діяльності щодо попередження, протидії, розкриття та розслідування протиправних посягань на культурні цінності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, показує, що розгляд питання протидії посяганням на культурні цінності залишається не досить системним, хоч і набирає обертів. Окремі аспекти вивчення питання культурних цінностей містяться в наукових розробках вітчизняних фахівців права, культурології та споріднених галузей знань, наприклад В. Акуленко, В. Печерського, О. Кофанова, О. Процюка, С. Щерби, С. Приданова, Я. Фурман, О. Дулова, О. Калашникової та інших [1–19]. Однак наявні розвідки не вичерпують складність проблеми, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є висвітлення сучасного стану захисту культурної спадщини та вироблення пропозицій щодо підвищення ефективної протидії посягань на культурні цінності України.

Результати дослідження. У 1929 р. М. Реріх розробив текст проекту міжнародної угоди, яка пізніше отримала назву «Пакт Реріха» та знайшла розуміння й підтримку з боку різних видатних діячів того часу. Пакт Реріха отримав схвалення Бюро міжнародної служби музеїв та був переданий на розгляд Комісії інтелектуального співробітництва Ліги Націй. 15 квітня 1935 р. у Вашингтоні його було підписано представниками американських держав. Так він став міжнародно-правовим документом і першою угодою, цілком присвяченою проблемі захисту культурної спадщини [2, с. 18–20].

Культурні й історичні цінності мають особливе цивілізаційне значення, якому обґрунтовано приділяється особлива увага в Організації Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (далі – ЮНЕСКО), яка, відповідно до свого Статуту, покликана допомагати «збереженню, прогресу та поширенню знань, піклуючись про збереження й охорону спільної спадщини людства: книжок, творів мистецтва та інших пам'яток історичного й наукового значення» (п. 2 ст. 1 Статуту ЮНЕСКО). Під егідою цієї організації у сфері охорони культури, цінностей були укладені й набули чинності чотири універсальні акти, серед яких можна назвати Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., Конвенцію про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених культурних цінностей 1995 р. Україна є стороною всіх названих конвенцій ЮНЕСКО, а також Європейської культурної конвенції 1954 р.

Водночас злочинні посягання на твори мистецтва отримують усе більше поширення в усьому світі та набувають більш небезпечного, часто навіть транснаціонального характеру. Наприклад, у грудні 2000 р. троє озброєних чоловіків увійшли до Національного музею в Стокгольмі, де під загрозою застосування зброї проти охорони протягом декількох хвилин вирізали з рам три картини вартістю 36 млн доларів. З «Автопортретом» Рембрандта та картинами О. Ренуара «Юна парижанка» й «Розмова із садівником» злочинці втекли. Картину «Розмова із садівником» пізніше було знайдено поліцією в ході рядового рейду з боротьби з наркоторговцями: картина зберігалась у мішку з марихуаною. Картину П. Гогена «Дівчина біля відкритого вікна» було написано в 1888 р., а вкрали її відносно недавно – у жовтні 2012 р. Останнім часом у світі активно діють транснаціональні організовані злочинні угруповання, які спеціалізуються на «мистецькому» бізнесі, що створює додаткову загрозу для культурної спадщини України.

За останні роки скоєно щонайменше 3 тис. крадіжок творів мистецтва з музеїв України. Часто їх просто замінюють підробками, а ринок підробок нині ледь не перевершує ринок справжніх мистецьких творів.

Згідно із Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV культурні цінності (оригінальні художні твори живопису, графіки й скульптури, художні композиції, твори декоративно-прикладного та традиційного народного мистецтва, предмети музейного значення, манускрипти, унікальні й рідкісні музичні інструменти тощо) стають об'єктами підвищеного правового захисту та підлягають поверненню в Україну, якщо вони незаконно вивезені з території України чи незаконно перебувають поза її межами. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) і повернені після тимчасового вивезення культурні цінності підлягають обов'язковій державній експертизі, а відповідно до ст. 14 цього акта вивезенню з України не підлягають культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання, культурні цінності, включені до Національного архівного фонду, та культурні цінності, включені до Музейного фонду України.

Що стосується протидії незаконним посяганням на культурні цінності, то в ст. 37 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» це не досить чітко визначено: «Особи, винні в порушенні законодавства України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, несуть відповідальність, передбачену законами України».

У різних країнах законодавство встановлює посилену відповідальність за різні посягання на культурні цінності держави. Так, у ст. 230 Кримінального кодексу Республіки Білорусь передбачається відповідальність за умисне неповернення у визначений строк на її територію історико-культурних цінностей, якщо таке повернення є обов'язковим. Стаття 190 Кримінального кодексу Російської Федерації передбачає кримінальну відповідальність за неповернення на її територію предметів художнього, історичного й археологічного надбання народів Російської Федерації та зарубіжних країн.

У ст. 201 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачається кримінальна відповідальність за контрабанду культурних цінностей, тобто за їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Питання криміналізації неповернення культурних цінностей, тимчасово вивезених із території України, піднімається в юридичній літературі. Так, В. Кузнецов цілком слушно запропонував внести зміни до кримінального закону та передбачити відповідальність за неповернення культурних цінностей у ст. 184-2 «Неповернення на територію України культурних цінностей» у межах окремого розділу V-A «Злочини проти відносин у сфері охорони культурної спадщини» Особливої частини КК України [11, с. 888].

Цілком логічно буде встановити більш тяжке покарання за контрабанду чи неповернення незаконно вивезених культурних цінностей. Однак законодавець ніколи не встановлював підвищену відповідальність за контрабанду інших матеріальних цінностей (наприклад, контрабанду автомобілів марки «Запорожець»). Акцент зроблено саме на контрабанді культурних цінностей як особливого скарбу для держави. Логіка підказує, що культурні цінності потребують підвищеного захисту у зв'язку із загрозами не лише зовнішнього спрямування (контрабанда), а й внутрішнього характеру (крадіжка, грабіж, розбій, привласнення шляхом зловживання службовим становищем, навмисне знищення).

Найбільш резонансні справи в Україні – це крадіжки в Уманському краєзнавчому музеї Черкаської області, Ямпільському районному музеї образотворчого мистецтва Вінницької області (у цих музеях за 2 роки вкрали 21 картину) та з Чернігівського художнього музею в 1997 р., звідки вкрадено 13 картин на суму 3 млн доларів. Усі ці твори досі не вдалося відшукати й повернути. У цілому в Україні за останні 10 років вкрали в 9,5 рази більше творів мистецтва, ніж за попередні роки.

Сьогодні ці правопорушення підпадають під регулювання ст. 185 КК України, згідно з якою покарання залежить не стільки від суспільної небезпечності, скільки від масштабів завданого збитку.

Під час постановки питання щодо криміналізації будь-якого діяння має дотримуватись принцип співмірності, схожий із застосовуваним у кримінальному процесі відповідно до рішень Європейського суду з прав людини принципом пропорційності (мета є вагомою, засіб її досягнення – найменш обтяжливим у конкретних умовах), а також повинна забезпечуватися засада економії репресії. Принцип співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації стверджує, що наскільки б небезпечною не була та чи інша поведінка, її криміналізація ніколи не може розглядатись як абсолютне благо, а завжди являє собою жертвування одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих [10, с. 220]. На думку окремих авторів, передбачення кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти культурної спадщини відповідає підставам і принципам криміналізації, є необхідним та обґрунтованим кроком законодавця [3, с. 230–231].

Прикметно, що в Кодексі України про адміністративні правопорушення посягання на такі об'єкти виділено в окрему норму – ст. 92 «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини».

На нашу думку, у КК України доцільно з розділу III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» такі норми, як «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», «Захоплення заручників», «Експлуатація дітей», перенести до розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», а норми «Підміна дитини», «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» – до розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності».

Відповідно, розділ III доцільно назвати «Посягання на об'єкти культурної спадщини». Для нього пропонуємо такі моделі норм:

«Стаття 146. Крадіжка об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, привласнення або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу та розбою.

1. Таємне викрадення об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, привласнення, розтрата або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу чи розбою карається штрафом у шестикратному розмірі викраденого або позбавленням волі на строк від трьох до семи років із конфіскацією майна.

2. Привласнення об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, шляхом зловживання службовим становищем карається штрафом у десятикратному розмірі викраденого або позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років із конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від шести місяців до трьох років.

3. Заволодіння об'єктами, що мають культурну чи історичну цінність, шляхом грабежу та розбою карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років із конфіскацією майна.

4. Крадіжка об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, привласнення або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу й розбою, здійснене в особливо великому розмірі, карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років або довічним ув'язненням із конфіскацією майна».

«Стаття 147. Контрабанда об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність.

1. Контрабанда об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років із конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

2. Та ж дія, вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища, карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років із конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна».

Додатково в розділі III КК України мають бути викладені норми, що передбачатимуть відповідальність за умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії та культури, а також інші кримінальні правопорушення у сфері охорони культурної спадщини.

Висновки. Таким чином, необхідне посилення кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності й об'єкти культурної спадщини. У КК України в окремій главі доцільно окремо викласти такі норми, як «Крадіжка об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, привласнення або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу та розбою», «Умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії та культури», «Пошкодження або знищення предметів і документів, що мають історичну, наукову або культурну цінність», «Контрабанда предметів, що мають історичну, наукову або культурну цінність», «Неповернення на територію держави предметів художнього, історичного й археологічного надбання України».

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі полягають у розробці алгоритмів розслідування злочинів і кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганнями на культурні цінності та об'єкти культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Акуленко В. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : [монографія] / В. Акуленко. – К.: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. – 616 с.
2. Александров Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов / Е. Александров. – София : София Пресс, 1978. – 144 с.
3. Асейкін Р. Підстави та принципи криміналізації посягання на об'єкти культурної спадщини України / Р. Асейкін // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 24(63). – 2011. – № 1. – С. 225–231.
4. Гайворонський Є. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Є. Гайворонський. – К., 2009. – 200 с.
5. Дьомін Ю. Про необхідність вдосконалення законодавства щодо порядку переміщення через митний кордон України культурних цінностей / Ю. Дьомін, О. Кравченко // Вісник прокуратури. – 2001. – № 7. – С. 30.
6. Калашникова О. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : [підручник] / О. Калашникова. – К., 2006. – 250 с.
7. Калининская Я. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение памятников истории и культуры : дисс. ... канд. юрид. наук / Я. Калининская. – М., 2008. – 190 с.
8. Каткова Т. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Т. Каткова. – Х., 2008. – 213 с.
9. Кофанова О. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : [метод. рекомендації] / О. Кофанова – К., 2006. – 220 с.
10. Кудрявцев В. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / В. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
11. Кузнецов В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : [монографія] / В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
12. Марко В. Поняття і суспільна небезпечність контрабанди історичних та культурних цінностей / В. Марко // Митна справа. – 2010. – № 1(67). – С. 45–49.
13. Міщенко М. Щодо криміналізації неповернення культурних цінностей / М. Міщенко // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 травня 2013 р.). – Х. : Золота миля, 2013. – С. 160–163.
14. Міщенко М. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в історії українського законодавства / М. Міщенко // Держава і право. – 2011. – Вип. 54. – С. 544–549.
15. Пискунова Е. Криминалистическое обеспечение расследования преступлений в сфере искусства: судебно-искусствоведческая экспертиза : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е. Пискунова. – М., 2013. – 210 с.

16. Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование / [С. Приданов, С. Щерба] ; отв. ред. С. Припаднов. – М., 2002. – 200 с.
17. Процюк О. Контрабанда культурних цінностей: проблеми кваліфікації / О. Процюк // Підприємництво, держава і право. – 2003. – № 8. – С. 89–91.
18. Тертишник В. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / В. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 768 с.
19. Ужва Л. Суспільна небезпечність контрабанди культурних цінностей як визначальна ознака злочину / Л. Ужва, В. Петренко // Науково-практична інтернет-конференція (14 травня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=521%3A100513-00&catid=70%3A50513&Itemid=86&lang=ru.
20. Уголовно-правовая охрана предметов и документов, имеющих историческую, научную, художественную или культурную ценность : [практ. пособие] / [С. Щерба, С. Приданов] ; отв. ред. С. Щерба. – М. : ЮрИнфоР, 2000. – 300 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЄФІМОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової
діяльності та спеціальної техніки
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98:343.373

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ЗЛОЧИНІВ ШАХРАЙСЬКОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано типові схеми шахрайських дій, спрямованих на викрадання бюджетних коштів, які надаються для підтримки й розвитку пріоритетних галузей агропромислового комплексу. Досліджуються інші види шахрайств, розповсюджених у цій сфері підприємницької й іншої економічної діяльності. Зроблено висновок, що протидія таким злочинам має певні недоліки. Наведено найдоцільніші заходи для підвищення ефективності викриття й розслідування економічних злочинів, що вчиняються у сфері агропромислового комплексу.

Ключові слова: шахрайство, агропромисловий комплекс, викриття злочинів.

В статье проанализировано типичные схемы мошеннических действий, направленных на похищение бюджетных средств, которые выделяются для поддержки и развития приоритетных сфер агропромышленного комплекса. Исследуются другие виды мошенничеств, распространенных в сфере данной предпринимательской и другой экономической деятельности. Сделан вывод, что противодействие такого рода преступлениям имеет определенные недостатки. Называются наиболее целесообразные действия для повышения эффективности разоблачения и расследования экономических преступлений, которые совершаются в сфере агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: мошенничество, агропромышленный комплекс, разоблачение преступлений.

The article analyzes the typical schemes of fraud aimed at the theft of budget funds provided for the support and development of priority sectors of agro-industrial complex. We study other types of fraud, common in this area of business and other economic activities. It is concluded that combating such crimes has certain disadvantages. The author expresses support for the measures to improve the effectiveness of disclosure and prosecution of economic crimes committed in the sphere of agro-industrial complex.

Key words: fraud, agro-industrial complex, detection of crime.

Вступ. Агропромисловий комплекс (далі – АПК) України завжди привертав увагу шахраїв, які намагалися використати нестабільне становище держави, коли відбувається правове реформування правоохоронних органів, на свою користь, втілюючи нові злочинні

шахрайські схеми заволодіння державними коштами, виділеними для підтримки пріоритетних галузей економіки. І нині, зважаючи на ріст цін на продовольчі товари, положення соціального захисту населення вимагає від Уряду України рішучих дій. У результаті ризикованих соціально-економічних експериментів, непослідовної політики вітчизняний агропромисловий комплекс виявився не в змозі самостійно (без втручання правоохоронних органів) у повному обсязі забезпечувати продовольчу безпеку України.

Стан дослідження. У геополітичній ситуації, що виникла в АПК України в 2013–2015 роках, питання про продовольчу безпеку стає особливо актуальним: повною мірою виявляється залежність нашого продовольчого ринку від імпорту [1; 2].

Стан АПК віддзеркалює не тільки економічну, а національну безпеку, тому протидія злочинності у сфері АПК стає одним із пріоритетних завдань оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України. Однак існує така залежність: наскільки повно виявлені закономірності злочинної діяльності, настільки можна розраховувати на появу ефективних методик виявлення й викриття окремих видів і груп злочинів.

Проблеми протидії економічній злочинності та корисливим злочинам, що вчинюються в аграрному секторі, розглядалися в роботах Ю.М. Антоняна, У.М. Бабаєва, Ю.Д. Блувштейна, В.В. Бабурина, С.Н. Баліної, Ю.В. Бауліна, А.І. Берлача, В.Т. Білоуса, П.Т. Геги, І.А. Гельфанда, А.П. Гетьмана, В.В. Голіної, К.К. Горіянова, О.М. Джузи, А.Ф. Зелінського, В.В. Коваленка, Я.Ю. Кондратьєва, М.Й. Коржанського, О.Г. Кулика, О.М. Литвака, Є.В. Марценка, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, В.І. Осадчого, М.І. Панонова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Д. Суценка, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.Л. Фріса, Ю.С. Шемшученка, С.С. Яценка та інших учених.

Постановка завдання. Проте реальність істотно не змінюється, спостерігається ріст латентної злочинності у сфері АПК. Відбувається кримінально-правова деталізація злочинів шахрайського характеру.

Тому, **метою** дослідження є висвітлення найпоширеніших способів вчинення шахрайств в агропромисловому комплексі України.

Результати дослідження. Уряд України в державній програмі розвитку сільського господарства й регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства намагається здійснити істотне збільшення фінансової підтримки, включаючи пільгове кредитування, технічну й технологічну модернізацію АПК.

Усі останні роки АПК перетворювався в один із найбільш криміналізованих секторів вітчизняної економіки. Саме в ньому відбулася значна частина злочинних дій шахрайського характеру [1; 2]. Особлива увага повинна приділятися фактам викрадання бюджетних коштів, насамперед тих, які виділяються на держзакупівлі в системі реалізації державних програм агропромислового комплексу. У цьому аспекті АПК Дніпропетровської області не є винятком, на що вказано в звітних матеріалах ГУ Національної поліції в Дніпропетровській області.

Однією з головних функцій криміналістичної класифікації злочинів є створення передумов для формування окремих методик розслідування. Її розуміють як диференціацію (або систематизацію) окремих видів злочинів за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик [3, с. 324].

Вивчення кримінальних проваджень та оперативних матеріалів дозволяє говорити про поширення шахрайських схем викрадання коштів, що виділяються на розвиток АПК. Насамперед привертають до себе увагу викрадання коштів, які виділяються у вигляді субсидій, покликаних стимулювати розвиток тваринництва. Прикладом може слугувати шахрайство, вчинене директором ТОВ «Новотроїцьке» В. у період із 5 липня по 31 жовтня 2013 року в результаті цілеспрямованих і навмисних дій. Він, використовуючи своє службове становище, керуючись корисливими мотивами, викрав під час отримання субсидій, установлених законами й іншими нормативними правовими актами, шляхом надання свідомо недостовірних відомостей бюджетні кошти, незаконно одержавши їх у вигляді субсидії на відшкодування частини витрат реалізованого товарного молока, на загальну суму 300 578

грн, які надійшли на розрахунковий рахунок ТОВ «Новотроїцьке», і використовував їх надалі за особистим розсудом, заподіявши матеріальний збиток в особливо великому розмірі.

Іншим розповсюдженим способом здійснення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України, є викрадання грошових коштів, що виділяються на забезпечення житлом молодих фахівців (або їхніх родин) на селі. Це робиться шляхом подання громадянами, що не мають жодного стосунку до сільського господарства й не проживають у сільській місцевості, у відділ архітектури, будівництва й житлово-комунального господарства підроблених документів про те, що певна особа є молодим фахівцем підприємства АПК і має потребу в отриманні житла.

Так, за період часу з початку червня 2012 року по 17 січня 2013 року в селищі міського типу Кринички Дніпропетровської області, діючи навмисне, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, із метою незаконного збагачення, передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння збитку у великому розмірі бюджету, не будучи працівником агропромислового комплексу, громадянином було надано в адміністрацію «Криничанський район» фіктивні документи: копію трудової книжки й трудовий договір, у яких було зазначено свідомо недостовірні відомості. У підсумку було викрадено бюджетні грошові кошти на загальну суму 217 300 грн під час одержання субсидії на придбання житлового будинку.

Типовою є ситуація, коли шахрайство, передбачене ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України, відбувається в сполученні з підробкою документів, а саме посадові особи сільської адміністрації виготовляють підроблені документи про цільове використання отриманого державного кредиту, у результаті чого з бюджетних коштів їм надається субсидія для погашення частини відсотків із кредиту.

Аналіз таких кримінальних проваджень показує, що під час доказування найважливішим і складним моментом є встановлення прямого наміру на викрадання вже під час оформлення документів на одержання субсидії (страхування та ін.) і відсутність бажання виконувати свої зобов'язання. Обов'язковим елементом доказування є вилучення з кримінального провадження документів, які виступали знаряддям здійснення злочину.

На практиці складається така ситуація: найбільш небезпечні прояви злочинних посягань у сфері економіки, у тому числі у сфері АПК, залишаються латентними. І навіть у випадку відкриття кримінальних проваджень за такими фактами вони не доходять до суду. Тут можна наводити приклади за резонансними злочинами серед високопосадовців, у тому числі колишніх керівників міністерств і відомств, про що свідчать матеріали телевізійної програми «Гроші».

Підстави віднесення злочинів до групи бюджетних є занадто широкими, що передбачає можливість прирівняти будь-яке кримінальне правопорушення до наведеної криміналістично однорідної групи та, навпаки, невинувато вузької, що виключає можливість розгляду злочинів, предметом посягання яких є матеріальні цінності у вигляді державного майна незалежно від форми його придбання та його місця в окремо взятому механізмі реалізації злочинного задуму [3].

У наукових працях останніх років виділяють криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних із використанням бюджетних коштів в АПК. Так, кримінальні правопорушення досліджуваної сфери доцільно класифікувати таким чином:

1) за сферою:

а) злочини, що вчиняються в межах фінансово-господарської діяльності Аграрного фонду України;

б) злочини, що вчиняються в ході реалізації державної політики з фінансової підтримки сільгосппідприємств за рахунок коштів із Державного бюджету України;

в) злочини, спрямовані на привласнення бюджетних коштів під час діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств;

г) злочини, пов'язані із закупівлею сільськогосподарської продукції до державного резерву;

д) злочини, спрямовані на заволодіння бюджетними коштами в ході виконання договірних зобов'язань, де однією зі сторін є громадянин-підприємець;

2) за часом:

а) короткострокові злочини;

б) довгострокові злочини;

3) за суб'єктом:

а) злочини, що вчиняються службовими особами;

б) злочини, що вчиняються матеріально відповідальними особами;

в) злочини, що вчиняються громадянами-підприємцями;

4) за кількістю учасників:

а) злочини, що вчиняються однією особою (як правило, службовою);

б) злочини, що вчиняються двома й більше особами;

5) за ступенем організації злочинної діяльності:

а) організовані;

б) неорганізовані;

6) за значенням у структурі технології злочинної діяльності:

а) основні злочини;

б) підпорядковані злочини [4; 5].

Необхідно зазначити, що криміналістична характеристика шахрайств, пов'язаних із використанням бюджетних коштів в АПК, являє собою складну інформаційну модель, що містить типові відомості про їх обов'язкові складові елементи, а саме: 1) способи та сліди злочину (комплекс злочинів), що розглядається; 2) предмет та обстановку зазначених протиправних діянь; 3) особу злочинця у вказаній сфері господарської діяльності. Способи вчинення вищевказаних злочинів доцільно класифікувати за повнотою структури, суб'єктним складом, формою вини, залежно від інструментів реалізації злочинного задуму, масштабу злочинної діяльності, становища, повноважень і місця професійної діяльності співучасників злочинів. Відповідно до розробленої криміналістичної класифікації суб'єктів указаних злочинів виділено такі їх інформаційні групи, як дирекція фондів; начальники структурних підрозділів на місці; начальники регіональних відділень; начальники відділів бухгалтерського й фінансового обліку, фінансово-економічних відділів; начальники управлінь; керівники науково-дослідних установ і державних інспекцій тощо [6, с. 359].

Найбільш перспективними запобіжними заходами спеціально-кримінологічного характеру в аграрному секторі економіки вважають такі: створення на урядовому рівні Координаційної ради з питань запобігання та протидії злочинам в аграрному секторі економіки, до складу якої треба включити представників Національної поліції України (ПЗСЕ, відділів, відділень кримінальної поліції, слідчих відділів, підрозділів патрульної поліції), Генеральної прокуратури України, Державної фіскальної служби України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, облміськдержадміністрації, сільських (селищних) рад.

На Координаційну раду з питань запобігання та протидії злочинам в аграрному секторі економіки різних рівнів покладатимуться завдання з:

1) розробки науково обґрунтованої концепції створення в Україні єдиної багаторівневої системи управління щодо запобігання та протидії злочинам в аграрному секторі економіки;

2) методологічного забезпечення процесу розробки та прийняття відповідних управлінських рішень щодо діагностики та прогнозування негативних явищ і процесів у цій сфері, планування й виконання стратегічних, організаційно-тактичних та оперативно-розшукових заходів;

3) забезпечення безперервності здійснення контролю, перевірки, корегування й оцінки ефективності діяльності відповідних структур і їх працівників, а також оцінки реального стану змін (як бажаних – позитивних, так і небажаних – негативних) у стані кримінологічної обстановки на об'єктах цього виду злочинів [7].

Висновки. Треба погодитися з думкою деяких учених про те, що в сучасних умовах для успішної протидії економічній злочинності, особливо в її організованих формах, по-

трібна кардинальна реформа всіх силових структур, насамперед підрозділів, що здійснюють протидію злочинності у сфері економіки, та органів прокуратури щодо правового механізму їх діяльності. В іншому випадку буде тривати імітація протидії економічній злочинності, а не реалізовуватися реальна стратегія діяльності держави щодо подолання економічної злочинності.

Список використаних джерел:

1. Аналіз роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України за 2013 рік / [С.Г. Міщенко, В.Р. Сливенко, О.В. Лапко, В.І. Василичук, Б.В. Панасенко] ; за заг. ред. С.Г. Міщенка. – К. : ДП «Розвиток», 2014. – 27 с.
2. Довідка про результати роботи підрозділів ДСБЕЗ за 9 місяців 2014 року : Лист МВС України від 4 листопада 2014 року № 23536/Ск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістика : [підручник] / В.Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
4. Кікінчук В.В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі / В.В. Кікінчук // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – № 1. – С. 379.
5. Лавренчук М.О. Оперативно-розшукова профілактика економічних злочинів в агропромисловій сфері / М.О. Лавренчук // Науковий вісник НАВС. – 2015. – Ч. 2. – № 1(34). – С. 99–106.
6. Пчолкін В.Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : [монографія] / В.Д. Пчолкін. – О. : Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – 376 с.
7. Сюравич В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.Г. Сюравич ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – 23 с.

ЄФІМОВА І. В.,провідний фахівець юридичного факультету
(Університет митної справи та фінансів)

УДК 343.98

**ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ МИТНОЇ СПРАВИ**

У статті проаналізовано проблеми оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи як учасників кримінального судочинства щодо протидії злочинам, пов'язаним із захистом митних інтересів держави. Наведено теоретичні складові та надано поняття оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи в кримінальних провадженнях про корисливо-насилені злочини щодо них.

Ключові слова: проблеми забезпечення безпеки, працівники митної справи, учасники кримінального судочинства, викриття злочинів.

В статье проанализированы теоретические проблемы оперативно-розыскного обеспечения безопасности работников таможенного дела как участников криминального судопроизводства относительно противодействия преступлениям, связанным с защитой таможенных интересов государства. Приводятся теоретические составляющие, выработано понятие оперативно-розыскного обеспечения безопасности работников таможенного дела в уголовных производствах по корыстно-насильственным преступлениям относительно них.

Ключевые слова: проблемы обеспечения безопасности, работники таможенного дела, участники криминального судопроизводства, разоблачения преступлений.

The article analyzes the theoretical problems of operatively-search safety of customs employees as participants in criminal proceedings with respect to offenses relating to the protection of customs interests of the state. We present theoretical components, produced the concept of operative investigation to ensure the safety of workers of customs in criminal proceedings for selfish violent crimes on them.

Key words: problems of providing of safety, workers of custom business, participants of the criminal rule-making, exposure of crimes.

Вступ. Із загостренням криміногенної ситуації в Україні, посиленням організованих форм злочинних дій звертає на себе увагу проблема оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, інших суб'єктів, що беруть участь у кримінальному судочинстві щодо протидії кримінальному середовищу. Серед перерахованих суб'єктів, що потребують захисту з боку держави, необхідно згадати й працівників митної справи України.

Усі наведені аспекти набувають самостійного соціального значення та потребують наукового роз'яснення.

Постановка завдання. Розробкою наукових основ застосування розвідувально-пошукових, негласних методів і засобів боротьби зі злочинністю займалися відомі вчені України та країн СНД. До них можна віднести професорів О.І. Алексєєва, О.М. Бандурку, Б.Є. Богданова, І.І. Басецького, В.Г. Боброва, А.Ф. Возного, Д.В. Гребельського, О.Ф. До-

лженкова, І.М. Д'яченка, В.П. Ілларіонова, І.П. Казаченка, І.О. Климова, В.П. Кувалдіна, Ю.Ф. Квашу, В.В. Крутова, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, А.Г. Маркушина, С.С. Овчинського, В.С. Овчинського, В.Н. Омеліна, Л.А. Прохорова, В.Г. Самойлова, В.В. Сергеева, Г.К. Синілова, Б.П. Смагоринського, А.П. Снігерьова, А.Б. Утевського.

За часи незалежності України було захищено та видано декілька монографічних робіт А.М. Бандуркою, Е.А. Дидоренком, А.Ф. Долженковим, І.П. Козаченком, В.Л. Регульським та іншими; у цих дослідженнях розглядалися теоретичні та правові основи оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) на сучасному етапі розвитку. Крім цього, проблемами оперативно-розшукової науки займалися провідні кримінологи, криміналісти та процесуалісти: Р.С. Белкін, А.Р. Белкін, В.В. Грошевий, Л.М. Давиденко, О.В. Негодченко, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник та інші.

Проблема оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи України в кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини виникла у зв'язку зі змінами соціально-політичної орієнтації суспільства, з ускладненням оперативної обстановки у сфері протидії економічній злочинності. Указані вище злочини характеризуються високою професійною діяльністю злочинців та існуванням організованих злочинних угруповань. Зазначене потребує прийняття адекватних заходів від держави.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичної проблеми оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівники митної справи як учасників кримінального судочинства щодо протидії злочинам, пов'язаним із захистом митних інтересів держави, а також визначення теоретичних складових поняття оперативно-розшукового забезпечення безпеки працівників митної справи в кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини щодо них.

Результати дослідження. Починаючи з 1990 р., було прийнято низку законодавчих актів, які забезпечили створення системи правоохоронних органів узагалі й митних органів зокрема, призначенням яких є протидія різним видам корисливих злочинів у митній сфері, а також законодавство оперативно-розшукового призначення. Це забезпечило створення правової основи протидії корисливо-насильницькій злочинності, зокрема щодо працівників правоохоронних органів.

Останнім часом дослідження цієї проблеми здійснюються криміналістами й ученими, що займаються проблемами оперативно-розшукової діяльності. Однак вони не досягли єдності у визначенні сутності оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування й судового розгляду [1, с. 32]. Оскільки проблема такого забезпечення проходить стадію наукового обґрунтування, зупинимося докладніше на її загальнотеоретичних аспектах.

У роботах науковців останні двадцять років розглядається законодавчий характер оперативно-розшукової й кримінально-процесуальної діяльності та робиться висновок, що вони, використовуючи різні методи, ідуть різними шляхами до єдиної мети – розкриття злочинів [2, с. 130–137].

Підкреслюючи методологічне значення взаємовпливу способів здійснення й приховання злочинів та оперативно-розшукових методів їх виявлення й розкриття, А.І. Алексєєв образно й обґрунтовано виклав їх сутність, що складає самостійний предмет теорії ОРД. Із цього приводу він вказував, що вже давно, багато тисячоліть тому, людство з'ясувало таку елементарну істину: таємним діям злочинців треба, крім усього іншого, протиставити таємний розшук. Інакше й бути не може: якщо є люди, які таємно, негласно діють проти собі подібних, проти суспільства, проти держави, повинні бути й інші люди, що їх викривають, виводять на чисту воду й передають у руки правосуддя. Таким є принциповий момент істини. Усе інше – справа техніки, яка поряд із гласними слідчими діями й судочинством включає таємне стеження, сховане спостереження, конспіративне вивідання, оперативне легендування тощо [3].

Цікаве поняття оперативно-розшукового забезпечення надають криміналісти. Так, В.Н. Карагодін, розглядаючи основи криміналістичного вчення про подолання протидії розслідуванню з боку кримінального середовища, визначає останню як навмисні дії (систему

дій і бездіяльності), спрямовані на протидію встановленню об'єктивної істини в кримінальній справі та вирішенню інших завдань попереднього розслідування [4, с. 16].

Науковці, які займаються проблемами кримінального процесу, досліджуючи кримінальну протидію, характеризують її як комплекс організаційно-тактичних дій, вчинених особою, причетною до злочину, та іншими зацікавленими особами, спрямованих на протидію встановленню істини в кримінальній справі, відхиленню від слідства й суду або з метою пом'якшення відповідальності [5; 6].

Водночас проблеми оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства розглядаються ними крізь призму відносності та законності доказів щодо гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі [7, с. 182–183].

До державних органів, що забезпечують безпосередньо безпеку працівників митної справи, варто відносити:

1) органи, які приймають рішення про застосування заходів безпеки. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки щодо захисту працівників органів доходів і зборів приймають керівники органів внутрішніх справ [8];

2) органи, які здійснюють ці заходи. У п. «е» ст. 15 зазначеного вище закону названо органи, які здійснюють заходи забезпечення безпеки. Здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки працівників органів доходів і зборів та їх близьких родичів покладається на поліцію [2].

У разі надходження заяви або повідомлення особи, яка має право на державний захист, про загрозу життю, здоров'ю, житлу чи майну цієї особи або її близьких родичів орган дізнання, слідчий, прокурор, суд або органи, які приймають рішення про забезпечення безпеки суддів, працівників суду та правоохоронних органів, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше трьох діб (або негайно у невідкладних випадках) прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу й передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Для виконання заходів безпеки орган, якому доручено їх здійснювати, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами й необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист.

Органи, які забезпечують безпеку, зобов'язані:

а) негайно реагувати на кожен випадок протиправних дій, що став їм відомим, щодо осіб, визначених у ст. 2 названого закону;

б) забезпечувати захист життя, здоров'я, гідності, житла й майна осіб, взятих під захист, відповідно до характеру загрози;

в) своєчасно повідомляти підзахисних осіб про зміну або скасування заходів щодо їх безпеки.

Органи, які забезпечують безпеку, повинні дотримувати законності та ставитися з повагою до прав і свобод громадян. Відомості про заходи безпеки й осіб, взятих під захист, є інформацією з обмеженим доступом.

Науковці відносять до складу оперативно-розшукового забезпечення як складову ОРД такі елементи:

– документування фактів та обставин злочинної діяльності осіб;

– виявлення невідомих раніше діянь, скоєних підозрюваними й обвинувачуваними в кримінальній справі, виявлення їх співучасників;

– здійснення оперативно-розшукового контролю за поведінкою підозрюваних та обвинувачуваних із метою протидії з їх сторони спробам перешкодити реалізації принципу невідворотності відповідальності.

Сприймаючи більшість наведених визначень і положень як методологічну основу досліджуваної теми, вважаємо за доцільне уточнити низку істотних моментів із позицій структурно-змістовної характеристики цього вчення в теорії ОРД, що розвивається.

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» підкреслюється, що оперативні підрозділи в межах своїх повноважень, відповідно до законів, зобов'язані вживати необхідні оперативно-розшукові заходи для попередження, своєчасного виявлення та припинення злочинів [9].

Враховуючи викладене й характер наступальності, оперативно-розшукову діяльність щодо надання допомоги й сприяння в повній та об'єктивній реалізації завдань кримінального судочинства не можна зводити до пасивної функції його супроводження, її необхідно розглядати активною, такою, що його забезпечує, функцією.

Організована протидія кримінального середовища не закінчується на стадії розслідування. Як показують більшість досліджень, вона триває й під час судового розгляду, що вимагає забезпечення насамперед безпеки суддів, прокурорів та інших працівників правоохоронних органів, а також створення оптимальних умов для відправлення правосуддя, що раніше покладалося на суб'єктів ОРД органів внутрішніх справ, а нині, коли відбувається реформування органів внутрішніх справ, ведеться робота із закріплення цих функцій за підрозділами Національної поліції України.

За своїм цільовим призначенням, завданнями та правовою основою оперативно-розшукова й кримінально-процесуальна діяльність у протидії злочинності на стадіях досудового розслідування й судового розгляду виступають самостійними та рівнозначними інститутами правоохоронної функції держави. Однак з урахуванням здатності оперативно-розшукових методів, сил і засобів впливати на поведінку та вчинки кримінального середовища, виявляти й припиняти факти його протидії кримінальному судочинству застосовується оперативно-розшукове забезпечення безпеки певних категорій учасників кримінальних проваджень корисливо-насильницького спрямування.

З означеного дослідження практичної діяльності оперативних підрозділів і думок науковців можемо визначити, що оперативно-розшукове забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства містить у собі оперативно-розшуковий моніторинг злочинного середовища з метою встановлення інфраструктури корисливо-насильницької злочинності та нейтралізації її впливу на кримінальне судочинство на всіх стадіях кримінального процесу, а також прогнозування можливих напрямів розвитку слідчої й оперативно-розшукової ситуації з метою нейтралізації впливу злочинного середовища та його проникнення в правоохоронні та судові органи. Означене є складовою такої наукової категорії, як кримінологічна безпека [10, с. 328].

Таким чином, можемо визначити, що оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митної справи в кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини щодо них – це система заходів, що здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою створення оптимальних умов встановлення об'єктивної істини, припинення й нейтралізації протидії кримінального середовища щодо виконання однієї з правоохоронних функцій держави, а саме захисту митних інтересів і виконанню функції захисту (безпеки) учасників кримінального процесу, реалізації принципу невідворотності відповідальності винних за вчинені злочини.

Висновки. В умовах професіоналізації злочинності, розповсюдженості такого виду злочинності, як організована, поширеності тяжких корисливо-насильницьких злочинів, розвитку злочинної інфраструктури, проникнення в органи державної влади та правоохоронні структури представників організованих злочинних угруповань, панування конспіративних способів вчинення злочинів, активної протидії виконанню оперативно-розшукової та процесуальної функції державою соціально й кримінологічно обумовленим є оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митної справи.

Оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митної справи являє собою систему заходів, що здійснюються суб'єктами ОРД щодо збирання, узагальнення й забезпе-

чення використання в кримінальному процесі фактичних даних, що характеризують небезпечні форми злочинного прояву; способи й форми протидії з боку злочинного середовища виконанню правоохоронної функції держави у сфері митних інтересів держави; забезпечення нейтралізації злочинних дій із протидії органам досудового розслідування, оперативним підрозділам і судам.

Оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митної справи на всіх його стадіях повинне будуватися з урахуванням особливостей загальної характеристики окремих видів злочинів, конкретної оперативно-розшукової та слідчої ситуації, активності застосування форм протидії правоохоронним органам з обов'язковим дотриманням принципу наступності та комплексного застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів.

Сформульоване нами наукове поняття та змістовна його характеристика дають підставу розглядати оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митної справи як самостійне вчення в межах оперативно-розшукової науки.

Список використаних джерел:

1. Перепелиця М.М. Оперативно-розшуковий супровід кримінального судочинства і судового розгляду / М.М. Перепелиця, І.Р. Шинкаренко // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 1998. – Вип. 3. – С. 30–46.
2. Долженков О.Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О.Ф. Долженков, А.Ф. Думко, І.П. Козаченко. – О. : ОДУВС, 2000. – 264 с.
3. Алексеев А.И. Актуальные проблемы оперативно-розыскной деятельности / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. – М. : Академия МВД СССР, 1983. – 284 с.
4. Карагодин В.Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.Н. Карагодин. – Екатеринбург : ЕЮИ, 1992. – 24 с.
5. Перепелиця Н.Н. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства / Н.Н. Перепелиця, И.Р. Шинкаренко // Вісника ЛІВС МВС України. – Луганськ, 1998. – № 3 (додаток). – С. 30–46.
6. Пчолкін В.Д. Оперативно-розшукове забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства / В.Д. Пчолкін, О.В. Федосова // Право і безпека. – 2011. – № 5(42). – С. 163–167.
7. Кірмач Л.А. Доказування як метод пізнання у процесі розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.А. Кірмач. – К., 2004. – 198 с.
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
10. Рудик В.М. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства у справах про корисливо-насилені злочини / В.М. Рудик // Науковий вісник Юридичної академії. – 2004. – № 2. – С. 324–331.

КАПУСТИНА М. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343. 98

ЗАЯВИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК ПІДСТАВИ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглянуто процедуру подання, прийняття, реєстрації заяви, повідомлення про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги, а також внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Окреслено приводи для подання заяви, повідомлення про вчинений злочин, визначено коло суб'єктів-заявників, рекомендовано перелік необхідних документів.

Ключові слова: злочини у сфері надання медичної допомоги, початок досудового розслідування, відкриття кримінального провадження, заяви й повідомлення про вчинений злочин.

В статье рассмотрена процедура подачи, принятия, регистрации заявления, сообщения о совершенном преступлении в сфере предоставления медицинской помощи, а также внесения сведений в Единый реестр досудебных расследований. Очерчены поводы для подачи заявления, сообщения о совершенном преступлении, определен круг субъектов-заявителей, рекомендован перечень необходимых документов.

Ключевые слова: преступления в сфере предоставления медицинской помощи, начало досудебного расследования, открытие уголовного производства, заявления и сообщения о совершенном преступлении.

Procedure of serve, acceptance, registration of statement, reports about a crime in the field of grant of medicare is considered in the article, and also bringing of information in the Single register of pre-trial investigations. Causes are outlined for handing in a statement, reports about a perfect crime, the circle of subjects-declarants is certain, the list of necessary documents is recommended.

Key words: crime in the field of grant of medicare, beginning of pre-trial investigation, opening of criminal proceedings, statement and report about a crime.

Вступ. Злочинам у сфері надання медичної допомоги притаманні специфічні ознаки, до яких належить своєрідність механізму вчинення цих злочинів, складовими якого є здійснення лікувального процесу медичним працівником, порушення стандартів і технології надання медичної допомоги, дефект як наслідок злочинних дій, шкода здоров'ю або смерть пацієнта. Зазначені ознаки зумовлюють кількість і характер обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування цієї категорії злочинів. Такими обставинами є факт порушення стандарту, технології надання медичної допомоги, дефект як наслідок порушення стандарту, технології надання медичної допомоги, вид, етап медичної допомоги, у ході яких мало місце порушення стандарту, технології, фізіологічний стан пацієнта, його поведінкові особливості, професійні й особисті якості медичного працівника тощо. Необхідність встановлення вказаних обставин впливає на застосування таких організаційно-тактичних засобів

здійснення процесуальних дій, як тимчасовий доступ до медичної документації, проведення експертизи якості надання медичної допомоги, допитів пацієнта, медичних працівників тощо, зокрема й на методико-криміналістичні засоби забезпечення процесу розслідування цієї категорії злочинів у цілому.

Стан дослідження. Специфічні ознаки злочинів у сфері надання медичної допомоги, своєрідність предмета їх доказування впливають не тільки на процес здійснення досудового розслідування, а й на його початок, а саме процедуру відкриття кримінального провадження. Загальним проблемам початку досудового розслідування, зокрема особливостям відкриття кримінального провадження (безвідносно до вчиненого злочину), присвячені праці таких науковців, як Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.І. Фаринник, В.С. Фастовець та інші [1–6]. Проблематика розслідування злочинів у сфері надання медичної допомоги досліджувалася в роботах Л.Г. Дунаєвської, Є.П. Іщенко, В.К. Кудряшова, В.Д. Пристанкова, М.М. Яковлева [7–10]. Водночас питання щодо початку досудового розслідування за фактом вчиненого злочину у сфері надання медичної допомоги й відкриття кримінального провадження науковцями не досліджувалися.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і визначення процедури подання, прийняття, реєстрації заяви, повідомлення про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги, а також внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Результати дослідження. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), зокрема в ч. 2 ст. 214, передбачено, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Отже, приводом для внесення відомостей до ЄРДР є певне джерело інформації, з якого слідчий, прокурор дізнаються про вчинене кримінальне правопорушення. Такими джерелами отримання інформації, згідно із ч. 1 ст. 214 КПК України, є заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення; самостійне виявлення слідчим або іншою уповноваженою особою обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення.

Аналіз змісту ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України, Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, а також точок зору провідних учених і практичних працівників дає підстави стверджувати, що заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення як привід до початку досудового розслідування має бути подана в усній чи письмовій формі, прийнята, зареєстрована та розглянута шляхом вжиття певних заходів. За результатами вжитих заходів щодо розгляду заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення приймається рішення про внесення відомостей до ЄРДР.

Вивчення й аналіз юридичної та медичної літератури, відомчих нормативних актів у сфері охорони здоров'я надають підстави стверджувати, що причинами для подання заяви, повідомлення про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги є такі:

- 1) факт смерті пацієнта або завдання шкоди його здоров'ю внаслідок виникнення дефекту, причиною якого є порушення стандартів і технології надання медичної допомоги;
- 2) результати внутрішнього аудиту, цільовими завданнями якого є такі: а) встановлення й оцінка результативності та ефективності лікувально-діагностичного процесу, процесів забезпечення ресурсами та їх використання, процесів управління; відповідності очікувань пацієнтів щодо результатів діагностики й лікування; ефективності профілактичних заходів щодо несприятливих подій (дефектів) і безпеки пацієнтів; дотримання прав пацієнтів та медичних працівників; б) встановлення основних і супутніх причин виявлених невідповідностей стандартам, інструкціям, правилам та іншим регламентам діяльності; в) визначення потенціалу (наявних ресурсів) для усунення невідповідностей; г) надання консультацій керівникам і співробітникам підрозділів відповідного закладу охорони здоров'я з усунення виявлених невідповідностей; д) проведення наглядового (контрольного) аудиту за результатами усунення невідповідностей і впровадження запобіжних дій [11, с. 22, 30–31];

3) результати клініко-експертної оцінки якості й обсягів медичної допомоги, яка здійснюється шляхом проведення експертизи клінічних питань діагностики, лікування й реабілітації, про що складається висновок [12]. Згідно з п. 8 Порядку контролю якості надання медичної допомоги клініко-експертна оцінка якості й обсягів медичної допомоги здійснюється у випадках смерті пацієнтів, первинного виходу на інвалідність осіб працездатного віку, розбіжності встановлених діагнозів, недотримання закладами охорони здоров'я стандартів медичної допомоги (медичних стандартів), клінічних протоколів, табелів матеріально-технічного оснащення, а також у випадках, що супроводжувалися скаргами пацієнтів та/або близьких осіб, які доглядають за пацієнтами [12]. Клініко-експертна оцінка якості й обсягів медичної допомоги здійснюється медичними радами закладів охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) і клініко-експертними комісіями Міністерства охорони здоров'я України та/або управлінь охорони здоров'я [12–13];

4) результати засідання контрольно-лікувальної комісії (далі – ЛКК), яка призначена для всебічного та кваліфікованого з'ясування обставин та особливостей перебігу захворювання, безпосередньо причини та механізму настання смерті, недоліків надання медичної допомоги хворим, які померли в цьому лікувальному закладі, а також у поліклініці, вдома, у районі, що обслуговується цим закладом [14].

Отже, приводами для подання заяви, повідомлення про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги є випадки смерті пацієнта або завдання шкоди його здоров'ю внаслідок виникнення дефекту, причиною якого є порушення стандартів і технології надання медичної допомоги та/або результати відомчого розслідування (внутрішній аудит, клініко-експертна оцінка якості й обсягів медичної допомоги, засідання контрольно-лікувальної комісії), що їх підтверджують.

До суб'єктів, які можуть подати заяву, повідомлення про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги, належать як фізичні, так і юридичні особи. Такими фізичними особами є пацієнт і його родичі або інші особи, яким стало відомо про вчинене кримінальне правопорушення. Юридичними особами, які можуть, а в певних випадках зобов'язані надати повідомлення, є управління контролю якості медичних послуг, департаменти охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, професійні медичні асоціації.

Заяви, повідомлення про вчинений злочин можуть бути різними за формою (усні чи письмові) та способом (безпосереднім чи опосередкованим) подання. Заяви й повідомлення пацієнта, його родичів або третіх осіб, яким стало відомо про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги, подаються як в усній, так і письмовій формі. Щодо ситуації, коли заявником є управління контролю якості медичних послуг, департамент охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, професійні медичні асоціації, тобто юридичні особи, на сьогодні існують слушні рекомендації про те, що їх повідомлення повинні надаватися тільки в офіційно оформленій письмовій формі [2, с. 179].

Під час особистого звернення пацієнта, його родича або третьої особи до органів внутрішніх справ з усною заявою (повідомленням) про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги (безпосереднім способом подання) вона заноситься до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення [15]. Під час усного повідомлення за телефоном (опосередкованим способом подання) особі-заявнику уповноваженою службовою особою пропонується прибути до відповідного органу особисто для подання заяви або надіслати її поштою (з дотриманням передбачених вимог до такої заяви). Коли особа-заявник відмовляється, то вважаємо за доцільне відносити таку заяву, повідомлення до категорії анонімних.

Заява, повідомлення, подані в письмовій формі шляхом особистого звернення пацієнта, його родича, третьою особою, представниками таких юридичних осіб, як управління контролю якості медичних послуг, департаменту охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, професійних медичних асоціацій до органів внутрішніх справ, оформлюються талоном-повідомленням [15]. Вважаємо, що у випадках подання письмової заяви, зокрема надіслання поштою, факсимільним або іншим зв'язком (опосередкованим способом) пацієн-

том, його родичем або третьою особою, у ній обов'язковими мають бути відомості про особу-заявника, його підпис, номер телефону, який реально існує та за яким можна зв'язатися із заявником. При цьому зазначені в заяві відомості про заявника повинні бути підтвердженими ксерокопією паспорта особи-заявника, завіреною його особистим підписом. Якщо письмове повідомлення подано опосередкованим способом управління контролю якості медичних послуг, департаментом охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, професійною медичною асоціацією, то в ній повинні міститися їх реквізити, а саме назва, місцезнаходження, посада й підпис посадової особи, засвідчений печаткою установи чи організації [2, с. 183]. Коли в заявах, повідомленнях, що подані опосередковано, відсутні зазначені відомості щодо особи-заявника або мають необ'єктивний характер, вважаємо доцільним відносити їх до категорії анонімних. Однак треба пам'ятати, що заява, повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення як привід до початку досудового розслідування не може ґрунтуватися на догадках, припущеннях, слухах [2, с. 179].

Особи, які звернулися з повідомленням про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги зі своєю заявою, повідомленням, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 60 КПК України, мають право подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи. А отже, якщо заявником є пацієнт або його родичі, то вони можуть на підтвердження своєї заяви надати копію історії хвороби, а також висновку клініко-експертної комісії за результатами клініко-експертної оцінки якості й обсягів медичної допомоги в тому випадку, якщо вони ініціювали її проведення. У свою чергу, якщо заявником є управління контролю якості медичних послуг, департамент охорони здоров'я обласної державної адміністрації, вони можуть надавати протокол або звіт внутрішнього аудиту ЗОЗ, акт лікувально-контрольної комісії, висновки за результатами клініко-експертної оцінки якості й обсягів медичної допомоги клініко-експертної комісії й медичної ради ЗОЗ.

Прийняті заяви й повідомлення, крім анонімних, мають бути зареєстровані в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (далі – журнал ЄО). Після реєстрації заяви, повідомлення в журналі ЄО, її розгляду шляхом вжиття відповідних заходів за їх результатами приймається рішення про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Щодо усних і письмових заяв, повідомлень, визнаних анонімними, то їх доцільно реєструвати, оскільки це передбачено п. 3.10 розділу 3 Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, тобто винятково в підрозділах документального забезпечення. Після реєстрації анонімної заяви в зазначеному підрозділі вона повинна бути перевірена засобами оперативно-розшукової діяльності. У випадку встановлення ознак злочину у сфері надання медичної допомоги працівником правоохоронного органу складається рапорт, який передається керівнику органу досудового розслідування. У цьому випадку джерелом отримання інформації про кримінальне правопорушення, яке є приводом для внесення відомостей у ЄРДР, треба вважати самостійне виявлення слідчим або іншою уповноваженою особою обставин, що свідчать про вчинення злочину у сфері надання медичної допомоги.

Висновки. Отже, резюмуючи викладене, вважаємо за доцільне до персоніфікованих заяв, повідомлень про вчинений злочин у сфері надання медичної допомоги додавати документи, що їх підтверджують. Такими документами є копії історії хвороби пацієнта, протоколи або звіти внутрішнього аудиту ЗОЗ, акти лікувально-контрольної комісії, висновки за результатами клініко-експертної оцінки якості й обсягів медичної допомоги клініко-експертної комісії й медичної ради ЗОЗ. Доцільність надання цих документів пояснюється таким: а) згідно зі ст. 214 КПК України та відомчими актами, що регламентують початок досудового розслідування, після реєстрації заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення в працівників правоохоронних органів є всього 24 години на її розгляд, а саме на вжиття відповідних заходів щодо її перевірки; після закінченню цього терміну необхідно прийняти рішення щодо внесення відомостей до ЄРДР. У зазначених документах містяться відомості, які дозволяють швидше й об'єктивніше з'ясувати, чи дійсно має місце саме кримінальне правопорушення; б) згідно зі ст. 99 КПК України ці документи можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Аленін Ю.П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року / Ю.П. Аленін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravnik.info>.
2. Вапнярчук В.В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України / В.В. Вапнярчук // Актуальні проблеми права: теорія і практика : збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2013. – № 26. – С. 177–186.
3. Волобуєв А.Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування / А.Ф. Волобуєв // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали V-ї міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеси, 1 листопада 2013 р.). – О. : Фенікс, 2013. – С. 237–240.
4. Журавель В.А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного кримінального процесуального кодексу України / В.А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць / ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 14. – С.16–25.
5. Фаринник І.В. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України / І.В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 24. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osipov.ua>.
6. Фастовець В.В. Реєстрація заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення / В.В. Фастовець // Вісник прокуратури. – К. : Національна академія прокуратури України. – 2013. – № 2(140). – С. 43–51.
7. Дунаєвська Л.Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.Г. Дунаєвська ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
8. Ищенко Е.П. Расследование преступлений, связанных с профессиональной деятельностью / Е.П. Ищенко, М.М. Яковлев ; под общ. ред. проф. Е.П. Ищенко. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 219–280.
9. Кудряшов В.К. Расследование преступных нарушений профессиональных обязанностей медицинскими работниками : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика» / В.К. Кудряшов. – Ленинград : Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова, 1981. – 22 с.
10. Курс криминалистики : в 3 т. / под. ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – Т. II : Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка. – 2004. – С. 598–631.
11. Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я: методичні рекомендації / уклад. : Ю.В. Вороненко, Н.Г. Гойда, О.З. Децик та ін. – К. : Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупіка, 2013. – 42 с.
12. Про порядок контролю якості медичної допомоги : затверджено наказом МОЗ України від 28 вересня 2012 р. № 752 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gr.gov.ua>.
13. Худошина О.С. Контроль якості надання медичної допомоги у закладах охорони здоров'я / О.С. Худошина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua>.
14. Положення про проведення клініко-анатомічного аналізу смертельних наслідків : затверджено наказом МОЗ України від 12 травня 1992 р. № 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intranet.tdmu.edu.ua>.
15. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : затверджено наказом МВС України від 19 листопада 2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

КАРПУШИН С. Ю.,здобувач кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)**УДК 343.132****ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ПРАВОВА ПРИРОДА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**

Статтю присвячено аналізу теоретичних підходів і кримінального процесуального законодавства з врегулювання проведення слідчого експерименту, формулюванню на цій основі висновків щодо поняття, сутності та правової природи цієї слідчої (розшукової) дії. Встановлено, що слідчий експеримент є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме відтворення, досліди й випробування, що проводяться в його межах, і становлять його сутнісну природу, слугують специфічним засобом перевірки й одержання нових доказів у кримінальному провадженні. Слідчий експеримент визначено як слідчу (розшукову) дію, що полягає у відтворенні (відновленні, поновленні, повторенні в копії) дій, обстановки, окремих обставин певної події, проведенні необхідних дослідів і випробувань із метою отримання доказів, перевірки достовірності наявних доказів у кримінальному провадженні. Досліджено співвідношення слідчого експерименту з такими слідчими (розшуковими) діями, як огляд місця події, пред'явлення для впізнання, допит.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, слідчий експеримент, перевірка показань на місці, відтворення обстановки й обставин події.

Статья посвящена анализу теоретических подходов и уголовного процессуального законодательства по урегулированию проведения следственного эксперимента, формулированию на этой основе выводов о понятии, сущности и правовой природе следственного эксперимента. Установлено, что следственный эксперимент по своей сути является следственным (розыскным) действием исследовательского характера, поскольку именно воспроизведение, эксперименты и испытания, которые проводятся в его пределах, служат специфическим средством проверки и получения новых доказательств в уголовном производстве. Следственный эксперимент определен как следственное (розыскное) действие, которое состоит в воспроизведении (обновлении, возобновлении, повторении в копии) действий, обстановки, отдельных обстоятельств определённого события, проведении необходимых исследований и испытаний с целью получения доказательств, проверки достоверности собранных доказательств в уголовном производстве. Исследовано соотношение следственного эксперимента с такими следственными (розыскными) действиями, как осмотр места происшествия, предъявление для опознания, допрос.

Ключевые слова: досудебное расследование, следственные (розыскные) действия, следственный эксперимент, проверка показаний на месте, воспроизведение обстановки и обстоятельств события.

The article is devoted to the analysis of theoretical approaches and the criminal procedural legislation on settlement of carrying out investigative experiment, a formulation on this basis of conclusions about concept, essence and the legal nature of investigative experiment. It is established that investigative experiment in essence is investigative (search) action of research character as reproduction, experiments and tests which are made in its limits, serve as specific means of check and obtaining new proofs in criminal proceedings. Investigative experiment is defined as investigative (search) action which consists in reproduction (updating, renewal, repetition in the copy) actions, a situation, separate circumstances of a certain event, carrying out necessary researches and tests for the purpose of obtaining proofs, check of reliability of collected proofs in criminal proceedings. The ratio of investigative experiment with such investigative (search) actions as inspection of the scene, presentation for an identification, interrogation is investigated.

Key words: *pre-judicial investigation, investigative (search) actions, investigative experiment, verification of indications on a place, reproduction of a situation and circumstances of an event.*

Вступ. Загальновідомо, що ефективність діяльності органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, значною мірою визначається рівнем виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Виконання завдань кримінального провадження відбувається в правових умовах, встановлених кримінальним процесуальним законодавством. При цьому пошук і нормативне закріплення ефективних та адекватних характеру та рівню злочинності процесуальних засобів захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування, зокрема за умов охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, є одним із напрямів державної політики в боротьбі зі злочинністю.

Ефективність кримінальної процесуальної діяльності, успішність виконання завдань кримінального провадження багато в чому визначаються якістю законодавчої регламентації та практики використання передбачених законом процесуальних дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, тобто слідчих (розшукових) дій, до яких належить і слідчий експеримент.

Як вказує Т.М. Балицький, інформація, за допомогою якої можна встановити сутність кримінального правопорушення, висунути версії й визначити напрями розслідування, може бути отримана шляхом моделювання способу дій злочинця, експериментальним аналізом наслідків, що настали, у тому числі шляхом штучного відтворення відповідних умов. Саме тому слідчий експеримент стає все більш популярною слідчою (розшуковою) дією, оскільки науково-технічні досягнення дають можливість максимально відтворити обстановку проведення експерименту й середовища, у якому було вчинено кримінальне правопорушення. У багатьох випадках об'єктивна перевірка й оцінка отриманих доказів можлива лише за проведення слідчого експерименту, що дозволяє слідчому дослідним шляхом перевірити достовірність отриманих у ході розслідування відомостей, правильність гіпотез і висновків, а також відтворити подію в повному обсязі з урахуванням взаємозв'язків, різних деталей та особливостей [1, с. 3–4].

Слідчий експеримент належить до складних слідчих (розшукових) дій як за особливостями організації, так і за характером тактичних прийомів, які застосовуються, та наявними специфічними процедурними правилами [2, с. 495]. А тому від того, наскільки правильно слідчий спланує, підготує та проведе цю слідчу (розшукову) дію, багато в чому залежить її результативність (як позитивна, так і негативна), можливість використання одержаних результатів у доказуванні. Разом із тим доводиться констатувати, що слідчі не часто використовують пізнавальні можливості слідчого експерименту (згідно з даними проведеного анкету-

вання слідчий експеримент проводили 42,6% опитаних слідчих), навіть за наявності підстав для його проведення, а у випадку його проведення подекуди допускають помилки, які не дозволяють використовувати результати слідчого експерименту в суді. Згідно з даними інших дослідників така слідча (розшукова) дія проводилася лише в 4% від загальної кількості вивчених матеріалів (367), хоча в 23% випадків вона була очевидно необхідною [3, с. 43].

Стан дослідження. Незважаючи на достатньо широке дослідження питань проведення слідчих дій, хоча відповідно до КПК України 1960 р. більшість із них не тільки не втратили свої актуальності, а й навпаки, набули в сучасних умовах якісного нового змісту, а тому вимагають свого дослідження. Не можна не відмітити той факт, що більшість монографічних, дисертаційних досліджень проблем проведення слідчих (розшукових) дій виконано на основі норм кримінально-процесуального законодавства, що на цей час втратило чинність. Свої роботи цим питанням у різні роки присвятили С.А. Альперт, А.Я. Дубинський, Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, В.Т. Маляренко, В.М. Тertiшник, В.М. Хотинець, Є.Д. Лук'янчиков, Л.Д. Удалова, Ю.М. Черноус і багато інших. На основі норм чинного КПК України розглянуто різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема в роботах М.В. Багрія, Т.М. Балицького, О.І. Котюка, С.С. Клочуряка, В.В. Луцика та інших. Водночас частина питань, зокрема ті, що стосуються проведення слідчого експерименту, залишаються такими, що потребують нового наукового дослідження.

Постановка проблеми. Метою статті є аналіз теоретичних підходів і кримінального процесуального законодавства з врегулювання проведення слідчого експерименту; формулювання на цій основі висновків щодо поняття, сутності та правової природи цієї слідчої (розшукової) дії.

Результати дослідження. Як відомо, слідчі (розшукові) дії являють собою дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України). Система слідчих (розшукових) дій встановлена в главі 21 КПК України, серед яких у ст. 240 визначена й така слідча (розшукова) дія, як слідчий експеримент. Варто зазначити, що слідчий експеримент замінив у системі слідчих (розшукових) дій відтворення обстановки й обставин події, що як слідча дія було передбачено ст. 194 КПК України 1960 р. Те, чи змінилася сутність цієї дії, чи набула вона специфіки проведення у зв'язку з прийняттям і набранням чинності КПК України 2012 р., можна з'ясувати, дослідивши поняття, сутність і правову природу слідчого експерименту.

Як вказує Т.М. Балицький, аналіз визначень слідчого експерименту, представлених у процесуальній і криміналістичній літературі, засвідчує, що всі вони характеризують слідчий експеримент насамперед як відтворення, зокрема відтворення обстановки або обставин події, тих чи інших фактів, ознак, сторін досліджуваного явища. Ще одним істотним недоліком запропонованих у літературі визначень слідчого експерименту є обмеження цілей цієї слідчої (розшукової) дії, як правило, перевіркою зібраних у справі доказів [1, с. 25, 26]. Дійсно, у сучасній процесуальній науці наводяться дещо відмінні поняття слідчого експерименту (зокрема, у роботах Т.М. Балицького, О.І. Котюка, Є.І. Макаренка, Ю.А. Чаплинської та інших), відмінності яких насамперед обумовлюються повнотою елементів цього поняття.

Так, Т.М. Балицький визначає слідчий експеримент як слідчу (розшукову) дію, зміст якої полягає в здійсненні спеціальних дослідних дій із метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також для перевірки висунутих гіпотез, версій та отримання нових доказів [1, с. 29]. На думку Ю.А. Чаплинської, слідчий експеримент – це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості та способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій [3, с. 44]. Ю.А. Комісарчук та О.В. Ряшко вказують, що слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором відповідно до ст. 240 КПК України для перевірки версій, припущень слідчого, перевірки фактичних даних, отриманих у результаті допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, виконання інших слідчих (розшукових) дій [4, с. 248–249].

Не ставлячи за мету дослідження всіх викладених у літературі визначень поняття слідчого експерименту, зазначимо, що, на наш погляд, поняття слідчого експерименту по-

винно містити вказівку на ті елементи, які характеризують зміст цієї слідчої (розшукової) дії, вказують на мету її проведення, оскільки саме ці елементи є специфічними для кожної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Цим нормативним положенням фактично визначено і мету, і зміст слідчого експерименту. Разом із цим, формулюючи поняття слідчого експерименту, вважаємо за необхідне дещо розширити ці визначення.

Отже, на нашу думку, слідчий експеримент можна визначити як слідчу (розшукову) дію, що полягає у відтворенні (відновленні, поновленні, повторенні в копії) дій, обстановки, окремих обставин певної події, проведенні необхідних дослідів і випробувань із метою отримання доказів, перевірки достовірності наявних доказів у кримінальному провадженні.

У контексті розгляду питання щодо поняття слідчого експерименту зазначимо, що саме поняття «слідчий експеримент» не є новим для кримінального процесуального законодавства та теорії кримінального процесу. На певних етапах розвитку вітчизняного кримінального процесу відповідна слідча дія декілька разів змінювала свою назву й іменувалась і «перевіркою показань на місці», і «слідчим експериментом», і «відтворенням обстановки й обставин події».

Разом із тим неодноразова заміна найменування цієї слідчої дії не знімала проблему визначення її сутності. Виникає питання про те, то чи має варіантність назв цієї слідчої (розшукової) дії принципове значення для кримінального провадження. Вважаємо, що ні. Кожен із використовуваних варіантів буквально відображає лише частину з дій, що становлять зміст цієї комплексної слідчої (розшукової) дії: перевірка, відтворення, випробування (експериментування). Виходячи із цього, вважаємо, що сучасне найменування розглядуваної слідчої (розшукової) дії – «слідчий експеримент» – є доцільним для використання, а також таким, що логічно входить до сучасної системи слідчих (розшукових) дій.

Так, ст. 271 КПК України однією з форм контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії визнано спеціальний слідчий експеримент, який відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (п. 1.12.4) [5].

Таким чином, у системі слідчих (розшукових) дій наявні слідчий експеримент як самостійна слідча (розшукова) дія (ст. 240 КПК України) і спеціальний слідчий експеримент як форма негласної слідчої (розшукової) дії – контроль за вчиненням злочину (п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України).

Суть слідчого експерименту полягає у відтворенні операцій, обстановки та інших обставин певної події шляхом виконання необхідних дослідницьких дій або випробувань, що фактично може здійснюватися в двох основних формах: а) проведення експерименту; б) перевірка показань на місці [2, с. 495].

Зважаючи на те, що під час проведення слідчого експерименту можуть бути перевірені й уточнені фактичні дані, одержані в результаті допиту, огляду, пред'явлення для впізнання й інших слідчих (розшукових) дій, а також подані учасниками кримінального провадження, змістом слідчого експерименту варто вважати відтворення обстановки й обставин події, перевірку показань на місці, проведення експериментальних дій.

Найчастіше слідчий експеримент проводиться для з'ясування:

- відповідності показань будь-якого учасника процесу реальній обстановці місця події;
- можливості бачити або чути будь-що за певних умов;

- можливості існування певного явища, об'єктивної можливості певної події;
- можливості здійснити ту або іншу дію;
- можливості виконати певні дії протягом заданого часу;
- як саме відбувалася певна подія;
- наявності або відсутності певних професійних навичок;
- механізму подій, що відбулися, та механізму слідоутворення;
- місцезнаходження та дислокації слідів злочину [6, с. 68].

Отже, слідчий експеримент має складний, комплексний характер, поєднує в собі риси низки інших слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, пред'явлення для впізнання, допиту. Відповідно, повне та всебічне дослідження сутності слідчого експерименту неможливе без з'ясування його співвідношення із цими слідчими (розшуковими) діями.

Так, спільним для слідчого експерименту й огляду місця події є те, що ці обидві слідчі (розшукові) дії проводяться на місці, розташування та обстановка якого має значення для кримінального провадження, а також те, що під час їх проведення широко застосовується такий пізнавальний прийом, як спостереження. Відмінність між цими слідчими (розшуковими) діями проявляється як у підставах їх проведення, так і в процесуальному порядку. Так, якщо для проведення огляду місця події достатньо відомостей про те, що в певному місці відбулася певна подія, що має ознаки кримінального правопорушення, то підставами слідчого експерименту є достатні відомості, що вказують на необхідність перевірки й уточнення відомостей, що мають значення для кримінального провадження. При цьому якщо огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то слідчий експеримент – тільки після такого внесення. Очевидно, що саме цей факт є підставою для висновку про те, що слідчий експеримент відноситься до похідних слідчих (розшукових) дій [7, с. 251].

Спільним для слідчого експерименту та пред'явлення для впізнання є єдиний психологічний процес впізнання. Однак, як вказує О.Р. Ратінов, під час впізнання слідчий пред'являє заздалегідь підібраний ним об'єкти в обстановці, яку він вважає відповідною. Водночас під час слідчого експерименту особа, показання якої перевіряються, сама впізнає та вказує місце й відповідні об'єкти [8, с. 312]. Крім того, у багатьох випадках проведенню слідчого експерименту, як і пред'явлення для впізнання, передують допит особи.

Допит – слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання показань від особи, яка володіє даними, що мають значення для кримінального провадження. Під час проведення слідчого експерименту особа, яка бере в ньому участь (підозрюваний, потерпілий, свідок), також надає певні показання, однак на відміну від допиту поряд із показаннями під час слідчого експерименту відбувається також демонстрація певних позицій, рухів, дослідження місця, проведення певних експериментальних дій, що абсолютно не властиво допиту. Слідчий експеримент, як правило, проводиться після допиту з метою перевірки й уточнення відомостей, одержаних під час допиту. Крім того, навіть форми одержання показань під час допиту та слідчого експерименту є відмінними. Під час проведення слідчого експерименту показання особи подаються у формі вільної розповіді, а під час допиту вони можуть подаватися у формі «запитання-відповідь». Крім того, допит виступає обов'язковою слідчою (розшуковою) дією з участю потерпілого, свідка, підозрюваного, на відміну від слідчого експерименту, який проводиться із цими особами лише за необхідності, що встановлюється слідчим, прокурором.

Висновки. Варто зазначити, що слідчий експеримент як спосіб отримання доказів досить давно використовується в слідчій і судовій практиці, незважаючи на те, що найменування відповідної слідчої (розшукової) дії в кримінальному процесуальному законодавстві неодноразово змінювалося. Слідчий експеримент є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме відтворення, досліди та випробування, що проводяться в його межах, і становлять його сутнісну природу, слугують специфічним засобом перевірки й одержання нових доказів у кримінальному провадженні. Перспективним напрямом кримінальної процесуальної та криміналістичної наук треба визнати вдосконалення наявних і розробку

нових положень кримінального процесуального закону, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо проведення слідчого експерименту, спрямованих на підвищення якості й ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокурора в частині збирання, перевірки й оцінки доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Балицький Т.М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.М. Балицький. – Ірпінь, 2015. – 216 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
3. Чаплинська Ю.А. Слідчий експеримент (організаційний аспект) / Ю.А. Чаплинська // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 43–48.
4. Комісарчук Ю.А. Підстави та процесуальний порядок проведення слідчого експерименту / Ю.А. Комісарчук, О.В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 3. – С. 248–260.
5. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
6. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина : [підручник] / В.М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 420 с.
7. Чаплинська Ю.А. Проблемні питання слідчого експерименту / Ю.А. Чаплинська // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 249–254.
8. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

КОВАЛЬЧУК С. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент, заступник директора
(Прикарпатський юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ
ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ ДОЛІ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ**

Статтю присвячено дослідженню правової природи спеціальної конфіскації, яка в кримінально-процесуальному аспекті розглядається як спосіб вирішення долі речових доказів. З урахуванням теоретичних положень і норм чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства визначаються гарантії забезпечення засади недоторканності права власності під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію.

Ключові слова: спеціальна конфіскація, речові докази, доля речових доказів, недоторканність права власності, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию правовой природы специальной конфискации, которая в уголовно-процессуальном аспекте рассматривается как способ разрешения судьбы вещественных доказательств. С учетом теоретических положений и норм действующего уголовного и уголовного процессуального законодательства определяются гарантии обеспечения начала неприкосновенности права собственности в ходе разрешения вопроса о специальной конфискации.

Ключевые слова: специальная конфискация, вещественные доказательства, судьба вещественных доказательств, неприкосновенность права собственности, уголовное производство.

The article is dedicated to the research of the legal nature of special confiscation, which in the criminal procedural aspect is seen as a method of deciding of the fate of material evidences. Based on the results of the analysis of the theoretical positions and norms of the existing criminal and criminal procedural legislation the guarantees of software of principle of inviolability of property rights during use of special confiscation determined.

Key words: special confiscation, material evidences, fate of material evidences, inviolability of property rights, criminal proceedings.

Вступ. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. № 222-VII [1] було запроваджено новий для вітчизняного права інститут спеціальної конфіскації. Поняття останньої міститься в ст. 96-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), відповідно до якої спеціальна конфіскація – це примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей, у тому числі коштів, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, іншого майна, вклю-

чаючи майно третіх осіб, у випадках, визначених КК України, за вчинення злочину, передбаченого відповідними статтями КК України [2]. Відповідно, застосування спеціальної конфіскації призводить до позбавлення засудженого (а у випадках, визначених ч. 4 ст. 96-2 КК України і ч. 9 ст. 100 КПК України, позбавлення третіх осіб, пов'язаних із засудженим) права власності на гроші, цінності та інше майно, що вказані в ст. 96-1 та ч. ч. 1, 2 і 4 ст. 96-2 КК України та п. п. 1, 2, 5, 6 і 6-1 ч. 9 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Спеціальна конфіскація здійснюється в порядку, визначеному ч. 9 ст. 100 КПК України, у зв'язку із чим її застосування повинно відбуватися з урахуванням засади недоторканності права власності (п. 9 ч. 1 ст. 7 і ст. 16 КПК України), з огляду на яку підлягають забезпеченню майнові права засудженого та третіх осіб, пов'язаних із ним, на гроші, речі й інше майно, що підпадають під спеціальну конфіскацію.

Стан дослідження. Дослідженню правової природи спеціальної конфіскації та підстав її застосування присвячена значна увага науковців. Зокрема, вказані питання аналізують у своїх працях С. Бурда, Н. Гуторова, К. Задоя, О. Кондра, Л. Лобойко, Н. Орловська, К. Оробець, О. Пироженко, А. Семенюк, Г. Собко, Ю. Хім'як, В. Цимбалюк, О. Шаповалова, А. Яценко та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Водночас самостійні дослідження проблем, пов'язаних із визначенням спеціальної конфіскації як способу вирішення долі речових доказів і забезпеченням під час її застосування недоторканності права власності з урахуванням норм КК України і КПК України, не проводилися.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретико-правових основ забезпечення недоторканності права власності під час застосування спеціальної конфіскації як способу вирішення долі речових доказів.

Результати дослідження. Незважаючи на численні наукові дослідження, питання про правову природу спеціальної конфіскації в юридичній літературі залишається спірним. Так, одна група вчених вказує винятково на кримінально-правовий характер спеціальної конфіскації. Так, Г. Собко відзначає, що спеціальна конфіскація виступає видом кримінального покарання [3, с.98]; А. Савельєва розглядає її як особливий вид кримінально-правової санкції [4, с.18]; К. Оробець визначає спеціальну конфіскацію як різновид конфіскації майна [5, с.340]; О. Пироженко визнає її заходом кримінально-правового впливу [6, с.63]; Ю. Хім'як і В. Цимбалюк розглядають спеціальну конфіскацію як вид заходів кримінально-правового характеру та вказують, що вона не може бути визнана видом кримінального покарання [7; 8, с. 38]; Н. Орловська обґрунтовує, що спеціальна конфіскація являє собою примусовий захід кримінально-правового впливу, який може застосовуватися до винної особи поряд із покаранням [9, с.114] і виступає або суто компенсаційним заходом (конфіскація предметів, вказаних у відповідній нормі Особливої частини КК України), або заходом безпеки (конфіскація предметів, вказаних у відповідній нормі Особливої частини КК України, поєднана з їх знищенням) [10; 11, с. 138].

Інша група вчених визначає правову природу спеціальної конфіскації більш широко. Зокрема, К. Задоя звертає увагу на подвійну правову природу спеціальної конфіскації як правового заходу – кримінально-правову та кримінально-процесуальну [12, с.32]. А. Яценко розглядає спеціальну конфіскацію як інший захід кримінально-правового характеру та вказує на необхідність її відмежування від кримінальної процесуальної конфіскації як інструменту розпорядження речовими доказами [13, с. 293]. Поділяючи таку позицію, учені акцентують увагу або на кримінально-правовій, або на кримінально-процесуальній природі спеціальної конфіскації. Так, розглядаючи спеціальну конфіскацію як примусовий захід кримінально-правового впливу, С. Бурда вказує, що вона «є не кримінально-правовим, а кримінально-процесуальним заходом» [14, с. 224–225]. І навпаки, Н. Гуторова та О. Шаповалова відзначають: «Спеціальну конфіскацію майна не можна вважати суто кримінально-процесуальним заходом, який не потребує кримінально-правової регламентації» [15]. Окремі вчені, аналізуючи правову природу спеціальної конфіскації, додатково вказують на її цивілістичний аспект. Зокрема, О. Кондра відзначає, що спеціальна конфіскація виступає специфічним проявом припинення права власності (володіння, користування, розпорядження), має

економічний характер і за своєю природою є цивілістичною категорією. У рамках кримінально-правової та кримінально-процесуальної площини стосовно спеціальної конфіскації застосовуються спеціальні методи й порядок правового регулювання, зумовлені особливостями цих галузей права [16].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно відзначити, що спочатку спробу визначення правової природи спеціальної конфіскації здійснив законодавець, доповнюючи нормами щодо неї КК України і КПК України. Так, нормами розділу XIV КК України спеціальна конфіскація була віднесена до інших заходів кримінально-правового характеру, а нормами глави 4 КПК України – до способів вирішення долі речових доказів, питання про яку підлягає обов'язковому вирішенню у зв'язку із закінченням кримінального провадження, а у випадках, визначених ч. 6 ст. 100 КПК України, – і до його закінчення.

У кримінально-правовому аспекті спеціальна конфіскація за своєю правовою природою являє собою один із заходів кримінально-правового впливу. При цьому вона не може визначатися як покарання за вчинення кримінального правопорушення, оскільки, по-перше, спеціальна конфіскація не належить до визначених ст. 51 КК України видів покарань, коло яких є вичерпним. По-друге, з огляду на норму ст. 51 КК України покарання можуть бути застосовані судом винятково до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, у той час як гроші, цінності й інше майно, вказані в ст. 96-1 та ч. ч. 1, 2 і 4 ст. 96-2 КК України та п. п. 1, 2, 5, 6 і 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України, підлягають спеціальній конфіскації незалежно від їх належності на праві власності засудженому. По-третє, у випадках, визначених ч. 2 ст. 96-2 КК України, можливою є конфіскація не грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України, а грошової суми, що відповідає вартості такого майна. По-четверте, з огляду на норму ч. 3 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація може застосовуватися у випадку, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю чи звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

У кримінальному процесуальному аспекті спеціальна конфіскація за своєю правовою природою являє собою один зі способів вирішення долі речових доказів. Хоча назва ст. 100 КПК України зі змінами, внесеними згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. № 222-VII [1], містить вказівку лише на вирішення питання про спеціальну конфіскацію, проте в контексті ч. ч. 6 і 9 ст. 100 КПК України спеціальна конфіскація виступає одним зі способів вирішення долі речових доказів за рахунок визначення їх спрямування за результатами встановлених під час кримінального провадження обставин, що підлягають доказуванню.

Випадки застосування спеціальної конфіскації визначені ст. 96-2 КК України та п. п. 1, 2, 5, 6 і 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України. Такий підхід законодавця до їх визначення в юридичній літературі зазнав істотної критики. При цьому одні вчені звертають увагу на невідповідність спеціальної конфіскації предмету кримінального провадження [17, с. 120–121] та вказують на відсутність її зв'язку з розкриттям злочину та притягненням до кримінальної відповідальності [16]. Інші вчені відзначають, що за правовою природою спеціальна конфіскація майна належить до заходів, які мають регулюватися нормами матеріального права, а норми процесуального права повинні встановлювати лише порядок їх здійснення [6, с. 63; 15]. Безперечно, закріплення випадків застосування спеціальної конфіскації в КК України і КПК України є недоречним, оскільки підстави застосування спеціальної конфіскації входять до предмета правового регулювання кримінального права, а порядок її застосування – до предмета правового регулювання кримінального процесуального права. Більше того, одночасне закріплення норм щодо спеціальної конфіскації в КК України та КПК України, як вказує К. Задоя, є невдалим не лише з теоретичної точки зору, а й із суто практичної, оскільки виникає небезпека колізій між положеннями КК України і КПК України, можуть неоднозначно

вирішуватися питання про дію цих положень у часі тощо [12, с. 32]. Дійсно, закріплення випадків застосування спеціальної конфіскації в КК України та КПК України призводить до виникнення колізій між їх нормами. Так, якщо в початковій редакції норми ч. ч. 1, 2 і 4 ст. 96-2 КК України та п. п. 1, 2, 5, 6 і 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України закріплювали однакові випадки застосування спеціальної конфіскації, то Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII ч. 9 ст. 100 КПК України була доповнена п. 6-1, який закріпив додатковий випадок її застосування, непередбачений нормами КК України: застосування спеціальної конфіскації до майна (грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно.

З огляду на норму ч. 2 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація може застосовуватися не лише до речових доказів, а й до грошових сум, що відповідають вартості використаних або відчужених на момент постановлення судом рішення про спеціальну конфіскацію грошей, цінностей та іншого майна. Аналізуючи норми ч. 9 ст. 100 КПК України, А. Яценко вказує: «Спеціальній конфіскації підлягають лише ті гроші, цінності та інше майно, які не є речовими доказами, і тільки у випадку, якщо вона передбачена у відповідній санкції статті Особливої частини КК України». Учений доходить такого висновку: «Є всі підстави стверджувати, що кримінальному процесуальному законодавству властива специфічна конфіскація майна, яка хоч і має спільні риси зі спеціальною конфіскацією як іншим заходом, проте залишається окремим видом такої конфіскації» [13, с.293]. Ми не погоджуємося з такою позицією, оскільки гроші, цінності та інше майно, вказане в ч. ч. 1, 2 і 4 ст. 96-2 КК України та п. п. 1, 2, 5, 6 і 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України, підлягають спеціальній конфіскації незалежно від того, чи виступають вони речовими доказами в кримінальному провадженні. При цьому норма ч. 9 ст. 100 КПК України, закріплюючи випадки її застосування до речових доказів як один зі способів вирішення їх долі, відображає кримінально-процесуальну природу спеціальної конфіскації, відмінну від її кримінально-правової природи, проте не визначає окремий вид спеціальної конфіскації.

З метою усунення цієї колізії та запобігання іншим, а також виключення з КПК України матеріально-правових норм до нього потрібно внести зміни, якими: 1) замість наведення переліку випадків застосування спеціальної конфіскації закріпити в КПК України відсилкову норму, якою передбачити, що спеціальна конфіскація застосовується у випадках, визначених КК України; 2) з огляду на норму ч. 2 ст. 96-2 КК України в ст. 100 КПК України, присвяченій вирішенню долі речових доказів, визначити, що визнані речовими доказами гроші, цінності й інше майно, яке підлягає спеціальній конфіскації у випадках, визначених КК України, конфіскуються, крім випадків, за яких вони повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 3) чітко визначити перелік умов, за яких можливе прийняття рішення про повернення речових доказів власнику (законному володільцю).

Важливими гарантіями забезпечення засади недоторканності права власності в ході вирішення питання про спеціальну конфіскацію виступають норми ч. ч. 3–6 ст. 96-2 КК України та ч. ч. 10 і 11 ст. 100 КПК України, які закріплюють загальні умови захисту прав власника (законного володільця) грошей, цінностей та іншого майна й інших осіб:

1) під час вирішення питання щодо спеціальної конфіскації насамперед має бути вирішене питання про повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику (законному володільцю) та/або про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

2) спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином;

3) спеціальна конфіскація не застосовується в разі вчинення особою злочину з необережності;

4) застосування спеціальної конфіскації здійснюється тільки після доведення в судовому порядку стороною обвинувачення, що власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання;

5) спеціальна конфіскація застосовується до грошей, цінностей, у тому числі коштів, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, іншого майна, зазначеного в ст. 96-2 КК України, переданих особою, яка вчинила злочин, третій особі, яка отримала чи придбала в підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно, одержане злочинним шляхом, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 96-1 КК України, безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу ринкової вартості, або знала чи повинна була знати, що мета такої передачі – уникнення конфіскації або спеціальної конфіскації;

6) спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача;

7) спеціальна конфіскація щодо майна (грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, застосовується лише в разі, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно;

8) якщо власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди, був встановлений після застосування спеціальної конфіскації та не знав і не міг знати про їх незаконне використання, він має право вимагати повернення належного йому майна або коштів із державного бюджету, отриманих від реалізації такого майна.

Водночас закріплені в ч. ч. 3–6 ст. 96-2 КК України та ч. ч. 10 і 11 ст. 100 КПК України загальні умови захисту прав власника (законного володільца) грошей, цінностей та іншого майна, щодо якого підлягає застосуванню спеціальна конфіскація, є недостатніми для ефективного забезпечення його майнових прав. Зокрема, норми кримінального процесуального закону не визначають процесуальний статус особи, щодо якої вирішується питання про спеціальну конфіскацію (якщо ця особа не виступає підозрюваним, обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні).

Аналізуючи конкретний приклад залучення такої особи до участі в кримінальному провадженні, А. Семенюк вказує, що в кращому випадку вона матиме статус свідка в кримінальному провадженні [18]. Проте набуття такою особою процесуального статусу свідка не дозволяє їй брати участь у кримінальному процесуальному доказуванні, у зв'язку із чим вона позбавлена можливості ефективно захищати свої майнові права щодо грошей, цінностей та іншого майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. Крім того, будучи свідком у кримінальному провадженні, особа, щодо якої вирішується питання про спеціальну конфіскацію, не входить до визначеного ст. 393 КПК України числа учасників кримінального провадження, які вправі подати апеляційну скаргу, що позбавляє її права на перегляд постановленого слідчим суддею, судом рішення, яким застосовано спеціальну конфіскацію. У зв'язку із цим обґрунтованою є позиція Л. Лобойка, який пропонує для відстоювання права власності наділити особу, щодо якої вирішується питання про застосування спеціальної конфіскації, правами цивільного позивача [19]. Поділяючи таку пропозицію, потрібно відзначити, що надання особі, щодо якої вирішується питання про спеціальну конфіскацію, процесуального статусу цивільного позивача створить належний процесуальний механізм забезпечення недоторканності права власності такої особи під час кримінального провадження, що зумовлює необхідність внесення відповідних доповнень до ст. 61 КПК України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що спеціальна конфіскація характеризується подвійною правовою природою: 1) кримінально-правовою, за якою вона являє собою один із заходів кримінально-правового впливу; 2) кримінально-процесуальною, за якою вона є одним із способів вирішення долі речових доказів.

Закріплення випадків застосування спеціальної конфіскації в КК України та КПК України призводить до виникнення колізій між їх нормами. Зокрема, враховуючи внесені

до КПК України доповнення, він закріплює більш широкий їх перелік. Із метою усунення цієї колізії та запобігання іншим, а також виключення з КПК України матеріально-правових норм у статті запропоновано внести відповідні зміни до норм КПК України.

Закріплені нормами КК України і КПК України гарантії забезпечення засади недоторканності права власності в ході вирішення питання про спеціальну конфіскацію виступають недостатніми для ефективного захисту майнових прав власника (законного володільця) грошей, цінностей та іншого майна, щодо якого підлягає застосуванню спеціальна конфіскація. У зв'язку із цим у статті з урахуванням теоретичних розробок учених запропоновано внести доповнення до КПК України, якими надати особі, щодо якої вирішується питання про спеціальну конфіскацію, процесуального статусу цивільного позивача.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квітня 2013 р. № 222-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-18>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Собко Г. Конфіскація за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Г. Собко. – К., 2008. – 211 с.
4. Савельєва А. Конфискация имущества по уголовному делу / А. Савельева // Советская юстиция. – 1984. – № 12. – С. 18.
5. Оробець К. До питання про кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації / К. Оробець // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 338–341.
6. Пироженко О. Спеціальна конфіскація: актуальні проблеми та перспективи / О. Пироженко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 27. – Т. 3. – С. 62–66.
7. Цимбалюк В. Правова природа спеціальної конфіскації / В. Цимбалюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14tvipsk.pdf>.
8. Хім'як Ю. Окремі аспекти регламентації та застосування конфіскації майна та спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру / Ю. Хім'як // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6-2. – Т. 4. – С. 36–39.
9. Орловская Н. Актуальные проблемы уголовно-правовой регламентации специальной конфискации / Н. Орловская // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі : матеріали інтернет-конференції, присвяченої пам'яті Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). – О. : Національний університет «Одеська юридична академія», 2013. – С. 111–114.
10. Орловська Н. Спеціальна конфіскація як «інший захід кримінально-правового характеру» / Н. Орловська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii/item/12-orlovska-n-a-cpetsialna-konfiskatsiia-yak-inshyi-zakhid-kryminalno-pravovoho-kharakteru>.
11. Орловська Н. Регулювання спеціальної конфіскації в Україні / Н. Орловська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 2. – С. 135–144.
12. Задоя К. Окремі зауваження щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо вдосконалення процедури здійснення конфіскації» / К. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – С. 30–34.
13. Ященко А. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування / А. Ященко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 291–294.

14. Бурда С. Юридичний аналіз спеціальної конфіскації майна як іншого заходу кримінально-правового характеру за КК України / С. Бурда // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 4. – С. 221–230.

15. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznaves.com.ua/period/article/6282/%CD>.

16. Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях / О. Кондра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/home/24394-2013-07-03-10-32-46.html>.

17. Пропостин А. Конфискация как имущественная мера криминологической безопасности / А. Пропостин // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 331. – С. 119–122.

18. Семенюк А. Спеціальна конфіскація – крок в майбутнє чи два в минуле / А. Семенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://advocatesanswers.in.ua/index.php/2012-03-11-14-51-21/1290-2012-01-14-15-00-56>.

19. Лобойко Л. Проблемні питання реалізації норм КПК, що регламентують процедуру забезпечення спеціальної конфіскації / Л. Лобойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii/item/13-loboiko-l-m-problemni-pytannia-realizatsii-norm-kpk-shcho-rehlementuiut-protseduru-zabezpechennia-spetsialnoi-konfiskatsii>.

КУШНІР Л. В.,

аспірант кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.14

ЗАХИСТ ЧЕСТІ Й ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розкрито проблеми захисту честі й гідності людини у сфері правосуддя, гармонізації законодавства, удосконалення слідчої й судової практики.

Ключові слова: *верховенство права, честі та гідність особи, захист.*

В статье раскрываются проблемы защиты чести и достоинства человека в сфере правосудия, гармонизации законодательства, совершенствования следственной и судебной практики.

Ключевые слова: *верховенство права, честь и достоинство личности, защита.*

The article reveals the problems of protection of honors and dignity of the person in the field of Justice, harmonization of legislation, improvement of the investigatory and judicial practice.

Key words: *rule of law, honor and dignity of the person.*

Вступ. Україна проголошує курс на реалізацію принципу верховенства права в усіх сферах життя. Права й свободи людини та громадянина, відповідно до Конституції України, є найвищою цінністю й захищаються судом. Сьогодні до показників економічної кризи в Україні, на жаль, додається криза моралі: збільшуються прояви зневаги до людської гідності, ігнорування принципу презумпції невинуватості, порушення міжнародних стандартів щодо поводження з ув'язненими та захисту прав і свобод людини. Тому потребує аналізу стан процесуального законодавства та практики його застосування.

Постановка проблеми. З урахуванням цивілізаційного вибору України потребує окремого аналізу проблема гармонізації кримінально-процесуального законодавства та міжнародних правових стандартів в аспектах забезпечення поваги до честі й гідності людини та вдосконалення законодавчої й правозастосовної практики в кримінальному провадженні.

Проблеми забезпечення верховенства права перебувають у центрі уваги науковців [1–21]. Проте проблема захисту честі й гідності людини в кримінальному провадженні лишається недостатньо висвітленою, а існуючі публікації [4; 6; 9; 10; 18; 20] не вичерпують усієї складної проблеми, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою статті є визначення основних алгоритмів подальшого реформування організації розслідування й судового розгляду з урахуванням зміцнення гарантій захисту честі та гідності людини.

Результати дослідження. У Конституції України визначено: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 28); «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї, а також право на відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації» (ст. 32).

Повага до честі й гідності людини є моральною основою людської спільноти, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним із головних принципів правосуддя.

Однак, незважаючи на численні міжнародно-правові акти, у яких повага до честі й гідності особи зазвичай розглядається в статусі засад правоохоронної та судової діяльності, у багатьох законах України, які регламентують діяльність правоохоронних органів, про принцип забезпечення честі й гідності особи окремо навіть не згадується.

Так, наприклад, у ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зазначається: «Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини».

Не знайшлося місця для окремого визначення принципу поваги до честі й гідності особи також у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» та новому Законі України «Про національну поліцію». Хоча в ст. 7 «Дотримання прав і свобод людини» останнього закону визначено: «Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання».

До позитивного моменту можна віднести те, що вже в новому Законі України «Про прокуратуру» першою із засад діяльності прокуратури названо «верховенства права та визнання людини, її життя та здоров'я, честі й гідності <...> найвищою соціальною цінністю».

Голова ЕСПЛ Ж.-П. Коста, перебуваючи з візитом в Україні, зазначив: «У випадку з Україною велика кількість порушень, про які було зазначено в рішеннях ЕСПЛ, стосується трьох статей Конвенції, а саме ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд), ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) та ст. 1 Протоколу № 1 (захист власності) <...> Звичайно, існують більш серйозні порушення, наприклад нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження, особливо у зв'язку з умовами утримання у в'язницях, або порушення

положень ст. 5. Україна досягла деяких покращень, проте вона має прагнути нових досягнень» [7, с. 15].

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, яка набула чинності в червні 1987 р. (Ратифікована Указом Президії Верховної Ради України від 26 січня 87 р. № 3484-XI), включає такі важливі положення: «Катування – будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково»; «Кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Жодні виняткові обставини, якими б вони не були (стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан) не можуть бути виправданням катувань. Наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань» (ст. 2); «Жодна держава-сторона не повинна висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрозовувати застосування катувань» (ст. 3); «Кожна держава-сторона забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати катуванням і тих дій будь-якої особи, що являють собою співучасть у катуванні» (ст. 4).

Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі, який був затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р., визначає, що жодний затриманий або ув'язнений не може бути підданий катуванням, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. До затриманих застосовується режим, який відповідає їх статусу незасуджених осіб. Вони утримуються окремо від останніх.

Чинне процесуальне законодавство України має бути вдосконалене, приведене у відповідність до цих положень.

Стаття 11 нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплює норму «Повага до людської гідності». Разом із тим у ст. 3 Конституції України вказано: «Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». У свою чергу ст. 68 визначає, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей.

У нормах права, що регламентують інститути слідчих дій, закон досить чітко веде мову про забезпечення захисту честі й гідності особи. Наприклад, у ч. 4 ст. 241 КПК України зазначено: «Під час освідчування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я». У ч. 4 ст. 240 КПК України вказано: «Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя та здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода».

У ст. 7 Закону України «Про національну поліцію» визначено: «У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення й обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний»

заний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими».

На жаль, досі чинний КПК України не враховує всіх положень Конституції України та міжнародних правових актів, не містить необхідних визначень, не визначає відшкодування моральної шкоди, не узгоджений у цій частині з нормами цивільного та цивільно-процесуального права.

Повага та захист честі й гідності людини означає, по-перше, недопустимість дій, що принижують честь і гідність людини (образ, погроз, насильства тощо); по-друге, недопустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації; по-третє, вимогу з повагою ставитися до людини взагалі, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій; гарантованість відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої приниженням честі та гідності людини; гарантованість судового захисту честі, гідності й ділової репутації людини [19, с. 129–130].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 р. наказує державам розвивати та широко забезпечувати права й засоби правового захисту для жертв зловживання політичною чи економічною владою.

Потребує подальшої розробки інститут відшкодування моральної шкоди, завданої особою незаконними діями слідчих органів і судової влади.

Висновки. Забезпечення захисту честі й гідності людини тісно пов'язане з необхідністю розвитку як системи принципів кримінального процесу, так і змісту правових дефініцій окремих із них; удосконалення як інститутів слідчих дій і запобіжних заходів, так і процесуальної форми кримінального провадження в цілому.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми вбачаються в розробці пропозицій з удосконалення законодавчих інститутів кримінального провадження, контролю, нагляду й оскарження у сфері правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Білічак О. Загальні положення втручання у приватне спілкування за КПК України / О. Білічак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 1(9). – С. 201–204.
2. Бутенко С. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. Бутенко. – Донецьк, 2014. – 20 с.
3. Джемчевські А. Європейська система захисту прав людини сьогодні і завтра / А. Джемчевські // Український часопис прав людини. – 1998. – № 1. – С. 32.
4. Домбровський І. Честь, гідність, ділова репутація: духовні складові особи чи юридична зброя / І. Домбровський // Юридичний вісник України. – 2000. – від 18-24 травня.
5. Закон України «Про національну поліцію»: науково-практичний коментар (станом на 22 вересня 2015 р.) / [С. Петков, М. Лошицкий, А. Манжула та інші] ; за заг. ред. С.. Петкова. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 240 с.
6. Корж В. Запобігання катуванню на досудовому слідстві процесуальними і криміналістичними засобами / В. Корж // Роль та місце ОВС в розбудові демократичної правової держави : матер. IV міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.). – О., 2012. – Т. 2. – С. 168–175.
7. Коста Ж.-П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі / Ж.-П. Коста // Право України. – 2011. – № 7. – С. 15–16.
8. Костенко О. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку / О. Костенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 11 – С. 5–11.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / ред. : Ю. Аленін, Л. Аркуша, В. Басай та ін. – Х. : Одисей, 2013. – 1104 с.

10. Лежух Т. Застосування електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації / Т. Лежух // Віче. – 2013. – № 16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3806/>.
11. Макушев П. Верховенство права та практика застосування інституту оскарження неправомірних дій органів державної виконавчої служби / П. Макушев // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2015. – № 1(14). – С. 29–35.
12. Миськова О. ...Щоб народ бачив і тремтів (за документами розсекреченого архівного фонду Управління СБУ по Хмельницькій області) / О. Миськова // Вісник меморіалу. – 2012. – Січень. – № 1(7).
13. Негодченко О. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / О. Негодченко. – Х., 2004. – 29 с.
14. Нор В. Захист у кримінальному судочинстві майнових та особистих прав потерпілих від злочину за проектами КПК України: здобутки та прорахунки / В. Нор // Право України. – 2009. – № 2. – С. 41–51.
15. Погорілко В. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Погорілко, В. Головченко, М. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – 341 с.
16. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : [монографія] : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008–. – Кн. 1 : Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. – 2008. – 344 с.
17. Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право. – 1977. – № 1. – С. 57.
18. Стефанчук Р. Окремі питання цивільно-правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації / Р. Стефанчук // Право України. – 1999. – № 10. – С. 23–29.
19. Тертишник В. Кримінальний процес України. Загальна частина : [підручник] / В. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 440 с.
20. Тертишник В. Проблеми захисту честі й гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя / В. Тертишник, В. Васильченко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 96–100.
21. Цивільне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за заг. ред. Я. Шевченко. – К. : «Ін Юре», 2003–. – Т. 1 : Загальна частина. – 2003. – 431 с.

ЛЮТИЙ В. В.,

здобувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВЧИНЕНИМ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

У статті досліджується стан і перспективи наукових розробок у сфері протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, вчиненим організованими групами.

Ключові слова: наукове дослідження, незаконне заволодіння транспортним засобом, організована група, протидія.

В статье исследуются состояние и перспективы научных разработок в сфере противодействия незаконным завладениям транспортными средствами, совершаемым организованными группами.

Ключевые слова: научное исследование, незаконное завладение транспортным средством, организованная группа, противодействие.

The article examines the state and prospects of scientific developments in the field of combating illegal seizure of vehicles, committed by organized groups.

Key words: scientific research, illegal seizure of vehicles, organized group, counteraction.

Постановка проблеми. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами (далі – ТЗ) завжди була пріоритетним напрямом діяльності держави та її правоохоронних органів. Сьогодні у зв'язку з надзвичайною суспільно-політичною ситуацією, що склалась у країні, загостренням криміногенної обстановки й системними провокаціями з боку іноземних громадян на південному сході України [1], а також в умовах збройних конфліктів цей напрям діяльності набуває особливого значення. Кризові процеси в державі створюють підґрунтя для формування злочинних груп, які вчинюють незаконні заволодіння ТЗ, у результаті чого все частіше злочинні дії осіб набувають ознак організованого характеру.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз наукових досліджень вітчизняних учених В.П. Бахіна, О.М. Брисковської, В.О. Гапича, Ю.Ф. Іванова, Д.О. Карабанова, О.В. Карася, В.М. Ковбаси, П.П. Луцюка, В.А. Мисливого, Б.Ф. Мицака, О.О. Мороза, А.О. Михайличенка, С.Є. Петрова, Н.О. Попової, Д.А. Патрелюка, І.В. Пшеничного, Є.В. Скрипи, Д.В. Стрельченка, О.Л. Христова, Р.В. Щупаківського, В.В. Ємельяненко та інших, що були проведені після отримання Україною незалежності, свідчить про відсутність достатніх теоретичних розробок у сфері протидії незаконним заволодінням ТЗ, вчиненим організованими групами. Юридичному аналізу й методиці розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними групами, присвячено велику кількість наукових робіт, зокрема монографії та навчальні посібники С.С. Босхолова, Г.А. Зоріна, О.В. Танкевича, Б.М. Нурґлієва, А.Я. Терешонока, К.О. Чаплинського та інших авторів. Крім того, у періодичних виданнях було опубліковано багато статей, присвячених окремим питанням кримінально-правової боротьби зі злочина-

ми, вчиненими організованими злочинними групами. Проте поза сферою вивчення залишається більшість питань протидії незаконним заволодінням ТЗ, вчинюваних організованими групами. Окремою спробою наукового вирішення проблем у зазначеному напрямі стала праця Д.В. Стрельченка (2008 р.), що торкається лише загальних основ виявлення та розслідування незаконного заволодіння ТЗ, вчиненого організованими групами.

Однак складні й багатогранні процеси реформування системи кримінальної юстиції останнього часу позначились новелами в таких питаннях: побудови нової системи та структури правоохоронних органів; правового закріплення нових інститутів кримінального судочинства; прийняття відомчих правових актів, що регулюють діяльність посадових осіб із протидії незаконним заволодінням ТЗ, у тому числі вчиненим організованими групами; зміни повноважень працівників органів внутрішніх справ, що здійснюють протидію досліджуваним злочинам; запровадження нових форм організації їх роботи, а також методів діяльності тощо. Стрімкість зазначених змін обумовлює потребу практичних підрозділів органів внутрішніх справ у забезпеченні їх діяльності науковими розробками, які відповідатимуть чинному законодавству й сучасному стану правоохоронної системи органів держави.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану наукових досліджень у сфері протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, вчиненим організованими групами, а також визначення перспективних напрямів наукових розробок щодо цієї проблематики.

Результати дослідження. Загальні проблеми протидії незаконним заволодінням ТЗ в різні часи були відображені в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас у науковій юридичній літературі відсутні монографічні роботи щодо комплексного дослідження протидії незаконним заволодінням ТЗ, вчиненим організованими групами. Проте це не означає, що вказаній проблематиці не приділялась увага. Окремі питання розглядаються в межах суміжних проблем у теорії адміністративного та кримінального права, кримінології, криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності. Так, кримінально-правові й кримінологічні аспекти проблеми досліджували такі вітчизняні науковці, як Л.М. Давиденко, В.А. Звіряка [2], Ю.Ф. Іванов [3], В.А. Мисливий [4], а також зарубіжні автори, Г.А. Аванесов [5], В.П. Бахін [6], М.Т. Задояний [7], Л.М. Кісілевська [8] та інші. У більшості праць цих фахівців розглядалися кримінально-правові й кримінологічні проблеми забезпечення діяльності органів досудового розслідування та підрозділів карного розшуку щодо протидії корисливим злочинам проти власності, окремі положення яких можуть бути застосовані до незаконних заволодінь ТЗ. Ці розвідки становлять теоретичну основу дослідження протидії незаконним заволодінням ТЗ, які вчиняються організованими групами. Належно оцінюючи внесок названих учених, зазначимо, що їхні роботи мають загальний характер і належать переважно до періоду кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., а тому не можуть розкрити сучасні особливості вказаних злочинів.

Останнім часом кримінально-правові й кримінологічні аспекти протидії незаконним заволодінням ТЗ було висвітлено в докторській дисертації В.А. Мисливого (2006 р.) [4] та кандидатських дисертаціях В.В. Смеляненка (2009 р.) [9], Ю.Ф. Іванова (1999 р.) [3], І.В. Пшеничного (2000 р.) [10], Р.В. Щупаківського (2013 р.). Можна назвати також дисертаційні роботи таких російських авторів, які вивчали цю тематику, як Л.Р. Аветісян (2009 р.) [11], О.В. Бахарєв (2008 р.), Ю.С. Белік (2004 р.), А.С. Клімов (2009 р.) [12], Р.В. Колесніков (2011 р.) [13], О.В. Комаров (2008 р.) [14], С.В. Краснобаєв (2007 р.), М.М. Невський (2003 р.), М.С. Сорокун (2009 р.) [15], О.О. Щербаков (2006 р.).

Так, В.А. Мисливий, дослідивши теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту, дійшов висновку, що визначення родового та видового об'єктів злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту дозволяє класифікувати злочини проти безпеки дорожнього руху залежно від видів і способу злочинної діяльності суб'єктів [4, с. 27, 31]. Результатом дисертації В.В. Смеляненка стало вдосконалення наукової позиції, відповідно до якої насильницьке заволодіння чужим ТЗ необхідно вважати закінченим не з моменту застосування насильства, а з моменту, коли винний вчинив протиправне вилучення ТЗ [9, с. 5].

Ю.Ф. Іванов у загальнотеоретичному й конкретно-практичному напрямі здійснив розгорнутий аналіз причин та умов, які детермінують вчинення досліджуваних злочинів, і спробував розробити теоретичні й практичні пропозиції щодо профілактики злочинних посягань на власність, предметом яких є автотранспортні засоби, у ринкових умовах [3, с. 5].

Проблему крадіжок і незаконного обігу автотранспортних засобів висвітлював І.В. Пшеничний. Науковець з'ясував причину сучасного стану цієї проблеми в Україні: у його праці показано механізми скоєння цього виду злочину, проаналізовано діяльність роботи правоохоронних органів у цьому напрямі, на основі чого викладено конкретні пропозиції щодо поліпшення роботи правоохоронних органів у сфері запобігання викраденню й контрабанді автомобілів [10, с. 9].

А.С. Клімов провів комплексний кримінально-правовий та кримінологічний аналіз викрадень ТЗ, які вчиняються організованими злочинними групами, і розробив рекомендації, спрямовані на попередження вказаних злочинів [12].

Наукова значимість дослідження, проведеного М.С. Сорокуном, полягає в тому, що в його роботі надано рекомендації щодо посилення захисту прав потерпілих від вчинення неправомірного заволодіння ТЗ [15, с. 7–8].

Праці зазначених фахівців у галузі кримінології складають основу дослідження криміналістичної характеристики незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованими групами, зокрема й таких її елементів, як особливості кримінально-правової кваліфікації, окремі елементи кримінологічної характеристики, а також окремі питання протидії вказаним злочинам.

Адміністративно-правові аспекти протидії незаконному обігу ТЗ серед інших наукових праць було висвітлено також у дисертації О.В. Карася [16]. Головними здобутками означеної праці стали визначення адміністративно-правового режиму реєстрації ТЗ, обґрунтування необхідності введення в науковий обіг теоретичної дефініції «незаконний обіг ТЗ» та необхідності прийняття єдиного законодавчого акта про обіг ТЗ на основі нормативної моделі, запропонованої автором з огляду таку на періодизацію існування ТЗ: виникнення (виробництво або ввезення в Україну), реалізація, реєстрація, експлуатація, утилізація (знищення або вивезення з України) [16, с. 4–5].

Наукові здобутки вченого дозволили нам усвідомити особливості адміністративно-правового режиму реєстрації ТЗ та використати їх для пошуку шляхів покращення інформаційного-технічного забезпечення слідчих, оперативних працівників органів внутрішніх справ, патрульної поліції.

Кримінально-процесуальним і криміналістичним аспектам розслідування незаконного заволодіння ТЗ останнім часом присвячено низку дисертаційних робіт вітчизняних учених Д.О. Карабанова (2011 р.) [17], В.М. Ковбаси (2012 р.) [18], Д.А. Патрелюка (2014 р.), В.І. Перкіна (2003 р.) [19], С.Є. Петрова (2010 р.) [20], Є.В. Скрипи (2010 р.) [21], а також російських дослідників М.О. Берестньова (2010 р.) [22], Н.Г. Ломакіної (2008 р.) [23], Б.В. Псарьовой (2003 р.), С.М. Скібіна (2007 р.), О.В. Солодкого (2004 р.), С.М. Сухова (2007 р.).

В.М. Ковбаса, досліджуючи питання тактичного забезпечення розслідування незаконних заволодінь ТЗ, вчинених злочинними угрупованнями, уперше сформулював і розкрив зміст поняття тактичного забезпечення досудового розслідування, визначив систему засобів тактичного забезпечення розслідування незаконних заволодінь ТЗ, серед яких виокремив тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, тактичну рекомендацію, тактичне рішення тощо [18, с. 9–10].

В.І. Перкін уперше у вітчизняній криміналістиці обґрунтував теоретичні основи організації й проведення таких тактичних операцій, як «установлення викраденого при вбивстві», «виявлення та вилучення майна, яким заволоділи злочинці в результаті вбивства», «доказування приналежності потерпілим об'єктів, вилучених в обвинувачуваних (підозрюваних) у вбивстві», «викриття злочинців за допомогою вилучених у них предметів, які раніше належали потерпілим», під час розслідування вбивств, поєднаних із заволодінням матеріальними цінностями [19, с. 4].

У дисертації С.Є. Петрова було проведено аналіз комплексу проблем розслідування незаконного заволодіння ТЗ; учений дійшов висновку, що під час розкриття незаконного заволодіння автотранспортним засобом працівник карного розшуку повинен встановлювати й перевіряти на причетність до легалізації конкретно визначене коло осіб [20, с. 14–15].

Є.В. Скрипа вперше визначив поняття незаконної легалізації автотранспорту, а також виявив роль оперативно-розшукової діяльності в доказуванні зазначених злочинів і розкрив особливості використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для отримання доказів у справах про закінчені злочини [21, с. 4].

М.О. Берестньов сформулював та обґрунтував низку пропозицій щодо методичного забезпечення розслідування кримінальних справ за фактами розбійних нападів на автошляхах поза населеними пунктами, вчинених організованими злочинними групами [22].

У ході проведення дисертаційного дослідження Н.Г. Ломакіна виявила закономірності способу незаконного заволодіння ТЗ, який розглядається як складова (центральна) частина фізичної діяльності суб'єкта злочину [23, с. 12].

Вагомий внесок у вирішення окресленої проблеми зробила Б.В. Псарьова. Розглядаючи проблемні питання корисливих злочинів щодо водіїв автотранспорту, пасажирів і вантажів, які перевозяться, вона виявила й дослідила загальні та специфічні способи й ознаки посягань на водіїв автотранспорту, пасажирів і вантажі, які перевозяться («захоплення», «перехоплення» та комбінований спосіб), а також сліди, що залишаються після вчинення злочину кожним із наведених способів.

Дослідження вчених у галузі криміналістики та кримінального процесу дають змогу усвідомити загальні положення організації й тактики встановлення та розшуку осіб, які вчинили незаконні заволодіння ТЗ, а також розслідування зазначених злочинів. Оперативно-розшукові аспекти протидії злочинам, пов'язаним із ТЗ, у 70–80-х рр. XX ст. знайшли своє відображення в роботах таких науковців, як Е.С. Ажиба, А.В. Арендаренко, І.Н. Гагарін, Г.С. Галкін, В.А. Запорожець, М.С. Глощанов, В.Ф. Загуляев, Н.Т. Катенкар, Ф.Х. Кульмашев, В.С. Пенкін та інші. Праці вказаних авторів дозволили проаналізувати й визначити теоретичні положення щодо організації та тактики оперативно-розшукової протидії досліджуваному злочинам. Більшість цих розвідок охоплювали теоретичні розробки щодо двох складів злочинів, які на тлі розвитку автомобілебудування були найпоширенішим криміногенним явищем (крадіжки ТЗ та угону ТЗ), а також пов'язаних із ними крадіжки речей із ТЗ та автозапчастин. Однак під час проведення досліджень із названої тематики поза увагою авторів залишились організаційно-тактичні аспекти проведення оперативно-розшукових заходів щодо незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованими групами, оскільки, по-перше, злочини цього виду мали поодинокий характер, по-друге, правовий підхід держави до визначення організованої групи тоді мав інше значення.

Протягом останнього часу оперативно-розшукові аспекти протидії незаконним заволодінням ТЗ було висвітлено в дослідженнях українських учених, серед яких найвагоміший внесок зробили О.М. Брисковська (2012 р.) [24], В.О. Гапчик (2014 р.) [25], Б.Ф. Мицак (2010 р.) [26], О.О. Мороз (1999 р.) [27], Н.О. Попова (2014 р.) [28], Д.В. Стрельченко (2008 р.) [29], О.Л. Христов (2010 р.) [30].

Дослідження О.О. Мороза сьогодні не відображає сучасний стан протидії незаконним заволодінням ТЗ, зокрема й вчинюваним організованими групами. Більше того, положення нормативно-правової бази, деякі організаційно-тактичні питання, окремі науково-технічні досягнення із часу проведеного ним дослідження зазнали змін та, відповідно, не були враховані в його роботі.

Значний внесок у наукову розробку досліджуваної проблеми зробив Д.В. Стрельченко, який, визначаючи дії з підготовки неправомірних заволодінь автомобілями, зауважив, що в низці випадків під час вчинення розбійних нападів на водіїв інформація щодо автомобіля, характеру його вантажу й маршруту проходження може передаватись членам організованої злочинної групи [29, с. 8]. Проте ми не згодні з позицією автора в частині ствердження, що лише автомобіль викликає зацікавленість у зловмисників. На нашу думку, варто вести мову

також про незаконне заволодіння ТЗ, вчинене організованою групою, з метою розкрадання вантажу, що перевозиться в ньому. У цьому разі автомобіль може виступати лише «додатковим предметом посягання». У зв'язку із цим злочинці здійснюють інші підготовчі дії: збирають інформацію не про характеристику ТЗ (рік випуску, колір, модель тощо), а про обставини, які стосуються його вмісту, можливість зупинки ТЗ в безлюдному місці на певний час, наявність охорони вантажу, озброєність водіїв та охорони тощо.

Висновки. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI, Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, а також видання Указу Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Указу Президента України «Про Стратегію реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.» від 20 травня 2015 р. № 276/2015 та інших нормативно-правових актів зумовило низку органічних організаційно-функціональних змін у правоохоронних органах, організації та тактиці їхньої діяльності загалом і протидії незаконним заволодінням транспортними засобами зокрема.

Результати наукових досліджень учених різних галузей юридичної науки та тих, хто займається проблемами протидії злочинам, пов'язаним із незаконними заволодіннями ТЗ, містять багато значущих теоретичних положень. Водночас вони не вичерпують усю складність проблеми, а скоріше створюють підґрунтя для подальшого її дослідження. Адже чимало праць зазначених авторів стосувались радянського законодавства, базувались на емпіричних даних минулих десятиліть, не враховували змін у теорії адміністративного й кримінального права, кримінології, криміналістики, кримінального процесу, оперативного-розшукового діяльності та законодавстві, а також тенденції в правовій політиці держави.

Тому можна зробити висновок, що результати наукових досліджень, які було проведено в минулі роки, лише фрагментарно залишаються актуальними нині та висвітлюють окремі аспекти протидії незаконним заволодінням ТЗ.

Список використаних джерел:

1. Про негайне роззброєння незаконних збройних формувань в Україні : Постанова Верховної Ради України від 1 квітня 2014 р. № 1174-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1174-18>.
2. Звіряка В.А. Кримінальна відповідальність за угон транспортних засобів, попередження угонів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; виправно-трудове право» / В.А. Звіряка. – К., 1999. – 18 с.
3. Іванов Ю.Ф. Боротьба із злочинними посяганнями на власність, предметом яких є автотранспортні засоби (кримінально-правові і кримінологічні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.Ф. Іванов. – К., 1999. – 18 с.
4. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.А. Мисливий. – К., 2005. – 40 с.
5. Аванесов Г.А. Криминология / Г.А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – 235 с.
6. Бахин В.П. Расследование угона автотранспортных средств : [учеб. пособие] / В.П. Бахин. – Омск : Омская ВШ МВД СССР, 1969. – 101 с.
7. Задоянный М.Т. Криминологическая характеристика и профилактика краж и угон автотранспортных средств органами внутренних дел : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / М.Т. Задоянный. – М., 1991. – 26 с.
8. Киселевская Л.М. Криминологические основы предупреждения органами внутренних дел краж и угон автотранспортных средств : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 /

Л.М. Киселевская. – М., 1981. – 245 с. ; Киселевская Л.М. Характеристика краж и угонов автотранспортных средств / Л.М. Киселевская. – М. : ВНИИ МВД СРСР, 1980. – 52 с.

9. Ємельяненко В.В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Ємельяненко. – Х.в, 2009. – 16 с.

10. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Пшеничний. – К., 2000. – 16 с.

11. Аветисян Л.Р. Неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения: уголовно-правовые и криминологические аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Л.Р. Аветисян. – Уфа, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/nepravomernoe-zavladenie-avtomobilem-ili-inym-transportnym-sredstvom-bez-tseli-hischeniya-ugolovno-pravovye-i-kriminologi-1>.

12. Климов А.С. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика хищений транспортных средств, совершаемых организованными преступными группами : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.С. Климов. – М., 2009. – 32 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.muh.ru/.Docs/content/09_04_30_Klimov.doc.

13. Колесников Р.В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы с угонами и хищениями транспортных средств : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р.В. Колесников. – М., 2011. – 30 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1451742>.

14. Комаров А.В. Неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (угон): уголовно-правовые и криминологические аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Комаров. – М., 2008. – 28 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Disser/komarov.htm.

15. Сорокун Н.С. Неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством: криминологические аспекты противодействия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.С. Сорокун. – Ростов-на-Дону, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/nepravomernoe-zavladenie-avtomobilem-ili-inym-transportnym-sredstvom>.

16. Карась О.В. Адміністративно-правовий режим реєстрації транспортних засобів як чинник протидії їх незаконному обігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Карась. – О., 2010. – 18 с.

17. Карабанов Д.О. Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.О. Карабанов. – К., 2011. – 21 с.

18. Ковбаса В.М. Тактичне забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.М. Ковбаса. – Дніпропетровськ, 2012. – 237 с.

19. Перкін В.І. Організація і проведення тактичних операцій при розкритті та розслідуванні вбивств, поєднаних із заволодінням матеріальними цінностями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.І. Перкін. – К., 2003. – 18 с.

20. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.Є. Петров. – К., 2010. – 19 с.

21. Скрипа Є.В. Кримінально-процесуальне доказування злочинів, пов'язаних з незаконною легалізацією автотранспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Є.В. Скрипа. – К., 2010. – 20 с.
22. Берестнев М.А. Методика расследования разбойных нападений на автодорогах вне населенных пунктов, совершаемых организованными преступными группами : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М.А. Берестнев. – Краснодар, 2010. – 28 с.
23. Ломакина Н.Г. Криминалистические аспекты поддержания государственного обвинения по делам о неправомерном завладении автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (угон) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.Г. Ломакина. – Владимир, 2008. – 22 с.
24. Брисковська О.М. Розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.М. Брисковська. – К., 2012. – 19 с.
25. Гапчик В.О. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами можливостями оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.О. Гапчик. – Львів, 2014. – 20 с.
26. Мицак Б.Ф. Попередження та розкриття незаконного заволодіння транспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б.Ф. Мицак. – Львів, 2010. – 16 с.
27. Мороз О.О. Організація та тактика боротьби з крадіжками і угонами автотранспорту : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 / О.О. Мороз. – Х., 1998. – 255 с.
28. Попова Н.О. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів у протидії незаконним заволодінням автотранспортом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н.О. Попова. – К., 2014. – 21 с.
29. Стрельченко Д.В. Основи виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, вчиненого організованими злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Д.В. Стрельченко. – О., 2008. – 20 с.
30. Христов О.Л. Організація і тактика попередження та розкриття незаконних заволодінь транспортними засобами, поєднаних з насильством : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Л. Христов. – Дніпропетровськ, 2010. – 290 с.

ОЛЕФІР Л. І.,
аспірант кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

У статті розкрито правову основу діяльності органу пробації щодо неповнолітніх засуджених та виділено три види пробації: досудову, наглядову й пенітенціарну. Доведено, що пробація щодо неповнолітніх має бути дієвою системою таких наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які дозволять здійснювати ефективне запобігання злочинності серед неповнолітніх в органах виконання покарань.

Ключові слова: *правова основа, діяльність, орган пробації, види пробації, неповнолітній, засуджений, запобігання.*

В статье раскрыта правовая основа деятельности органа пробации в отношении несовершеннолетних осужденных и выделены три вида пробации: досудебная, надзорная и пенитенциарная. Доказано, что пробация в отношении несовершеннолетних должна быть действенной системой таких надзорных, социальных, воспитательных и профилактических мер, которые позволят осуществлять эффективное предотвращение преступности среди несовершеннолетних в органах исполнения наказаний.

Ключевые слова: *правовая основа, деятельность, орган пробации, виды пробации, несовершеннолетний, осужденный, предотвращение.*

In the article the reader is told about the legal basis for the activities of the probation authority according to the underage convicts, it is presented three types of probation: pre-trial, supervisory and penal. It is proved that probation according to the underage convicts must be effective of supervisory, social, educational and preventive measures that will permit effective prevention of the underage convicts juvenile delinquency in the institutions of execution of punishments.

Key words: *legal framework, activity, probation authority, types of probation, underage convicts, prevention.*

Вступ. Розкриваючи питання правової основи діяльності органу пробації щодо неповнолітніх засуджених, звертаємо увагу на Указ Президента України від 24 травня 2011 р. «Про схвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», яка передбачала створення служби пробації саме для дітей.

Головною функцією такої пробації мав стати збір, узагальнення й надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації й реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги в працевлаштуванні, отриманні освіти [1].

Тому ми поділяємо позицію О.Б. Янчука, який, вивчаючи пробацію Великої Британії, дійшов висновку, що за допомогою пробації можна уникнути повторних злочинів. Саме вивчення досвіду Великої Британії в цьому аспекті показало, що серед 5% правопорушників, до яких застосовано пробацію, держава забезпечила безпеку 1 млн громадян країни [2].

Постановка завдання. Метою статті є вивчення правових основ діяльності органу пробації щодо неповнолітніх та визначення ролі видів пробації в цьому процесі.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям статті стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених у цій сфері, таких як О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, І.А. Вартилицька, М.Р. Гета, О.М. Джу́жа, В.М. Дрьомін, О.Г. Колб, П.В. Кочерган, М.С. Пузирьов, В.О. Уткін, С.І. Халимон, Н.Б. Хуторська, Є.Н. Шатанкова, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та інші.

Результати дослідження. Позитивно оцінюючи реалізацію державними й недержавними інституціями Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, ми є свідками того, що 5 лютого 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про пробацію», який у ст. 12 закріпив особливості здійснення пробації щодо неповнолітніх. Звертаємо увагу, що станом на 1 листопада 2015 р. в 622 підрозділах органів пробації на обліку перебуває 1 940 неповнолітніх [3]. З одного боку, для нашої країни це небагато. З іншого боку, кожен неповнолітній, який стоїть на обліку пробації, – це показник ставлення до проблем дітей у державі.

Правову основу пробації неповнолітніх і діяльності органу пробації становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про пробацію», Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закон України «Про волонтерську діяльність», Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» та інші нормативно-правові акти, які планується прийняти на виконання положень Закону України «Про пробацію», а також міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

З огляду на те, що для реалізації чинного Закону України «Про пробацію» ще не прийнято відповідні законодавчі зміни, а також постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства юстиції України й Державної пенітенціарної служби України, нами проведено аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності органу пробації щодо неповнолітніх засуджених на підставі прийнятих в Україні нормативно-правових актів.

З огляду на зміст п. 6 ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 12 чинного Закону України «Про пробацію» (далі – Закон) [4] пробація щодо неповнолітніх – це система наглядових і соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду й відповідно до закону до засуджених віком від 14 до 18 років, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого вказаного віку.

Загальні положення Закону розповсюджуються на всіх правопорушників, до яких застосовується пробація, незалежно від віку. З огляду на це метою пробації щодо неповнолітніх є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених неповнолітніх, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує неповнолітніх обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їх відповідальності.

Пробація щодо неповнолітніх також спрямовується на забезпечення їхнього нормального фізичного й психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Пробація щодо неповнолітніх ґрунтується на принципах справедливості, законності, невідворотності виконання покарань, дотримання прав і свобод людини й громадянина, по-

ваги до людської гідності, рівності перед законом, диференційованого та індивідуального підходу, конфіденційності, неупередженості, взаємодії з державними органами й органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами.

Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами та службами і справах дітей, спеціальними установами й закладами, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень з огляду на вікові та психологічні особливості неповнолітніх.

До таких служб, зокрема, належать уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ, приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ, школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти, центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

У здійсненні соціального захисту й профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції також інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [5].

З огляду на це пробація щодо неповнолітніх застосовується на таких підставах:

– *письмового запиту* суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо неповнолітнього обвинуваченого;

– *обвинувального вироку суду*, яким особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, позбавлення волі на певний строк; обвинувального вироку суду, яким особу звільнено від відбування покарання з випробуванням; ухвали суду про звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до 3 років;

– *акта про помилування*, яким засудженому замінено покарання або невідбуту частину покарання покаранням у вигляді громадських робіт чи виправних робіт; Закону України «Про амністію».

Як бачимо, однією з підстав для застосування пробації можуть стати також обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до позбавлення волі на певний строк, оскільки одним із завдань пробації є здійснення заходів із підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, до звільнення. Водночас письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого також належить до підстав її застосування, незважаючи на те, що особа ще має статус обвинуваченого та поки що не визнана судом винною.

До видів пробації належать досудова пробація, наглядова пробація та пенітенціарна пробація. Коротко охарактеризуємо кожен з них.

Досудова пробація щодо неповнолітнього – це забезпечення суду формалізованою інформацією, яка характеризує обвинувачену особу віком від 14 до 18 років, з метою прийняття судом рішення про міру її відповідальності. Така інформація має форму доповіді.

Досудова доповідь щодо неповнолітніх обвинувачених складається з огляду на їх вікові й психологічні особливості та включає такі дані:

– *соціально-психологічну характеристику неповнолітнього обвинуваченого*: статус (рід занять, розмір доходів, рівень освіти), ранг (авторитет, репутація в колективі, у сім'ї тощо), дані про соціально-побутові умови;

– *інформацію про стан здоров'я (інформацію обвинувачений подає за бажанням)*;

– *оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення*; фактично це соціально-психологічне дослідження особистості правопорушника, узагальнення й аналіз його незалежних характеристик, що дозволяє встановити фактори особистісного оточення, які найбільше впливають на поведінку правопорушника, визначити можливість вирішення проблемних питань та оцінити ризик продовження протиправної поведінки. Здійснюється за спеціальною методикою;

– висновок про можливість виправлення без позбавлення волі на певний строк;
– інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи; криміногенний фактор – це сукупність однорідних явищ, що сприяють вчиненню злочину неповнолітнім;
– рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Наглядова пробація – це здійснення наглядових і соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 3 років.

Метою наглядових і соціально-виховних заходів є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Наглядові заходи пробації здійснюються за місцем проживання, роботи й навчання неповнолітніх із метою дотримання обов'язків, визначених законом і покладених на них судом. Під час проведення наглядових та соціально-виховних заходів щодо неповнолітніх засуджених орган пробації реалізує також пробаційні програми щодо тих неповнолітніх, які звільняються від відбування покарання з випробуванням.

Пробаційна програма – це програма, що призначається за рішенням суду та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. За змістом програми поділяються на програми психокорекційного змісту (наприклад, подолання агресивної поведінки, шкідливих звичок, психологічних проблем) або соціально-реабілітаційні програми (набуття позитивних соціальних навичок, соціального статусу, усунення чи мінімізація негативних соціальних факторів). Забезпечення реалізації таких програм відбуватиметься спільно із центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики. До їх здійснення можуть залучатись підприємства, установи й організації незалежно від форми власності. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

Нині Державною пенітенціарною службою України вже розроблено дві пробаційні програми корекції агресивної поведінки для неповнолітніх правопорушників (для хлопчиків і для дівчат), методику оцінки ризиків і потреб неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, та методику ведення випадку (кейс-менеджменту) щодо цієї категорії правопорушників (складення індивідуального плану на підставі соціальних потреб правопорушника й періодична оцінка досягнених результатів із необхідною корекцією).

Розроблено також методику підготовки персоналу органу пробації із цих питань, за якою вже пройшли перші заходи з навчання тренерів. Зазначені методики випробувано й адаптовано в межах українсько-канадського проекту «Реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» на базі пілотної моделі Центру відвідування для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, у м. Мелітополі Запорізької області (з березня 2012 р.).

Зазначений центр створено на базі соціальної служби для сім'ї та дітей, він надає спеціальні послуги й програми для роботи з неповнолітніми засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, за направленням кримінально-виконавчої інспекції. Аналогічний пілотний проект працює в м. Івано-Франківську (із червня 2013 р.). Модель Центру відвідування для неповнолітніх, розроблена в межах зазначених проектів, сьогодні може розповсюджуватись і в інших регіонах України.

На базі кримінально-виконавчої інспекції (органу пробації) м. Полтави та реабілітаційної мережі Благодійного фонду «Світло надії» (центр зменшення шкоди, реабілітаційний центр, навчально-виробничі майстерні) працює пілотний проект Пробаційного центру. Під час створення Пробаційного центру за основу взято шведську програму реабілітації правопорушників під час повернення в суспільство під назвою «Кімната майбутнього», адаптовану для України недержавною організацією «Світло надії».

У межах проекту відпрацьовуються моделі методики оцінки ризиків і потреб засуджених, порядку складення індивідуального плану соціально-виховної роботи із засудженими, порядку його виконання й оцінки виконання; моделі діяльності в складі підрозділу майбутньої пробації фахівців із соціальної, психологічної та педагогічної роботи; порядку волонтерської діяльності в межах пробації; інноваційної роботи із засудженими до покарань, альтернативних позбавленню волі (громадських майстерень).

Водночас розроблено реабілітаційні програми «Управління гнівом», «Менеджмент емоцій», «Життєві навички» та здійснено підготовку методичних рекомендацій щодо мотивації неповнолітніх правопорушників до зміни їхньої поведінки.

У межах українсько-шведського проекту спільно з недержавною організацією «Конвіктус Україна» створено модель центру соціальної адаптації для жінок, які звільняються з місць позбавлення волі, розроблено й випробувано програму їх реінтеграції до суспільства [2].

Також орган пробації у встановленому Законом України «Про пробацію» та суміжними нормативно-правовими актами порядку взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями для виконання решти покладених на нього завдань, зокрема й із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності тощо.

Волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією, реалізується відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» з огляду на особливості, визначені Законом України «Про пробацію». Волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (виконання й надання безоплатних робіт і послуг) [6].

Волонтер пробації – це фізична особа, яка досягла 18-річного віку, уповноважена органом пробації та волонтерською організацією на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній і безоплатній основі. Основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації в здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи.

Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового й побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Мета пенітенціарної пробації полягає в сприянні у відновленні засуджених у соціальному статусі повноправного члена суспільства, поверненні їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Висновки. Отже, пробація щодо неповнолітніх має бути тією дієвою системою наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які дозволять здійснювати ефективне запобігання злочинності неповнолітніх в органах виконання покарань, оскільки власне невирішеність соціальних та особистісних проблем засуджених стає причиною вчинення ними злочинів, більше того, підставами для рецидиву.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 16. – Ст. 748.
2. Начальник управління кримінально-виконавчої інспекції апарату Державної пенітенціарної служби України О.Б. Янчук став гостем програми «Власний погляд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/774717>.
3. Загальна характеристика діяльності кримінально-виконавчої інспекції станом на 1 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/781106>.
4. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 93.

5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

6. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

ОМАРОВ А. А.,

здобувач кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.1

ПОНЯТТЯ «ПІДСЛІДНІСТЬ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено теоретичним і практичним проблемам підслідності в кримінальному провадженні. Розглядаються висновки та пропозиції різних учених-процесуалістів щодо визначення поняття «підслідність».

Ключові слова: підслідність, досудове розслідування.

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам подследственности в уголовном производстве. Рассмотрены выводы и предложения разных ученых-процессуалистов относительно определения понятия «подследственность».

Ключевые слова: подследственность, досудебное расследование.

The article is devoted to theoretical and practical problems of investigative jurisdiction in criminal proceedings. Considered the conclusions and proposals of various scientists about the definition of “investigative jurisdiction”.

Key words: investigative jurisdiction, prejudicial inquiry.

Вступ. Актуальність теми дослідження обумовлюється необхідністю визначення заходів, вжиття яких має на меті забезпечення якісного й ефективного розслідування справ органами досудового розслідування в межах своєї компетенції, що відповідають сучасним реаліям протидії злочинності. Умовою виконання поставлених перед названими органами завдань є встановлення підслідності, що забезпечує диференціацію форм досудового розслідування та має сприяти підвищенню ефективності розслідування кримінальних правопорушень.

Науково-теоретичним підґрунтям статті стали результати вивчення висновків і позицій щодо визначення поняття «підслідність» та його розуміння, які наведено й обґрунтовано в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального процесу та інших юридичних наук, а саме: Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, В.Г. Гончаренка, І.М. Дерев'янка, А.Я. Дубинського, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, О.В. Капліної, Н.С. Карпова, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, Є.Д. Лук'янчикова, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, Д.Б. Сергєєвої, С.М. Смокова, С.М. Стахівського, М.С. Строгови́ча, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, М.І. Хавронюка, С.С. Чернявського, В.П. Шибіка, О.Г. Шило, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших. Проблема підслідності

кримінальних справ упродовж тривалого часу досліджувалась І.Г. Башинською, Ю.Н. Білозеровим, С.В. Бородінім, С.Г. Волкотрубом, Л.Н. Гусевим, З.З. Зінатуллінім, М.С. Салаховим, А.А. Чувільовим, Л.Д. Чулюкінім, В.М. Ягодинським та іншими правниками.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика наукових підходів до визначення поняття «підслідність» у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (далі – КПК України) є побудованим на ідеології верховенства права, безумовного пріоритету таких непорушних загальнолюдських цінностей, як незалежність, неупередженість суду, презумпція невинуватості, змагальність і рівноправність сторін, а також на пропорційності застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Сьогодні в умовах подальшої демократизації суспільства суттєво підвищується роль законності в діяльності органів досудового розслідування. На них серед іншого покладається виконання завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України: щодо захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень; щодо охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; щодо забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений чи засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру.

Важливу роль у цьому відіграє інститут підслідності. Суворе дотримання правил підслідності в кримінальному провадженні підвищує якість досудового розслідування, виключає дублювання в роботі правоохоронних органів, дозволяє запобігти «затягуванню» досудового розслідування тощо. І навпаки, порушення правил підслідності кримінальних проваджень тягне за собою порушення строків досудового розслідування, визнання доказів недопустимими через отримання їх неналежним суб'єктом, а також інші негативні правові наслідки.

У теорії кримінального процесу немає єдності думок щодо визначення підслідності.

Так, М.С. Строгович під підслідністю розумів властивість справи, яка полягає в тому, що вона належить до відання того чи іншого слідчого або категорії слідчих [1, с. 41].

В.С. Бородін та І.Д. Перлов вважають, що підслідність – це сукупність ознак кримінальної справи, залежно від яких закон відносить її до компетенції того чи іншого органу попереднього слідства або дізнання [2, с. 94].

У свою чергу З.З. Зінатуллін, М.С. Салахов, Л.Д. Чулюкін розглядали підслідність як самостійний інститут кримінально-процесуального права, нормами якого регулюються відносини, що виникають між відповідними органами й посадовими особами з приводу попереднього розслідування кримінальної справи [3, с. 8].

Сучасні процесуалісти висловлюють різні пропозиції щодо визначення поняття «підслідність». Розглянемо деякі з них.

Так, Л.М. Лобойко вважає, що підслідність – це сукупність встановлених законом ознак кримінального провадження, згідно з якими воно належить до відання того чи іншого органу досудового розслідування [4, с. 189]. Як бачимо, науковець дотримується тієї ж позиції, що й М.С. Строгович. До речі, аналогічний підхід спостерігаємо в інших авторів [5; 6].

Як загальну умову досудового розслідування та як правовий інститут, норми якого регламентують ознаки (властивості) кримінальних справ, визначають слідчих конкретно-го уповноваженого органу досудового розслідування та містять обов'язки (повноваження) слідчого й прокурора, розглядає підслідність Ю.І. Кицан. Крім того, автор обґрунтовує думку про необхідність включати до поняття «підслідність» не лише правові норми щодо повноважень слідчих, а й аналогічні правові норми щодо повноважень органів дізнання з розслідування проступків, а також потребу доповнення КПК України 2012 р. відповідними правовими нормами [7, с. 5].

Водночас Г.П. Хімічева та О.В. Хімічева, визнаючи наявність двох форм попереднього розслідування (слідства й дізнання), вважають, що основою правил про підслідність є су-

купність встановлених законом ознак кримінальної справи, відповідно до яких проведення слідства належить до відання певного слідчого [8, с. 252].

Натомість А.С. Александров та А.Д. Марчук акцентують на тому, що підслідність – це сукупність юридичних ознак кримінальної справи, встановлених законом, яка визначає, який орган має проводити попереднє розслідування в цій справі [9, с. 10].

Майже аналогічну позицію займають А.В. Победкін і В.Н. Яшин, які наголошують, що підслідність – це сукупність встановлених кримінально-процесуальним законом ознак кримінальної справи, залежно від яких визначається форма розслідування й компетенція органу, повноважного вести розслідування за цією кримінальною справою [10, с. 268].

Критикуючи авторів, які, розглядаючи підслідність як одну з кримінальних процесуальних категорій, роблять акцент не на її сутності, а на класифікації її видів чи ознак, Р.Л. Мифтахов пропонує під цим поняттям розуміти повноваження органу попереднього розслідування з перевірки первинних матеріалів та розслідування певної категорії кримінальних справ, віднесених законом до його відання. При цьому має враховуватися сукупність усіх ознак підслідності, що характеризують кримінальну справу, і наявність у ній встановлених законом умов [11, с. 152].

О.В. Селютін розглядає підслідність як віднесення законом кримінальної справи (у низці випадків – і матеріалів попередньої перевірки) до відання певного органу попереднього розслідування на основі спеціально встановленої із цією метою ознаки конкретного злочину (вид злочину, район його вчинення, особливості суб'єкта злочину), факт скоєння якого розуміється уповноваженим суб'єктом (слідчим, органом дізнання тощо) на різних етапах провадження в кримінальній справі, а також розгляду матеріалів попередньої перевірки [12, с. 28].

На переконання М.В. Захарова, підслідність – це встановлені законом повноваження посадових осіб і державних органів із розслідування певного кола кримінальних справ залежно від їхніх юридичних властивостей із метою забезпечення законності й ефективності попереднього розслідування, а також гарантування прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства [13, с. 6].

У свою чергу І.Г. Башинська розуміє підслідність як сукупність умов, що дозволяють визначити повноваження посадових осіб на проведення попереднього розслідування відповідно до правил кримінального судочинства [14, с. 5].

Аналіз запропонованих наукових підходів до визначення поняття «підслідність» кримінального провадження дозволяє зробити висновок, що воно використовується в двох значеннях: як кримінальна процесуальна категорія, що встановлює зміст загальних положень досудового розслідування, та як кримінальний процесуальний інститут.

Варто погодитись із В.Н. Григор'євим та А.В. Селютіним, які абсолютно справедливо звертають увагу на те, що в юридичній літературі, у тому числі й навчальній, поняття «підслідність» пов'язується переважно не з правовими відносинами, що виникають у зв'язку з розслідуванням певної категорії справ, а з властивостями (ознаками) кримінальної справи, залежно від яких закон відносить її розслідування до компетенції того чи іншого органу попереднього слідства або дізнання [15, с. 12].

Висновки. Таким чином, нині не існує однакового розуміння чи єдиного підходу до визначення поняття «підслідність». Перша група авторів обмежується лише перерахуванням видів підслідності; друга, розкриваючи поняття, бере за основу встановлені законом властивості кримінального провадження; третя група авторів спирається на ознаки кримінального провадження; четверта група за основу бере повноваження органів досудового розслідування з розслідування певної категорії кримінальних правопорушень. Водночас плюралізм думок щодо аналізованого поняття дозволяє сформулювати уявлення про підслідність, яке відповідає чинному кримінальному процесуальному законодавству.

Інститут підслідності виконує декілька функцій, у тому числі забезпечує процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному провадженні та ефективну організацію державою досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 470 с.
2. Советский уголовный процесс : [учеб. пособие] / под ред. С.В. Бородина, И.Д. Перлова. – М. : ВШ МООП СССР, 1968. – 308 с.
3. Зинатуллин З.З. Подследственность уголовных дел : [монография] / З.З. Зинатуллин, М.С. Салахов, Л.Д. Чулюкин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1986. – 104 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : [підручник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
5. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шилов. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
6. Кримінальний процес : [підручник] / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменого. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
7. Кицан Ю.І. Підслідність кримінальних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.І. Кицан. – К., 2012. – 26 с.
8. Уголовно-процессуальное право (уголовный процесс) : [учебник для вузов] / под ред. Г.П. Химичевой, О.В. Химичевой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2004. – 320 с.
9. Александров А.С. Подследственность уголовных дел / А.С. Александров, А.Д. Марчук // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 34–36.
10. Уголовный процесс : [учебник] / [А.В. Победкин, В.Н. Яшин] ; под ред. В.Н. Григорьева. – М. : Книжный мир, 2004. – 380 с.
11. Мифтахов Р.Л. К вопросу о понятии подследственности / Р.Л. Мифтахов // Вестник Удмуртского университета. – Ижевск, 1998. – Вып. 1. – С. 150–153.
12. Селютин А.В. Проблемы разграничения подследственности в уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Селютин ; Юридический институт МВД России. – М., 2000. – 225 с.
13. Захаров М.В. Теория и практика определения подследственности уголовных дел : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.В. Захаров. – Казань, 2009. – 26 с.
14. Башинская И.Г. Проблемы правовой регламентации института подследственности в российском уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.Г. Башинская ; Краснодарский ун-т МВД России. – Краснодар, 2007. – 252 с.
15. Григорьев В.Н. Подследственность в уголовном процессе (понятие, основания и порядок определения, проблемы разграничения) : [учеб. пособие] / В.Н. Григорьев, А.В. Селютин. – М. : ЮИ МВД РФ ; Книжный мир, 2002. – 115 с.

ОСТАПЧУК М. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
факультету з підготовки фахівців для
підрозділів слідства
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.985:343.7

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Проаналізовано види тактичних операцій під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. Досліджено підстави для класифікації тактичних операцій, запропоновані провідними науковцями, які розробляли окремі криміналістичні теорії. Визначено завдання тактичних операцій під час розслідування злочинів вказаної категорії. Розглянуто типові слідчі ситуації з використанням тактичних операцій у розслідуванні розбоїв, учинених неповнолітніми.

Ключові слова: тактична операція, слідча ситуація, розбій, неповнолітній правопорушник.

Проанализированы виды тактических операций при расследовании разбоев, совершенных несовершеннолетними. Исследованы основания для классификации тактических операций, предложенные ведущими учеными, которые разрабатывали отдельные криминалистические теории. Определены задачи тактических операций при расследовании преступлений указанной категории. Рассмотрены типичные следственные ситуации с использованием тактических операций в расследовании разбоев, совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: тактическая операция, следственная ситуация, разбой, несовершеннолетний правонарушитель.

The article analyzes the types of tactical operations during the investigation of robberies committed by juveniles. The reasons for the classification of tactical operations offered by the leading scientists who developed some criminological theory has been investigated. The task of tactical operations in investigating crimes of this category has been defined. The article deals upon typical investigation of the situation using tactical operations in investigating robberies committed by juveniles.

Key words: tactical operation, investigative situation, robbery, juvenile offenders.

Постановка проблеми. У зв'язку з дефіцитом часу слідчі (розшукові) дії часто здійснюються ізольовано, послідовність їх проведення обумовлюється лише необхідністю дотримання процесуальної форми. Досить часто на місці події члени слідчо-оперативної групи виконують функціональні обов'язки, не узгоджуючи їх. Оперуповноважений здійснює пошукові заходи, технік-криміналіст вживає заходів щодо пошуку й виявлення слідів, оперуповноважений кримінального розшуку міліції виконує свої обов'язки на території оперативного обслуговування.

Усе викладене вказує на необхідність застосування засобів криміналістичної тактики, зокрема проведення тактичних операцій під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми.

Стан дослідження. Серед науковців, які вивчали проблеми криміналістичної тактики, необхідно назвати Р.С. Белкіна, О.Я. Басєва, В.П. Бахіна, Л.Я. Драпкіна, А.В. Дулова, В.А. Журавля, С.Л. Кисленко, І.І. Когутича, В.І. Комісарова, В.Є. Коновалову, О.М. Ларіна, О.І. Михайлова, В.О. Образцова, В.І. Попова, М.І. Порубова, Є.В. Пряхіна, О.Б. Соловйова, М.О. Селіванова, П.І. Тарасова-Родіонова, О.Г. Філіпова, О.К. Чаплинського, А.А. Чебренкова, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітька та інших. Ними розроблено такі окремі криміналістичні теорії, як учення про тактичні прийоми, їхню систематику, про слідчу ситуацію й тактичну операцію, про тактичне рішення, криміналістичне прогнозування, а також детально досліджено тактику слідчих дій тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення завдань, підстав для класифікації та використання тактичних операцій у розслідуванні розбоїв, учинених неповнолітніми.

Результати дослідження. Важливу роль у становленні тактичних операцій у криміналістиці виконала пропозиція А.В. Дулова, згідно з якою на сучасному рівні розвитку слідчої тактики виникла нагальна потреба в розробленні не лише тактичних рекомендацій із проведення окремих слідчих дій, а й рекомендацій для оптимального виконання завдань загального характеру, які виникають у слідчій діяльності. Для виконання таких завдань необхідне проведення групи слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних дій, які об'єднуються поняттям «тактична операція» [1; 2].

У зв'язку із цим більшої значущості набуває таке висловлювання Р.С. Белкіна: «Ефективним засобом досягнення мети однієї або декількох слідчих дій, засобом тактичної дії на слідчу ситуацію є тактична операція» [3].

У вітчизняній криміналістичній літературі поняття «тактична операція» визначають як комплекс слідчих дій та інших заходів, які спрямовуються на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [4, с. 148].

Відтак слідча ситуація є не лише умовою організації та проведення тактичної операції, а й об'єктом, що підлягає оптимальним змінам. Отже, тактична операція слугує засобом «формування потрібної (сприятливої) слідчої ситуації».

В.М. Шевчук визначив, що одним із найперспективніших напрямів досліджень у криміналістичній науці є розроблення проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій. Тому варто простежити зв'язок слідчих ситуацій і тактичних операцій, вплив слідчої ситуації та її компонентів на вибір тактичних операцій, зв'язок етапів проведення тактичної операції зі слідчими ситуаціями, їх вплив на тактичні завдання й тактичні операції. У свою чергу розробка тактичних операцій створює умови для більш цілеспрямованого дослідження слідчих ситуацій, які складаються в процесі розслідування злочинів під час вирішення окремих тактичних завдань [5, с. 67].

А.А. Чебуренков за суб'єктом проведення виділяє такі види тактичних операцій:

- здійснювані слідчим одноосібно або групою слідчих (під час спільної роботи в кримінальній справі);
- проведені слідчим спільно з органом дізнання (у межах діяльності слідчо-оперативної групи за участю контролюючих та інших органів або без таких);
- дізнання, що проводяться органом без безпосередньої участі слідчого [6].

За видом і характером криміналістичних дій залежно від того, чи є дії, що входять до складу операції, процесуальними, оперативно-розшуковими, А.А. Чебуренков виділяє такі види тактичних операцій:

- а) слідчі тактичні операції (що охоплюють лише процесуальні, слідчі дії);
- б) слідчо-розшукові (що складаються зі слідчих, розшукових та оперативно-розшукових дій);
- в) оперативно-розшукові (сформовані лише з оперативно-розшукових заходів, тісно пов'язаних зі слідчими діями або безпосередньо спрямованих на вирішення завдань розкриття злочину);
- г) змішані тактичні операції (що складаються зі слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, а також заходів контролюючих, ревізійних та інших органів) [6].

У зв'язку із цим доцільно використати підстави для класифікації тактичних операцій, запропонованих наведеними вченими, з огляду на їх теоретичну значущість, лаконічність і можливість використання в практичній діяльності.

Для вирішення першої слідчої ситуації, у якій є інформація про особу, що вчинила злочин, окремі елементи обстановки вчинення злочину, місце знаходження майна й знарядь учинення злочинів, проте відсутні відомості про потерпілого, доцільне застосування тактичної операції «Особа потерпілого», що має на меті отримання чи збір відомостей, які вказують на особистість потерпілого (до цього моменту не відому правоохоронним органам), щодо якої неповнолітнім учинено розбійний напад.

Цю тактичну операцію може бути організовано за допомогою скерування доручення в підрозділи карного розшуку, кримінальної міліції в справах дітей із викладом прохання про виконання пошукових заходів і слідчих (розшукових) дій. До неї можуть залучатися також співробітники експертно-криміналістичних підрозділів для участі в слідчих (розшукових) діях, використання криміналістичних обліків.

Модель цієї тактичної операції повинна містити комплекс узгоджених слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також ужиття профілактичних заходів, а саме: затримання й допит підозрюваного; виявлення та вилучення слідів злочину; призначення експертиз; проведення обшуку та (або) заходу забезпечення кримінального провадження тимчасового доступу до речей і документів та їх арешт, а також подальший їх огляд із залученням допомоги спеціаліста – працівника експертно-криміналістичних підрозділів – з метою виявлення слідів, залишених потерпілим і злочинцем; допит батьків неповнолітнього підозрюваного; витребування й аналіз кримінальних проваджень за фактами розбоїв у місцевості; пошукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії (отримання довідок унаслідок скерування запитів у заклади охорони здоров'я, проведення опитувань, обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, здійснення спостереження за підозрюваними з метою встановлення осіб, обізнаних у вчиненні злочину, співучасників, очевидців, місця знаходження майна, що було предметом посягання, і знарядь учинення злочину).

У разі досягнення позитивного результату необхідне виконання таких дій:

1) негайного проведення огляду місця події, а також його околиць із метою вивчення обстановки вчинення злочину, що сприяє визначенню напряму пошуку потерпілого, виявленню слідів злочину, які збереглися;

2) проведення слідчого експерименту, у ході якого з'ясовуються обставини появи потерпілого на місці вчинення діяння, а також послідовність дій неповнолітнього під час учинення злочину;

3) інформування адміністрації навчальних закладів, розташованих у районі вчинення злочину, про факт, що розслідується, з проханням сприяння в пошуку потерпілого;

4) вжиття пошукових заходів, пов'язаних із демонстрацією предметів злочинного посягання в місцях концентрації потенційних потерпілих та з установленням осіб, які входять до кола спілкування підлітка, серед яких можуть перебувати також особи, обізнані про вчинений злочин, і потерпілі;

5) пред'явлення для впізнання предметів злочинного посягання підозрюваному в разі їх виявлення й вилучення в місцях збуту;

6) проведення за потреби одночасного допиту між неповнолітнім затриманим та очевидцями, співучасниками злочину;

7) призначення психолого-психіатричної експертизи щодо неповнолітнього.

Для вирішення другої слідчої ситуації, у якій є інформація про особу, що вчинила злочин, відсутні дані про особу потерпілого, є суперечливі відомості про знаряддя й предмети злочинного посягання та окремі елементи обстановки вчинення злочину, доцільне проведення тактичної операції «Обстановка злочину». При цьому необхідне отримання й збір відомостей, що вказують на місце, час, об'єкт злочинного посягання, матеріальні елементи обстановки вчинення неповнолітнім розбійного нападу. За змістом ця тактична комбінація значною мірою схожа на попередню.

Взаємодію сил і засобів органів внутрішніх справ для проведення цієї тактичної операції може бути організовано аналогічно тій, що вже розглянута. Її модель подано в такому вигляді, як проведення негласних слідчих (розшукових) дій із залученням підрозділів оперативно-технічного управління, спрямованих на встановлення співучасників злочину:

1) зняття інформації з транспортних і телекомунікаційних джерел, електронних інформаційних мереж (систем), а також проведення відеоконтролю особи в поєднанні зі спостереженням за нею. Це дає змогу збирати дані щодо контактів, зв'язків підозрюваного, фіксації його пересування, поведінки під час перебування в оточенні однолітків, щодо місця навчання, проживання, проведення дозвілля;

2) виконання протилежної до контрольної закупівлі дії з метою викриття й документування факту придбання завідомо здобутого злочинним шляхом і втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність шляхом залучення до конфіденційного співробітництва неповнолітніх;

3) допит як свідків осіб, присутніх під час з'явлення зі зізнанням неповнолітнього;

4) здійснення обшуку за місцем проживання неповнолітнього з метою виявлення майна, знарядь учинення злочину;

5) допит як свідків осіб, у яких знаходилось вилучене майно, про обставини придбання;

6) призначення й проведення необхідних судових експертиз;

7) допит як свідків осіб, які мають відомості про особу неповнолітнього підозрюваного;

8) детальний допит неповнолітнього підозрюваного з пред'явленням наявних доказів;

9) допит як підозрюваних інших співучасників;

10) одночасний допит співучасників злочину та неповнолітніх, осіб, яким підліток збував викрадене (за необхідності).

Для вирішення третьої слідчої ситуації, коли є неповні відомості про особу потерпілого й орієнтовна інформація про особу, яка вчинила злочин, проте відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення злочину, а також для вирішення четвертої слідчої ситуації, у якій встановлено особу потерпілого, однак є орієнтовані дані щодо особи нападника чи такі дані відсутні взагалі, доцільне проведення тактичної операції «Викриття злочинця». Ідеться про накопичення, аналіз, оцінку, перевірку й використання фактичних даних, за допомогою яких встановлюються факт та обставини вчинення неповнолітнім розбійного нападу.

Взаємодію доцільно організовувати для проведення цієї тактичної операції шляхом створення слідчо-оперативної групи, що дозволить своєчасно координувати й контролювати діяльність усіх учасників. Модель вказаної тактичної операції можна відобразити так:

1) огляд місця події, огляд предметів, вилучених під час виконання інших слідчих дій, пред'явлення їх для впізнання потерпілим, зокрема тим, які відомі органам внутрішніх справ;

2) огляд вилучених під час обшуків предметів у присутності підозрюваних, під час якого особливо необхідно зважати на індивідуальні ознаки виявлених слідів, акцентуючи на їх доказовому значенні для розслідування, шляхом проведення відповідних судових експертиз;

3) допит як свідків осіб, у яких вилучено майно, про обставини його придбання;

4) пред'явлення для впізнання особам, у яких було вилучено майно, підозрюваного. До та після слідчої дії доцільно допитати особу, яка впізнає. У першому випадку – про прикмети, обставини, за яких виникло знайомство, а також пов'язані з подією, що розслідується, а в другому випадку – про результати слідчої дії, особливості зовнішності, за якими впізнано підозрюваного. Можливе отримання нових відомостей, про які допитуваний раніше забув повідомити;

5) допит як свідків осіб, присутніх під час пред'явлення неповнолітнього для впізнання особі, яка придбала майно;

6) проведення одночасного допиту між неповнолітнім та особою, яка придбала викрадене майно (за наявності істотних протиріч);

7) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місця й способів придбання знарядь учинення злочину; осіб, яким що-небудь відомо про злочинну діяльність неповнолітнього; осіб, які становлять коло спілкування неповнолітнього, раніше судимих родичів, сусідів, знайомих;

- 8) допит як свідків осіб, які мають у розпорядженні відомості про особу неповнолітнього;
- 9) допит співучасників злочину, за необхідності – проведення одночасного допиту між ними й неповнолітнім;
- 10) допит потерпілого;
- 11) пред'явлення потерпілому для впізнання знаряддя вчинення злочину та предметів злочинного посягання;
- 12) пред'явлення потерпілому для пізнання неповнолітнього та інших співучасників злочину;
- 13) проведення (за необхідності) одночасного допиту між потерпілим і всіма учасниками вчинення злочину;
- 14) призначення й проведення судових експертиз;
- 15) допит неповнолітнього підозрюваного з пред'явленням доказів;
- 16) за зміни позиції підозрюваного на сприятливу для розслідування й отримання визнавальних показань варто провести слідчий експеримент у формі відтворення дій, обстановки, обставин певної події.

З метою з'ясування особи нападника за дорученням слідчого оперативний працівник встановлює осіб, які вчинили злочин та (або) переховуються від органів досудового розслідування; осіб, які набувають майно, здобуте злочинним шляхом; осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність.

Викладене дає підстави констатувати про необхідність законодавчого закріплення поновнажень слідчого щодо скерування доручення оперативному підрозділу на проведення оперативно-розшукових заходів у процесі кримінального провадження на стадії досудового розслідування за умови, що в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій таку інформацію отримати неможливо.

Окрім тактичних операцій, які проводяться для вирішення вказаних слідчих ситуацій, під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, окремо або в поєднанні із запропонованими трьома їх видами доцільно виконувати тактичну операцію «Збереження доказів», модель якої може бути відображено так:

1) обов'язкове здійснення огляду місця безпосереднього вчинення злочину з метою виявлення слідів, предметів злочинного посягання, яких позбувались після вчинення злочину, пошуку тайників. До огляду місця події доцільно залучати відповідних спеціалістів, використовувати технічні засоби фіксації ходу й результатів слідчої дії для своєчасного ухвалення рішення про початок кримінального провадження. Для «збереження доказів» у разі, якщо потерпілим, свідком є неповнолітній чи малолітня особа, необхідно провести бесіду, метою якої має бути роз'яснення необхідності розповідати правду під час виконання слідчих дій. Такі роз'яснення водночас адресують їх законним представникам. Варто негайно оглянути вилучені під час проведення слідчих дій предмети, документи, речовини та ухвалити рішення про призначення й проведення відповідних експертиз, а також визначити їх найбільш доцільну черговість. Необхідне вжиття заходів щодо забезпечення належного зберігання речових доказів, неухильне дотримання норм закону, що регламентують участь законних представників, захисників неповнолітніх;

2) використання індивідуального підходу до вибору кола таких осіб, керуючись відомими особливостями особи підлітка, умовами його життя й виховання;

3) організація процесу обміну інформацією між слідчим, педагогами в школі, оперуповноваженими підрозділів кримінальної міліції в справах дітей, законними представниками, співробітниками органів опіки й піклування з метою отримання об'єктивної інформації про поведінку підлітка, наявність дорослих осіб, які спонукали його до вчинення злочинів, про вчинення негативного впливу на підлітка з боку законних представників;

4) проведення обшуку за місцем проживання неповнолітніх підозрюваних, а також дорослих співучасників із метою виявлення знарядь вчинення злочину, а також слідів, що свідчать про вчинення аналогічних злочинів;

- 5) проведення обшуку в місцях збуту викраденого майна;
- 6) здійснення допиту неповнолітнього підозрюваного перед початком і після завершення слідчого експерименту;
- 7) проведення допиту потерпілого, свідка перед початком і після завершення пред'явлення особи (предмета) для пізнання;
- 8) використання технічних засобів фіксації ходу й результатів виконання слідчих дій;
- 9) проведення огляду предметів (документів), виявлених і вилучених під час виконання слідчих дій у найкоротші строки, а також забезпечення належних умов зберігання.

Що стосується затримання неповнолітнього розбійника (групи розбійників) на місці злочину, то ідея про затримання на місці злочину як тактичну операцію відображена в роботах багатьох криміналістів [7, с. 29]. Основна її мета – викриття злочинців за допомогою виявлених і зафіксованих фактів злочинної діяльності в різноаспектних її виявах у результаті комплексу слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, організаційних заходів. Проведення їх здійснюється так, щоб застати розбійника на явних доказах, під час учинення нападу або після його вчинення, шляхом безпосереднього переслідування. У криміналістичній літературі є різні переліки заходів, що входять у тактичну операцію «Затримання». Це, очевидно, пов'язується з урахуванням під час їх розробки особливостей певного виду злочину та відповідних типових джерел доказової інформації. Зміст конкретної тактичної операції із затримання злочинної групи, яка вчинила розбій, певною мірою залежить від слідчої ситуації, що виникла на початку її проведення.

«Затримання неповнолітнього нападника (групи нападників) на місці злочину» як тактична операція в процесі кримінального провадження передбачає провадження за єдиним планом таких слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у разі встановлення особи нападника:

- 1) спостереження за поведінкою нападника (особу встановлено, є оперативні дані про підготовку вчинення подальшого нападу) у момент учинення нападу, на шляху слідування з матеріальними цінностями, отриманими в результаті нападу, під час їх реалізації тощо, тимчасовий доступ до речей та їх вилучення;
- 2) пошуку з використанням оперативних працівників та в процесі контакту виявлення обізнаних осіб і відібрання в них пояснень, визначення шляхів їх виклику в процесі досудового розслідування для допиту як свідків;
- 3) припинення злочинної діяльності (зупинення нападу в момент висловлення погрози або в момент початку активних дій щодо переслідування потерпілого, зупинка транспорту, осіб; припинення продажу; припинення знищення доказів; фіксація факту передачі грошей тощо);
- 4) огляд місця вчинення нападу, транспорту, місця реалізації, передачі предметів злочинного посягання іншій особі, співучаснику чи в ломбард, комісійний магазин;
- 5) процесуальне затримання нападників та проведення їх обшуку;
- 6) допит підозрюваних;
- 7) допит потерпілого, пред'явлення йому для впізнання предметів злочинного посягання, якщо такими заволоділи, та знаряддя вчинення злочину, якщо такі застосовувались.

Висновки. Якість тактичного забезпечення розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, дозволяє системно й комплексно організувати та провести розслідування, оптимальною формою якого має стати робота слідчо-оперативної групи, а якісним засобом вирішення слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування, є застосування засобів криміналістичної тактики, зокрема й проведення тактичних операцій.

Використання тактичних операцій у розслідуванні розбоїв, учинених неповнолітніми дозволяє ефективно використовувати мобільність, маневреність і гнучкість можливостей оперативних підрозділів, що в поєднанні з процесуальними можливостями слідчих органів забезпечує оптимальне виконання тактичних завдань розслідування та досягнення його мети; стимулює до якісного технічного й інформаційного забезпечення кримінального провадження; є ефективним у ситуаціях, коли для перевірки версії доцільно використовувати

ти комплекс гласних і негласних дій, можливостей агентурного апарату, прогнозування та уникнення протидії розслідуванню; дозволяє уникнути необґрунтованих затрат часу й інтелектуальних ресурсів; найповніше відповідає принципам наукової організації діяльності.

Отже, тактичними операціями під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, є «Особа потерпілого», «Обстановка злочину», «Встановлення та викриття злочинця», «Затримання неповнолітнього розбійника (групи розбійників) на місці злочину». Окреслені тактичні операції можуть мати як незначну, так і тривалу протяжність у часі, вимагають комплексного проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, оскільки проводяться в умовах інформаційного й тимчасового дефіциту.

Список використаних джерел:

1. Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А.В. Дулов. – Минск : Университетское изд-во, 1985. – 168 с.
2. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений : [монография] / А.В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1979. – 128 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997– . – Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 1997. – 464 с.
4. Криміналістика : [навч. посібник] / [Р.І. Благути, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.
5. Шевчук В.М. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій: проблеми та перспективи дослідження / В.М. Шевчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2009/Shevchuk.pdf.
6. Чебуренков А.А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А.А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
7. Устюгова О.Є. Методика розслідування розбоїв, вчинених дітьми : [метод. рекомендації] / О.Є. Устюгова. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 52 с.

ОЧЕРЕТЯНИЙ М. А.,
здобувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ
ПОЧАТКОВИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ**

Статтю присвячено розкриттю деяких аспектів розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб. Розглядаються першочергові слідчі (розшукові) дії, а також діяльність слідчого під час їх проведення під час розслідування досліджуваного виду злочинів.

Ключові слова: хуліганство, тактичні операції, слідчі (розшукові) дії, група осіб.

Статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов расследования хулиганства, совершенного группой лиц. Рассматриваются первичные следственные (розыскные) действия, а также деятельность следователя во время их проведения при расследовании исследуемого вида преступлений.

Ключевые слова: хулиганство, тактические операции, первичные следственные (розыскные) действия, группа лиц.

The article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the hooliganism. The urgent investigating acts are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent investigating acts by the investigation of the hooliganism is examined too.

Key words: hooliganism, tactical operations, urgent investigating acts, group of persons.

Вступ. Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення вимагає від працівників правоохоронних органів швидкого й ефективного реагування на ситуації, що склались під час нього. Провадження за фактами хуліганства, вчиненого групою осіб, також має відповідати зазначеним вимогам. Водночас на початковому етапі важлива роль відводиться проведенню слідчих (розшукових) дій. Це пояснюється тим, що під час їх проведення збирається орієнтуюча інформація для висунення версій, розшуку злочинців, визначення напрямів подальшого розслідування. Тому не дарма в окремих методиках розслідування злочинів розглядаються особливості проведення слідчих (розшукових) дій початкового етапу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом слідчі (розшукові) дії вивчали такі науковці, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблокова та інші. Проведення таких дій під час розслідування хуліганства досліджували Л.Ш. Берекашвілі, М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, А.О. Крикунов, М.І. Порубов та інші вчені. Однак наша розвідка є комплексним підходом до визначення слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, а також визначення дій слідчого щодо їх проведення.

Результати дослідження. Як уже було вказано, початковий етап розслідування хуліганства вивчали різні науковці. Кожен із них виділяв певні слідчі (розшукові) дії. Так, В.П. Власов виокремлював початкові дії: затримання й особистий обшук підозрюваного, огляд місця події, огляд і вилучення предметів, освідування потерпілого, обшук, допит потерпілих та свідків [1, с. 121–130]. М.І. Ніколайчик виокремлював такі слідчі дії початкового етапу розслідування хуліганства: огляд місця події, затримання підозрюваного, обшук, освідування, допит потерпілого [9, с. 5–15]. У свою чергу М.М. Єфімов розглядає такі слідчі дії, як огляд, освідування, допит потерпілих і свідків [4, с. 104].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ч. 2 ст. 296 Кримінального кодексу України (далі – КК України), дав змогу встановити, що на початковому етапі розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, зазвичай проводяться такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця події (у 61% розслідувань), освідування (у 79% розслідувань), допит потерпілих та свідків (у 100% розслідувань), допит підозрюваного (у 51% розслідувань), одночасний допит раніше допитаних осіб (у 21% розслідувань). З огляду на зазначене нами було вирішено серед першочергових слідчих (розшукових) дій, які можуть бути проведені під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, назвати такі: 1) огляд місця події; 2) освідування; 3) допит потерпілого та свідків; 4) допит підозрюваних.

Щодо поняття огляду місця події О.М. Васильєва вказує: «Це слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні й фіксації слідчим чи дізнавачем обстановки місця події, а також у виявленні, фіксації, вилученні слідів і речових доказів для встановлення в можливих межах характеру й обставин події та винних осіб» [7, с. 253]. Варто погодитись із думкою М.П. Хилобока, який розглядає огляд місця події як невідкладну слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті слідчим місця події з метою вивчення, фіксації, вилучення й дослідження слідів злочину та інших речових доказів, висунення й перевірки версій про подію злочину, його механізм, учасників, а також для вирішення питань, що можуть мати значення для справи [14, с. 251].

Водночас, як вважають працівники правоохоронних органів, огляд місця події не є важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб. Адже лише 19% опитаних визначили його як найбільш ефективну слідчу (розшукову) дію в аналізованих кримінальних провадженнях. Однак саме під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії слідчий безпосередньо сприймає об'єкти з метою виявлення слідів кримінального правопорушення. Крім того, він з'ясовує обставини події, що мають значення в окремому провадженні.

А.О. Крикунов зазначає: «Огляд місця події <...> набуває особливого значення під час розслідування хуліганських дій, що в будь-якому випадку залишили певні сліди на матеріальних об'єктах: пошкодження телефонів-автоматів, розбиття скла на вікнах і вітринах, глузу над пам'ятниками, написання нецензурних написів на парканах та стінах будівель тощо» [6, с. 20]. Під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, важливо визначити об'єкти огляду. Адже перед слідчим постає завдання встановити, які предмети, речі, сліди належать до цього злочину та можуть мати доказове значення. На думку А.А. Леві, ці об'єкти окреслюють перебіг вирішення завдань огляду [11, с. 165], основними з яких в аналізованих кримінальних провадженнях є такі:

- встановлення часу вчинення передбачуваного злочину, часу, протягом якого злочинець знаходився на місці події;
- визначення місця вчинення злочину;
- встановлення потерпілого, даних, що характеризують його особу;
- встановлення осіб, які вчинили хуліганство;
- визначення мотивів і цілей злочину;
- встановлення способу й знарядь вчинення хуліганства;

- встановлення предметів, що зникли (які віднесли злочинці);
- виявлення шляху підходу й відходу злочинців із місця події;
- виявлення шляхів підходу потерпілого;
- встановлення можливих слідів, які могли залишитись на злочинцях.

Також важливим аспектом огляду місця події під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, є визначення його тактики. Наприклад, М.В. Салтевський запропонував класифікацію методів огляду за послідовністю залежно від використовуваних засобів дослідження, яка містила лише рекомендації щодо способів пересування під час огляду, а саме: ексцентричний спосіб – рух спіраллю від центру до периферії; концентричний спосіб – рух від периферії до центру; фронтальний спосіб – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії; секторний спосіб – вивчення території за секторами; вузловий спосіб – об'єкт поділяється на ділянки, вузли, квадрати [12, с. 236–237]. У свою чергу І.Н. Якимов переконував, що оглядати обстановку місця події варто від периферії до центру, насамперед необхідно оглянути й вивчити оточення (місцевість, приміщення), шляхи до нього, входи та виходи, а вже потім переходити до головного предмета огляду [15, с. 79]. Протилежну позицію, відповідно до якої огляд місця події необхідно проводити від центру до периферії, висловлював С.О. Голунський [3, с. 165]. На нашу думку, огляд місця вчинення хуліганських дій варто проводити від периферії до центру.

Отже, огляд місця події є першочерговою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб. Своєчасність і ретельність його проведення забезпечує подальший етап розслідування великою кількістю доказової інформації.

Освідування під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, проводилось у 79% вивчених кримінальних проваджень, за якими підозрюваних було затримано на місці вчинення суспільно небезпечного діяння. Крім того, освідуванню підлягали також потерпілі (у 52% розслідувань), адже в ході вчинення хуліганських дій, як уже зазначалося, часто мають місце випадки заподіяння тілесних ушкоджень.

Доречно звернутись до роботи С.О. Сафронова, який зазначив: «Під час розслідування кримінальних справ про тілесні ушкодження завжди рекомендується проводити освідування підозрюваного, потерпілого та в окремих випадках свідків-очевидців. Це пояснюється тим, що в процесі розслідування імовірність необхідності встановлення факту бійки, необхідної оборони для цієї категорії справ є великою» [13, с. 14]. Наведені вченим моменти тісно переплітаються з розслідуванням хуліганства, вчиненого групою осіб. Адже ознаки слідів на тілі із часом змінюються, самоушкодження підозрюваних із різних мотивів та неможливість у деяких випадках встановити, хто із задіяних осіб є хуліганом, вказують на необхідність термінового проведення освідування на початковому етапі розслідування.

Однією з особливостей проведення освідування є те, що це одна з тих слідчих дій, які проводяться за допомогою спеціаліста. Саме тому для участі в освідуванні доцільно запросити лікаря. Освідування допомагає вирішити питання про необхідність призначення судово-медичної експертизи. Як уже зазначалося, одночасно з освідуванням доцільно провести огляд одягу й взуття підозрюваних, оскільки на них іноді залишаються плями крові, сліди бруду, сліди знарядь, які застосовувались хуліганом під час скоєння злочину. Як зазначають В.В. Войченко, М.Д. Мішалов, К.М. Пантелєєв, лікар-спеціаліст надає допомогу у виявленні, закріпленні та вилученні доказів, звертає увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів, дає пояснення з приводу виконуваних ним дій [2, с. 51].

Розглядаючи допит потерпілого та свідків у кримінальних провадженнях, розпочатих за ч. 2 ст. 296 КК України, відразу варто зазначити, що допит є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація під час розслідування. Загалом допит В.А. Журавель визначає як «процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини в справі» [8, с. 252].

За допомогою проведеного анкетування співробітників слідчих підрозділів встановлено, що допит потерпілих від злочинів за досліджуваною категорією кримінальних проваджень визначено як джерело, з якого найчастіше отримується інформація для висунування версій щодо особистості злочинців та проведення слідчих (розшукових) дій, у 39% випадків. Крім того, допит потерпілих визначався найбільш ефективною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування 69% опитаних.

Під час допиту бажано встановити зі свідком психологічний контакт. Після цього йому пропонують розповісти про все, що йому відомо за справою. Свідок у вигляді вільної розповіді розповідає все, що йому відомо. О.О. Олійник відзначає: «Найчастіше вільна розповідь <...> не дає вичерпної інформації. Адже свідок може не надавати значення яким-небудь відомим йому обставинам, вважаючи їх неістотними для слідства, а тому не згадує про них. Іноді свідок не вміє точно сформулювати думку, забуває щось тощо. У цьому застосовують такий тактичний прийом, як допит у формі запитань» [10, с. 31]. Дійсно, під час розслідування хуліганства не всі свідки розуміють важливість тих чи інших обставин для розслідування. Саме тому постановка запитань свідку після вільної розповіді є просто необхідною.

Після вільної розповіді слідчий має поставити особі запитання відповідно до суті справи. Необхідно уважно й чуйно стежити за психологічним станом свідка, його поведінкою. Також у процесі допиту свідка важливо встановити, якою була поведінка потерпілого чи потерпілих, зокрема, чи не спровокували вони хуліганські дії своєю поведінкою.

За допомогою вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за ч. 2 ст. 296 КК України, з'ясовано, що допит свідків і потерпілих спрямовувався на з'ясування події злочину, обставин злочину, характеру дій злочинців (у 100% випадків); з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню злочину (у 23% випадків); з'ясування відомостей про минулі взаємини з підозрюваним (у 35% випадків). Ці дані вказують на те, що під час розслідування всього масиву досліджуваних проваджень слідчі з'ясовують подію злочину, обставини злочину, характер дій злочинців. Відразу зазначимо, що виявленню причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів, слідчими приділяється увага в одному випадку з п'яти.

У свою чергу допит підозрюваного є одним із найскладніших. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, ніж підозрюваний. Більше того, така інформація має фрагментарний характер. Обов'язковою умовою успішного проведення допиту підозрюваного є вивчення матеріалів кримінального провадження. Аналізу, як зазначає А.О. Крикунов, підлягають дані, що містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності й суперечності під час розслідування та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення [6, с. 25]. Невиконання зазначеної умови може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування, зумовити проведення додаткових, повторних допитів, а також одночасних допитів двох чи більше осіб.

Так, М.М. Єфімов виділяє такі обставини, які необхідно встановити під час допитів підозрюваних:

- дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіту, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості тощо;
- чи знайомий він із потерпілим та які має з ним стосунки;
- чи виникали конфліктні ситуації;
- що відомо підозрюваним про потерпілого, який він чинив опір тощо;
- які конкретно хуліганські дії ним було вчинено, за яких обставин, мотивів і з якою метою;
- умисел хуліганських дій, тобто яка переслідувалась мета та як правопорушники оцінюють свої дії, що примусило до їх вчинення;
- чи був підозрюваний тверезим або ж перебував у стані алкогольного сп'яніння;
- з якого приводу, де, коли та з ким уживав спиртні напої;
- чи мав при собі зброю або які-небудь предмети, спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень; якщо так, то які саме, де й коли їх придбав або виготовив;

– чи чинив опір особам, що намагались припинити його хуліганські дії; якщо так, то кому саме та в якій формі;
– яку шкоду, на його думку, він заподіяв своїми діями;
– його ставлення до власних дій, їх оцінка;
– чи вчиняв він раніше які-небудь правопорушення або злочини та до якого виду відповідальності притягувався;
– обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінює скоєний злочин; у якому стані знаходився (чи перебував у стані сп'яніння); чи мав при собі зброю; чи чинив опір представникам влади й громадськості [5, с. 107].

М.І. Ніколайчик зазначає, що, допитуючи підозрюваного, який під час хуліганських дій чинив опір представнику влади або громадськості, працівнику міліції тощо, необхідно також уточнити, у який момент відбувся опір, чи супроводжувався він насильством або погрозою його застосування та в чому конкретно виразився; чи знав підозрюваний, кому він чинить опір [9, с. 16].

Висновки. Таким чином, до початкових слідчих (розшукових) дій під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, необхідно віднести огляд місця події, освідування, допит потерпілих і свідків, а також допит підозрюваних. Правильно обрана тактика цих слідчих (розшукових) дій дає можливість ефективно збирати доказову інформацію, що матиме значення на подальшому етапі розслідування.

Список використаних джерел:

1. Власов В.П. Расследование хулиганства / В.П. Власов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 5. – М., 1967. – С. 116–131.
2. Войченко В.В. Судово-медична експертиза живих осіб та трупів у кримінальних справах : [навч.-практ. посібник] / В.В. Войченко, М.Д. Мішалов, К.М. Пантелєєв, А.Г. Шиян. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 296 с.
3. Голунский С.А. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений : [учебник для юристов] / С.А. Голунский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 250 с.
4. Єфімов М.М. Методика розслідування хуліганства : [монографія] / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 212 с.
5. Єфімов М.М. Організація і тактика розслідування хуліганства : [навч.-практ. посібник] / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 158 с.
6. Крикунов А.О. Расследование хулиганства : [лекция] / А.О. Крикунов. – К. : НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1978. – 44 с.
7. Криминалистика : [учебник] / под ред. А.Н. Васильева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 400 с.
8. Криміналістика : [підручник для студ. юрид. ВНЗ] / [В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : ВД «Ін Юре», 2001. – 380 с.
9. Николайчик Н.И. Методика расследования хулиганства : [лекция] / Н.И. Николайчик. – Минск, 1985. – 28 с.
10. Олійник О.О. Допит свідка і потерпілого / О.О. Олійник // Віче. – 2009. – № 21. – С. 30–33.
11. Осмотр места происшествия : [справочник следователя] / рук. авт. кол. А.А. Леви. – М. : Юридическая литература, 1979. – 200 с.
12. Салтевский М.В. Тактические основы организации и производства следственных действий и получение информации от вещей / М.В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики : [учебник] / отв. ред. М.В. Салтевский. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 236–237.
13. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.О. Сафронов. – К., 1999. – 20 с.
14. Хилобок М.П. Следственный осмотр / М.П. Хилобок // Криминалистика : [учебник] / под ред. Б.А. Викторова и Р.С. Белкина. – М. : Юридическая литература, 1976. – С. 251.
15. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика : [практ. пособие] / И.Н. Якимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НКВД РСФСР, 1929. – 190 с.

ПРИПУТЕНЬ Д. С.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності ОВС
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.346

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 286 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто види відповідальності за заподіяння дорожньо-транспортних пригод, встановлено поняття адміністративної відповідальності за заподіяння дорожньо-транспортних пригод. Також встановлено проблемні питання кваліфікації діяння, що спричинило дорожньо-транспортну пригоду, та надано пропозиції щодо вдосконалення норм, які визначають адміністративну відповідальність за заподіяння дорожньо-транспортних пригод.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, дорожньо-транспортні пригоди, транспортний засіб.

В статье рассмотрены виды ответственности за причинение дорожно-транспортных происшествий, установлено понятие административной ответственности за причинение дорожно-транспортных происшествий. Также установлены проблемные вопросы квалификации деяния, повлекшего дорожно-транспортное происшествие, даны предложения по совершенствованию норм, определяющих административную ответственность за причинение дорожно-транспортных происшествий.

Ключевые слова: уголовная ответственность, дорожно-транспортные происшествия, транспортное средство.

The article describes the types of liability for traffic accidents, established the concept of administrative responsibility for causing traffic accidents. Also installed the problematic issues of qualification actions, which caused a traffic accident, are proposals to improve the norms governing the administrative responsibility for causing traffic accidents.

Key words: criminal liability, motor vehicle accidents, vehicle.

Вступ. Дорожньо-транспортні пригоди посідають одну з основних причин травмування й загибелі нашого суспільства. За роки незалежності України налічується більше 140 тис. загиблих та більше 1 млн травмованих унаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП). Дорожньо-транспортний травматизм наносить суттєвий збиток продуктивним силам суспільства. Так, більше половини загиблих і травмованих у ДТП – це працездатне населення у віці від 18 до 45 років, що накладає суттєвий відбиток на відтворення населення. Крім того, таке негативне соціальне явище спричиняє величезні економічні втрати, адже щорічні втрати держави складають більше 5 млрд доларів США. Проблема аварійності на дорогах України стосується кожного, оскільки всі ми є учасниками дорожнього руху як пішоходи, водії транспортних засобів або пасажери.

Одним із напрямів зменшення кількості ДТП є дієвий механізм притягнення до відповідальності, забезпечений принципом невідворотності уникнення державного осуду кожної винної особи. За спричинення ДТП передбачається адміністративна, кримінальна та цивільно-правова відповідальність залежно від тяжкості наслідків ДТП. Однак ці наслідки стосуються охоронюваної державою найважливішої соціальної цінності – життя та здоров'я людини.

Найтяжчим злочином в аналізованій сфері є порушення правил дорожнього руху, що призвело до загибелі або травмування учасників дорожнього руху. Саме ці суспільні відносини охороняються кримінальним законом. Суспільна небезпечність такого діяння виражається в тому, що воно вчиняється джерелом підвищеної небезпеки, а саме транспортним засобом, і заподіює тілесні ушкодження, матеріальну шкоду й загибель людей. Водночас, як показує практика, під час розгляду кримінальних проваджень за статтею 286 Кримінального кодексу України (далі – КК України) у судах різної інстанції судді допускають помилки, пов'язані з помилковим тлумаченням понять «правила безпеки дорожнього руху» та «експлуатація транспортних засобів», невстановленням суб'єктивної сторони правопорушення (чи дійсно особа за конкретних обставин мала можливість передбачити настання злочинних наслідків) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню кримінальної відповідальності й розслідуванню злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту приділяли увагу такі вчені, як С.В. Бабанін, С.В. Гізімчук, В.С. Гуславський, В.А. Звіряка, Ю.Ф. Іванов, М.П. Климчук, О.В. Негодченко, Я.В. Матвійчук, В.А. Мисливий, О.М. Мойсюк, П.П. Луцюк, П.С. Луцюк, В.В. Ємельяненко та інші. Однак додаткового аналізу потребують проблемні питання судового розгляду кримінальних проваджень за статтею 286 КК України.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення судової практики з розгляду кримінальних проваджень за статтею 286 КК України та встановлення типових помилок, які допускають судді під час розгляду цієї категорії кримінальних проваджень.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) проаналізувати законодавство та практику притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту, що призвели до наслідків, зазначених у статті 286 КК України;
- 2) визначити помилки, які допускають судді під час розгляду кримінальних проваджень за статтею 286 КК України, та надати пропозиції для методичної допомоги суддям із розгляду вказаної категорії справ.

Результати дослідження. ДТП визначається в Правилах дорожнього руху України [1] як подія, що сталась під час руху транспортного засобу, унаслідок якої загинули чи є пораненими люди або завдано матеріальні збитки. ДТП завжди є наслідком порушення правил дорожнього руху, і за це порушення залежно від наслідків наступає або адміністративна, або кримінальна, або цивільно-правова відповідальність.

Кримінальна відповідальність за спричинення ДТП передбачається статтею 286 КК України. Так, відповідно до частини 1 статті 286 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому тілесне ушкодження середньої тяжкості. Частина 2 статті 286 КК України передбачає смерть або тяжкі тілесні ушкодження потерпілого, а частина 3 статті 286 КК України – загибель кількох осіб [2]. Злочин, передбачений статтею 286 КК України, належить до злочинів із так званим матеріальним складом. А тому ознакою його об'єктивної сторони, що характеризує вчинене діяння, є не будь-яке порушення правил безпеки дорожнього руху, а лише ті з них, які створюють реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених частинами 1, 2 або 3 статті 286 КК України, а отже, перебувають із ними в причинному зв'язку.

Більшість апеляцій і касацій прокурорів щодо вироків судів першої інстанції в кримінальних провадженнях за частинами 1 та 2 статті 286 КК України пов'язані з непризначенням додаткового покарання – позбавлення права керування транспортними засобами.

При цьому більшість таких апеляцій апеляційні та касаційні суди задовольняють. У такому аспекті варто зазначити, що суд, обираючи винному в скоєнні ДТП покарання, враховує всі об'єктивні й суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення шляхом власного внутрішнього переконання. Оскільки такий вид кримінального покарання, як позбавлення права керування транспортними засобами, є додатковим у санкції частин 1 та 2 статті 286 КК України, формально суд не порушує вимоги закону. Проте з позиції справедливості покарання непризначення вказаного додаткового виду покарання постає нелогічним і завжди викликає суспільний резонанс, оскільки навіть за спричинення ДТП, за яке передбачається адміністративна відповідальність (без потерпілих), позбавляють права керування транспортним засобом, а наслідки частини 2 статті 286 КК України передбачають загибель потерпілого.

Трапляються випадки, коли судді у вироку помилково посилаються на порушення вимог пункту 2.10 Правил дорожнього руху України, коли водій після вчинення ДТП покинув місце пригоди без виклику працівників міліції, адже це порушення не пов'язане зі спричиненням потерпілому тілесних ушкоджень, тобто не є об'єктивною стороною правопорушення [3].

Ще однією поширеною помилкою під час розгляду кримінальних проваджень за статтею 286 КК України є те, що судді не розмежовують такі поняття, як порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, унаслідок чого в справі виникає додаткова кваліфікуюча ознака.

Так, Вироком Кіровського районного суду Автономної Республіки Крим від 7 вересня 2007 р. Г. було засуджено за частиною 2 статті 286 КК України за те, що 24 березня 2007 р. приблизно о 13 годині 40 хвилин він, керуючи автомобілем, під час руху заднім ходом допустив порушення пункту 1.5, підпункту «б» пункту 2.3, пункту 10.9 Правил дорожнього руху та вчинив наїзд на пішохода М., яка стояла на проїзній частині позаду автомобіля. У результаті ДТП потерпіла отримала тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили її смерть.

У касаційному провадженні колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України зазначила, що дані мотивувальної частини вироку суду першої інстанції вказують на визначення Г. винуватим у порушенні Правил дорожнього руху особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть потерпілого; суд також зазначив іншу, передбачену диспозицією статті 286 КК України, ознаку цього злочину – «порушення правил експлуатації транспорту».

Зі змісту долученого до матеріалів справи протоколу огляду транспорту від 24 березня 2007 р. постає, що керований засудженим автомобіль був у технічно справному стані. У ході досудового слідства та в судовому засіданні не було виявлено обставин, які свідчили б про наявність у цьому автомобілі таких несправностей, за яких, згідно з правилами, його експлуатація була б заборонена.

Наведене не було враховано судом під час постановлення вироку, у зв'язку із чим суд першої інстанції, кваліфікуючи неправомірні дії Г. за частиною 2 статті 286 КК України, зайво зазначив таку ознаку розглядуваного злочину, як порушення правил експлуатації транспорту, допустивши, таким чином, неправильне застосування кримінального закону [4].

Отже, необхідно розрізняти такі поняття, як «правила безпеки дорожнього руху» та «правила експлуатації транспортних засобів». До перших варто віднести проїзд на заборонений сигнал світлофора, недотримання швидкісного режиму руху, безпечного інтервалу чи дистанції, вимог дорожніх знаків і дорожньої розмітки, порушення правил маневрування тощо. Під експлуатацією транспортних засобів варто розуміти їх використання за призначенням, крім безпосереднього водіння та проведення необхідного технічного обслуговування з виконанням відповідних вимог безпеки. Порушення правил експлуатації транспортних засобів може полягати в керуванні транспортним засобом із технічними несправностями, переобладнання транспортного засобу з порушенням встановлених стандартів тощо [5, с. 971].

Кримінальна відповідальність за статтею 286 КК України настає за самостійні порушення правил безпеки дорожнього руху або порушення правил експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом. У зв'язку із цим суд у вироку має чітко зазначити, які саме дії винної особи утворюють склад такого кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином, узагальнення судової практики вказує, що в кожному випадку для правильного вирішення справи та для з'ясування істини в справі необхідно встановлювати, яких саме порушень правил дорожнього руху допустився винний; також у кожному випадку необхідно встановлювати обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, та особу винного. Призначаючи додаткове покарання, суду варто виходити також з обставин, які істотно зменшують ступінь суспільної тяжкості вчиненого злочину, і враховувати особу винного.

Список використаних джерел:

1. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 // Збірник урядових нормативних актів України. – 2001. – № 35. – Ст. 635.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Вирок апеляційного суду м. Києва за частиною 1 статті 286 Кримінального кодексу України від 3 квітня 2015 р. № 11-кп/796/136/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua>.
4. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 1 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua>.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГУЛИЕВ А. Д. ПЕРВАЯ КОНСТИТУЦИЯ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА КАК ЗАСЛУГА ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА	3
БОГАЧОВА Л. Л. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	8
БОНДАРЕНКО А. І. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	14
ІДЕСІС І. І. ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ	19
КУРАКІН О. М. УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	24
ОМАРОВА А. А. РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ	30
РЯЗАНОВ М. Ю. ВІДРОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ	35
САЛОХИН Н. П. КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ	41
ТОРЯНИК В. М., ГАМАГІН О. К. КОНЦЕПЦІЯ ПАНУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙВАЖЛИВИШИХ ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА М. ВЕБЕРА	48
ТОРЯНИК В. М. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. РОЛЬ ЗМІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ	51

ЦИВІЛІСТИКА

ВОЙЦЕХОВСЬКА І. М. ПЕРЕСТРАХОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	57
МІЩУК І. В. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ ОРГАНІВ І ТКАНИН ЛЮДИНИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	65
МОЖАРОВСЬКА К. В. НОВАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД»	71
ПАНЬКОВА Л. О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ	78

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОНОПЕЛЬЦЕВА О. О. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНОГО ОГЛЯДУ ВОДІЇВ	84
ТРЮХАН О. А. ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ТА РОБОТОДАВЦІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	91

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АГАНІНА А. О. СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ (ПЕРЕПІДГОТОВКУ) ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ	98
ГОМОН Д. О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ	104
ЛЕВЧУК С. М. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	108
ПЕЧУЛЯК В. П. ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	115
СТЕПАНЕНКО К. В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	122

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

АНІСТРАТЕНКО Ю. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	127
ГРИГОР'ЄВА Х. А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРІЇВ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ	131
ШЕВЕРДІН М. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРЯМИХ ПОДАТКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ, ПОЛЬЩІ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (СЕРЕДИНА XIV – XVII СТ.)	136

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БЕРЕЗА К. Ю. ОРГАНІЗАЦІЯ Й ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ ТА ЗВІДНИЦТВОМ	144
---	-----

ЄМЕЛЬЯНЕНКО В. В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ.....	149
МАРШУБА М. О. ОСНОВНЫЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ).....	156
ТЕРТИШНИК В. М., ЛАМАНОВА І. С. ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ПОСЯГАННЯМ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНИ	161
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
ЄФІМОВ В. В. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ШАХРАЙСЬКОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	167
ЄФІМОВА І. В. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ МИТНОЇ СПРАВИ.....	172
КАПУСТІНА М. В. ЗАЯВИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК ПІДСТАВИ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ.....	177
КАРПУШИН С. Ю. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ПРАВОВА ПРИРОДА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	182
КОВАЛЬЧУК С. О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ ДОЛІ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ.....	188
КУШНІР Л. В. ЗАХИСТ ЧЕСТІ Й ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	194
ЛЮТИЙ В. В. НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВЧИНЕНИМ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ	199
ОЛЕФІР Л. І. ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ	206
ОМАРОВ А. А. ПОНЯТТЯ «ПІДСЛІДНІСТЬ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ	211
ОСТАПЧУК М. С. ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	215
ОЧЕРЕТЯНИЙ М. А. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЧАТКОВИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ	222
ПРИПУТЕНЬ Д. С. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 286 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	227

ПРАВО 6-2● 2015
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 04.11.2015 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 21,25. Ум. друк. арк. 27,20. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпропетровськ, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42